

Шарк falguni

J

O'z. DK

2001

Иккинчи фасл

70-йил чиқиши

Адабий-ижтимоий журнал

Муҳаррир
Омон МУХТОР

Таҳририят ҳайъати раҳбари
Ўткир ҲОШИМОВ

ТАҲРИРИЯТ ВА ЖАМОАТЧИЛИК КЕНГАШИ

Ҳумоюн Акбаров
Асад Дилмурод
Бойназар Йўлдошев
Бахтиёр Карим
(муҳаррир ўринбосари)
Қосимжон Мамедов
Қуронбой Матризаев
Холмуҳаммад Нуруллаев

Абдулла Орипов
Икром Отамурод
Ботир Парпиев
Ихтиёр Ризо
Юсуф Файзулло
(масъул котиб)
Ислом Шоғуломов
Тўлепберген Қаипбергенов
Рустам Қосимов

МУАССИСЛАР:
ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР УЮШМАСИ,
ЎЗБЕКИСТОН ОММАВИЙ АХБОРОТ ВОСИТАЛАРИНИ
ДЕМОКРАТЛАШТИРИШ ВА ҚўЛЛАБ-ҚУВВАТЛАШ
ИЖТИМОИЙ-СИЁСИЙ ЖАМЌАРМАСИ

Армон

Меҳр кўп кўргуздим,
аммо меҳрибоне топмадим.

Алишер НАВОИЙ

Кўзи ёшли фарёд, эй соҳир нидо,
Юрагимни очдим, кел, унга санчил!
Ёмонлик шоҳ бўлган, яхшилик гадо
Замонлар бирдайин меҳрга камчил.

Бир ёнинг — шухратга мукка тушган шоҳ,
Бир ёнинг — кайф-сафо гаранг қилган дўст.
Бағрингни очасан, жонфидосан оҳ,
Сен унга меҳрингни берасан кам-кўст.

Бир ёнинг — чоҳ қазиб юрган хиёнат,
Бир ёнинг — йўлингга кўз тиккан игво.
Сен унга ҳам тилаб инсоф, диёнат,
Ўз меҳрингни дариг тутмайсан, асло.

Бир ёнинг — қўллари калта, нотавон,
Фуқаро — Худодан нажот кутган қул.
Сен унга қарайсан, кўксингда армон,
Меҳрингни тутасан унга йўлма-йўл.

Тўкилиб бординг, сен, заррама-зарра,
Меҳрингни қалбларга айладинг малҳам.
Топган шарофатинг — афсус минг карра,
Кўрган марҳаматинг — надомат, алам.

Ғарибсан, бир макон топмабсанки то,
Кезасан саросар, ҳорғин, озор дил.
Кўзи ёшли фарёд, эй соҳир нидо,
Юрагимни очдим, кел, унга санчил!

Икром Отамурод

Иброҳим Фафуров

Қаҳрамонимизни қаердан топамиз?

Уруш пайтининг қаттиқчиликлари, ярим очлик, ярим яланғочликларни куриб болаликдан қолган соф ўзбекча бир таассуротим борлигини айтай. Кўп ўзбек хонадонларини кузатганман. Бир ҳовлида икки туп урик дарахти ва бир туп тут бўлса, — ўзбек ҳовлиларининг купиди аксаран тутлар жуда йирик ва бир ярим ой пишиқчилик кайфиятини бериб турарди, — шу ҳовли ҳеч қачон очликдан ўлмайди. Бир туп тут ва икки туп урик ўзбекка доим халоскор бўлади. Болаликда биринчи ўзим чиқарган хулосам шу эди. Балки уни катталардан эшитгандирман. Лекин кимдан эшитганим эсимда йўқ. Дарахтларни меҳнаткаш деб таниганман. Урик ва тут ўзбек учун алоҳида меҳнаткаш. Тирик жонзотлар ичида уларга фақат қўйгина ўхшайди. Қўйнинг одам тириклиги ва тирикчилиги учун биронта ҳам бефойда, бенаф жойи йўқ. Туғидан шохигача фойда келтиради. Урик ҳам шундай. Тут ҳам. Мен тутлар, уриклар устида ўсганман. Богзор маҳалламиз атрофидаги барча улкан урикларни яхши танирдим, ҳар шохиди қўноқ бўлганман. Уриклар чаман бўлиб гуллаганда урик гуллари ичида дарахтнинг қир учи-га чиқиб ўтиришни севардим. Урикнинг меваси, данаги, ҳули, қуруғи, шох-шаббаси, илдизи, япроқлари ва ҳатто данагининг пўчоғи ҳам тирикчиликда асқотади. Ўзбеклик гоёси ҳақида ўйлаганда шу икки туп урик ва бир туп тутдан ҳосил бўладиган тириклик ҳикмати одамнинг ҳаёлини олиб қочади. Амир Темурнинг сон-саноксиз лашкарларига улкан дош қозонларда урик қайнатиб ичиргани ёдга тушади. Ҳар бир халқнинг дарахтдан ўз тимсоли бор. Русларнинг тимсоли оқ қайин, қарағай. Ўзбекларнинг тимсоли — урик. Канадаликлар ўзларини болутга, лубнонликлар кедрга қийслайдилар. Қадим туркийлар шумтолни муқаддас тутганлар...

Дарахт, урик, тут, ҳовли, ўзбек... урикдек пишиқ ва ҳамиша фойдали меҳнат қилади. Унинг меҳнатида тириклик ҳосил бўлади. Ўзбекнинг гоёси — фойдали меҳнат гоёси. Урик, тут — ўзбек эъзозлайдиган тириклик, тинчлик, эминлик, фаровонлик, пишиқчилик рамзи. Ҳар бир урикнинг пишиқ, пухта: метиндай мустаҳкам ва лазиз танасидан бир ўзбек чиқиб келаётганга ўхшайди. Миллатимизнинг яшаш гоёлари бу азал тирикликка гоётда уйғун, гоётда содда ва гоётда яшовчан. Лекин одам жуда мураккаб ижтимоий ҳодиса. Урик, тут, ҳовли ва тириклик — ибтидо. Одамнинг эҳтиёжлари улар билангина битмайди. Одам энг оддий нарсалар: ризқу руз дунёсидан энг мураккаб, тушуниш, англаш, билиш қийин руҳоният дунёси қадар кутарилиб боради. Мева еб очликдан сақланишни маймун ҳам билади. Бироқ руҳоният ва маънавиятдан қанот боғлаб болу пар ясаб куқларга парвоз қилиш қудрати фақат одамзод чекига тушди. Эркинлик ва парвоз орзуси одамзодни ерда фақат судралиб яшаш қисматида халос этди.

Эркинлик ва парвоз орзуси бу — юксак маънавиятдан. Эркинлик ва парвоз истак-майллари фақат бадий адабиётгина тарбиялайди. Бадий адабиётдан ҳам кенгрок, устунрок суз тарбиялайди. Суз орқали жон шаклланади. Жон бу — адабиётнинг қаҳрамонлари. Адабиёт уз жонбахш сузи ва турфа қаҳрамонлари билан киши камолотига хизмат қилади. Бадий адабиёт яхши ривожланмаган ва етарли қадрланмайдиган ерларда инсоннинг ўқиши, ўсиши, фаровонликка интилишлари ҳам унчалар қадр топмайди. Одамлар бундай ҳолларда ибтидоий, ута жун интилишлар билан ўзларини овутиб юрадилар. Сузнинг энг кучли тарбия воситаси эканлигини инсоният эсини танигандан бери жуда кучли ҳис қилади. Сузни эъзозлайди. Ўзбек ўрик донасидай лазиз суз, қилич дамидай уткир фикрни севади. Унинг бу қадар бой фольклор, ҳикматли суз яратгани шу севги, муҳаббатидан дарак беради. Миллий ғоямизнинг бош фикри — камолот касб этиш. Юртни камолот даражасида туриб обод ва кучли қилиш.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислоҳ Каримов ёшлар тарбиясига бағишланган чиқишларида уларнинг ватаний тарбиясига алоҳида урғу бермоқда, бу тарбияда устувор аҳамиятга эга эканлигини курсатмоқда. Ёшлар тарбиясида уларнинг характерлари ҳамда дунёқарашлари, эътиқодларини тобловчи асарлар яратиш, уларда ибратли қаҳрамонларнинг таъсиричан сиймоларини гавдалантириш жуда муҳим эстетик аҳамият касб этишини ўқтирмоқда.

Ҳар бир тарихий даврнинг, ҳар бир миллатнинг ўзига хос ибратли қаҳрамонлари бор. Улар муайян-мамлакатдаги мавжуд маълум бир сиёсий-ижтимоий, иқтисодий-маданий вазият, талаб ва эhtiёжларнинг юкини кутарадилар. Миллатга мансуб характерли интилишларни акс эттирадилар.

Ўтган совет нозркин тузуми даврларида советча инқилобий қурилишларнинг ўзига хос қаҳрамонлари, ўзига хос қаҳрамонлик идеаллари яратилган эди. Ун йилларча ҳукмронлик даврларида совет қурилишининг вазифалари ўзгариб, мураккаблашиб боргани сайин совет мафкурасига мос қаҳрамонлар ҳам, уларга булган талаблар ҳам ўзгариб борди: улар инқилобчилар, коллективчилар, саноат қурилиши фидокорлари, уруш кишилари, бамчилар, қуриқ ерларни ўзлаштирувчилар, илғорлар ва қолақлар эди. Аввало большевизм ва қолаверса, советизмга жон-жаҳди билан берилган бу ибратли қаҳрамонлар ўзларининг ута ғоявийлиги, онглилиги, совет тузумига садоқати билан ажралиб турар, асарларда ҳам, ҳаёт жабҳаларида ҳам худди социалистик ғоянинг юргизиб юборилган механизми каби ҳаракат қилардилар. Барча ҳолларда темир ирода ва коллектив темир оқим хусусиятлари ҳамда ҳукмларини ифода қилардилар. Ғоявийликда, иллюстративликда, сиёсий мақсадларни кузлашда ноёб бир адабиёт яратилган: чапаевлар, қорчагинлар, мересьевлар, ёш гвардиячилар ва уларнинг миллий адабиётлардаги шарпалари идеал коммунистик ибрат намунаси тарзида талқин қилинар ва онларга сингдириларди. Ҳаққонийлик, ҳаётийлик, табиийлик реализм талаблари билан ижод қилишни истайдиган адибларга тазйиқлар кўрсатиларди, уларнинг яшаши, ижод қилиши қийин, мушкул шароитларга қўйиларди. Шунга қарамай реализм ва ҳаққонийликдан чекинмайдиган адиблар ҳам миллий адабиётларда оз эмас эди. Уларнинг асарлари таъкибларга қарамай севиб ўқиларди.

Эндиликда миллий адабиётлар тамомила озодликка эришди. Бугун энди ҳеч ким қандай булмасин, ғояга иллюстрация яратишни уйламайди. Зотан, коммунистик ғояларнинг қулларини яна тирилтириш ХХI асрда ута кулгили ва аянчли ҳол булур эди. Бундай уринишлар юз берган тақдирда ҳам улардан ҳеч нарса чиқмас эди. Чунки соғлом ақл соҳиби ҳеч қачон қуриган қудуққа челақ солишни ҳатто ҳаёлига келтирмайди.

Миллий истиқлол даврида одамлар энди бутунлай янги ижтимоий-эстетик вазифаларни бажарадилар, олдиларига янги олижаноб инсоний ижтимоий мақсадларни қўядилар.

Бизнинг ҳозирги миллий адабиётимиз тоталитаризм асоратларидан қутулиб бораётган, миллий ўзлик ва умуминсонийликни озод инсон дара-

жасидан туриб англаш, инсон ва унинг камолотга интилишларини тасвирлашни асосий мақсад қилиб қўйган, ҳаёт ва ижтимоий жараёнларни уларнинг бутун ранг-баранг мураккабликлари, товланишлари, қуринишларида қабул қиладиган, эркинлик ҳиссиётларни улугʻлайдиган адабиётдир. «Камол эт касб ким...» деб бошланадиган ғоя бу адабиётнинг бош инсонпарварлик ғояси ва шу маънода у инсоният мумтоз адабиётларининг давомчиси-дир. Мумтоз улчовлар бу адабиётнинг улчови, мумтоз ёндошувлар унинг ёндошувларидир.

Маърифат ва озодлик қаҳрамонлари бу адабиётнинг асил ибратли қаҳрамонларидир. Шу билан бирга бу адабиёт энг оддий одамлардан ҳам қаҳрамонлик хусусиятларини топа олади. Бу адабиётта ғайриинсоний майллар ва қарашлар, ҳар қандай шаклдаги зуравонлик, инсон эркини бўғиш, экстремизм, фашизм, ирқпарастлик ва бошқа шу каби одамзодга оғир фожиялар келтирган разилликлар тамомила ёт-бегонадир.

Яшаш учун кураш улмайди. Лекин одамзодни емирилишдан, шахсни емирилишдан сақлайдиган курашгина ўзини оқлайди.

Баъзан диний адабиётларни қизиқиш билан қўлга оламан. Инсонни диёнатли, имонли қўриш менга жуда ёқади. Дарвоқе, бу кимга ёкмайди? Уларда ўз фикрини эҳтирос билан исботлаш майлларини қўриб одамнинг ҳаваси келади. Лекин бу диний адабиётлар кўп ҳолларда бир томонлама ёзилган бўлади. Ҳар бир дин ўз ақидаларининг афзаллиги ва устунлигини зўр бериб ёклаш, исботлашга берилиб кетади. Ҳолбуки, ҳар қандай диннинг асосий вазифаси одамларни ёмонликлардан қайтариш, яхши амаллар эгасига айлантириш, уларга Худо маърифатининг чексизлигини айтиш.

Фашизм ўз ирқий афзаллигини уқтириб, неча миллионлаб бегуноҳларнинг қонини тўқди.

Большевизм ўз ғояларининг илғорлиги ва афзаллигини уқтира-уқтира бутун бир мамлакатни тиканли сим билан уралган зиндонхонага айлантирди, энг яхши одамларни ўз ғоясининг қўрбони қилди. Салб юришлари, катolikлар, протестантлар, мўжтахидлар, ҳизбутчилар ва яна-яна аллақимлар бари ўз афзаллигини исботлайман, деб ваҳшат ногорасини чалади. Ўз ғоясини зуравонлик қуролига айлантиради.

Ҳозирги Ғарб адабиёти, фалсафаси Биринчи ва Иккинчи жаҳон урушлари даҳшатларини ўз кўзлари билан қўриб, ўз бошидан кечиргач, эллигинчи йиллардан буюгига яшаш учун курашдан ғоятда зерикди. Ғарб фалсафаси, Ғарбнинг бадиий тафаккури Освенцимдан сўнг худо улди деган хулосага келди. Чунки освенцимларни ҳам инсон боласи худди ўзига ўхшаш инсон боласига қарши ўйлаб топган, бу инсон бошига тушиши мумкин бўлган хор-зорлик, кулфат, азоб, фалокатларнинг энг сўнгги чуққиси эди! Ҳолбуки Худо бўлса, бунга асло йўл қўймаслиги керак эди, дейишди Ғарб файласуфлари. Ғарб ўзининг энг улугʻ файласуфлари, социологлари томонидан тан олинган шу хулосадан сўнг тамомила таназзулга йўл тутди. Унинг бош мавзуси инсон емирилиши, унинг ҳаётдан беиши бўлиб қолди. Бу адабиёт тирикликни чек-чегарасиз азоб ва бутунлай маънодан маҳрум ходиса, тасодифотлар йиғиндиси каби тасвирлашга зўр берди. Инсон тоқат қилишига ақл бовар қилмайдиган жуда оғир, жуда шармандали сексуал инқилоблар ва фаҳший разолатларни бошидан кечириб бошлади. Фаҳш эркин севги каби талқин қилинди. Одамнинг одамдан яширадиган ҳеч нарсаси бўлмаслиги керак деб яланғочлик тарғиб бўлди. Оммавий тус олган фаҳш кўп миллий адабиётларнинг саҳифаларини бутунлай эгаллаб олди. Илм-техника бекиёс тараққиётга кўтарилган, технологиялар одамзоднинг энг ақл етмас ҳаёлий орзуларини рўёбга чиқаришга киришган, онг бекиёс даражада ўсган, рационализм ҳам, иррационализм ҳам бутун нозикликлари билан англанадиган, талқин қилинадиган бир шароитда одамларнинг гуруҳ-гуруҳ бўлиб ахлоқсизликларга берилишларини нима билан изоҳлаш мумкин? Худо улди, унинг қуёши ботди, инсоният шом қоронғулиги сари йўл олди, сингари фикрлагандан сўнг яна нима халоскорлик қолади оқил инсонга? Наҳот одамзод ҳаёти, умргузаронлигида

сексдан бошқа қизиқарли нарса қолмади? Бугунги жуда юксак бадий маҳорат билан яратилган купгина Ғарб китобларини ўқисангиз, аксаран ҳаётга қизиқишларини йўқотиб қўйган қаҳрамонларга дуч келасиз. Фаровонлик, эркинликнинг барча афсонавий неъматларига эришганларидан сўнг, улар мутлақ зерикаш остида қолганлар. Ўзларини ўзлари танимайдилар, ўзлари ўзларига бегона бўлиб куринадилар. Одамлардан қочадилар. Дунё уларга ёт, улар дунёга ёт. Уртада сарсон ҳаёт. Минглаб саҳифаларни физиология ва метафизика эгаллаб ётади. Яқинда француз адиби Эмил Мишел Чораннинг кундалик дафтарларини ўқидим. Фикр қайнаб, титраб, тирқираб, эзилиб, улкан ақл вайроналарида ётибди. Ўқиб дилингиз вайрон бўлади. Инсонда шунчалар ақлий, ғайри ақлий зиддиятлар бўлиши мумкинлигига ақл бовар қилмайди. Бугунги Ғарб адабиётининг фожиали изланишларини тушунишга ёрдам берар деган фикрда Чораннинг айрим парчаларини таржима қилиб келтириш балки уринли бўлар:

«Менинг ҳар кунги асосий туйғуларим: ўз-ўзимга ачинип, нафрат, юракнинг хувиллаб ётиши, қўрқув, қўмсап ва бошдан-оёқ емирилиш».

«Биронта ҳам тирик жонни қизиқтирмайдиган нарса яратип. Мен бунга деярли эришдим».

«Мен ўзимни биламан. Шунинг учун ўзимга тоқат қилолмайман».

«Ҳаётга нафратим йўқ, улим истаги ҳам йўқ, бирдан-бир истагим — туғилиб дунёга келмаслик. Тирикликдан ҳам, улимдан ҳам, мен туғилмасликни афзал биламан. Туғилмаганликка ҳавас қиламан. Куп яшаганим сари менда бу ҳавас ортиб борапти»...

«Мен ҳозиргина ўлгандай бўлиб яшайман».

Фақат Чорандагина эмас, бошқа купгина Европа адибларида фикр, туйғу, кечинмалар мана шундай чала ўлган илондай тинимсиз типирчилаб ётади. Ғарб адабиёти худди тўхтамайдиган конвулсиялар ичида қолгандай ва йўқолиб бораётгандай.

Ғарб адабиёти уз уртанишлари, ўз ич-этини ейишлари, инсон ҳаёти ва унинг маъносига янги мезон, ўлчовлар қидириш ичида.

Миллий истиқлол ва озодлик адабиётимизнинг қаҳрамонларини қаердан топамиз? Ёшлар ва катталарни ғайриинсонийлик ва ғайри ахлоқийликка қарши тоблайдиган юксак маънавий мезонлар, ҳодисаларни қаердан топамиз?

Бу савол қаршисида тушкун утириш мумкин эмас. Ғайриахлоқийлик қизиқарлироқ ахлоқийлик қизиқарли эмасми? Разолат қизиқарлироқ камолат қизиқарли эмасми? Фаҳш қизиқарлироқ пок севги қизиқарли эмасми?

Шарқ ҳамиша инсон муносабатларида, адабиётларида юксак инсоний, ахлоқий андозаларга суянади. Бу томондан у Шарқ мумтоз адабиёти анъаналари билан чамбарчас боғланиб кетгандир. Саид Аҳмад, Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Уткир Ҳошимов, Шукр Холмирзаев, яна неча унлаб но-сирлар, шоир ва шоираларимизни халқ нима учун севади? Улардаги юксак инсонийлик ва одамийлик ахлоқининг ёрқин тараннуми учун эмасми? Халқнинг урик данагидек мустаҳкам иродаси, ҳаёт ва тириклик тамаллари, гузал маънавиятини тоза дурдона сўз билан тасвирлаганларида эмасми бу миллий озод адабиётнинг жозибаси ва унинг инсон тийнатишни тоблантиргувчи қудрати!

Сабоҳат Сафоева,

фалсафа ва ҳуқуқ институти
катта илмий ходими

АЁЛ ОЛАМИ

Миялат келажаги — оналар қўлида.

О. Бальзак.

Не савдолар бошингга тушган,
Қамрайлмас ҳаттоки ҳаёл —
Аёл, сенга кўп бўлди душман,
Ҳамон учрар йўлингда, аёл! —
Лекин сени ҳеч ким енголмас...

(Бир ҳикоятдаги шеърдан)

Аёлларга муносабат умуминсоний ва миллий қадриятдир. Хотин-қизлар масаласи узоқ даврдан бери ҷамиятнинг илғор фикр юритувчи қисми томонидан ўрганилиб келинади. Ҷамиятнинг ижтимоий, сиёсий, иқтисодий, маданий, мафкуравий ҳолати шу ҷамиятда яшайтган аёллар муаммоларининг қай даражада ҳал этилгани ёки этилмаганлиги билан белгиланади.

Ҳиндистоннинг машҳур давлат арбоби ва мутафаккири Жавоҳарлаъл Неру:

«Хотин-қизларнинг ташаббуси ва имкониятларини чеклаш миллатнинг ривожланишигагина эмас, балки бутун инсониятнинг тараққиётига тўсқинлик қилади», деб ёзган эди.

Хотин-қизлар муаммолари ҳақидаги маълумотларни таҳлил этиш шунини кўрсатадики, аёллар муаммосининг даражаси ҳар бир давлатнинг иқтисодий тараққиёти, демократик сиёсати, экологик аҳволи билан бирга, шу ҳудуддаги урф-одат, анъаналар ва давлат томонидан яратилган турли имкониятларга боғлиқдир. Бу айниқса, ҳар бир мамлакатнинг таълим тизими ва соғлиқни сақлаш соҳаси, оналар ва болаларнинг ижтимоий ҳимояси учун ажратилган маблағларида кўринади.

Инсоният ва ҷамият тараққиётининг умумий қонуниятларини, объектив талабларини ҳар бир мамлакатнинг ўзига хос тарихий шароити ва миллий хусусиятидан келиб чиқиб таҳлил этиш зарур бўлади. Ана шундай ҳосликлардан бири «олдинги» ва «ҳозирги» Ўзбекистоннинг хотин-қизларга муносабат масаласидир. Бу муаммо — диний, ижтимоий, сиёсий, тарихий босқичлардан ва хусусиятлардан иборат.

Ниҳояланган аср 20-йилларининг биринчи ярмида, Ўзбекистон хотин-қизларининг ҳаракати миллий ҳис-туйғуларини қўпол равишда бузмаган ҳолда, янгилик ва анъанавийлик ўртасидаги мутаносибликни сақлаган ҳолда амалга оширилди. Айниқса, хотин-қизлар эркинлигини ҳуқуқий жиҳатдан таъминлашга қаратилган қарорларнинг чиқарилиши, уларнинг ҳуқуқий равишда эркаклар билан тенглаштирилиши, сайлаш ва сайланиш ҳуқуқини берилиши аҳамиятли иш эди. Мажбурий никоҳ, ёш қизларни қалин эвазига сотиш таъқиқланди. Булар ўз навбатида хотин-қизларнинг ҷамият тараққиётида иштирок этишлари учун имконият яратди. Лекин шу билан бирга, шахсга сиғиниш, мафкурада яққа ҳокимликнинг ривожланиши оқибатида аёлларга муносабат масаласида салбий ҳолатлар юзага келди. Бу давр ўзбек хотин-қизларининг икки ўт орасида қўйиб-ёнишларига сабаб бўлди. Минг йиллар давомида яратилган, халқимизнинг руҳига сингиб кетган маънавий дурдоналаримизга диний ва сиёсий тўс берилди. Миллатнинг тарбиявий ҳазиналаридан иллат қидирилди. Бошқа дин, бошқа миллатнинг турмуш тарзини, халқимиз ҳаётига таъйиқ орқали тадбиқ этилиши халқимиз онгида ва турмушида тўқнашувлар ҳамда зиддиятларни келтириб чиқарди. Маъмурий буйруқбозлик, зўрлик асосида амалга оширилган чоралар кўплаб қўрбонларга сабаб бўлди. Ўзбекистонда 1928 йилнинг ўзидаёқ «очилган» аёлларга суиқасд қилиш ҳолатлари 226 мартаба содир этилган эди. Хотин-қизлар масаласида йўл қўйилган хатолар ҷамият тараққиётига урилган зарба эканлиги ҳақиқатдир. Шўролар ҳукмронлиги даврида аёлни колхозчи, моҳир механизатор, ўнлаб станокни бошқарувчи рационализатор, она ва оила устуни деб «кўкларга» кўтарилди. Хотин-қизларнинг ижтимоий ишлаб чиқаришга кўпроқ жалб этила бориши натижасида улар масаласи мураккаб ва долзарб муаммо сифатида намоён бўла бошлади.

Аёлларни доимий ҷисмоний меҳнатга банд этиш оилани барбод бўлишига, ҷисмонан чарчаган аёлнинг эр-хотин ва болалар муносабатида бегоналашишига олиб келади. Ўзида эса руҳий-асабий, саломатлик муаммоларини келтириб чиқаради. Ижтимоий тараққиётга зўрлик орқали «тезроқ жалб этиш»дан кўзланган мақсад мусулмончиликда азалдан мавжуд бўлиб келатган миллий, диний урф-одатлар, тарихий маданиятни йўқ қилишга қаратилган эди.

Мусулмон олами тарихида аёлларга муносабат энг нозик, энг жиддий муаммолар сифатида қаралган. Ислом дини аёлларнинг жинсини ҳисобга олиб асосий ишларни эркакларга юклади.

Аёллар ҳамма вақт оила доирасида эркаклар томонидан ҳимояда бўлиб келганлар. Қизлар ва аёллар ҳар бир оиланинг номуси ҳисобланган. Ҳамма даврларда аёллардан номусни сақлаш, поклик ва ўз қадрини поймол этмаслик талаб этилган.

Оила бўлиб яшаш, ўз навбатида миллатни, наслни айнимаслигида катта аҳамиятга эга эди. Шунинг учун аёлларнинг миллий урф-одатларга асосланиб яшашлари уларни соғлом, яхши ҳаёт кечиришлариغا имкон яратган. Демак, аёлларнинг нафақалари эрлар зиммасида эканлиги шарият қонунлари билан белгилаб қўйилган эди.

Ислом динида мавжуд бўлган азалий тузилишни йўқ қилиш, ўзбек аёлларини «замонавийлаштириш»даги хато ва камчиликлар шўро даврининг пухта ўйлаб олиб борган машъум сиёсати эди. Аёлларни ишлаб чиқаришга кўпроқ жалб этиш, мавжуд ишчи ўринларини хотин-қизлар ҳисобидан тўлдириш шўро сиёсатининг биринчи галдаги вазифаси эди. Ўзбек аёллари ишлаб чиқаришнинг энг оғир жабҳаларида токар, слесар, темир йўл ётқизувчиси, ҳайдовчи ва мураккаб станокларда меҳнат қилардилар.

Қишлоқ хўжалигида деярли, хотин-қизлар ишларди. Хотин-қизларга фақат ишчи кучи сифатида қараш уларнинг тақдирида ўз асоратини қолдирди. Оғир ишлар охир оқибатда аёлларни касалманд, ногирон қилиб, улардан мажруҳ ва нимжон фарзандлар дунёга келишига сабаб бўлди. Доимий иш билан бандлиқ ўз фарзанди билан шуғулланишга имкон бермади. Ўз фарзандига оналик меҳрини беролмаган, унинг тарбиясига вақт тополмаган она соғлом, баркамол фарзандни вояга етказа оладими?

Соғлом, баркамол фарзандлари бўлмаган жамият ва миллат инқирозга юз тутиши муқаррар эди. 1991 йилда рўйбга чиққан истиқлолимиз миллий ўзбек урф-одатлари, қадриятларини қайтадан тиклади.

Урф-одатларимиз мажбуран унуттирилиб, аъналаримиз йўқола бошланишига, маънавий ҳаётимизга бегона халқ маданиятининг киритилиши учун имкон берган маъмурий буйруқбозликка асосланган тузум инқирозга юз тутди.

Ўзбекистон биринчилардан бўлиб «Хотин-қизлар ҳуқуқлари камситилишининг барча шаклларига барҳам бериш тўғрисида Конвенция»га қўшилди. Ўзбекистон Республикаси аёлларни камситмаслик сиёсатини ўтказиш мажбуриятини олди ва бу мақсадга эришиш учун аёлларнинг жамият ва оиладаги мавқеини ошириш, меҳнат шaroитларини яхшилаш, таълим олиш, касб ўрганиш, мутахассисликка эга бўлиш, оналикка оид бир қатор қонунлар қабул қилди.

1995 йил 2 мартда Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасининг давлат ва жамият қурилишида хотин-қизлар ролини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида» фармони эълон қилинди. Бу фармон хотин-қизларнинг обрў-эътиборини ошириш ва мустаҳкамлаш, уларнинг жамият ҳаётида иштирок этишлари учун зарур шарт-шaroитларни таъминлаш ишида муҳим қадам бўлди. Бош вазирнинг хотин-қизлар масалалари бўйича ўринбосари янги лавозими жорий этилди. Бу тадбирнинг амалга оширилиши туфайли Республика бўйича хотин-қизлар муаммолари билан шуғулланадиган 400 аёл раҳбарлик лавозимига қўтарилди.

Мамлакатимиз ҳозирги демократия жиҳатидан юксалаётган, маънавий қиёфамиз ўзгараётган, миллий дунёқарашимиз ва сиёсий савиямиз ўсаётган пайтда, Республика тараққиётининг ҳамма соҳаларида аёллар ролининг муҳим эканлигини англашимиз зарур.

Аёлларимиз тимсолида — оила тотувлиги, фарзанд ва унинг тарбияси ҳамда жамият истиқболи ётганни унутмаслигимиз лозим.

Совет давридаги иқтисодий таназзул асоратлари ўтиш даврининг муаммолари билан қўшилиб, хотин-қизларнинг жамиятдаги ижтимоий ролининг тақсимланишида, мавжуд бўлган муаммоларни чуқурлаштирди ва янгиларини келтириб чиқарди.

Хотин-қизларни давлат томонидан ҳимоя қилиш тизимининг барбод бўлиши, «социализм» даврида хотин-қизлар масаласи бўйича эришилган ютуқлар пуч эканлигини кўрсатди.

Булар:

- ижтимоий таъминот тизимининг издан чиқиши;
- хотин-қизлар сиёсий фаоллиги даражасининг пасайиши;
- қишлоқлардаги аҳвол, хотин-қизлар меҳнатининг ҳаддан ташқари суистеъмол қилиниши;
- аёлларга ҳар томонлама зўравонлик;
- экологиянинг бузилиши каби ҳолатлардир.

Оилани боқиб қаби қийинчиликлар кўп ҳолларда аёллар зиммасида эканлиги эндиликда сир бўлмай қолди. Аёллар оила ташвиши билан шаҳарлараро қатнашга, бозорларда эрталабдан кечга қадар савдо-сотик билан шуғулланишга, пул топиш учун ҳар қандай ишларга оммавий ёлланишга мажбур бўлмоқдалар. Булар ўз навбатида аёллар саломатлигига, репродуктив ҳолатига хавф солиб турибди.

Дунёда ночор аҳволда яшаётган эркаклар сонидан аёллар сони кўчилишни ташкил этади.

Аёлнинг саводсизлиги ва ночорлиги, наслга ҳамда болалар саломатлигига таъсир этиши муқаррар. Агар аёлларга ҳар томонлама, жумладан, иқтисодий шарт-шaroитлар яратилса, у ночорликдан қутулиш учун барча имкониятларни ишга солади. Кейинги пайтда, Республикаимизга хос бўлиб бораётган муаммолардан бири қизларимизни эрта никоҳга киритишдир. Ўз қадрини, ҳуқуқларини тушунмаган, жинсий тўлиқ шаклланмаган ёш қизларнинг турмушга узатилиши жамият учун ҳам, ота-она учун ҳам салбий ҳолатларни келтириб чиқармоқда.

Ёш турмуш қурган эркакнинг ақл, заковати камол топмаган, у оила тебратишга ожизлик

қилади. Ироданинг тўлиқ шаклланмагани кўпинча оиланинг бузилишига олиб келади. Ўсмирлик даври мажбурий «тўхтатилган» ёш келинда, бу ниҳоятда, оғир оқибатларни келтириб чиқариши мумкин. Хусусан, булар қуйдагиларда намоён бўлади:

- кўпроқ фарзандсизликни келтириб чиқаради;
- фарзанд дунёга келса ҳам заиф ва камқувват бўлиб узоқ яшамаслиги мумкин;
- ёш аёл ҳомиладор бўлиб қолса, ёшлиги туфайли кучсизланиб соғлиғини йўқотиши мумкин.

Зурриётни дунёга келтириш, уни вояга етказишдек ўта мураккаб вазифа аёлдан жуда катта меҳнат ва малакани талаб этади. Чунки одам боласининг гўдаклик даври нозик парваришни, ҳис-туйғуларни, эътиборни талаб этади. Аёл оналик вазифасини бажариш учун моддий ва маънавий ёрдамга муҳтож бўлади. Шунинг учун ҳам қадимдан қизларни билимли бўлишлари маъқулланган. Билим қизларнинг бўлажак она сифатидаги мақомида катта аҳамиятга эга эканлигини кўрамиз.

«Биз фарзандларимизни яхши ҳулқ эгалари этиб тарбиялашимиз лозим, яъни, шундай қилишимиз керакки, фарзандларимиз иймонли, фидокор, ғайратли бўлиб улғайиб, дин ва диндошларини ҳалоқат ва харобалик жарлигидан қутқарсинлар. Бу матлабга эришиш учун хотинларимиз ва қизларимиз миллат оналари тарбия ва илм олишлари лозим. Ахлоқ ва билимларини камолга етказишлари зарур. Акс ҳолда, хотинларимиз эркаклардан ҳам кўрқокроқ, заифроқ ва ғайратсиз бўлганларидан, болаларимиз ҳам уларга ўхшаб кетадилар. Покиза ердан тоза ва фойдали ўсимлик осон ўсади ва покиза бўлмаган ердан хор-хасдан бошқа нарса чиқмайди».

Буюк мутафаккир олим Фитратнинг бу қарашлари ҳозирги кунда ҳам ўз кучини йўқотган эмас. Дарҳақиқат, тажрибалир шунинг кўрсатадики, аёлга таълим бериш бутун оилага таълим бериш билан баробар. Фарзандларни тарбиялаш, билимли қилишда она асосий ролни ўйнайди. Билимсиз онанинг фаолияти фарзандини қашшоқликка ва хасталикка бошлайди. Миллатнинг маданияти ва динидан катъий назар ҳозирги кунда асосий муаммо бўлган туғилишлар сонини фақат таълим орқали камайтириш мумкин. Шунинг учун қизларга таълим бериш бутун дунёда биринчи даражали масала бўлиб қолмоқда.

Аёл қадрини кўтариш учун ҳаракат асосий дастур бўлмоғи лозим. Бунинг учун:

- маънавий қадриятларни ҳисобга олиш;
- инсонлар (жинслар)ни табиий биологик ҳолатига эътибор бериш;
- оила аъзолари ўртасидаги бирдамлик;
- аёл ва эркакни бир-бирига маданий муносабатини кучайтириш каби умуминсоний қадриятларга эътибор бериш талаб этилади.

Тараққиёт ва инсоният доимо бирга олға интилар экан, аёллар масаласига бўлган ҳар қандай муносабатимиз, муаммоларни ҳал этиш учун ёндашишимиз, маданият, тарих, тараққиёт, маънавият ўртасидаги фарқ ва умумийликка асосланган бўлиши лозим, деб ўйлаймиз. Шу билан бирга, биргина қадриятларимизга боғланиб қолишга, мослашишга ўрганиб қолмаслигимиз ҳам талаб этилади.

Бир хилликка интилиш ва қолипга солиш ҳаракати «совет аёллари» тақдирида қандай салбий из қолдирганини, унинг аччиқ сабоқларини ҳали бери унутолмасак керак. Бу тарихий фожеа — эркаклар фикрини қамраб олган «хотин киши» деган бемаъни қараш, уларда миллат раънақи аёллар кўлида эканлигини унутишга олиб келди.

Донишмандларимиз таъкидлагандек: «Адолат заифга иззатдан бошланади. Токи кўзи нам, боши ҳам бир заифа бор экан, адолат ҳақидаги сўзлар ҳавойи бўлиб қолаверади».

Ривожланган Ғарб мамлакатлари хотин-қизларни парламент, ҳокимият ижроия органлари ва жамоатчилик ташкилотларига тавсия этишга катта эътибор беришлари бизга маълум. Шу боис, давлатимиз раҳбари доимо шундай тараққий этган демократик стандартларга яқинлашиш зарурлигини уқтиради. Бизнинг фикримизча, Ўзбекистон мустақилликка эришгандан сўнгги демократик ўзгаришлар ва ўз моделимиздан келиб чиққан бозор иқтисодиёти ўзгаришлари асосида, аёлларнинг фуқаролик ролини ошириш учун қуйидаги шартларни ажратиш зарур:

— Аёлларни оила доирасида чеклаб қўймаслик, уларнинг шахс сифатида ўсиш ва ривожланиш имкониятини яратиш;

— аёллар ўзларининг аҳволлари, эҳтиёжлари ва талабларини ўзлари англаб етишлари, тараққиёт билан аёллар фаолияти доирасини тенглаштириш, турли ноанъанавий касбларни эгаллашларига имконият яратиш;

— аёлларни ўз истаклари ва мутахассисликлари бўйича иш билан таъминлаш, айниқса, қишлоқ аёлларининг иш шaroитларини яхшилаш, аёлларни эркаклар билан барабар иш ҳақи олиш ва қисқартирилган иш соатларига эришиш;

— аёлларни ижтимоий, ҳуқуқий, иқтисодий ҳимоя қилишни яхшилаш;

— қизларнинг таълим, тарбиясига эътибор ва ғамхўрликни кучайтириш;

— аёлларнинг эркаклар билан тенг ҳуқуқли шахс сифатида тегишли давлат аҳамиятига молик қарорлар қабул қилинишида иштирокларини таъминлаш;

— аёлларни ишонч билан жамоат ва давлат ташкилотларига раҳбарликка кўтариш.

Хотин-қизларнинг ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий мақомини кўтариш давлатни бошқаришнинг ютуғи ва ҳаётнинг барча соҳаларида барқарорликни таъминлашнинг муҳим омилidir.

Дониёр Бегимқулов

САМИМИЯТИ ЁЗУВЛАРИ

**Юзлаб шоир ётган шу альбом ичра
Мен Қал қалбим учун қабр қазаман.
Ҳали Ёзмгушмаган олпоқ арақча
Мен ҳам ўз дардимни ёзаман...
Қалбим буюрмаса, бирор сўзни ҳам
Ёзмасман ҳеч қайда, ҳеч вақт, ҳеч қачон!**

Бу хитоблар шеърият оstonасига энди-энди қадам қўётган ёш шоирнинг ўзига хос «дастури» эди. Қарийб қирқ йилдан кейин сарҳисоб пайти келиб, Абдулла Ориповнинг бутун ижодини кўз олдимишга келтирар эканмиз, шоир ўз ақидасига содиқ қолиб, «қалбига доир» сўзлаганлигининг, халқ орзу-армонлари, интилишлари ифодачиси бўлганлигининг гувоҳи бўлиб турибмиз.

Йигирманчи аср иккинчи ярми ўзбек адабиётида ногаҳон порлаган машъаладек оловли шуълалари билан юракларга ўт солган Абулла Ориповнинг ижодий йўли халқимизнинг, шеърият мухобларининг кўз ўнгига кечди. «Биз XX аср ўзбек адабиётини Абдулла Қодирий, Фафур Фулом, Ойбек каби мумтоз адилбларсиз, замонавий адабиётимизни Саид Аҳмад, Эркин Воҳидов сингари ижодкорларсиз тасаввур эта олмаганимиздек, — деб таъкидлади Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислоҳ Каримов, — маънавий келажагимиз, фаровон ва буюк истиқболимизни Абдулла Орипов ижодисиз ҳам кўз олдимишга келтира олмаимиз. Ҳозирги даврда ҳам унинг шеърлари халқимизни адолат тантанаси, ёруғ келажакка ишонч руҳида тарбиялайдиган юксак маънавий омил бўлиб хизмат қилмоқда». Дарҳақиқат, ҳали тўлалигича англаб етилмаган бу ўзига хос адабий ҳодисанинг сиру синоати, кўламини аҳамияти, адабиёт ва миллат тарихида тутган ўрни келажақда талай талқину тадқиқотлар мавзуси бўлиши тайин.

Бу ижод йўлининг айрим қирралари тўғрисида сўз борар экан, миллат манглайида ярқираган ҳар бир катта шоир сингари унинг ҳам илк қадамларидан тортиб то юрт қарамлиги авж нуқталарига чиққан пайтларгача бўлган ижод йўли теп-текис, равон кечмаганлигини эслатиб ўтиш жоиз. Шиддатли парвозга чоғланган ёш қалам соҳиби қаршисида дастлабки пайтлардан бошлаб турли-туман тўсиқлар кўнғдалан бўлди. Бироқ юксакларни кўзлаган шеър йўлидаги «тушовлар» қанчалик «устакорлик» билан эшилган, «ўнқир-чўнқирлар» кўнгулли ғаш қилар даражада ғадир-будир, тайғоқ ва илтифотсиз бўлмасин, уни ўзанидан буриб юбора олмади, у мудом илгарилар боришда давом этди. Алал-оқибат мукамал ва яхлит шуқўли шеъриятга айланди, донғи фақат «икки дарё оралигида» қолиб кетмай, йироқ-йироқларда ҳам юксак шаън таратди.

Абдулла Орипов шеъриятининг бугунги камоли ҳақида ўйлаганда, бу шеърият куп-қуруқ яланглиқда пайдо бўлмаганлигини унутмаслик лозим. Анъаналарга бой мумтоз шеъриятимизнинг ранг-баранг жилоларидан баҳраманд бўлиш, Пушкин, Лермонтов, Хусайн Жовид каби сиймолар ижодини чуқур идрок қилиш, Фафур Фулом, Ҳамид Олимжон, Максуд Шайхзода, Асқад Мухтор шеъриятга хос кўламлилик, лиризм, фалсафийлик ёш шоир ижоди учун бамисоли бир пиллапога бўлганлигини, юксакликлар сари ундаганлигини, аср бошида янги ўзбек шеъриятини бошлаб берган Чўлпон, Усмон Носирлар ижодини чуқур истифода этиб, бамисоли улар қўлидан тушган қаламни қайтадан қўлга олиб эрк, миллий истиқлол ғояларига эш бўлганлигини қузатиш мумкин. Эллигинчи йиллар ўрталаридан бошлаб собиқ иттифокнинг «тўрт девор ораси»даги муҳитида «музлар эриб» ҳаётбахш шабадалар эса бошлаганлиги, Евгений Евтушенко, Андрей Вознесенский, Белла Ахмадулина, Булат Окуджава каби шоирларнинг овози минбарларга чиқиб, инсон кўнғлуга бир қадар яқинлаша бошлаганлиги, ўзимизнинг шеъриятимизда Эркин Воҳидов, Хусниддин Шарипов, Хайриддин Салоҳ каби ёш шоирлар ижодида янгиланиш куртаклари кўрина бошлаганлиги ҳам

ўзига хос шеърят парвозига замин бўлган омиллардан бўлганлигини эътибордан соқит қилиб бўлмайди, албатта.

Шоир ҳеч бир ўринда баъзи бир қайдларни ҳисобга олмаганда, кимлардан ўқиб-ўргангани, ўзи «симирган» сарчашмалар ҳақида ёйилиб сўзламайди, бироқ ижодда бундай мукамалликка, халқчилликка, миллийликка ўтган буюк салафларнинг бадиий оламини инкишоф этиш баробарида халқ ижоди баҳрларидан озиқланмай эришиш қийинлиги аён гап. Нафсиламбирини айтганда, «шоир бўлиш кийин, шоир бўлиш оғир» эди «бундай буюкларнинг қаҳқашонида». Юракка илоҳий руҳ билан кирган шеър ишқи ва қадрини юксак сақлаб, унга қалб кўрини бағишлаш туфайлигина шеърят бўстонида из қолдириш мумкин эди.

**Шоир дилига қилма ҳавас, бут эса бағринг,
Шоир юрагин доимо вайрон ёзажакман.**

Ҳақиқий шеърятга хос айрим учкунлар намоён бўла бошлаган бўлса ҳам адабиётимиздаги янгиланишнинг яхлитлик касб этиши Абдулла Орипов номи билан боғлиқдир. Чунки адабиётимиз тарихига назар ташлайдиган бўлсак, ўттизинчи йиллар охиридан то олтинчинчи йиллар бошларигача аҳён-аҳёнда зулмат пардасини йиртиб чиқиб ялт этган баъзи-бир шуълаларни (Ғафур Ғуломнинг айрим шеърлари, Миртемир, Зулфия лирикаси ва бошқаларни) ҳисобга олмаганда, шеърят учун шиорбозлик, яъни, аравани қуруқ олиб қочиш асосий урфга айланган эди. Давр, коммунистик зугум уни ана шундай забун ҳолга солиб қўйган эди. Бу биқик муҳитни ёриб чиқиш учун тарих инъом этган имконият Абдулла Ориповни майдонга келтириб чиқарди.

Оғир сукунатни титратиб юборган момақалдирокдек янграган, ўзбек шеъриятида кўпдан қутилган «янги нафас» (Абдулла Қаҳҳор ибораси) қалами остида тўкилган «Мен нечун севаман Ўзбекистонни?», «Ўзбекистон», «Ўзбекистонда куз», «Баҳор», «Она тилимга», «Тилла балиқча», «Муножот-ни тинглаб», «Уйку», «Темир одам», «Сароб», «Авлодларга мактуб», «Онажон», «Она сайёра», «Арманистон» каби шеърларнинг ҳар бири адабиётимизда воқеа бўлди, халқ қалбида акс-садо берди.

Беназир истеъдод томонидан етмишинчи, саксонинчи, тўқсонинчи йилларда битилган «Генетика», «Бир танишим ҳақида баллада», «Маломат тошлари», «Қуриқхона», «Оломонга», «Учинчи одам», «Хайрлашув», «Ўзлат», «Бир қарасам...» сингари турфа мавзулардаги шеърларда инсон қалби манзаралари ўзгалардан «қарз олинмаган» туйғулар оҳангида ўзига хос йўсинда чизиб берилди, мангулик ва ўлим, ҳаёт ва кураш ҳақидаги бамисоли юракдан отилиб чиқиб, юракларга бориб етадиган бу тизмаларда инсонга хос ботинан ниҳон кечинмалар санъаткорона инкишоф этилди.

Абдулла Орипов ижодида Имон, Виждон, Инсоф, Дийнат, Савоб излаб ўзликни англаш сари қадам-бақадам илгарилаб борган исёнкорона руҳдаги, инсон қалб тўлғонишлари чуқур очиб берилган, фалсафийлик ва лиризм, туйғу ва фикр ажойиб таразда қоришган, бири-бирини тўлдирган, ҳуллас, «шеър архитектуроникаси» гоят мукамал шеърятнинг ажойиб намунасини кўриш мумкин.

Шоир шеърятини анвойи ва нафис гуллардан терилган гўзал шеър чаманзорига менгаш мумкин. Бу гулзордан ҳар ким ўзига ёққан, кўнгулга яқин гулни ахтариб топади, унинг муаттар бўйларидан баҳраманд бўлади, юрак чанкоғини қондиради. Юракнинг энг теган қатламларидан сизиб чиқиб мингларнинг, миллионларнинг муҳаббатига сазовор бўлган, кўнгулдан жой олган ўмири узун шеърлар Абдулла Орипов шеъриятида беҳисоб.

Бу шеърят ажойиб тимсолларга, ҳайратланарли даражада юксак образли ўхшатишларга ниҳоятда бой.

**Ўлим бу — нишонга бориб теккан ўқ.
Тугилиш — шиддат-ла тортилган камон.**

Ёки:

**Менинг ҳам руҳимда аждодлар охи,
Менинг ҳам қонимда қилич занги бор.**

**Минорлар эмас бу — фалакка қасам,
Қасоскор боболар кетмишлар санчиб.**

Гарчи унинг ижодида миллийлик, миллат шаънини улўғлаш айрича бир кўринишда бўртиб турса ҳам, миллий биқиклик унинг учун мутлақо бегона. «Яхшию ёмонни елкасига ортан» она сайёранинг муаммолари, инсоний дард тўлғонишларидан бунёд бўлган шеърят бу.

Бошқа бирор соҳада «ура-ура» қилиб, бўлмагани бўлдириш ҳам мумкиндир, балким. Лекин шеърятда-чи? Минг урининг мағзи пуч мисраларни бировга ийдириш кийин. Шеърят ва шеър ўқувчиси ўртасидаги муносабатда чуқур демократизм мавжуд. Бир хил шеърлар бир-икки йил, балким, бирор ўн йил эътиборда бўлиши, шарҳларда саналиб юрилиши мумкин, бироқ зўрма-зўракилик охир барҳам топади. Ўқувчига маъқул бўлмаган асар, шеър бир четда чанг босиб ётаверади.

Мустақиллик, истиқлол йилларида шоир ижоди янги поғонага кўтарилди, халқ ва юрт ташвиши ҳақидаги ўйлар янада теганлашди. «Шоир қалби» шеърида шоир ўзи бир умр севиб қуйлаган она диёримизга бўлган теган туйғуларини қуйидагича изҳор этади:

**Юртда не муборак ишлар бўлғуси,
Ундан шоир қалби шавққа тўлғуси...**

**Унинг ҳар гўшаси жаҳондир менга.
Тошлоқ йўллари ҳам равондир менга.
Маъжига ногаҳон кимдир тош оттай,
Зарби юрагимнинг тубига боттай...
Гар сен дарё бўлсанг — ирмоғингдирман,
Лат есанг, оғриқли бармоғингдирман.**

«Ҳикмат садолари», «Ҳаж дафтари», Женева дафтари»га кирган туркум шеърларда, «Халқ», «Ватан», «Туркистон болалари», «Ўзбек бойининг баёноти», «Бедорлик», «Олий нёъмат», «Ўзбекистон асри» каби шеърларда Ватан мавзусининг янги қирралари очиб берилди, юртнинг қорига яраган эзгу фазилатли инсонлар образи яратилди. Бу шеърларнинг мазмун-мундарижасини Ватан ва халқ шаънига мадҳия айтиш, мавжуд реалликни шунчаки таъкидлаш ташкил этмайди. Уларда жаҳон цивилизациясига салмоқли ҳисса қўшган қадим юртнинг, «жонида бир гавҳар бор», қонида «иймон нури доимо оқиб турган», «каттақон йўлга чиққан» халқ кечмиши ва истиқболи манзаралари чизилади, масъулиятли бугунга ҳос хусусиятлар бадиий гавдалантирилади, инсон ва ҷамият, инсон ва табиат мавзусидаги азалий ўйлар давом эттирилади. Истиқлолнинг қадрига етиш, Ватанни кўз қорачигидек асраш, ўтмиш сабоқларидан қатъий ҳулоса чиқариб, ниҳоят «оломонлик» психологиясини итқитиб ташлаб ҳақ-ҳуқуқини, жаҳонро қадрини таниган халқ бўлишга даъват, келажаги буюк Ўзбекистоннинг саодати унинг фарзандларининг яққаламлигида эканлиги ҳиссий-образли йўсинда ифодаб берилади.

**Виждондан айрилиб қолган фурсатда
Бошланар тож-тахтга ружу дафъатан.
Не-не зукко халқлар қолиб гафлатда
Тўзғиб кетажакдир бутун бир Ватан...**

каби мисраларда орзиқиб қутилган истиқлолни мустаҳкамлашга, яқдилликка, огоҳликка, ўзликни танишга, «урфони зўр миллат бўлиш»га, ўткинчи зёб-зийнатларга муккасидан кетишдан баланд туриб, «юрак жавҳари»ни асрашга, юксак маънавият эгаси бўлишга даъват янграйди, она-юртнинг қамоли учун юракдан куйинган бедор қалб ўртанишлари кечинмалар, чуқур умумлашмалар тарзида берилади.

Чуқур фалсафийлик, бутун бир шеърнинг вақт ва замон, инсон ва табиат муносабатлари замирига қурилиши, ҳар бир сатрда қатнаб турган тафаккур ёғдулари сингари шоирнинг бутун ижодида ҳос хусусиятлар тўқсонинчи йилларда ёзилган «Майна», «Буюклик», «Армон эмасми?», «Адолат», «Дунё» каби шеърларда изчил давом эттирилди.

Олис тарихнинг қайси бир даврини ёки юз йиллигини олмайдик, асрлардан ўтиб келётган шеъримиз борлигидан ғурурланамиз, улар газал мулкининг султони Навоий бобомиз етакчилигида мана мен деб ўзлигини намоён қилиб турадилар. Не ажабким, ўтган аср ҳам бундан мустасно бўлмади. Тақдир Чўлпону Ойбек, Абдулла Қодирийю Фафур Фулом, Абдулла Қаҳҳор каби адабий сиймоларимиз қатори Чингиз Айтматов ибораси билан айтганда «давримизнинг буюк маданий аҳамиятга молик» Абдулла Ориповдек улкан ва ўзига ҳос истеъдод билан халқимизни сийлаганлиги ниҳоятда қувонарли ҳолдир.

Ўтган йил ёзилган «Шоир юраги» шеърда ижодкор қалби оламда юз бераётган барча ҳодисалар бир-бир ўтадиган кўприкка қиёсланади. Бу кўприқдан соғлар ҳам, беморлар ҳам, султонлар ҳам, қўллар ҳам, суйишганлар ҳам, бир-бирига ғанимлар ҳам, нур билан зулмат, ўлим ва ҳаёт бир-бир ўтади. Шеърга ҳар бир чинаям шоир «инсоният кўприги»дан галмагал ўтаётган одамлар дилидан кечаётган ҳис-туйғуларни муҳрлашга масъулдир деган ғоя сингдирилган.

Абдулла Орипов истеъдодининг мўъжизавий қирралари, ўтган аср ўзбек шеърятининг бўй-бабини белгилаб, уни янги ўзанларга буриб юборганлиги, ўзига ҳос «феномени», кашфиётларга бойлиги, инсон кўнгулини ёрқин рангларда очиб берганлиги, даврнинг юрак-зарб»ларини ниҳоятда аниқ ҳис қилганлиги ҳақида мунаққидлар кўпёзишган. Булар ҳаммаси шоир шеърятининг тўғри илғаб олинган нуқталари. Лекин шундай бўлса-да, шеърятнинг асл миссиясидан келиб чиқиб бу шеър оламини бунчалар мукаррам этган фазилатлар ҳақида мулоҳазаларга чўмганда, энг аввало, Абдулла Орипов шеъряти парвозини тайинлаган жиҳатлардан бири, балким энг асосийси — бу самимиятдир деган ўй устунлик қилади.

Чунки мавзу қанчалик долзарб, муҳим ёкинки санъаткорнинг маҳорати қанчалик юксак бўлмасин, замонасозлик руҳида битилган тумтароқ «тизмалар» бир кун келиб назардан қолиши аён гап.

Абдулла Орипов шеъряти учун аввал бошданоқ самимият, ростгўйлик ҳосдир. Шеър қайси мавзуда — Ватан, Ўзбекистон, унинг тарихи, буюк аждодларимиз ёки табиат, инсон умрининг ёрқин, нузли саҳифалари-ю унинг тошдек зил, ғуссаларга тўла қайғули онлари, турли хил қайфиятдаги ҳолатлари, муҳаббат изтироблари тўғрисида бўлмасин бари-бариди — мана шу самимият, рост сўз бўртиб туради, соф кўнгулдан тўкилган мисралар кўнгулларнинг мулкига айланади.

Мана шу самимият боис оддийгина гапдек туюлган «Мен нечун севаман Ўзбекистонни?» деган сўзлар Ватан шаънига айтилган мадҳиядек янграйди. Чунки сўзларнинг ич-ичида, томир-томирида ёлғон аралашмаган самимият, она юртга буюк муҳаббат туйғулари қатнаб туради.

Мана шу самимият, юракларнинг қаъридан отилиб чиққан рост сўз туфайли Абдулла Орипов олтинчи йилларда мудроқ вужудларни уйқудан уйғотиб бугунги кунга келиб ўзбекнинг миллий шоирига айланади.

Абдулла Орипов,
Ўзбекистон Қаҳрамони,
Ўзбекистон халқ шоири

Ҳамма гап — шунда

*Ёшинг олтидами ёки олтмишда,
Балки қай иш билан машғулсан, бандсан.
Қайси кенгликдасан, қай муюлишда,
Барибир Ватанга фарзандсан!*

*Барчага бағрини очар шу Ватан,
Мунаввар кундузми, қоронғи тунда.
У сени фарзанд деб олғаймикан тан,
Ҳамма гап — шунда!*

Мураббий

*Куллуг айта билиш мумкинми Сизга,
Тойилган чоғимда тутган, эй одам?!
Балки, акамдирсиз, балки сиз ўзга,
Балки, сиз хайрихоҳ бутун бир олам.*

*Балки, мўъжазгина меним ҳаётим
Тушди бошингизга оқ тола бўлиб.
Рози бўлур эдим бир умр токим,
Шу ойдин шуълага кетсам йўғрилиб.*

*Мен ҳам англайдурман, ҳаёт бу нима,
Яхшилик, разолат, ўкинч ҳам савоб.
Хайҳот, бу оламда камдир биргина
Яхшилик аталган туйғу бир ноёб.*

*Сокин кўчаларда кезаман шодон.
Сушбахтман, билмайман кимдан? Ва нега?
Оҳ, нечоғ фараҳли экан бу осмон,
Инсонман, раҳматим айтурман Сизга!*

Андижон

*Доимо етукликни кўзлаган Андижонсан,
Навоий лаҳжасида сўзлаган Андижонсан.*

*Дунёга довруғ солдинг, доим нозик таъб бўлиб,
Бобурингни изладинг, Зокиржон Машраб бўлиб.*

*Муҳаммад Қодир бўлиб курашмоққа қасд қилдинг,
Сиднейда голиб чиқиб, рақибларни паст қилдинг.*

*Ўзбекни билай десанг, Андижонга аввал боқ,
Номард билан гаплашмас, у мард билан чин ўртоқ.*

*Меҳнату маърифат ҳам Андижонга ярашгай,
Сир эмас, кўплар унга ҳавас билан қарашгай.*

*Водий олтин соз бўлса, овозидир Андижон,
Бу кун пахта илмининг устозидир Андижон.*

*Андижон машинасин руллари қўлларида,
Кезади танти ўзбек жаҳоннинг йўлларида.*

*Пахтакор бўл, майли, ё алломаи замон бўл,
Чўлпондай зотни берган Андижоним, омон бўл.*

*Ахир, кўкдан тушмаган шунчалик обрў бари,
Аслида Андижоннинг қобилдир фарзандлари.*

*Андижоннинг ҳамиша юраги ўтлуғ бўлсин,
Юртбошимнинг муборак назари қутлуғ бўлсин.*

*Андижонга меҳримни қалбимга солиб келдим,
Ушбу шеърни атайлаб Тошкентдан олиб келдим.*

Руйиддин Раҳимов

ҲАЁТ ҲИКОЯЛАРИ

Метар бобо

Маҳаллаида жуссаси кичиклиги ва тиниб-тинчимаслиги учун ҳам «Метар» лақабини олган бир киши яшарди. Қариб, нафақага чиққанларида ҳам уйда бекор утирмай йул устида писта, яна қандайдир майда-чуйда нарсалар сотиб утирарди. Метар бобо ёшлигидан туй-томошаларда сурнай чалар, унинг ёққа пишгандек қип-қизил чиройли сурнайи буларди. Метар бобо одамларга, сурнайим отамнинг отаси, катта бобомдан қолган, деб мақтаниб юрарди ва уни ниҳоятда авайлаб-асрар, узга қулга ҳеч бермас эди. Мен биргина чалиб қурай, деб неча бор ялинганимда ҳам, Метар бобо сурнайини бермаганлар.

Ота-онам Қарши шаҳрининг «Йулим шайхим» маҳалласида яшардилар, биз кейинчалик ҳовли-жой қилиб, янги маҳаллага кучиб кетдик. Бир кун ионам билан «Йулим шайхим»даги эски утиришимизда қолган қариндош-уруғларни кургани бораётиб, йулда тасодифан ҳамён топиб олдим. Уни ердан шундай усталик билан қиялатиб олдимки, ҳатто онам ҳам сезмай қолдилар. Ҳамёни шаша-пиша қуйнимга урдим.

Ойдин холаиимизга эндигина етиб бориб, қариндош-уруғлар билан чойхурлик қилиб тургандик, дарвоза тақиллаб қолди ва қалтираб, ранги-кути учган Метар бобо кириб келди.

— Ҳамёнини йўқотиб қўйдим, азизлар. Улимизимга, деб пул йиққандим. Шу кучада йўқотганим аниқ. Уйма-уй суриштириб юрибман, — деди. — Барака топқурлар, қарнай-сурнай қилиб, ул-бул сотиб туплаган пулим эди.

Метар бобого ҳамёни мен топиб олганимни айтдим ва қўлига уни тутқаздим. Унинг юзи бирдангина қуёшдай ёришиб кетди, хурсандчилигининг чеки йўқ эди. «Бошқа топиб олганда нима буларди», дея, менга суюнчисига ўн сум пул узатди. Мен шошиб-пишиб, пулингиз керак эмас, сурнайингизни менга сотинг, деб юборибман.

— Буни сенга сотолмайман, совға ҳам қилолмайман, ўғлим, — дея бироз маънос тортди Метар бобо. — Хоҳласанг, сенга чалишни ургатиб қўяман.

Хуллас, мен ўша ҳамён туфайли Метар бободан сурнай чалишни урганиб олганман.

Ўроқ оқсоқол

Раҳматли бобомиз Ўроқ оқсоқол ҳар ёзда далада эрта пишар ҳандалак экиб, тирикчилик қиларди.

Бир кун бобом билан қуёш тиккага келганда учрашиб қолдик.

Ушанда ҳандалаклар энди рангга қираётган эди.

— Мен бирпас уйга бориб дам олиб келайин, сен полиздаги ҳандалакларни қуриқлаб тур, — деб топириқ бериб қолдилар бобом қатъий оҳангда.

Бобомни кузатиб, орқасидан мен ҳам шаша-пиша йулга чиқдим, мақсадим маҳаллаида Жанлил, Аҳмад, Ҳолмурод, Собир ва Даврон деган бирга уйнаб юрадиган жураларимни полизга бошлаб келиб хотамтойлик қилиш, яъни уларни бир хурсанд қилиб ҳандалак билан сийлаш эди.

Маҳаллаида нонвойлар яшарди. Йулда хетаётиб, улар кучага тўкиб қўйган тизза бўйи қуламса оловга тушиб кетдим. Икки оёғим ҳам қип-қизил бўлиб қўйди-қолди. Тумонат одам йиғилди, қий-чув бошланди. Хотин-халаждан кимдир бурун буки суркаш керак, деса, иккинчи бир овозлар сигирнинг янги ахлатини олиб келинглари, деб қичқирарди, уларнинг ҳаммасини қўйиб қолган оёқларимга босишди.

Ҳатто ёш болаларни оёғимга тикка туриб пешоб ҳам қилдиришди. Хуллас, халқ табobati асосида оломон шу ернинг узидасек мени тезкорлик билан даволаб булишди, қуюқларим енгил тортиб бирпас тин олдим, оғрик ҳам босилди.

Бироз узимга келдим. Шу пайт менга яқинлашаётган Ўроқ оқсоқолга кўзим тушди, уялганим.

дан куюкларим баттар ачишгандек бўлиб кетди. Лекин бобом мендан «нега полдзани ташлаб келиб, бундай аянчли аҳволга тушиб қолдинг?» деб сурамадилар.

Вактлар ўтди, қарангки, қип-қизил бўлиб қуйган оёқларим бирорта ҳам куйик изи қолмай тугалиб кетди. Мана, шу кунгилсиз воқеани бот-бот эслаганимда, биринчи галда оқ ятак кийган, нуруний бобом Уроқ оқсоқолнинг мента қараб турган ташвишли чехраси куз олдимга келаверади. Бобом ниҳоятда танги инсон эдилар.

Хурос палов

«Йулим-шайхим»да Абди бобонинг уйида туй бошланди. Маҳалладаги катта-кичик туйга отла-нишяпти. Ҳар доим туйларга мени ўзи билан олиб борадиган Зиёда момом бу гал онамни ва раҳматли Одина янгамни етаклади ва менга қараб:

— Углим, бу туйга хотин-қизларгина айтилган, холос. Болалар бормаслиги керак, — деди қатъий оҳангда. Кейин билсам, хотин-қизлар ўзлари йигилишиб олиб, базм қилишадиган ош-гурун-лар ҳам тез-тез бўлиб тураркан.

Хуллас, улар мен билан Холмуродни уйга пойлоқчи қилиб қолдириб кетишди.

— Обормасантлар, оборманглар, — дея алам билан қичқириб юбордим уларнинг ортидан, — биз бу ерда узимиз туй қиламиз! Мана, кўрасизлар.

Улар жўнаб кетгандан сўнг Холмурод жиянимга карата:

— Собири билан Давронни тезда чақир, биз ҳам ош қиламиз, — деб буйруқ бердим.

Муштдек бола қандай қилиб ош қилиши мумкинлиги эса хаёлимга келмабди. Шашт билан товуқхонага равона бўлдим. Товуқхонамизда беш-олтита товуқ билан битта даканг хурос бор. Шартта хуросни тутиб, ошхонадан пичоқни олиб чиқиб, бўйинини узиб ташладим. Қалласи танасидан жудо қилинган хурос тапиллаб жўнаб қолди, тепага бир кўтарилиб яна бир пастга тушди ва бу ҳолат бир неча бор такрорлангач, типирчилаб жон берди. Биров хуроснинг патини юлишни ургатмаган, қорнидан пичоқ суқиб бир бало қилиб пустини ажратдим.

Ошга уннадик: Собир сабзи тугради, Холмурод қозонни ювиб оловни ёқиб юборди. Хуроснинг гўштини тўрт бўлиб (шошдик, майдалашга вақт қайда, дейсиз) қозонга солдик. Сабзи, сув, пиёз ва бир даста қалампирни ҳам солиб юбордик. Қозон биқиллаб қайнай бошлади, олов шашт билан ёнаёпти, кичкинтойлар қозонга термулиб утирибмиз. Бирпасда гуручни ҳам солиб юбордик. Тўсатдан Даврон кичқириб қолди:

— Эҳ, ёғ солмабмиз-ку!

Шошиб-пишиб данқада турган тўрт-беш кило ёғни ҳам қозонга ағдардик. Оловни сўсайтириб, паловнинг устини ёпиб қўйдик. Узимиз дастурхон беазаган бўлди. Қуни-қушни оғайнилар Панжи, Жалилларни ҳам чақириб чиқдик. Хуллас, болаликдаги илк улфатчилигимиз хурос палов атрофида бошланган эди. Палов эмас, шовла бўлиб кетибди. Аччиқ, қалампир ҳам ўз ишини қилган. Шовламиз оғизни қуйдириб юборса ҳам едик.

Онам тўйдан келдилар, мен пешвоз чиқиб:

— Мана, биз ҳам ош қилдик, — дедим.

Онамнинг олдида шовладан олиб келиб қўйдим.

— Еб бўлмайди-ку, болам, — деди онам кўздан ёш чиқиб. — Ҳе, аттанг, товуқларнинг хужайинини йўқ қилибсан-да!

Дадам ҳам ўша куни ишдан кеч қайтди. Хуросни суйиб, еб бўлмайдиган аччиқ шовла қилган-лигидан хабардор бўлиб:

— Товуқлар эгасиз қолибди-да. Энди улар жўжа очмайдилар, — деди.

Кейин билсам, ўша йўқчилик замонида хурос топиш анча муаммо экан. Шунда ёлғиз момомгина мени ҳимоя қилгандай бўлиб шундай деганлари ҳали ҳам қулоғим тагида жаранглайди:

— Катта бўлса, абжиргина бола бўлади. Ҳеч қиси йўқ, хурос топилар!

Шундай қилиб, уч-тўрт ёшда товуқларнинг хужайини хуросвойни қўрбон қилиб, илк бор мустақил элу халқ бўлган — ошна-оғайниларга ош-шовла тортган эдим.

Уста Усмон

Эски «Йулим-шайхим» маҳалласида яшаган тадбиркор уста Усмон бобо ҳамон куз олдимда тугради. У 50-йилларнинг бошидаёқ ўзининг қўли гул устачилик ҳунари ва устамонлиги билан эл оғзига тушган эди.

Уста Усмон, асосан, дегрезчилик қиларди, ангиш қуйдириб олар, темирни эритиб, омонча тиш ясар, офтоба, қумгон ва бошқа буюмлар қўлидан чиқар эди. Айниқса, шанба-якшанба қуна-лари унинг хонадониде жойлашган устахонаси одамлар билан гавжум бўларди. Барча хили-хеш, оғайнилари келиб ҳашар қилишиб, устани қўллаб юборишарди. Ўша кунлари эрталабдан нон ёпи-лар, қўй сўйилиб, катта дош қозонда ош пишириларди, аччиқ-аччиқ кўк чой дамланарди.

Урушдан кейинги йиллар озиқ-овқат танқис эди. Мен эндигина 8—9 ёшга кирган бола эдим. Бўш қолдим дегунча бир чеккада темирчи бобомизнинг ангиш олиш ва омонча тиш ясаш каби эп-чил ҳаракатларини соатлаб кузатиб утирардим.

Бир томони Керки, бир томони Каттақўрғону Регардан устанинг молига харидорлар келар, улар уста ясаган ноёб буюмлардан харид қилишар, купинча пул ўрнида ўзлари олиб келган маҳсу-лотлардан беришарди. Керкиликлар тамаки талқони, регарликлар яхши гуруч, чироқчиликлар эса қоп-қоп янтоқ шакар олиб келишарди. Мени айниқса, улар олиб келган сал-сарик тиканли янтоқ шакар кўпроқ маҳлиё қиларди. Уста шакарни олатда ҳеч кимга бермасдан, нишолдачиларга пул-ларди.

Бир куни оғайниларим билан бирга «Янтоқ шакар операцияси»ни ишлаб чиқдик. Собир ва Холмуродлар том устидаги туйнукдан мени аста уйга киритиб юборишди, шакарни белқарсга туғиб олиб чиқдим ва уччаламиз ясаб олган махсус чайлачага бориб, чойга солиб маза қилиб ичдик. Кейинчалик бу ҳолат куп марталаб такрорланиб турди.

Уста Усмон шакар тез-тез камайиб қолаётганини сезар ва чамамда, биз, болаларнинг шумликларини билиб, билмасликка олардик.

Бу «операция»ни гоҳ-гоҳ эса олиб турамиз. Эндиликда даштларда ҳам экология бузилганиданми, янтоқ шакар битмайдиган бўлиб кетди.

Уста Усмон етмиш саккиз ёшида оламдан утдилар. У киши умрининг охиригача талбиркорликни қўлдан қўймадилар, кейинги йилларда бир неча маротаба 30—40 тонна оҳак тошни кумбўз шаклида пишириб, аъло оҳак қилиб сотардилар. Уста бошлаб берган бу анъаналар Қарши туманининг Ҳилол қишлоғида ҳозиргача ҳам давом этиб келмоқда.

Туш

60-йиллар Қарши Давлат педагогика институти талабалари пахта йигим-теримига жунаб кетдик. Факультетимиз декани тўсатдан мени шийпондаги «пахта штаби»га чақириб қолди, бордим. «Ғолиб деган дўстинг пахтага келмади, сабабини билиш учун тезликда Қаршига жунайсан», деди. Уша куни кечқурун шоша-пиша уйга етиб келиб, ухлаб қолибман. Туш кўрдим. Тушимда уртоғим машинаси билан қирақашлик қилиб, пул ишлаб юрганмиш. Иккимиз унинг машинасига утириб, кино кўргани борибмиз. Қайтиб чиқсак, машина йўқ. Уғирланган. Милиционерлар эса гув-гув қатнаб турганмиш тушимда.

Эрталаб уйқудан уйғониб уртоғимни топдим. Нега пахтага бормадинг, деб сўрадим. У, отамнинг мазаси йўқ, аварияга учрабди, шифохонада узоқ даволаниб, уйга келдилар, уларга қарашишим керак, дея ҳасрат қилди.

Нима ҳам дердим. Ғолиб дабдурустан, бир кинога тушайлик, дўстим, деб илтимос қилиб қолди. Уша тушимга кирган кинотеатрга бориб, «Мозандарон йулбарси» деган фильмни кўрдик, кинога тушишда мен унга кечаги тушимни айтиб, огоҳлантирдим.

Кино тамом бўлди, ташқарига чиқсак, Ғолибнинг машинаси жойида йўқ. Ҳақиқатан машинани уғирлаб кетишибди. Машина бир ҳафтадан кейин ҳозирги «Ҳилол» жамоа-ширкат хўжалиги ҳудудидан топилди. Ҳамма жойи бут, фақат аккумулятори утириб қолган экан...

80-йил. Раҳматли Ҳолмурод жияним ўглини суннат тўйи қилди. Тоғам Фарҳод Қиличев, тўйда меҳмонларни кутиб чарчадим, Қашқадарёда, Ҳилол куприги тагида чўмилиб дам олиб келамиз, деб қолдилар. Бордик, жияним Баҳром билан Фарҳод узоққа сузиб кетишди. Мен куприк тагидаги салқин жойда бироз тин олдим. Қўзим илинибди. Тушимда Фарҳод чўкаётган эмиш. Бақириб юбориб, қўзимни очсам, хайрият, тушим экан...

Орадан бир ҳафта ўтди. Кечаси дарвоза қаттиқ тақиллади. Чиқсам, Файзулла бўлам, қаттиқ хаяжонда. «Тез кийиниб чиқинг, Фарҳод акам сувага чўкиб кетибди», дея йиғлаб юборди...

Онам Нарзи Худойберди қизи Худойзода маҳалласида, 1928 йил апрелида талбиркор ва ишбилармон Уроқ Худойберди хонадонида таваллуд топганлар. Кунлардан бир кун қаттиқ касал бўлиб ётиб қолдилар. Уша кунлари бир туш кўрдим, ҳамма қўни-қўшнилар бизнинг ҳовлимизда парвона эмишлар. Бир автобус одам онамни уйига қараб туша бошлади. Мен улардан нега келдинглар, деб сўрадим. Улар, онамни соғлигини тиклаш учун олиб кетмоқчимиз, дейишди. Мен, онам сопа-соғ-ку, нега олиб кетасизлар, дея қўлимга катта гулдастани олиб, ҳовлидаги ҳамма одамларни ҳайдай бошладим. Югуриб келиб онамга, сиз ўзингизни қўлга олинг, онажон, барибир мен сизни ҳеч кимга бермайман, деб қучоқлаб олдим. Қарасам, ҳовлимиздаги одамлар бир думалаб қабултарга айланишди ва мана бўлмаса, тинч қўйдик, дея аразлашиб кетиб қолишди. Худога минг қатла шукрки, онам соғайиб кетдилар. Ушандан кейин қайта касал бўлмадилар.

Бингак ҳангомаси

Қадимий Қарши шаҳрида қабристонлар қўпчилиги «Бобурнома»да тилга олиб утилгани бежиз эмас. Қаршининг ҳар бир маҳалласида бўлгани каби маҳалламизда ҳам катта қабристон бўлиб, у шайх-авлиёлар қабристони, деб аталарди. Маҳалламизнинг «Йўлим-шайхим» деб аталиши ҳам шу қабристон билан боглиқ бўлса керак.

Маҳалламиздан утадиган Бешкент ариги ёқасида катта чойхона ҳам бўларди. Бу ерда Чули ота, Раҳим Турақулов, Умар ака Расулов каби замонасининг машҳур кишилари тез-тез келиб ошқўрлик қилишар, чақчақлашишарди. Баъзида гурунглار тонг-саҳаргача давом этарди. Чойхона яқинида қудуқ бўлиб, утган-қайтганлар, айниқса бозорчилар қудуқдаги сувни симириб-маза қилишиб, ҳордиқ чиқарардилар. Уша маҳалларда Музаффар аканинг отаси Маҳмуд ака чойхоначи эди. Албатта, бундай чойхоналар Чақар, Бузработ, Қарлужхона маҳаллаларида ҳам бор эди. Лекин уларнинг ҳеч қайсиси «Йўлим-шайхим»даги чойхона билан тенглашолмасди.

Ташқари ҳовлимизда болохона, унинг ёнида нонвойхонанинг қумирхонаси бор эди. Уша ердаги кичик майдончада эса биз, болалар тез-тез тўп тегишиб турар эдик. Бир кун эчки ўғин қизигандан қизиб турган бир лайтда тушимиз қумирхонага тушиб келди. Қумирхонанинг тегасидан ту-

O'z. R. D. kutubxonasi
Milliy bibliografiya tashkiloti

шиб, тўпни олиб чиқадиған мард йўқ. Сабаби, у ерга минглаб бингақлар уя қурған. Кумирчи амакидан қалитни сурашга эса ҳеч кимнинг юраги дов бермайди. Узоқ кенташиб, ахийри мен туйнукдан кириб тўпни олиб чиқадиған бўлдим. Барча болалар бир овоздан, сен довюрақсан, деб туриб олғандан кейин, илож қанча! Болалар оёғимдан кутаришиб, мени туйнукка тикиб юборишди. Қарасам, замбурлар ҳужумга шай бўлиб туришибди. Энди тўпни олганимни биламан, уларнинг даҳшатли ҳужуми бошланди. Кумир халталарини олиб, мудофаага ўтдим, юзлаб бингақлар шиддат билан учиб келишиб, мени чақиб-талай бошлашди.

Дод-вой кутарилған. Одамлар онамни чақиритқан. Кейин тўрт барзанги йигитни топиб келишиб, мени туйнукдан тортиб олишди. Афти-башарам қоп-қора кумир, куз, қулоқларим шишиб кетқан. Тоғората солиб чумилтиришди. Духтирга одам юборишди. Уша даврда, «тез ёрдам» кунка аравада келарди. Тоқат билан кутдик. Хуллас, духтирлар 100 дан ортиқ нишни баданимдан сугуриб олиб ташлашди ва зурға омон қолдим. Нега улмай қолганимга ҳозир ҳам ҳайрон бўламан. Ахир, одамлар бир бингақ отни чақса, ўлдиради, дейишади, мен эса тирик қолдим.

Шу-шу, кейинчалик асаларига «ишқим тушган».

Энди қаймоқ йўқ

1954 йилнинг ёзи. Мен ушанда олти ёшда эдим. Тоғам, раҳматли Хурсанд ака эндиғина армия сафидан қайтган, меҳмонхонамизда оғайнилари билан шахмат ўйнаб ўтирарди.

Мен тоғамнинг елкасига осилиб, мени ўйинга қушишларини сураб, хархаша қила бошладим.

— Нега индамайсиз? Рози бўласизми-йўқми?!

Тоқати тоқ бўлган тоғам ушқириб берди:

— Нарӣ қоч, катта бўлсанг ўйнайверасан!

Катталар ён бермаслигига кўзим етгач, ўйдан чиқиб кета туриб, уларга бақирдим:

— Шошмай турларинг, сенларни бир боғлайки...

Кучага чиқдим, икки юзим ловуллаб ёнарди. Уларни даҳшатга соладиган нимадир қилишим керак! Қарасам, меҳмонхонанинг орқасида ўтган йилги чириган янтоқ хирмон бўлиб турибди, шоша-пиша олов бериб юборибман. Қуриб ётган янтоқ тахламлари ловуллаб ёна бошлаб, қўрқинчли бир тулханга айланди.

Ўйимизнинг орқасига Карим тоғанинг болохонаси туташган эди. Олов бирпасда болохонани қуршаб олди, у ғаллага тула экан, бугдойи ҳам ёна бошлади.

Энди ўзим даҳшатга туша бошладим. Қаттиқ қўрққанымдан, ўйимизнинг ёнидаги колхоз боғига ура қочиб, тут устига чиқиб олдим. Тутнинг пастки томонини чирмовуқ шунчалик қалин ураб олган эдики, бу ерда бемалол ётиб олса бўларди. Бемаъни иш бўлганини ҳис этиб, қалт-қалт титтардим. Ҳамма қариндош-уруғлар чоғиб чиқиб, оловни ўчира бошлашди.

Ўйимиз ёнидан Роғузор маҳалласига қараб Бешкент ариғи оқиб ўтарди. Ёнимизда отғужувоз бўларди.

Сувнинг яқинлиғи, одамларнинг кўплиғи иш берди чоғи, ёнгинни тўрт-беш соатда ўчириб олишди, тоғам раҳматлик мени қидириб юрибди, тутиб олсам, ўлдираман, деб қўяди.

Мен эса дарахтнинг устида ўтириб, ҳаммасини қуриб турибман.

Шунда дадам раҳматли секин чакалакзорга кириб келди, у биз болалар ўйнайдиган жойни яхши биларди.

— Дарахтнинг тепасида ухлаб қолдингми, туш пастга, — деди.

— Тушмайман, урасиз, — дейман юқорида туриб.

— Туш, урмайман.

— Бўлмаса, тоғам ушлаб уради-да!

— Бўёгини расво қилибсан, ўғлим, ҳа, майли, бўлар иш бўлди; — дейди отам хўрсиниб. — Бобонинг ситирлари нима ёйди энди?!

— Керак бўлса, ўзим янтоғини чоғиб келтириб бераман, — дейман синиқ овозда. — Ахир, мени ўйинга қушса нима қиларди, менам биламан-ку...

Ниҳоят, дадам алдаб-сулдаб мени дарахтдан тушириб, бобомникига олиб борди.

Бобом отамга қарата: «Дарахтдан мева оламан, десанг, ниҳоллиғидан парвариш қил», — дея, менга ўтирилди. Уришмади, ўзи-ўзига сузлагандек паст овозда деди: — Ҳе, аттанг, ситирлар оч қоладиган бўлди-да. Сенга эса энди қаймоқ йўқ...

Омон Мухтор

Сўзнинг машаққатли йўли

Руйиддиннинг ҳикоялари нашрга тайёрланган эди. Қуйидаги кириш сўзини ҳам ёзган эдим:

«Кичик-кичик ҳикоялар. Кимнидир хотирлаш. Кимнингдир эзгу бир ишидан ҳайратланиш. Қайсидир воқеадан ўзингча сабоқ олиш.

Руйиддин Раҳимов ёзувчиликка ихлоси баланд киши. Ҳаётнинг ўзи уни

сўзлатган. Қўлига қалам тутқазган. У кўрган-кечирганини шунчаки дўстлар даврасида гапириб юриб, ниҳоят, уларни қоғозга кўчирган, холос. Лекин Адабиёт аслида шундай яралади. Бошни қашлаб ёки бармоқ тишлаб, энди нимани ёзсам экан, деб ўтиришдан Худо асрасин!

Ҳикоялар содда, самимий. Аниқ манзара, аниқ ҳолатлар кўринади. Нозик бир чизгилар кўзга ташланади. Одамлар қиёфаси билан бирга, Руйиддин уларнинг тили ҳам табиий бўлишига алоҳида эътибор беради. У ўз атрофидаги кишиларни яхши билгани, кузатгани сезилиб туради.

Баъзан оддийлик жўнликка айланиши мумкин. Ҳикоя тили устида ҳам бироз ишлашга тўғри келади. Руйиддин буларни аста-секин ўзлаштириб боради, деб ўйлайман. Унга ижодий зафарлар тилайман.»

Бу (ҳикоялар ва сўз) одатдаги тартибда босилиши керак эди, кутилмаганда Қашқадарёга боришимизга тўғри келиб қолди.

Журналимиз Назм бўлими мудир, истеъдодли шоир Икром Отамурод 50 ёшга тўлди. Биз унинг юртида бу санани нишонлаш учун сафарга чиқдик.

Ўзбекистон халқ шоираси Ҳалима Худойбердиева, таниқли шоир ва ёзувчилар Асад Дилмурод, Асқар Маҳкам, Урол Ўтаев, Салим Ашур, Сирожиiddин Рауф Икромжонни бошлаб Қашқадарё воҳасида айландик. Бизга сирдарёлик ижодкор дўстларимиз Рустам Эмин, Хайрулла Сулаймон, Илҳом Ботир, Йўлдош Каримлар келиб қўшилишди. Воҳанинг ўзида яшаб ижод қилаётган шоирлар ва олимлар — оқсоқол адиб Сувон Соқий, Абдусалом Ўроқов, Поён Равшанов, Убайдулла Икромов, Бойназар Йўлдошев, Исмоил Тўхтамишев, Амир Худойберди, Илҳом Каром, Даврон Султон, Тўракул Хўжақулов, Баҳодир Абдураззоқ, Курбон Фарҳод Қарликий, Олим Шарипов, Жумакул Ражабов бизга ҳамроҳ бўлишди. Аввал Қаршида, кейин катта саноат маскани Муборақда, халқимизнинг буюк момоларидан Бибиҳоним таваллуд топган Занжирсаройда, шоиримиз туғилган Касби туманида адабиёт мухлислари билан қатор учрашувлар ўтказилди. Азиз ва табаррук Султон Мирҳайдар қабри зиёрат қилинди.

Икромжонга

*Туғилган масканин ҳар кун кўрар туш,
Хаёли чарх уриб дунёни кезар.
Олис-олисларга термулиб хомуш,
Тўрғайли манзиллар расмини чизар.*

*Келганда аямас гапнинг жўяси,
Юракда борини ёниблар айтар.
Нигоҳин тортади Лайлак уяси,
Руҳига мададкор Султон Мирҳайдар.*

*Сигиниб яшайди — виждон, иймонга,
Яйраблар кетади — юз очса баҳор.
Меҳр қўймаган у шуҳратга, шонга,
Ўнлаб шогирдлари бўй чўзмиш қатор.*

*Энтикиб битади дostonу ғазал,
Икром шеърга солар соғинч, дардини.
Келганда Муборақ, Касбининг ҳар гал —
Ватан, деб кўзига суртар гардини.*

Исмоил Тўхтамишев

Касби тумани Комилон қишлоғидаги мактабда, фақат ўқувчилар ва муаллимлар эмас, Икромжоннинг синфдошлари, бутун туман аҳолиси билан учрашув айниқса таъсирли ўтди. Бу учрашувда шоирнинг волидаси, улуғ ёшдаги онахонимиз Саломат биби иштирок этдилар. Яқин кишилар, оила аъзолари қатнашдилар. Икромга биринчи синфдан тўртинчи синфгача дарс берган,

ҳозир кексайиб, ҳасталаниб қолган Очил Аслоновни бориб кўриб, бу ажойиб, азиз инсонга ҳурмат баҳо келтирилди.

Адабиётга ташна ва ошна Қашқадарё ўз фарзандига нисбатан меҳри, эътибори билан бизни лол қолдирди. Мен олдин ҳам айтганман, яна бир қара ҳис этдимки, Қашқадарё ўз ижодкорлари, олимлари, чинакам меҳнат қишилари билан фахрланишни билади. Фахрлана олади! Бунга доим менинг ҳавасим келади! Биз бўлган кўпдаврларда кечагина Ўзбекистон халқ шоири, Ўзбекистон Қаҳрамони Абдулла Орипов билан учрашувлар ўтказилгани эсланди. Мен, Абдуллажон Қашқадарёдан чиққани бежиз эмас экан, деган ҳаёлга бориб, бунга кўнглимда қаноат ҳосил қилдим. Яна, Қашқадарё вилояти раҳбарлари, туманлардаги раҳбарларга адабиётга, санъатга эҳтиромлари ва қўнчак муносабатлари учун шу ўринда чексиз миннатдорлик билдиришга ўзимни бурчли сезганимни айтишим зарур.

«Шарқ юлдузи» журналининг буюк адиблар қадами теккан, нафаси сингиган муқаддас даргоҳида Икромжон роппа-роса 26 йилдан буён хизмат қилади. Журнал саҳифаларида адабиётимиз имкон қадар мукаммал ва ҳаққоний акс этиб келаётганига унинг қўшаётган ҳиссаси улкан. Лекин бошқа адиблар сингари биз, журнал таҳририяти вакиллари Қашқадарёда Икромни янгидан кашф этдик. Унинг шу Ватан, шу халққа қанчалик фидойи эканлиги, бу ҳар бир сатрида чақнаб тургани, шу боисдан ҳам, ҳатто адабиётдан анча узоқ одамлар уни яхши кўриши гувоҳи бўлди. Учрашувлардан биронтасида расмий, шунчаки ўз вазифасини бажаргандек ҳолат кўрингани йўқ. Ҳар қадамда самимият порлаб турди! Қашқадарёда бизнинг айрим баҳсларимиз, тортшувларимизда ҳам шу самимият барқ ургани, жилолангани, қалбимиздаги ёрқин бир туйғулур юзага қалқганини айтмоқчиман.

Бутун сафар давомида «Сўзнинг машаққатли йўли» деган гап менинг ҳаёлимдан кетмади. Қизғин, суюнчли учрашувлар билан ёнма-ён бу гапнинг келишида маъно қарерда?! Биз, Икромжоннинг катта-кичик дўстлари, болаликда, урушдан кейинги оғир йиллар у ҳаётда чеккан озорларни беихтиёр эсладик. Икром отадан ёш айрилгани, ярим етим ҳолатида вояга етганини эсладик. Унинг неча бора ҳаёлат билан очик юзлашганини ҳам эсладик. Сўнг, қўли қисқа аҳволдаги талабалик йиллари, ҳасталик, ҳаётга чирмашиб, одам бўлай деб тортган азиятлар. Ва яна, у таёқдек тўғри одам эканлигидан, ҳамон баъзан тортадиган азиятлар. Ниҳоят, бир сатр шеър топай, деб гоҳ кун, гоҳ тун кўчаларда азобланиб кезишлар азоби... Қатор учрашувлардан кейин, тор ўз даврамизда, Икромга элдошлари, ҳамқишлоқлари кўрсатаётган бу кунги ҳурмат ўша, изтироблар учун ҳаётнинг «ўз қарзи»ни узиши, мукофоти, деган фикр бот-бот ўртага ташланди. Биз, шоирнинг 50 ёшлигида, у ҳозиргача ўз иқтидорига яраша баҳо олмганини ҳам ҳаёлимиздан кечирдик...

Эҳтимолки, буларга батафсил тўхталиб, бор таассуротни ёзмасдим. Ёзолмас эдим. Руйиддин ҳақидаги сўз билан нифояланар эдим.

Бир даврамизга Бекзод деган болани бошлаб келишди. Ўн икки ёшда, 5-синф ўқувчиси экан. Шеър ёзади, эшитасизларми, дейишди. Биз, шеър ёзаман деган одамни кўп кўрганмиз. Рост, болалар орасида ҳам улар етарли. Бизни ажаблантириш қийин! Майли, ўқисин — шунчаки бош силкидик.

Лекин бола шеър ўқий бошлагач, унинг иқтидори борлигини сездик. Ма-на, энди унга ҳайрат билан қарадик.

Ортиқча мактов, айниқса шухрат ва бунинг устига, шоирлик шухрати ҳар қандай болага оғирлик қилади, уни ҳатто мажруҳ қилиб қўйиши мумкин, деган фикр юради. Бу тўғри фикр, бунга мисол қанча! Шунинг баробарида, биринчидан, шеър яхши бўлса, нега эълон қилмаслик керак. Ёши йигирмага етсин, ўттизга етсин деб юрамизми?! Иккинчидан, Икром Отамуроднинг тўйи устига бу йигит (бола эмас, атай шундай дедим!) кириб келишида биз рамзий бир маънони кўргандек бўлди. Одам бўлишни, шоир бўлишни истаса, Бекзод ҳеч қачон Сўзнинг Йўли Машаққатли эканлигини унутмаслиги керак! Шу умид билан унинг шеърларини журналда босишга қарор қилдик.

Бекзод Нормурад ўғли

ЮРТ ҚАЙҒУСИ

Юрт қайғуси доим шошиб келади —
Менинг қайғум билан қўшилиб бирга.
Шундай пайтда илҳом тошиб келади,
Армон-армон бўлиб йиғлайди унга.

Майли, армон бўлсин, майли, йиғласин,
Юрагимда қолар фақат битта қасд:
Юрт бахтини ўйлаб, ўйларим толсин,
Аммо кимки душман, биздан келсин паст.

ДУНЁ

Азизлар, дунёнинг ғами ҳам кўпдир,
Сизу биз билмаган ками ҳам кўпдир.
Бу шундай бир қаср, шундай мактабки,
Фиштининг пишиғи, хоми ҳам кўпдир...

Тоғларини қоплаб ётар оппоқ қор,
Яқин келиб қолган гўё осмон-тоғ.
Қишлари қаърида яшаган баҳор —
Бу қишлоқнинг номи Майманок.

МЕХР ҚОЛУР

Мехр ўртанади, меҳр ёнади,
Мехр тўлғонади, меҳр тўлади.
Мехрга зор одамга меҳр ёқади,
Мехр қолур. Ўзгасидан вафо йўқ.

Оҳим етсин, десанг агар Оллоҳга,
Кўл урмоқчи бўлсанг ҳақ иш, зиёга,
Майли, бормасанг ҳам Маккатуллоҳга,
Мехр қолур. Ўзгасидан вафо йўқ.

Менга меҳрингиздан беринг бир ҳовуч,
Ҳа, фақат бир ҳовуч. Ортиғи ортиқ.
Юрагимни ўйиб, қиламан тортиқ!
Мехр қолур. Ўзгасидан вафо йўқ...

Абдунаби Абдиев

ТИЛСИМ

Қисса

Бешумор яшашдан топмадим маъно,
Кўзимга саячилди қоронғу зулмат,
Дайр кemasида бемақсуд суздим...

Тавба, умри бино бўлиб бунақа тилсим сувратга дуч келмаганди, уни курди-ю, «халлот бўлса-чи», деган шубҳа ич-этини кемирди, санаб адогига етиш мушкул игналар учида ётгандек ҳолга тушиб, беихтиёр илтижо қилди: «Эй, Яратган эгам, сенинг қодирлигинга ҳеч иккиланганмидим, иймонимни минг бора синов чигиригидан утказишинга не ҳожат бор эди, муъжизавий ихтироларингни нега бу қадар жозибадор ва мафтункор этиб яратгансан, алҳола, уни ҳам йўқотиб қўйсам хаста юрагим кутарармикин бу айрилиқни, нега сочга оқ оралаганда ҳолимни забун этдинг?...» Уша кундан буён уйлаб уйига етолмайди, таваккалга эса қўрқув, йўқ, ожизликдан тизза қалтираши эмас, эндигина кашф этган рўйсини қайта йўқотишдан даҳшатга тушиб йўл бермайди. Узи у ХОНАсига қаердан, не йўл билан келиб қолди, бошда унинг сирли шивирини эшитган бўлса-да, қиёфасини тасаввур этишга ожизлик қилганди, аслида унга назари тушмагани, фасоҳат гулшанига етаклаган ҳурмонанд жуссани қурмагани мингбора мақбул эди, ахир, шусиз ҳам ХОНА тор, гоҳ-гоҳ нозик бир туйғу билан унда зўр-базўр жой тутаётганини англаб, ундан олис-олисларга, дилида фақш уя қурган Оламота зурриётлари қадами тегмас манзилгача қочишга чоғланарди-ю, мажоли етмас, мадори қуриб, узини, узлигини шу хувуллаган ХОНАсиз тасаввур этолмас, вужудининг ажралмас булагидан воз кечишнинг-да йўлини тополмас, чиркин фано уйинларидан чарчаган дамлари қўхна оламга қўл ситлаб шу ХОНАга, елгизлик домига узини отсагина таскин топгандек бўлар, теграсидаги борлиқ йўқолган-у, зулумот, сукунат, ХОНА ва узигина тасодиф туфайли Нуҳ кемасига илашиб қиёмат урқонидан омон қолганга ўхшар, ўзга жамики нимарсани унутар эди. Ёлгиз кишиларнинг ҳар бири ўзича бахтсиз, аммо у оламда фақат ёлгизликдангина фараҳ оларди. Ажаб, ким биландир суҳбатлашишни кўнгли тусамаса, дилочар давралар, май дареси тошган базмлар ўзига тортмаса, руҳиятига ҳеч нарса енгиллик бағишламаса, устма-уст, босиб-босиб чекилган сигаретлар жуссасини зимдан емирсада, сарҳушлик бермаса, ўзи у яшайпти-

РУҲИЙ ОҒРИҚЛАР ГИРДОБИДА

Истеъдод ўз ботинида яшайди, шунинг учун ҳам у билан танишув қутилмаганда юз беради. Ҳали адабий жамоага номвълум Абдунаби Абдиев қаламига хос ёлқин тафтини туйганимда борлигимни фахр ҳисси чулғаб олгани бежиз бўлмаса керак. Шаклан илҳам бўлган «Тилсим» қиссасини эса ишонқирамай қўлга олганимни яшириб ўтирмайман. Дастлабки саҳифаларни ўқидим-у, шубҳаларим таркади, мутолаани яқунлаганимда эса, кўнглимда ажиб оризқиш ва изтироб ҳукирон эди.

Табриклаш керак: Абдунаби Абдиев ўз оламида алангаланган меҳру муҳаббат, азобланиш роҳатланиш сурурини, ҳокисорлик билан омухта гурур ва ўқтамдик назокатини ўқувчига юктириш — дилда кайфият ва ҳолат уйғотиш маҳоратини эгаллаб улгурибди. Суз санъаткорининг дили тоблана боришида бу фазилат муҳим аҳамият касб этиши шубҳасиздир.

Эркин ижод ҳар қанақа қолипга ситмаганидек, руҳият драмаси тайёр қондалар ўзанидан оқишни ҳушламайди. «Тилсим»-да Абдунаби Абдиев шуур ва кўнгли иқлимида бемалол ҳаракат қилади, яъни, сербўёқ тасвирлар воситасида руҳиятнинг сирли, жозиб, тўғёнли манзараларини яратишга интилади. Серзавқ, серзаҳмат журъати ёвзига ногаҳон тугилган, манфаат ва ҳиснатдан йироқ муҳаббат фалсафасининг бетакрор жозибасини кашф этишга эришади.

микин, бу тахлит ҳаёт кимга керак ва неча пуллик қиймати бор? Ортда қолган умрини хотиралар гирдобиди титкилаб жон асрашга бирон хас топмагач, узига устун яратиш, мазмунсиз ҳаётига янгилик бахш этиш, турмуш тарзини узгартиришга чоғланарди. Аммо бу ҳаракати ҳам ҳар гал қиш қаҳратонини чекинтиришга уринган эрта баҳор насимидек ҳолсизгина исёндан сўнг ортага тисланарди, ожизлик руҳиясини емириб, куксини тарс ёраётгандек, пажмурда юрагини сугуриб олиб тулпроққа оттудек буларди, хуллас, ХОНАсини чаргон этиб, тилсим суврат ҳаётига кириб келмаганида, у ўз-ўзини шак-шубҳасиз ҳалокат жарига итариб ташлармиди, сўнг бор бир муддат овунгани имкон топармиди?..

2

Билсанг эди мен сеня ҳатто,
Қизғонийшим ўз-ўзимдан ҳам!

Очиги, ХОНА қачонлардир кенгликда анча мул-кулгина эди, кенг булганда ҳам яхши-ёмонга ланг очиқ эшигидан кимлардир қаршиликсиз кириб, ҳадиксиз чиқиб юрарди. ХОНА ўзини тимсол деб билганларга «тирикликдан устивор бахт йуқ» деб уқтиришдан чарчамасди, аслида, турли тоифадаги, турфа фазилатли жамики инсониятни бирлаштирувчи ягона умумийлик мавжуд, бу улимдан қўқкиш ҳиссидир, магар, улимнинг шакли бўлса, унда одамлар ул нарса қошида қанчалар даҳшатга тушишларини қўриш, ҳатто юзларидан афсус туйғуларини ўқиб олиш осонлашар эди. У улимдан васвасаланиш ҳиссини йўқотган оз сонли кишилардан бири эди, шу боис икир-чикирлардан устивор яшарди, илк бор миш-мишларга нишон булганида «меваги дарахтга тош отишади» дея ўзини алдаганди; севимли китобий қаҳрамонлари янглиг бир хил ҳаётни ўжарлик билан рад этар, ҳар босган қадамини кимлардир қоронгу бурчакдан пойлаётгани, пистирмадан пахтавон ўқлар отишаётгани мағрурлигини ўн чандон оширар; тирикчилик аталмиш инсон зотини турфа қиёфага киритувчи қобикдан ўзини юқори тутар, атрофига ўзидек нотабиий турмуш ишқибозларини жамлашга интилар эди; шахсий тажрибаларига шу даражада киришиб кетгандики, ҳатто ўзи атрофидагилар учун тирикчилик ўтказиш қуролига айланиб бораётганини англамай қолганди. Хайрият, бу дунёи-дунда мавжуд булган ҳамма нарса, жумладан, ишонч ва интилишнинг ҳам умри омонат, ногоҳ, дуст билганлари, юзида тилидан бол томиб, сиртида гийбатини қилиб, ХОНАсини ёбонга, заъфарон кузги боққа дундиргач, эшик-туйнукларни тақа-тақ беркитиб олди-ю, танҳолигини, ХОНАси нақадар тор, ҳазинлигини сезд. Энди у ХОНАсига ҳеч кимнинг пойқадамини тегдирмас, ҳатто уни ўзидан ҳам қизғонар, кимнидир йўлатса, вақти-соати етиб, биргина овунчига эгалик ҳуқуқини даъво этиб қолишдан, қора бошини урага манзил тополмай сарсон бўлишдан қўқкиб даҳшатга тушар эди. Нима булганида ҳам тимсолларини йўқотган бемақсуд ҳаётидаги аянчли бир хилликни саҳронинг тизгинсиз, дайди елларидек шафқатсиз тузгитганча ХОНАсига қутилмаган меҳмон ташриф буюрди. Дастлаб у: «Ёлғизлик Холиққагина хос, мен эса бор-йўғи бир оддий-одатий инсонман, холос, қайтага, сирли беада, дардларимни дастурхон этадиган, эзгу ҳисларимни ишонадиган кимсага етишдим-ку», деб севинди. Аммо, ҳали у оламда ёлғизликдан ҳам улкан бахтсизликлар мавжудлигини, ҳар доим ҳам узатган қўлларинг истаган нарсанга етавермаслигини, қалб бандилиги тан асирлигидан минг баҳа оғирлигини, бу тилсимот ҳам фано-манзилдаги ўзига ҳозирланган навбатдаги, балки бутун бошли ҳаётидаги энг улкан синоволигини ҳис этганича йўқ эди. Начора...

3

Қақраган томоғим қиради савол:
— Сен нима, саробми ёки ҳақиқат?
Ёхуд алаҳсирашингни ўртаиб беҳол
Сочларни оқарган, ажиздор тоқат?

Ёлғизликни одат қилиб олгач, қаламни эзгу сирлари доясига, қоғозни сўнг манзил — мозорига айлантирганди, хуллас, шу икки нарса унинг ҳам овунчи, ҳам севинчи эди.

Шу жиҳатдан қараганда, «Тилсим» яшаш ва яхшиликдан умидини узган, ёлғизликни абадий қисмат деб билган, мискинлик қурбонига айланаётган одамнинг АЕЛ этиқоли ва садоқати туфайли ўзи-ўзлигини таниши — иймон ва бахт нуридан баҳраманд бўлиши ҳақидаги эзгин ва эзгу қўшиқдир. У романтик бўёқларга бойлиги, тиниқ кечинмаларга йўғрилган умумлашма-баддий хулосалари билан мухлислар этиборини қозониши, уларда илиқ таассурот уйғотишига ишонаман.

Сезиладики, Абдунаби Абдиев чайқалиб турган уммон сирти бўйлаб сузишни эл билмайди, аксинча, сермавж уммон тубига — гузаллик моҳияти магзини чақишга хизмат қилувчи омиллар бағрига шўнғишдан чўчимайди. Изланувчан ёзувчи суврат ва сийрат бир бутун нарса эканига имон утиради, ҳаёт ва кураш зиддиятларини тап ва руҳ ягоналигида, янаям аниқроғи, жон ва вужудда кечадиган қийноқларда қўради.

Ижод азобларидан лаззат топаётган Абдунаби Абдиев ҳали қатта йўл бошида эканини унутмаслиги керак. Олдинда истеъдодли укамизни жиддий синовлар қутиб турибди. Биз ундан «Тилсим»га ухшаш магзи тўх, бадий баркамол, дил эврилишлари билан туйинган қўлдан-қўп асарлар қутиб қоламиз. Завқли изланиш, қайноқ илҳом ҳамиша ёр бўлсин қаламингизга, Абдунаби!

Асад Дилмурод

— Мен-чи, — шивирлади тун ярида қоронгу бурчакдан дилхаста, майин овоз, бир овоз-ки ундан ҳам лаззатланасан гуё тонг шабадасида шитирлаётган баргдан таралган оҳангдан ҳузур қилган каби, ҳам даҳшатга тушасан киш буронининг совуқ шувуллашини тинглаётган-дек.

Сесканиб тушди, ахир у ХОНАсида беқарор руҳи билан юзма-юз қолганди-ку, унда шивирлаётган ким, ким дил дунёсига тажовуз солаётми? Турт деворга ҳавотирли аланглади, қимирлаган шарпа кўзига ташланмади. «Балки ҳеч қандай довуш бўлмагандир, чарчок руҳимга шундай туюлгандир?» — ўзига-ўзи тасалли бермоқчи бўлди.

— Уйланинг бекор, ўзингни алдаб яшапдан мудҳишроқ азоб йўқ, дилингни овутишга, мени саробга чиқаришга уринма, воқеликман, ХОНАнгга суроқсиз кириб олганман, балки мени истилочи деб айбларсан, аслида руҳсатинг ва даъватингга ҳолат қолмаган, барибир қалб излагани, истагани, йўлларига кўз тикканини эртами, кечми топарди, — шивирлади сирли овоз унинг ҳаёлидан ўтганларни ўқандек.

Вожаб, бу довуш соҳибаси унинг оломон ичра елғизлиги, узгалар билан онда-сонда қурадиган мулоқоти ўзини алдаш, овутиш учун эканлигини, лабидаги табассум муз қотгану қалбида ҳануз фарёд ҳукмронлигини қандай англади, сархуш онлари умрнинг уткинчилиги, Оллоҳ яратган энг тилсим мавжудот — инсон қиёфа жиҳатдан беқусур, манфаатлар қобиғига чулғонса ваҳшийликнинг олий тимсоли эканлиги, чунки юксак онг маҳсули бўлмиш режалаштирилган ёвузлик ҳар қандай қабоҳатга қодир қучлиги тугрисидаги узундан-узоқ, алмойин-алжойи вайсақилигини ҳисобга олмаганда, бировга дил очмаганди, вайсашларини эса аксарият шишадошлари худбинлик ва алаҳсирашга йўйишарди.

— Сен кимсан, елғизлик севимли машғулоти эканлигини қаердан биласан, нега гапира-сану қуриниш берай демайсан? Билиб қўй, қўрқитишга чоғланган бўлсанг, умидингни уза-вер, мен инсонга хос ҳис-туйғулардан аллақачон мосуво бўлганман, яхшиси тан ол, инсми-сан-жинсми-сан?

— Мени гумроҳ деб уйласанг адашасан, ахир ХОНАнгга киришдан олдин сени қанча қу-затганим якто ўзимгаю Оллоҳагина аён. Тугри, қўрқиниш ҳиссидан маҳрумсан, аммо қалбинг тошқинига банд босолмайсан, ҳали мени ҳаёлот деб уйлаганинг ноурин эканини тан оласан, наҳот гапирибгина қолмай нафас ҳам олаётганимни сезмаётган бўлсанг?

У бутун вужудини қулоққа айлантирди-ю, кимнингдир юраги дук-дук уриб, кўкрак қафа-сини тўлдириб нафас олаётганини руй-рост пайқади. Қизиқ, ХОНАсида ҳатто игна яшира-диган хилватгоҳ бўлмаса, овоз соҳибаси қаерда қўним топган? Қайта синчков назар ташлаш-га зарурат сезмади, ХОНА, торлиги билан бир вақтда, ғариб, қип-яланғоч ҳам эди.

— Нега талмовсираяпсан? Мени шунча суҳбатдан кейин ҳам қўрмаётганингга ҳайрон-ман.

— Балки қўринмас мавжудотдирсан?

— Қалб кўзингни оч, шунда қурасан...

4

Юлдузларнинг жимиридан садақа сўрдим,
Ой нуридан олиб мен рағбат,
Қўёшнинг чиқишини истамай қўйдим.

Сирли шивир соҳибаси бошқа гап қўшмади, унинг эса юраги бетоқат урар, вужудини нимадир бетўхтов эгзилар, дил тугени босилмас, бугзини недир йиртишга шайланарди. Қал-бининг туб-тубидан ситилаётган сузлар оқ қоғознинг сийнасини қуйдириб, мисраларга тизи-ла бошлади, тонгга яқин эҳтирослар, изтироблар мажмуи бўлиб, сирли суҳбатдошига атал-ган илк битиги туғилди, уйқусизликдан киртайиб, нури сўнган кўзларини қўллари билан ишқалаб, мисраларни сўнг бор таҳрир қилаётганида тагин сокин ХОНАга сирли шивир та-ралди:

— Тунни бедор утказиб нима битдинг?

У мисралар битилган варақни шоша-пиша яширди.

— Ҳеч нарсаси, ўзим шунчаки.

— Ҳали тузук-қуруқ танишмасдан туриб мени алдамоқчимисан? Рост, сендан буни кут-маганим, очиқчасига утавер, бирон ҳаракатингни назардан қочирмадим, шунчаки эрмак учун қоғоз қоралаган одамнинг руҳиятида мавжланиш, тушишлар бўлмайди. Сенда эса ай-нан юқоридаги ҳолатни кузатдим. Яхшиси келишиб олайлик, шу соатдан бошлаб бир-бири-миздан сир яширмайлик, ҳар иккаламиз учун ҳам мақбул йўл шу.

Нима деярини билмай тараддудга тушди, бало-ку бу ҳамхонаси, мабодо ўқиса-да, ёзган-лари нафсониятига тегса, тагин елғизликими?

— Юрагингдаги ҳадиқ, иккиланишларни ҳайда, сенинг битикларингдан сира ранжима-ман.

Чекиниш йўллари беркилди, рукач қиларга баҳона қолмади, ХОНАга унинг шароб ва та-маки хуружидан қирилган довуши ейилди:

Симобий ёрутлик тарар тўдин ой,
Дилдираб эшигим чертар бир шарпа.

Қоронгу бурчакдан тутиб муқим жой,
 Уйлайман: «Ким экан тунги қуланка».
 Шириин бир қурқувдан тортаман азоб,
 Кутилмаган меҳмон кетмас эшикдан,
 На дардин очади, на берар хитоб,
 Қалбимга нур янглиг энар тирқишдан.
 — Қоч, менга етишма афтода арвоҳ,
 Пажмурда дилимга солмагин титроқ.
 Ахир сен саробсан, инонмам, эвоҳ,
 Саробга ҳеч қачон берилмас суроқ.
 Орада бошланиб забонсиз синов,
 Ногоҳ ҳиссиз шарпа киради тилга:
 «Узлитинг танимоқ шунча қийинмов,
 Ахир, мен узингман, билмайсан нега?»
 Бирдан қурқув тандан чекиниб ортга,
 Урнини эгаллар ҳузурбахш суюнч,
 Дайди руҳга дилдан қилиб мен сажда
 Совуқ лабларидан оларман ўпич.

ХОНАга сукунат чуқди, уни икки юракнинг бетоқат дупури бузарди, ташаббусни яна сирли шивир соҳибаси қўлга олди:

— Куз тегмасин, бинойидек шойир экансан, илгарилари ҳам ёзиб турармидинг, қаламинг чархланиб қолибди.

— Қачонлардир ёзганман, бир-икки газетда ҳам чиққан, кўнглим тулмагач қўл силтагандим.

— Булмаса буни нега ёзинг?

— Узима ҳамайронман, шивирингни эшитдим у дилимни нимадир қитиқлади, ёзмасдан туролмадим.

— Ҳаммаси яхши, аммо кимни, нега «афтода арвоҳ» деб атадинг?

Жавоб қилолмай чуқур хурсинди, ғалати суҳбатдоши тасалли берган бўлди:

— Уксинма, нима бўлганида ҳам сенинг битигингга ҳақиқатча ўқиганларимдан ўзгача оҳанг кашф этдим, яна ёз, майлими?

Олқишлардан рағбат олиб дува қизарган юзлари энди докадай оқарди, бу сўзлар ҳаётида эшитган жамик таҳсинлардан аълодек туюлди...

5

Телбавор кичрайиб боради замин,
 Оёғим узилган тупроқ устидан,
 Энди қайга қўяман қадам?..

Илк мулоқотдан сўнг кўнлар ўтди, беором, бесаранжом кўнларга эргашиб, умид беланчагига беланган, тик этган товушга интиқ тўнлар ўтди. Бироқ сирли шивир вужудига ором бағишлаб, қайта янграши оғир кўчди. Энди у қуруқ жуссага дунган, дайди руҳи тутқич бермас, ўзи эса ҳис-туйғудан маҳрум жасаднинг қули бўлиб қолганди. У бу кўнидан ҳар қандай камситишлар, вужудини оёқости қилиб топташларга ризо эди, фақат ҳузурбахш довуш қўлогига чалинса бас, шу боис бутун борлигини қўлоққа айлантирди, хайрият, умидилинжлари бенишон қолмади, тилсим суҳбатдоши фано-манзилдаги умрини поёнига етаклаётган сўқмоқда йўлдош бўлган бечоралар сингари хиёнат қилмади, уни бешумор оламда елғиз ташлаб қўймади. Энди у булутли, бўғик, рутубатли ҳаводек муҳиш ХОНАда танҳо ўзи эмаслигини аниқ-тиниқ билар, бироқ ХОНАни қаричма-қарич, такрор-такрор титкилаб чиқса-да, сирли шивир соҳибасининг қўналғисини тополмасди. Аввал онда-сонда таралган шивир бора-бора, тиним нелигини билмай, кўн сайин ХОНАни забт этиб борар, бутун борлиқ шивирдан тортиб ноласигача унинг довушига айланган, ўзи ҳам минг йилдирки, аҳвол-руҳиясини англайдиган, синиқ дилига енгиллик бағишлайдиган кимсага муҳтож — гадо эди шекилли, сирли мулоқотчисига нафақат қўниқан, балки, кўз ажратолмайдиган нафис ришталар билан боғланиб қолганди. Охир-оқибат сирли шивир қўлогига қўроғшин янглиг қўйиладиган, шууридан оламдаги жамик довушларни ҳайдаб соладиган, соҳибаси тимсолига интизорлик туфайли кенг очунмас турга бешумор кўрсатадиган бўлди. У бирон тун эшитилмаса узини қўйишга жой топмас, юрак оғриғи хуружи ортиб, мисоли сон-саногий йўқ тулпорлар туёғи остида эзгиланаётган тупроққа дунардди. Ҳа, ўзи англамаган ҳолда сирли шивирнинг боши берк кўчадаги асирга айланиб борар, маҳкумлиқ асорати тиниб-тинчиш нималигини билмай уни кўринмас турлар билан қўршаб олаётганди. Ҳаётидаги бир хиллик барҳам топгач, ишга ҳам номигагина чиқадиган, қош қорайишини сабрсизлик билан қутадиган, иш вақти тутагач илгаригидек сархуш давраларга эмас, айни пайтда кенгайиб бораётган ХОНАсига шошпиладиган одат чиқарди. Тун қандай поёнига етганини сезмас, кўн-дузининг эса оёқлари сингандек имилларди.

ХОНАга қамалиб олгач ҳеч кимни, ҳатто отамлашай деб келганларнида ичкарига йўлат-

мас, сирли шивирни одамдан, оламдан, баъзан уз-узидан ҳам қизганарди. Кимдир хабар топса миш-мишлар болалаб, сирли суҳбатдоши ХОНАни тарк этиши, бошқа ХОНАга жунаб қолишидан кўрқарди. Дунёнинг ишлари қизик, инсон зоти умумийлик тилсимлари оламига шошилади, лекин ҳеч нарсага эга бўлмасликдек қурғиликка ҳам қуникаверади, агар нима-нидир топса борми, дилига утиришган, гўзал деб билган жамики нарсасининг ягона ҳукмдори бўлишни истайди, эга бўлганидан сунг ё шукур қилади, ёки... Кўпинча ушбу гузаллик қадрига етмас, уни аксинча топтайди, булғайди, ҳазон этади. Инсон уз худбинлиги билан ўзига хизмат қиладиган жамики мавжудотни емиради, у борлиқнинг авра-астарини чиқариш учун яралгандек...

6

Шудринг босган ўтлоқ.

Нима у олов?

Юрагим тушибди бу ерга қачон?

Кунлардан бир кун, у сирли шивир соҳибасининг ўзига маҳзун, ҳа, ҳа, ўзгача бўлишини тасаввур этолмасди шекилли, маҳзун ва маънос термулиб турган жуфт чарос кўзларини нозик бир туйғу билан ҳис этди. Йўқ, у, қўп, айтиш мумкинки, минглаб, юз минглаб кўзларни кўрганди, биридан алдамчилик ва риёни англаса, ўзгасида қувлик ва шумликни кашф этганди, аммо уларнинг ҳеч бирида бу қадар меҳр ҳам қаҳр мажмуини учратмаганди; гўё торгина ХОНА бир жуфт кўзга дунганди. Балки унинг шивирини эшитмай қолишдан хавотирланиб нафасини ичга ютгани, ХОНАсидаги сокинлик боис шундай туюлгандир. Наҳот кўзининг кўрмаган нарсани қалбдан илғаш, ўзинини қузатаётган нигоҳни ҳис этиш мумкин бўлса, балки сирли шивир соҳибаси «қалб кўзинини оч, шунда кўрасан» деганида шунга ишора қилгандир. Унинг узидан-да сирли нигоҳи қачонгача мафтун этиб, ҳоргинликдан гижим тортган қалбини бешбаттар азобга соларкин, шусиз дард-огриқлари озмиди?

— Нега кун сайин одамови, дарвешфешъ бўлиб боряпсан, оламнинг огриқлари фақат сенга қолганми, неча кундирки, ёйилиб қулишининг у ёқда турсин, очик чехрангга муш-тоқман, тегранга бок, наҳот қувонч, бахт деган неъматлар мавжудлигини билмасанг, — сирли шивир мулозамат қилиб турмай таъқиб этишга киришди.

Бирданига ХОНАнинг тит-питини чиқаргиси, сирли шивир соҳибасини бекиниб ётган маконидан тортиб олгиси, ёқасига чанг солиб: «Бари-барисига ёлғиз сен айбдорсан, нега ўзганинг эмас, менинг ХОНАмга кириб олдинг, унинг деворлари нураб, устунлари хароб ҳолга тушмагунча қайларда эдинг?» — деб зугум ўтказгиси келди. Шу тоб, ўзининг бадбахтлиги учун ғалати суҳбатдоши айбдордек, кўзлари қонталаш тусга кирди, оғзи кўпирганча бақириб-чақирса дардларидан фориғланадигандек туюлди.

— Дилингни огритган бўлсам кечир, дод-вой солганингдан не фойда, кўнглингни кенг тут, барибир ХОНАнг ҳазонлаган бог, кимсасиз саҳро мисол ҳувиллаб ётганди-ку, шу бўшлиқни тўлдирсам нимаси ёмон?

У ўзича таҳдиқага тушди: «Астогфуруллоҳ, ўзи қуринмайди, лекин дилимдагини топиб гапириши нимаси, энди ўйлашга ҳам ижозат сўрайман чоғи ёки булар ҳаммаси алаҳсираш, жинни булаётганим белгисимикин?»

Сирли шивир соҳибаси илк бора хандон отиб кулди:

— Жинни бўлишдан шўнчалик қўрқасанми? Қайтанга яхши-ку, арзимаган икхир-чикхирлар сабаб бош қотириб юрмайсан. Сенинг ХОНАнда қўним топгандан буён ҳатто мен, ўзгалар наздидаги сирли мавжудот ҳам савдойиликни орзулаётман.

— Не боис?

— Менинг ХОНАм ҳам сеники каби ҳувиллаб ётганди, энди ўзимга лойиқ кимсани топганимни ичимга сигдиrolмаётман. Айтишларича, инсон савдойиликка қутилмаган бахт ёхуд огир ғамдан чалинариш.

— Ҳеч ўйлаб кўрдингми, балки биз иккаламиз ягона, яхлит бир вужуддирми?

— Жисман билмадим у руҳан...

— Наҳот биз яхлит вужудга айланолмасак?

— Бунинг сира иложи йўқ.

— Нега?

— Мен нотабиий мавжудот, сен эса табиийсан.

— Сени билмадим у мен ташрифидан буён бус-бутун бўлиб қолгандекман.

— Гапинг рост бўлса, таҳсинларимни қабул эт, бундай эътирофинг билан дил яраларимга малҳам қўйдинг.

— Эҳ-ҳе, ҳали дил яранг ҳам борми? Унда баён эт!

— Ҳали дардлашишга фурсат топамиз, ҳозирча дилимни қийнаган, шу ерга келгунимча минг бир истиҳолога бошлаган воқеликни айтаман. Билсанг, мен орага раҳна солғувчи, гий-бату бўҳтонни болалатгувчи, ҳеч бўлмаганда уз иштироки билан ширин суҳбатга дилсизҳлик аралаштиргувчи учинчи одамга айланишдан қўрқаман. Яхлитлик ҳақидаги изҳоринг шубҳамни тумандек тарқатди, инондим, мен эмас, атрофингда уралашаётганлар қалбингга бегона экан.

— Бас, бу хусусда ортиқча сўз урма, бизнинг уртамизда бегонага урин йўқ.

— Ягона қарорга келгунча менинг чехрамни қур, балки қурқувдан даҳшатта тушарсан, ахир мен хунукларнинг хунутиман.
 — Аллама, бунчалик майин овоз, соф дил соҳибасига хунук чехра ато этилмагай...
 — Ишончинг комилми?
 — Ҳа, қолаверса мени тан эмас, қалб жозибаси кўпроқ мафтун этади.
 — Тухта, тухта, нега ҳадеб менинг фикримни улаштириб олаяпсан? Эндигина шу мулоҳазани билдириш тадориғини қураётгандим.
 — Узинг-чи, мен гапириб улгурмасдан дилимдан утганини ҳам ошқор айтаяпсан-ку.
 — Менинг йуригим бошқа, мен тилсим сувратман.
 — Суврат бўлсанг нега қурилиш бермаяпсан? Мен сени жисмидан адашган руҳ деб юрибман.
 — Ҳар куни юз бор қузинг тушадиган жойда турибман, узинг ажратиб одолмасанг менда не айб?
 — Ке, қўй, бекинмачоқ уйнашни бас қилайлик, жамолингни кўрсат!
 — Айтдим-ку, қалб қузингни ишга тушир, висол онлари яқин, ҳозир эса ётиб ҳордиқ чиқар, ҳадемай тонг отади, мен сенинг осойишингни қуриқлайман.
 — Аразладингми? Майли, қуринмасанг ҳам розиман, фақат мени тарк этма, жодугар тун билан елғиз қолдирма, тагин озроқ суҳбат қурайлик.

Шу тоб у сирли овоз соҳибаси қошида янаям ялиниб-ёлвориш, тиз чуқишга ризо, аммо, юрак амрини рўёбга чиқариши осон эмаслиги аён...

7

Хайрлашдик, тухтади соат мили,
 Қайта юрди сени кўргандан
 Тизгинингдан чиқар вақтинини.

Ишдан қайтиб, ХОНАсига кирди-ю, дастлаб қарс чалинганини, сунгра сирли шивирни эшитди:

- Баракалла, кеча хайрлашганимиздан кейин ёзган шеъринг зур чиқибди.
- Қай бири?
- Елғизлик ҳақидагиси.
- Уни сенга ким ўқиб берди?
- Узим ўқидим. Кун бўйи битикларингни титкилашдан бошқа нима билан овунардим?
- Нега руҳсатимсиз қоғозларга қўл урдинг?
- Эсингдан чиқдим, сир яширмасликка келишгандик.
- Балки бу оқшом ўқиб бермоқчи бўлгандирман.
- Дафтаринг тулай деб қолибди, узим титкиламасам қай бирини ўқиб берардинг.
- ...
- Айт-чи, шеърларингни биров ўқиганда ҳеч тинглаганмисан?
- Ахир уларни бошқалардан сир тутаман-ку.
- Бўлмаса тингла, ёд олганман:

*Дил сиеҳ, қалб ярим, яшайсан интиқ,
 Ғуж юрган сафларга нигоҳинг тикиб.
 Дунёда жамики ҳислардан кемтик,
 Елғизлик бағрингни уртайди титиб.*

*Саросар кезасан боғларни такрор,
 Ҳазин юзларингни мезонлар чалиб.
 Яктолик измида бош эгиб иқрор,
 Ғусса-андуҳлардан иморат солиб.*

*Ногоҳ бир шуълани қоласан илғаб,
 Вужуддан отилар ҳайқирик: «Топдим!»
 Гар руе бўлмаса топганинг излаб,
 Руҳинг қай маконда топаркин қуним.*

*Йўқотиш оғирдир зўрга топганинг,
 Тилингда тугенинг муз қотар бир дам.
 Оғир бир синовга чидарми жисминг,
 Елғизлик қўйнида ғамбода одам.*

У қулоғи остида мўъжизакор қушиқ янграгандек лол қотди: «Анча тузук-ку!» Ғалати, ўзи товушсиз ўқиганда уртамиёнадек туюлган эди, йўқ, бинойидек экан, сирли шивир соҳибасининг мафтункор овози гузаллик бағишлади-да!

- Мана, мен борман-ку. Нега тагин елғизлик ҳақида ёздинг. Ўтирофинг сохта элими?
- Йўқ, бироқ негадир бир дақиқа довушингни эшитмасам, Қайс юрган саҳрога тушган-

дек, елгизликдан юрагим тарс ёрилгудек булаверади, фақат интизорлик мени бу оламда асраб тургандек.

— Энди туннинг сочи оқаргунча сени тарк этмайман, толиқиб қолмасанг бўлди.

— Сира, қайтага руҳим тетиклашади, қушдек енгил тортаман. Агар ваъданга турсанг елгизлик ҳақида қайтиб ёзмайман. Охиргиси шу!..

8

Тентираган руҳим ором истади,
Фянога сиймади, бақога кўчмас,
Уни дафи этдим сенинг қалбингга!..

Сирли шивир соҳибасини қутилмаганда қуриб қолди, узига ишонмади, қузларини юмиб очди, баданини чимчилади, йўқ, туши эмас, руё ҳам эмас, қачонлардир ХОНА деворига осиб ташланган сувратлар орасида кузи илк бор тушгани, қаердан келиб қолгани номаълум тасвирдаги аёл лабларини сезилар-сезилмас қимирлатиб, майингина шивирлади:

— Ниҳоят топдинг-а, бахтиермисан? Нега гура егандек афтингни бужмайтириб олдинг? Оддий суврат экан, деб ҳафсаланг пир бўлдими? Боқ-чи, қай бир тасвирдаги киши мендек гапиряпти?

У узга тасвирлардаги таниш-нотаниш қиёфаларни тилсим сувратдаги аёл билан таққослаб қурди. Маъносиз тош қотган қузлар, ифодасиз чехралар, аниқроғи, расмлардан гижинарди. Энг емон қурган машғулоти ҳам сувратга тушиш эди. Одамларни кузатиб ҳайрон қоларди: бошқа иш топмагандек сувратхона танлашади, турли куринишларда қиёфаларини қоғозларга муҳрлатишади, кейин эса орқасига алламбалоларни чаতিб, бир-бирларига тортиқ этишади. Эсдалик эмиш, «Мона Лиза»ни шунақа деб атаса арзир лекин... Ҳа, исломда инсон қиёфасини тасвирлаш таъқиқлангани — ягона тўғри йўл, ахир, тафаккури чекланиб, сумбати муз қотган инсоннинг бошқа жонзотлар шаклидан нима ортиқ жойи бор, лекин мана бу суврат — беқиёс муъжиза экан. қолип-чорчупни таслим айлаб, шодлана биларкан.

— Қурдим, бинойигина гапиряпсан, мулоҳазакорлигинга аллақачон тан берганман, нега беқиёс қалб, бетақрор чехра эгаси булатуриб, жонсиз тасвирга кириб олдинг?

— Чархи дун қилиқларидан безиб, осойиш топган қуналган шу. Балки бу ерни жой тутганимдан буён минг йил ўтандир, умримнинг маълум қисмида алдандим, эҳтиросларимни инобатга олишмади, дил түгенимни топташди, қалбимни синдириб эрмак қилишди, беаёв алдовга нишон айлалди. Сенинг бир битигингда ўқиганим бор: «Хато қилдим, ўзлимимни хиссизларга ато қилдим, аямай вужудимни топтаб утишди, синдириб дилимни йўлга отишди. Уксинмадим, териб қалбим синиқларини, бағримга яшириб хилватга қочдим». Билсанг, ХОНАнга мени шу сатрларинг қайфиятимиздаги ўхшашлик бошлаб келди, булмаса одами-ят аталмиш тўдани тоабад тарк этгандим. Уйлаб қур: одамлар нақадар жирканч ишларга қўл уришмайди, муддаосига эришиш учун қузинга тик боқиб, елгон сузашдан қайтмайдигани нечта?! Дастлаб «ғузалсан» дейишди, билмадим, қузгудаги чехрам жозибасига мафтун эдим шекилли, инондим, «Сенсиз яшолмайман», деб шивирлади қай бири қулогим остида, гўе шивири меҳрдан яралгандек туюлди, қаршимда тиз чўкканида риёкорлигини сезмадим, даврасига қўшилдим. Эҳ, бу катта-кичик давраларда гувоҳи бўлганларим, бошдан кечирганларимни мен айтмай, сен эшитма, тагин сенлашга утиб олганимдан хафа эмасмисан?

— Сиз орадаги чох, сен яқинлик белгиси, аксинча атаганингда тилегламаликка менгзардим, давом этавер.

— Яна фикримиз бир ердан чиқди, севинчим беқиёс, майли, сир қолдирмай. Хуллас, улар учун аёл зоти кунгил хушлиги учунгина яратилган, ўзинга яқин тутсанг билагиндан тортишни қузлайди, разм эт — қалдирғоч жуфтани пийпаслайди, турна сафидан адаштанини чорлайди, мурча чарчаганини қувватлайди, инсон эса елгон, риё, қабоҳатга маҳкум!.. Шундай қилиб, кун-кундан бу давралар сен каби менга ҳам бегоналашди, охир-оқибат ором топган жойим шу тасвир бўлди: қузим қур, қулогим тош қотган.

Тилсим сувратнинг майин шивири фарёда айланиб борарди, унда ўқинч, армон, айрилик, ҳасрат ҳукмрон эди, бу аянчли ҳукмронлик девори унинг ХОНАсига оғир юк бўлиб ағдариларди:

— Ихжор этмаганингда ҳам сенинг ҳаётингда илгари кимдир бўлганини, юрагингда зардоб дуниб қотганини илк мулоқотимиздаёқ довушингдаги оҳангдан англагандим. Ҳис этиясанми, иккаламизнинг қисматимизда ўхшашлик бор, сенинг қалбинг муҳаббатдан, меники хиенатдан яралган. Айт-чи, турмушингни ғуборга қумган уша қимсани унутолмаёсанми? Тўғри, муҳаббат дарди оғир. унга бир чалингандан сўнг халос бўлиш мушкул, ўзингни минг қийнаганингдан не фойда, барибир ҳаётни изига қайтариш, бевафони олдиндан қура билиш имкони йўқ. Аммо муҳаббат дардининг малҳами бор, дилингни топтаган ўзинг учун энг азиз қимсани хотирага айлантир. токим у кўнглингни энг бебаҳо бойлиги бўлиб қолсин, шунда ҳар қанақа таъқибдан қутиласан.

— Билмадим, унутай дейману...

— Ҳеч уйлаб қурганмисан, уша ҳис-туйгудан мосуво, қуруқ савлат сенинг изтиробларингга, сездирмай ич-этингни кемириб, дилдан оҳ тортишингга арзийдим, беадад куйинчларингни раво қурсанг бўладими унга? Асло, кимгадир жисман эмас, руҳан талпинган киши ҳеч қачон хиенатга қўл уролмайди, хиенат-эҳтиросларга бегона, сўқир қалб маҳсули, шундай

экан, утмишни эслашинг, яраларни янгилашингга сира ҳожат йўқ. Тақдирдош сифатида маслаҳатимни олсанг, сен куруқ гавдага қул бўлиб қолганлардан қулиб яша, ҳаётда интиладиган манзили, талпинадиган тимсоли йўқлар устидан ошкор қаҳ-қаҳа от, уларни ўз дунёнгдан қувла, мағрурлигинг, ғийбатлардан устиворлигинг сенга хиёнат этганларни гирдобга отсин, алангасида қуйдириб, жизгинагини чиқарсин, вақт утиб сенга сажда қилаётганини сезмай қолсин.

— Раҳмат.

— Малол келмаса яна бир саволим бор.

— Сура.

— Инсон ҳақида шунчалар бой тасаввуринг билан ўзингни такрор бу тўдага уришдан мақсадинг нима?

— Мен ўзимни тўдага эмас, тўдадан ажралиб, сўққабош қолган кимса ХОНАсига ураяпман.

— Сени илгари ҳеч учратмагандим, бетутуриқ умрим давомида дарбадар кезиб топмагандим, балки сен ҳам шундайдирсан, ростин де, менинг ХОНАмнинг нимаси жалб этди сени?

— Мискинлиги.

— Энди буткул қоласанми?

— Ҳа, бадбахтлик юкини бирга кўтарамиз, сен ҳам ўзингга кимнидир сирдош тутишга ҳақлисан, фақат тинимсиз уф-ф тортаётганингдан хавотирдаман.

— Довушингни эшитиб қулогим қонди, сувратингни қуриб қузим тўйди, бироқ йиллар силсиласида зир югуриб излаганим, интилганим, йўлларига кўз тикганим оддий тасвир бўлиб чиққанидан азобланыяпман.

— Гапирсам, оқ-қорани, аччиқ-чучукни сен билан баҳам кўрсам, тагин нимани истайсан?

— Истаган пайтим суҳбатингга тўйолмасам, сени ўзлигим деб бағримга босолмасам, бўйбастингга ошкор қувонолмасам, қузинг денгизига гарқ бўлолмасам, бу топидигимдан не фойда?

— Куник, ношукур банда, илгари шу ҳам йўқ эди-ку.

— Куникмай иложим қанча, шундоқ ҳам вужудимнинг ажралмас бўлагига ўтрилдинг.

— Ана бу бошқа гап, майли, мени ўзинг, ўзлигингни қандай англасанг шундай қабул қилавер.

— Ҳеч бўлмаса исмингни айт, сени ким деб атай, қай номни дилимда дoston этай, ҳарфларини қузимга суртай?!

— Ўзингга ёққан, қалбингга ўтиришган номни қўйиб ол, мен қарши эмасман, сен адашмайсан.

У бир зум тасвирга, унинг сокин шивирига мос ном излаб, фикр уммонига чўкли; бошига танғилган оппоқ румол остидан чиқиб, пешонасига ёйилган тимқора соч, бир оз масъум, бироқ чиройли балқиб турган мазмундор кўзлар, миттигина оғиз, маъюс чеҳра... Бу чеҳрадан нигоҳини айирмоқчи бўлди, журъати етмади, жоду домига илингандек бир ҳолга тушди, термулгани сайин елғиз шу чеҳрагагина хос янгидан-янги гузалликларни кашф этаверди. Шу суврат таърифинда нимадир ёзмоқчи бўларкан, олдинлари сеҳргар қулидаги таёқча, морбоз жодусидаги илондек, юз мақомга йўрғалайдиган қалам ўзига бегона, гапиришни истасада, тили лол эканини, вужуди бамисли тош қалъа тутқунига айланиб қолганини ҳис қилди. Жисм маҳкумлигига куникарди, қачонлардир куниккан ҳам, бироқ қалб тутқунлиги — таърифсиз азоб, парвозни орзулаган мажруҳ лочин янглиг тасвирга сажда этар, жасадини тарқ қилган руҳини тилсим суврат аллақачон ўзиникига айлантирган, ҳар қанча амридан наф топмас, итоатқўйлик дилига фараҳ бағишларди. Бир муддат яна ҳуши бошидан учди, доимий ҳамроҳига ўтрилган елғизлик ўзидан юз бурганини, тилсим суврат билан ширин суҳбат қуриб ўтказган дамлари файзсиз ҳаётининг энг ерқин саҳифаларига дунаетганини, сирли шивир соҳибаси юрагида милтираганча сўнишга ҳозир умид шамини қайта баралла алангаладиганини, энди усиз ҳаёти қоронгу зулматга қулғанишини англади, англади-ю, тасвирга мос ном излаётганини эслади...

Дилим сивди,
Беҳис кўзгуга дўнди,
Синиқлари сенинг қалбингга унди!..

— Кечирасан, сени Ёвуз Латофат деб атасам ранжимайсанми?

— Инкор этишга ҳаддим сиймаяпти-ю, нега ҳам ранжий, ёвузликда устозим ўзинг бўлсанг, асл исмим эҳтимол шудир, фақат ягона хатоинг бор: олдига Аҳралмас деб қўшиб қўй. Шуни англа, қанчалик уринма, вужудингни чор тарафга уриб талпинма, яна такрор айтаман — мени ўзингдан, ўзлигингдан ажратиб ташлолмайсан, нафақат ҳушингни, ҳали тушингни ҳам забт этаман, ҳаётинг менсиз гузаллигини, файзини батамом йўқотади. Биргина мен қийналишим, изтироб оғушида тўлғонишим адолатданми? Сенинг ҳам юрагинг тизгинсиз тўйгу алангасида қовурилсин, мен билан боғлиқ воқеликни хотирангдан учиролмай талвасага туш, узлат ҳам дил яраларингга шифо қўйолмасин, шунда мен бекиёс шодланаман,

негаки узинг баҳолаганингдек Ёвуз Латофатман, фақат ажралмайдиган, АЖРАЛМАС ЁВУЗ ЛАТОФАТ.

— Қисқартмаси АЕЛ буларкан. Ҳазилни йиғиштир, ҳазил мендек сенга ҳам ярашмас экан, шунчалик узун ном бўладими?

— Уйлаб кўр-чи, менга узга ном ярашадими?

— Билсанг, сенга ном излаб ақл тарозусидан қанча ноеб исмларни утказмадим, бириси чеҳранга ярашса, руҳиянга мос тушмади, бошқаси... Хуллас, сен гузаллар гузали ва ёвузлар ёвузисан, ташрифинг билан ХОНАмни нурга тулдириб кенгайтирдинг, кенг дунёмни эса тораитирдинг. Мана нега сени шундай атагим келди.

— Ҳар иккаламиз адашмабмиз, Дарвеш...

— Дарвеш деб кимни атаяпсан?

— Сени-да, мен ҳам ўз суҳбатдошимни бирон ном билан чақиришим керакми?

— Розиман.

— Энди бошқа мавзуларда гаплашайлик. Хафа бўлмасанг, бир савол берсам: рангинг заҳиллашиб, пешонангга ажин тошгани, томирларинг буртиб бораётгани боиси нима?

— Раҳминг келаяптими?

— Менда раҳм-шафқат нима қилсин? Ўзингдан қиёс ол, бирон мартаба шу ҳам суврат бўлса-да гапиряпти, дардини очаяпти, ҳайдаб солсам ҳам ХОНАмдан кетгиси йўқ, нега шундай деб уйладингми? Агар менинг аҳвол-руҳиямни англаган бўлсанг, демак, орамиздаги тусиқлардан сенингча елғиз узинг азобланаяпсан-да?

— ...

— Майли, масала талашини қўйиб турайлик, жавобдан қочма, сени нима бунчалик ззаяпти, нима ич-этингни кемириб бораёпти?

— Руҳим асирлиги қийнаяпти, жоним азобланаяпти.

— Уйинни қўятур, жонни барчамизга Оллоҳ ато этган, уни узимиздан узга биров маҳкумликка ҳукм этолмайди, унга буйруқ беролмайди.

— Сен ўзингнинг мавжудлигингни унутиб қўйдинг шекилли?

— ...

— Айт-чи, жисм оғригидан ҳеч лаззатланганмисан?

— Оғриқдан лаззат олиш нимаси, жиннимисан?

— Инонмайсанми? Сен ХОНАмда пайдо бўлганингдан буён ҳушимга эга бўлиш учун тинимсиз жисмимни азоблайман, ажаб оғриқ зарбидан ҳамма нарсани унутиш ўрнига лаззат оламан: сенинг эътиборингни тортганимдан севиなман.

АЕЛ унинг гапини бўлди:

— Тасвирдан чиқиб, енинга тушишимни истайсанми?

— Қанийди?! — Дарвешнинг сўз уриш оҳангидан ишонқирамаётгани сезилиб турарди.

— Боряпман, кутиб ол.

Дастлаб тасвирини тусиб турган ойна чил-парчин синди, сунгра бош-оёқ олпоқ либосга урашган жусса сирғалиб тушди, унинг қулидаги янги жароҳатдан оқаётган қон ерга томчиларди.

— Қулинга нима қилди, ярангни боғлаб қўяйми?

— Эътибор берма, тасвирдан чиқаётганимда ойна тилди.

— Кўп қон оқса ёмон-да.

— Майли, оқаверсин, заминни бўясин, фақат менга ҳалақит берма, жисм оғригидан елғиз сен лаззатланишинг керакми?..

10

Масофа яқиндир, масофа йироқ,

Қўлим чўзсам етар елканга,

Аммо ҳаққим борми сени қучмоққа?

Энди у ишдан қайтиши биланоқ АЕЛ секингина сирғалиб тасвирдан чиқар, иккаласи бутун борлиқни унутиб суҳбат қуварди, ораларида қарашлар савашини давом этарди:

— Сени жуда-жуда соғиндим, — дерди Дарвешнинг кузлари.

— Мен ҳам, йулингга қарайвериб сарғайиб кетдим.

— Сенга дуч келдиму инсоннинг нақадар аянчли қисмат соҳиби эканлигига имон утирдим.

— Мен ҳам билсам бўладими?

— Эслаб қол, инсоннинг кучи, ожизлиги, ҳатто фожиаси ҳам Оллоҳ томонидан елғиз унгагина қалб ато этилганида экан.

— Нега, қалбинг бўлса ёмонми? Мен ҳар доим туйғусиз жонзотларга ачинаман.

— Ачинма, ҳавас қил, қанийди ҳис-туйғудан мосуво бўлиб қолсам. Биласанми, ҳаётни фақат эҳтиёжларни қондириш манзили деб уйлайдиганларга рост ҳавасим келади. Уларга маза, узгалар ғам-ташвиши, севиш-севилиш уларга бегона. Мен нега қалб азоб манбаи деяпман? Жамики жонзотга амр этиш, истаган майлингни бажартиришинг мумкин. Аммо қалбга буюриб, йўл кўрсатиб бўлмайди ва мен ҳам эҳтиросли кимсалар каби кўнгил мулкининг асирига айландим. Қалбим ҳукмдори йўқ эди, шу боис елғизликни ихтиёр этгандим, унлаб

кишилар уртасида ҳам узим билан узим ҳола билардим, бутун эса шафқатсиз ҳукмдорга дуч келдим, бу сенсан. Мен сени уз дунёни асрагандай ардоқлашга, узимни севгандек меҳр-муҳаббатга чулғашга лойиқ санадим ва, нима деб уйлама, дилимнинг туб-тубида асраладиган эъзозли фармонбардор бўлиб қолдинг.

— Мен учун эса сен ҳукмдорсан.

Афсус, бу кузлар изҳори эди, уни тилга кучиришга иккала девонафеъл ҳамхона ожизлик қиларди ва ниҳоят уша кун Дарвеш биринчи бор АЁЛ қулларини ушлади, юзини кафтлари орасига олиб, кузларининг туб-тубига тикиларкан, суҳбатдошининг сўз уриш оҳангига мослаб шивирлади:

— Мен сени севаман!

АЁЛнинг очик ёқасидан кўриниб турган олпоқ сийнаси кўтарилиб тушди, танига титроқ аралашди. Дарвешнинг қалтироқ қулларини итариб ташлади:

— Сен ҳам эски газални бошладингми?

— Кечир, газабинг кўзишини билмабман, дилим буюрганини тилимга кучиргандим, қанийди имконим бўлса юрагимни поралаб курсатсам, мени тушун, энди сенсиз ҳаётни сира тасаввур этолмайман.

— Муҳаббат севиш, севилиш, жар солиш билан устиворми, белдан қучиш, лабдан буса олиш билан белгиланадими? Йўқ, мен бундай ҳолатларни тан олмайман. Узинг учун жон қадар азиз инсон олдида шаҳвоний нафсингни жиловлай олсанг, унинг гузаллигини тимсол деб билсанг ва бу гузалликнинг сергак посбонига айлансанг — мана менинг назаримда муҳаббат нима?

Дарвеш, АЁЛ мулоҳазасини тинглар экан, улар муҳаббат улчамлари тўғрисидаги йиллар давомида уз қалбида шаклланган, яшаган, ривожланган фикрларга мослигини кўрди. Худбинлик қилганидан ларзага тушди. Хом сут эмган банда, қаерда адашди, хато қилди? Беихтиёр яқинда қайсидир журналда ўқигани — ён дафтарига кучириб олган сатрларни эслади: «...Гузал нарсаларнинг ҳаммаси ҳалокатдир, ҳар қандай гузаллик ортида ваҳшийлик яширинган бўлади, гузаллик ваҳшийликнинг ювош кўринишидир. Ана у аёл сулув, деб айтишимиз билан ҳар қандай одамда уша аёлга нисбатан интилиш ҳисси уйғонади. Мана бу гул қандай нафис дейишингиз билан кўнглингизда шу гулни узиб олиш истаги пайдо бўлади. Гузалликка эришиш учун ваҳшийлик қилишингиз шарт...» Исботга ҳожат йўқ, мана, ўзидан қиёс, дилида тилсим сувратга нисбатан сира ғаюрлик уйғонмаганди, оқ либос ичида тўлганиб турган нозик жуссани кўрди-ю, узини тутиб туролмади, унга осонгина эришишни кўзлади. Наҳот у ҳам сон-саногий йўқ худбинларнинг бири бўлса, наҳот йиллар давомида асраган эзгу ҳислари уз ёвузлигини пардалаш, хаспушлашга хизмат қилган бўлса? Ахир, у одамлардаги шундай жаҳолат, фаҳш-истаклардан жунбушга тушиб, узини узлатга чоғлаганди-ку, ниқоби олинган гузаллик, сирлари очилган тилсим мафтункорлигини йўқотар, деган қатъий қарорга келганди-ку, нега бутун уз қарашларига қарши чиқди?

— Хайр, — шивирлади нозиккина жуссаси сирғалиб тасвирга сингаётган АЁЛ, — сен уз ХОНАнгни фаҳш-истаклар ва таназзулдан батамом тозалаб олмагунингча мени излаб овора бўлма. Унутма, мен барибир сени етуклик тимсоли сифатида дилимда асрайман.

Сирли суҳбатдоши уни дарз кетган ХОНАсида, тум-тарақай хаёллар оғушида якто қолдириб, тасвирдан жой олди, қисқа фурсат тасвирда муъжизавий эврилиш, эмраниш содир бўлиб, ундаги жозибадорлик йўқолди, тилсим сувратнинг кўзларидаги мазмундорлик, меҳр ҳам қаҳр белгилари сўниб, юзлаб, минглаб узга расмлардаги маъносиз, тош қотган кузлардан бирига айланди. Энди у қанча изламасин бу кузлардан мунг ва ҳаётни тополмади. «О, Қодир эгам, — тили санага келди, — нега бир умр жисминини, нафақат жисмим, балки жонимни синовлардан айирмадинг, сенга қилган саждам, руҳимни соф тутишга интилангим, ҳаромдан нафратим, ҳалолга талпинганим сийловими бу?...»

11

Бу нигоҳ боқмайди «севаман» дея,
Бу қалб талпинмайди мен сари сира,
Туйғусиз танага қолдимиз куним...

Чархи-кажрафтор — паст-баланддан иборат; Оллоҳ инсонни беҳусур яратмоқчи эди, жаннатнинг якто соҳиби булар деб уйлаганди, машъум хатолик бу режани барбод этди. Беҳишт олмасига Момо Ҳаво қўл чўзганидаёқ ёвузлик ҳам риё тугилди, инсон «беайб Парвардигор» деб узини овулди, аммо узининг яратилиши янглиш эканини тан олгиси келмади. Фусункор мева узилиши, илк эгри ташланган қадам сўнгги жамики разолатлар дояси бўлиб, уларга Оллоҳ фатвоси йўқ эдими? Нега кимдир дилини шаҳватдан софлаб дунёвий муҳаббат асирига айланади-ю, унинг ёнгинасида юрган, бир хил ҳаводан тўйиб-тўйиб симираётган бошқаси қабиҳликлардан рағбат олади? Сирли шивир соҳибаси ХОНАсидан совиб, қуруқ тасвирга дунганага уч кун бўлибдирки, олам кўзларига беҳшумор кўринган Дарвеш на ишга чиқади, на ташқи олам билан мулоқотга киради; умидвор нигоҳини ҳиссиз сувратдан айиролмайди, узини таъқиб этаётган саволлар олдида ожизликдан тамаки ва шаробга ружу қўйиб юборди. АЁЛ унга, ХОНАнгни сира-сира тарк этмайман, деганди-ку, ваъдалари сохта эдими, ягона хатосини кечириш шунчалик мушкулотми? Лаззат оғушида утган қисқа фур-

сатда узи ва АЕЛ орасида булган мулоқотларни, ҳар бир ҳаракатни қайта-қайта синчков хотира кўзгусидан ўтказар экан, ўжарлик билан узини хатолардан соқит этиб борар, барча гуноҳни АЕЛга ағдарарди. Охир-оқибат узини жазавага тушишдан асрай олмади:

— Сен Ажралмас эмас, Алдамчи Ёвуз Латофат экансан, мана сенга, мана сенга, қилмишинга яраша мукофотингни олиб қол, мана буниси мудроқ қалбимни уйғотганинг учун, буниси устимдан кулиб омазах қилганинг учун, буниси...

АЕЛ ҳадя этган ҳижронни куйлашга чоғланган қалам тасвир юзида бетиним айланар, тугри, қийшиқ чизиклар тортилаётган қоғоздаги сиймони ажратиб олиш тобора қийинлашарди. Дил тугенини босиб, аламдан чиқиб улгурганида АЕЛнинг жуфт чарос кўзларигина қандайдир мўъжиза оқибатида тамгадан холли қолганини курди ва қўллари қалби буюрган ёзувни суврат устига битди:

— БАРИБИР СЕНИ СЕВАМАН!

Ғалат, тасвирда ўзгариш, жонланиш содир бўлаётими, унинг боқишидаги ҳиссиэлик ўрнини қаҳр ва меҳр эгаллаётими? Севинчдан юраги ҳаприқиб кетган Дарвеш суврат пойига муккасидан йиқилди...

12

Йўқ, ҳаловат истамам сира,
Сокишликни тан олмас вужуд,
Қаерда мен топайин қўним?..

Ўзини силаётган меҳрибон қўл тафтидан эркаланиб кўзларини очганда тун ярмидан оққан, ХОНА зулматини аритиб, гаройиб нур тараларди.

— Ҳа, Дарвеш, сенга нима бўлди, муҳаббатинг сингари нафратинг ҳам шунчалик кучли эдими? Агар кўзларимни ҳам буюганингда борми, қолган умрим давомида батамом тасвир тутқунига айланардим.

Бошига хуш ёққан пардек момик нарса АЕЛ тиззалари, илик оғуши эканлигини англаб, кипригига шашқатор ёш энди, уни яширмоқ истаб юзтубан етди-да, сирли суҳбатдошидан таралаётган хушбўйни туйиб-туйиб ҳидлади. Бир оз узини босиб олгач, тагин унгланиб, унинг мафтункор кўзларига тикилди, ёниқ лаблари ўзига чорлаётгандек туолди, дардларини бўса билан ювгиси келди. Истакларини зўрга жиловлаб, АЕЛга мурожаат этди:

— Демак, сен ҳам севар экансан-да?

— Мени туйғусиз тана деб уйлабмидинг? Фақат яланғоч изҳоринг мени ранжиттанди, ахир бунга сира ҳожат йўқ, сенинг изҳорингни аллақачон кўзларингдан ўқиб олгандим. Энди турақол, ҳалиям ғафлатдан қутилдинг, бўлмаса қайта юз қуришмаган бўлармидик.

— Нега?

— Узим шунчаки айтдим-қўйдим.

— Алдама, нима содир бўлди?

— Мени, мени сенинг ХОНАнгдан уғирлашга уринишди.

— Кимлар? Бу ерга сендан ўзганинг қадамини йўлатмаяпман-ку.

— Билмадим, сен ҳушингдан кетишинг билан аллақандай шарпалар бостириб киришди, тасвиримни девордан юлиб ташлашга ҳаракат қилишди, тажовузларига зўрба-зўр дош бердим.

Дарвеш алланиманинг фаҳмига етгандек бамайлихотир гапирди:

— Англадим, анови буюмлардир-да?

— Қанақасига буюм бўлсин, икки оёқ, икки қўли бор, сен ва менга ўхшаган инсон улар.

— Йўқ, улар буюм.

— Узинг қатори инсонларни буюм деб шаънини ерга ургани нима ҳаққинг бор, уялмай-санми?

— Олдин мени эшит, айбланшга ҳали эрта.

— Хўп, гапиралоқ.

— Ўзларини минг катта бозорга солишса, тап тортмай оқни қора дейишса, виждонларини арзон-гаровга пуллашса, ўзларидан ҳукми зўрнинг бир имосидан турфа қиёфага киришса, сенингча буюм бўлмай нима улар?

— Жаноб бер, ҳали тилинг бурро эди-ку, бошда дилимни титасан-у, сунгра, ҳеч нарса бўлмагандек, узингни четга тортасан. Мен сенга тажриба майдоними, ҳаёлинг тусоганда миямни эғовлаб, инсон бардоши неларга қодирлигини имтиҳон этаверадиган?

Тилсим суҳбатдошининг ҳолатини англади:

— Густоҳлигим учун кечир, билмай дил ярангни тирнабман. Фақат барибир қўрқаяпман, бир кунни ХОНАнгдан юлиб отишмаса мени.

— Парво қилма, мени ҳам «жинни» деб миш-миш тарқатишяпти улар, тун қоронгусида, кимсасиз ХОНАда ёлғиз узим алаҳсираб чиқармишман, у бечоралар танҳо эмаслигимни қайдан билишсин...

Муҳаббатнинг оёғи синиқ,
Хиёнатнинг умри омонат,
Бу дунёда нима бор боқий?..

Негадир навбатдаги кун тахликали ўтди, дилидан безовталиқ аримади, ички туйғу унга ХОНАда нимадир рўй бераётганини ўқтирар, аммо иш жойини эртароқ тарк этиш иложини тополмади. Соат кечки олтига занг урганида елкасини босиб тушган гафлат юки қулагандек бўлди, иш ўрнини тартибга солишга ҳам сабри чидамай кўчага отилди. Хиебон бўйлаб девонадек елар, йўлни шошилишча кесиб ўтаётганида машиналарга туртиниб кетар, баъзида йиқилиб тушса-да, тезгина ўрнидан туриб оларди. Йўловчилар бу ғалати кимсани қизиқарли томоша кураётгандек кузатишар, кўзларидан йўқолгунча изидан қараб қолишарди. Яна озгина чидаса бас, манзилга етиб олади. Мана ХОНАси, туртиниб-суртиниб қалтироқ қўллари билан эшикка қалит солди, ниҳоят қўлф қалитга бўйсунди. ХОНАга кирди ва дафъатан илғагани — сирли сувратнинг бўшаб турган ўрнию илгарилари панжараларда беҳис қотиб турадиган ўзга тасвирлардаги қувлиқ балқийётган кўзлар бўлди. Улар: «Энди ҳолинг қалай?» — деб ҳиринглашаётгандек эди.

— Ҳали сенлар мени мазах қилмоқчимисизлар?

У сочлари тўзғиб, мажнун қиёфасига кирди, кўзлари бежоланиб, ХОНАдаги сувратларни қолиб ота бошлади. Бундан ҳам кўнгли тулмади шекилли, ер билан битта бўлиб ётган расмларни йиртиб, оёғи остида эзгилади, сунгра бошини чангаллаб, баралла хунграб юборди.

— Не учун мени ғамбода ташлаб кетдинг. Аввалига нечун дилим дунёсида макон тутдинг? Умрим бўйи излаганим, интилангим ва энг азиз топганим булатуриб, энг аянчли йўқотишимга айланмоқчимисан?

ХОНА жим, ХОНА лол, елғиз ўзининггина хўрсиниши совуқ сукунатни бузарди, кўзлари қонга тулиб ўрнидан қўзғалди.

— Лаънат сендек ХОНАга, суф сендек ХОНАга!..

У эшикни тепиб очди-да, кимсасиз, зимистон кўчага отилди, энди унинг ягона истаги ғариб, мудҳиш ХОНА билан орани очиқ қилиш, ҳувиллаган вужудини нимагадир уриб чилпарчин этиш эди.

Қизиқ, нега ХОНАнинг ундан ажралгуси келмаяпти, нега ортидан соядек эргашаяпти, унинг бум-буш, хунук деворларига зорми, АЁЛсиз ХОНАни бошига урадимми? Ие, ХОНА унинг вужудига сингаяптими? Анови ким? АЁЛми? ХОНА, хонага қўшилиб АЁЛ жисмига қоришиб борапти. У оғриқ нелигини сезмас, аксинча, танига қандайдир ҳузурланиш ораларди. У енгил нафас олди; энди ХОНАни ҳам, АЁЛни ҳам ундан ҳеч ким тортиб ололмайди. Бағрини ёриб, уларни гап етмас, қўл етмас масканга абадул-абад яширди, вужудининг ажралмас бўлагига айлантирди. Энди Дарвеш фарахбахш енгиллик оғушида момик, парқу булутлар оралаб қанот қоқаятгандек эди...

Дилим очсам телба дедилар,
Дарвешга йўйдилар сир сақлашимни,
Елғиз чора тошга дўнмоқлик...

ХОНА тор, ХОНА муъжаз, йўқса унинг якто қўноғи ва ҳукмдори — АЁЛ Дарвешнинг миқтигига жуссасига сингиб кетармиди?..

Баҳористон, 1997

Охунжон Ҳаким

БУ КҶУНҶУЛНИ ЯШНАТИБ...

Асли асл

Ўзбек эли зеболарин асли асл, насли асл,
Ҳаёда бебаҳоларин асли асл, насли асл.

Азал-азал малакларин тоза эрур палаклари,
Тўмарисдек момоларин асли асл, насли асл.

Дилда номус-орлари бор, Алпомишдек ёрлари бор,
Сулув Барчиннамоларин асли асл, насли асл.

Қизил юзлар тарам-тарам, фақат мардга қилар карам,
Ширинлару Лайлоларин асли асл, насли асл.

Кўрганларни шайдо қилар, кўксингда ишқ пайдо қилар,
Дилбари пур хаёлларин асли асл, насли асл.

Удумлари ўша-ўша, ўғил-қизлар кўша-кўша,
Фотимаю Зухроларин асли асл, насли асл.

Нор йигитлар ҳазор-ҳазор, бири бургут, бири шунқор,
Чунки келинпошшоларин асли асл, насли асл.

Жаҳоннинг лаззатин топдим...

Умидим кўп эди дўстлар, ҳаёт роҳи равонидан,
Вале, ўтдим унинг доим уқубатли довонидан.

Гоҳи йиғлаб, гоҳи сиқтаб, гоҳида қарғаб қисматни
Ўтиб боргуси ҳар инсон замонга имтиҳонидан.

Ўшал эрдир, ўшал шәрди ким диёнат йўлини тутса,
Ҳақиқат тушмаса ҳаргиз дили бирла забонидан.

Фаришта сувратинда гоҳи маккорни-да кўрдим,
Ногаҳон фарқ этиш душвор яхши касни ёмонидан.

Умр бир кун сўнар шамдир, ҳаётинг эрса гардкамдир,
Не тонг, хоҳонни-да қисмат аюрса хонумонидан.

Ўтар дунёнинг эй дўстлар, заридан қўлни силтарман,
Бўлса басдир бир парирў жунун шоирнинг ёнида.

Охунжон бир умр излаб жаҳоннинг лаззатин топди,
Малаклар жилваси била шароби аргувонидан.

Ёр қадрини билмаганга

Ёр қадрига етмаганга дилдор на даркор.
Қулоғи том битганларга дутор на даркор?

Гул атридан алаф исин фарқ этмаганга,
Чаманлардан эсиб турган ифор на даркор?

Булбул билан зоғ овозин тенг билганларга
Кую кўшиқ нечун керак? Алёр на даркор?

Гапларингни уққанларга гапир, эй рафиқ,
Кўнгли сўник ошноларга изҳор на даркор?

Манманликни зийнат билар баъзи кимсалар,
Инсон учун кибр ила виқор на даркор?

Ошингни еб, бошингни ҳам егувчилар бор,
Шул ошнолар омон бўлса, ағёр на даркор?

Олам турфа, одамзод ҳам турфа, Охунжон,
Харни дулдул деганларга тулпор на даркор?

Ташрифингиз

Бу кўнгулни яшнатиб, гўлзор этар ташрифингиз,
Дилгинамда бир жаҳон завқ уйғотар ташрифингиз.

Гар тараблар келсангиз райҳону жамбил бўйларин,
Қанду новвотлар надир, болдек тотар ташрифингиз.

Ҳуснингизга суқ ила боқмоқ истарман вале,
Бизни доғда қолдириб елдек ўтар ташрифингиз.

Оймисолсиз, ой юзингиз абр ичинда ёширин,
Бир боёқиш ўртаниб ҳар кун кутар ташрифингиз.

Битта жонга бир рақиб... Биз томон қайрилсангиз,
Қайси бир бадҳоҳ учун тигдек ботар ташрифингиз.

Аҳли фосиқ, бадгумонлар фитнасидан ғам еманг.
Ки, камина елданам пинҳон тутар ташрифингиз.

Андалиблар субҳи содиқ чоғи шодон сайрагай,
Булбулимсиз, ҳар сабоҳ бўлса нетар ташрифингиз?

Васлингизга зор Охунжон муддаосин сўзласа,
Мен учун бўлса нетар то тонг отар ташрифингиз?

.сў

Хўб кўрдим

Дўстлар, ёруғ дунёни доим талотўм кўрдим,
Ҳотамини камроғу муттаҳамин кўп кўрдим.

Беғараз дўст бўлай деб, кўпларга кўнгул очсам,
Во дариғо, бөҳисоб юракларни қулф кўрдим.

Гадо душмани гадо, дерлар дунё кўрганлар.
Бир яхшининг бошида ўн ёмонни тўп кўрдим.

Иймону диёнатдан ваъз айтгувчи зотларнинг
Лабларида табассум, қўлларида чўп кўрдим...

Фарёд этиб бу ҳолдан, қаламдан олдим алам
Ва ўзимча ашъорда деяримни деб кўрдим...

Бул саҳвани, Охунжон, тузатгай ёлғиз Эгам,
Мен эрса, овлоқ-овлоқ гўшаларни хўб кўрдим.

Телбаки, нарёғи йўқ...

Гарчи олам пурсаховат, мен учун ардоғи йўқ,
Кас эрурман на қувонган, на суянган тоғи йўқ.

Бу жаҳоннинг олтину дуррига боққум белисанд,
Ки, дилимнинг битта маҳвашдан бўлак сўроғи йўқ.

У мени кўйида ёқди, гарчи этдим жон нисор,
Васли-чун бир телбадирман, телбаки нарёғи йўқ...

Ёр учун кечиб жаҳондин, тарки жон айлай десам,
Во ажаб, дўстлар мени ўлдурадургон оғу йўқ.

Бу жунун деб ҳолима аҳли тамизлар кулдилар,
Англагайми ҳолими кўксида ҳижрон доғи йўқ?

Ишқи йўқ зоҳиднамолар, панд-ўғитни бас қилинг.
Ошиқ аҳли бори телба, сизга ўхшаш соғи йўқ.

Ёр қадрин билмагай, унга тавалло қилмагай,
Зари бирла зўри бору белида белбоғи йўқ.

Майпараст бўлса Охунжон, ошнолар, ранжиманг,
Дунёи кайда унинг ҳушёр юрарга чоғи йўқ.

Алёру олқишларинг

Ўнгидан келмиш, элим, ҳумо ҳақида тушларинг,
Бошгинангга кўндилар бу кун ўшал бахт кушларинг.

Эрк деган эллар сенинг толеларингдан қувнади,
Қувнади борлиқ жаҳонда ёру дўсту ҳешларинг.

Илму урфон кўкида сен порлағувчи моҳ эдинг,
Энди худди офтобдек бўлғуси болқишларинг.

Сен жаҳоннинг саҳнида кўксингни керсанг, не ажаб,
Бир жаҳонга тенг, ахир, тарихда илғор ишларинг.

Одамий ҳам, ҳотамий ҳам сен ўзингдирсан, элим,
Чунки шарқона тафаккур бирла чиқмиш тишларинг.

Моҳир элсан, соҳир элсан тупроғин гул айлаган,
Шул сабаб қор остинда ризқингни ўйлар қишларинг.

Роҳи ростсан, кўнглу ёзсан, кай хаёллар сенга ёт,
Барча элларга омонлик, яхшилик хоҳишларинг.

Уй қуларсан, тўй қиларсан, томда карнайлар чалиб,
Доимо шундоқ ширин бўлсин сенинг ташвишларинг.

Ифтихор айла, Охунжон, шундайин юрт ўғлисан,
Тухфалар айла Ватанга алёру олқишларинг.

Жамшид

...ДИЛ ОИДИНИ ИШҚ НАСИМИГА...

Сўроринг талх хаёл бўлди

Сен ишқдан айро тушдингму, аё, ошиқ, не ҳол бўлди?
Кўроринг ранги зардингу сўроринг талх хаёл бўлди?

Муҳаббатга фидодирсан то умринг бориचा, лекин,
Сенга ошифталар базми нечун ёт ҳам малол бўлди?

Ичиб оби ҳаётидан, ўзинг қулликка шайловдинг,
Вале, инкор этиб махру, сенга бу су завол бўлди.

Куюк бағрингни сийпар дёв, дил очдинг ишқ насимиға,
Кима у боди райҳону сенга сўзон шамол бўлди?!

Бу нотинч давру давронда муножотингга ғамнок йўқ,
Нидонг, зй қалб, само кезгай, жавобсиз бир савол бўлди.

Қилиб туфроқ жону жисминг ниҳол янглиғким ўстирдинг,
Ваҳки, ишқ, япроқ очарда не ҳолдурким, увол бўлди?

Гулим, сиз ҳам меҳрсизми?

Меҳрсиз издиҳом ичра,
гулим, сиз ҳам меҳрсизми,
Бу не рафторки, ҳажримда
қуйиб кетсин у дерсизми?
Қани шафқат, ниғаҳбонлик,
увоқ янглиғ бу жонимга,
Узай деб дил, узолмасман,
вужуди ё сөҳрсизми?
Дилим озорланиб, ўртар
фаросатсиз киборлардан,
Раво кўрган менга жабрин,
ахир, ўйлангки бир сизми?
Худойим асрасин дейман
мудом бадлик, маломатдан,
Вале, сизга фидо жон шу
қадрли ҳам қадрсизми?
Муҳаббат аҳли уқтиргай:
азоб чекмай висол қайда,
Жами ошиққа бу қисматми
ё бир мен сабрсизми?
Дедим: ошуфта дилларга
меҳр ёмғирлари ёғсин,
Овозим синдириб, тўлқин
урувчи ё баҳрсизми?

Сенга у ҳамдам бўлар

Дардни сен дардлига айтким, оғрисанг малҳам бўлар,
Уйлари уйинг-ла пайваст, сенга у ҳамдам бўлар.

Чашми гирённи кўриб, қўл силтаб ўтган кимсалар,
Қалбида шафқат топилмас ва на зарра ғам бўлар.

Учрагани дўст атаб, ҳеч очма дил асрорини,
Бошга гар тушганда мушкул даст берувчи кам бўлар.

Шод кунинг гирдингдадур, то сийму зар илкингдадур,
Бок, сияҳ онлар рафиқинг, хокисоринг шам бўлар.

Сен мадад кутма бировдан, ҳасратингдан шод ғаним,
Дўсларинг султони куйгай, кўзларида нам бўлар.

Не керак, Жамшид, жаҳонда ёри содиқдан бўлак,
Йўқ у деб қайгурма зинҳор, сенга шу шеър ҳам бўлар.

Сўздан гуҳар топдим

Не топдинг, деб сўроғ этдинг, дөгум: сўздан гуҳар топдим,
Бу кийноқлар асал менга, азоблардан шакар топдим.
Кибр, давлат ва савлатлар учиб кетмиш бўронларда,
Жаҳолатга кўнгул бермай, ҳаётимдан самар топдим.
Ғазал уммониға шўнғиб, бўлиб жон-ла мулоқотда,
Кунда хуршиди тобон, туни нурпош қамар топдим.
Менга мулки не ҳожатдир, умри поким — саховатдир,
Машаққат, меҳнатим боис, баҳосиз сийму зар топдим.
Менинг ошкор ҳазинам — шеър, бўлак заррин саройим йўқ,
Вале, ошўфталар қурган қиёссиз бир шаҳар топдим.
Сен, эй Жамшид, ҳар онингни совурма ҳой-ҳавасларга,
Бутун умримни тикмак-чун шу халқимга, ҳунар топдим.

Муҳаммад Исмоил

КЎЗЛАРИНИНГДАН ЙЎЗАЛ ХУШН ЙЎҚ

Бир хушбўй, муаттар, ҳам истарали,
Ҳам гулрўй, мунаввар, чироқ сингари,
О, қалб! Ҳаётимнинг эй фариштаси
Сўлдингми, ярқираб, ёнмас ҳисларинг?!

Сўлмагин! Юракда ишқ мўмийёсин,
Ҳофиз кўнгулларга тўлдириб сунгин.
Келтиргин фалақдан аршнинг зиёсин,
Ҳисларда жаннатий озодлик унсин.

О, қалб! Ҳаётимнинг эй фариштаси,
Оллоҳ нури билан мангусан, ўлмас.
Ҳаётнинг шу қадар буюк ишваси,
Мингта шоир бўлиб, севмасдан бўлмас.

Ҳаёт минг бор гўзал мен кўрганимдан,
Мен қадр қилгандан минг бор қадрдон.
Меҳр ялов бўлган қудратим билан
Қалб, минг бор ўтлироқ, фидойироқ ён!

Шаънингга кўп бора шеърлар битилган,
Тинглагансан кўнгул изҳорларини.
Мен интилган йўллар босиб ўтилган,
Мен бир соясиман ағёрларимнинг.

Кўзларингга мендан олдин тикилган
Мен айтган сўзларни айтган яхшироқ.
Пойингга ожизроқ бўлиб тўкилган,
Лабларингни ўпган мендан бахтлироқ.

Энди сўнгги тўхтамга келдим,
Энди сендан кетаётирман.
Қайдан куйиб шунчалар севдим,
Ўз бошимга етаётирман?!

Не ҳам дейин кетар маҳали,
Кечир мени савганим учун.
Йўл тополмай бадар кетгали,
Шафқат сўраб келганим учун.

Кетма, десанг тамом бўламан,
Кетма, десанг уйим куяди.

Шу умид севгимга берган эди зеб,
Шу илинж берганди шавку саодат,
Қўлларингни ўқдим, муҳаббатми деб,
Лекин дучор бўлди ҳузур ҳаловат.

Мен сарсон изладим, кездим саргардон,
Ҳеч қачон эмасдим ундай саботли.

Кел, кўнгул учун ҳам яшайлик бир кун,
Бир кун сен мен билан кетгин ҳушингдан.
Жисмимизни дорга осайлик бир кун,
Бир кун айём бўлсин қалблар қўшилган.

Гарчанд кўзларингдан гўзал ҳусн йўқ,
Гарчанд висолингдан дард йўқ яхшироқ.
Умрим бино бўлиб, куйиб шу қадар,
Гарчанд мен бўлмадим бундан бахтлироқ.

Балки такрорларим эриш туюлар,
Ўзим билмай қолсам қилиқларини.
Қулоғимга заҳар бўлиб қуюлар,
Тингласам сен ҳақда қўшиқларини.

Барибир, дунёда шахзодалар ҳам
Босишар, кимлардир босган изларни.
Барибир, дунёда севар ҳар одам
Қачондир, кимлардир севган қизларни.

Кетма, десанг ўзим ўлмасдан
Аза бўлиб тўйим куяди.

Кечир мени, нега севилдим,
Нега бунча ошиқ бўлдим, мен?!
Сенинг учун қайта тирилдим,
Ўзим учун нега ўлдим, мен?!

Кетма дема, дунё тескари
Айланмасин ишқ уммонида.
Тугамайлик, бош билан юриб,
Оёғимиз бўлиб осмонда.

Муҳаббат лабда деб, қилгандим гумон,
Мен фақат бол топдим. Ширин ва тотли.

Оғушингга сингдим, йўқ бўлди таним,
Ундаги роҳатдан тонолмадим мен.
Шу бахту завқ ичра ўзоқ ахтардим,
Фақат муҳаббатни тополмадим мен...

Гарчанд лабларингни истайман ҳали,
Гарчанд тўлғонади тунлар вужудим.
Савдойи лаззатни қўмсар маҳали,
Гарчанд ҳеч туролмас бўлиб тиз чўқдим.

Аммо сенинг қалбинг баридан хушдир,
Кел, кўнгул мулкига айлайлик сафар.
Муҳаббат, елларга соврилган тушдир,
Шу туш умр бўлсин, азиз, мунаввар.

Собира Булдиева

ШОНЛИҚЛА МАҚШАДИМ ИШҚ ОФТОБИНИ

Суюниш

Сим-сим тўкила бошлар қаҳрли аёз,
Тутнинг шоҳларини ҳаво музлатар.
Қўлида чақалоқ тутган баҳорнинг
Сочларини еллар ўйнаб тўзғитар.

Майсалар кўнгулга солади гулу,
Теран туйғулардан ниш урар илдиз.
Баҳорки, лабига табассум инган,
Аёз сепин йиғар илоҳсиз.

Лойқаларга отмоқ истайди уни,
Изгирин қамчинли тулпорлар.
Табиат гўдагин асрайди. Қуёш —
Қамишларга ўралиб чиқади дилбар.

Гуллардан кўйлак кия бошлаган
Гўдагин тизига ўтқазар момо,
Баҳорки, муҳаббат осмониди тонг,
Нурга дўнар шундай лаҳзада дунё.

Намозшомлар

Намозшомлар ботганида кун,
Жафоларин тўккан бўлади.
Ернинг хоксор манзарасига
Ҳаводан нам чўккан бўлади.

Юлдузларга асир тутиндим,
Сизни менга боғлаган йўлда.
Изтиробдек симирсам оқшом
Тўкилмади косаи гулга.

Майингина термулиб, мунгли
Ниғоҳимдан дардлар ичдингиз.
Бу жонимда азоб бор билиб,
Вужудимнинг сабрин қучдингиз.

Боқсам чиқиб сомон йўлига,
Тун сузади буюк кемада.
Ҳайрат бордек, бошқа ташбеҳни
Кўролмайман олис самода.

Сўнг: «Япроқман, кафтимда тонгги
Шудринг бўлиб қолинг», — дедингиз.
«Дон бўлиб тўкилинг, кўнглум
Тупроғида унинг», — дедингиз.

Кўнмадим, қалбимда ўксик
Ҳисларимга фидо бўлдим, мен!
Дардларингиз уқиб, сўнг кўнглум
Майдонида адо бўлдим, мен!

Момоларим

Момоларим ўтган, қўшиқларидан
Эшиклар хўрсинган мангу фироқда.
Даштларда сизгиниб яшаган эллар
Момоларим ёққан чироқларига.

Момоларим ўтган қўшнаини чалиб,
Тўкилиб-тўкилиб йиғлаган бир куй.
Уртага дунёнинг номусин қўйиб,
Ор бўлиб яшаган юракда бир ўй.

Момоларим ўтган, ёв бўлиб исми —
Келган душманларнинг қонин ичтирган.
Юртга кўз олайтган ҳар бир ғажога,
Ҳар битта ғанимга кафан бичтирган.

Фурурга сизинган муқаддас билиб,
Қадрга топинган муборак қалби.
Еру осмонлару нурдан яралган,
Момоларим буюк Тўмарис қавми...

Муҳаббат

Мен руҳнинг кўнглуга киролган дунё,
Ҳаёлга ичирдим шароб-малҳамдан.
Тонгларга мақтадим ишқ офтобини,
Хиёлат чеккандай кўринди ой ҳам.

Мен дарднинг ёнида юргандим, дунё
Кичкина кўринди, кўзларимга тор.
Бу кўҳна оламда муҳаббат, оё,
Айролиқ дардига бандивон ночор.

Эй жубба киймаган олам дарвеши,
Сен қайси эшикда тополдинг меҳр?
Мен ўша борлиги хижрон фалакнинг
Дунёсин оламга айлайин асир.

Токи, сўнг муҳаббат асо истаб сен,
Эшиклар олдида юрма девона.
Бу фақир кўнглумда хазон бўлғай ранг,
Бу олам нур эрур, эрур кошона.

Ҳоҷиакбар ШАЙХОВ

Илмий-фантастик роман

Уқубатли кеча

Ҳуку олдидаи Саидбек ўз ётоқхонасида паршонхотир ҳолда ойнаи жаҳонга тикилганча, Назирани кўз олдига келтиришга уринарди. Ботинида гўё дилига яқин аллаким уни шундай қилишга узлуксиз даъват этаётгандай, қалби эса қизга нисбатан ширин ва ошфута соғинч туйғулари билан тўлиб-тошган эди. Бирдан зангори кўзгуда кўм-кўк буғдойзор дала акс этди, йигит шу заҳоти ўзини тўлин ой қоқ тиккага келган оппоқ тун оғушида кўрди.

Осмон марвариддай сочилган чароғон юлдузлар билан лиммо-лим. Навқирон галла бошоқлари енгил шабадада аста тебранади. Яна бир лаҳзадан сўнг у буғдойзор дала ўртасида Назира билан юзма-юз турарди. Қиз алланимадан қаттиқ хавотирда экани сезиларди. «Сиз тушимга қиряпсиз шекилли?» — деб сўраган эди, Назира унга жавобан таважжуҳининг боисини уқтирди: кимлардир Саидбекнинг ҳаётига хавф солаётган эмиш! Қандайдир ёвуз ботиний кучлар...

Йигит ўз зоҳирий ҳаётида шайтон, алвасти ёки инс-жинслар билан унча-мунча рўпара келган, улар хусусида кексалардан ривоят, афсона ва бўлиб ўтган воқеаларни кўп эшитган эди. Айни вақтда ўз тажрибаларида, мувоқабат амаллари ёрдамида, ёвуз руҳлар билан бир неча бор ҳалокатли тўқнашишига тўғри келганди. Дунёни ёвузлик бошқариши мумкинлиги, ақл бовар қилмайдиган даражадаги шафқатсизликлар, қотиллик, рижкорлик, ўғрилик, муттаҳамлик, бойлик ва нафсга ружу қўйиб, айш-ишрат, кайф-сафога берилиш ҳам Иблиснинг иши эканини йигит яхши тушунарди. Аммо гап ўзига нисбатан қандайдир хавф ҳақида бораркан, Саидбек ёвуз ботиний кучларга қандай даҳли борлигини англаб етолмай гаранг эди.

Ойнаи жаҳон кўзгусида фавқулодда қалин ўрмонзор, унинг ўртасида ёнбағирлари негадир қорамтир рангдаги арчазорлар билан қопланган улкан адир пайдо бўлди. Адирнинг тепа қисмида таканинг калласини эслатувчи баҳайбат қоя, унинг «оёқ»лари тагида эса, бўйи ва зни бир неча чақирим келадиган маҳобатли кўл ястаниб ётарди. Ажабо, «така»нинг икки улкан шохию чўққи соқоли ҳам, кўлнинг суви ҳам негадир... қорамтир тусда эди.

Саидбек зангори кўзгуга паршонхотирлик ила тикиларкан, «Ё, тавба, шунақа қора сувли кўллар ҳам бўлар экан-да,» дея ҳаёлидан ўтказди-да, кўлидаги бошқарувускунасининг қизил тугмасини босиб, ойнаи жаҳонни ўчирди. Шу заҳоти хонани қоронғилик чулғади. Ҳукуга кетаркан, кўз олдидан яна бир қарра қорамтир арчазор, такасимон қоя, қора сувли баҳайбат кўл бирма-бир сузиб ўтди.

...Саидбек адир этагида турганча, зўр бериб юқорига тикиларди. У ёқда — та-

касимон улкан қоя устида узун алвон кўйлакли бир қиз алвон дуррачасини силки-тиб, таманно билан уни ҳузурига чорлар, дилига ғулғула солувчи алақандай ноёб нарсалар тухфа этмоқчидек, ноз-ишва ила ўйноқи хатти-ҳаракатлар қилар эди. Йигит юқорига ўрлаб кетган илонизи сўқмоқларнинг бири бўйлаб такасимон қоя сари шошилди. Қоя чўққисидаги қизил кўйлакли қиздан кўз узмай, сўқмоқ ёқалаб ўсган ҳар хил бутазор ва чакалакзорларга қоқила-суқила олға интиларкан, бирпасда ҳансираб, тили осилиб қолаёзди. Кўзлаган жойига яқинлашгани сари юраги баттар ҳалприқар, унинг бетартиб дукур-дукури бамисоли бутун адирга эшитилаётгандай эди. Қояга йигирма қадамча қолганда, азбаройи ҳаяжонга берилганидан йигитнинг оёқлари қайишиб, орқасига қулаб кетаёзди. Ўнг томонидаги сертикан бутазорга ёпишиб, аранг ўзини ушлаб қолди.

Чунки... не кўз билан кўрсинки, юқорида, такасимон қоя устида қизил дуррача-сини силкитаётган қиз... Назира бўлиб чиқди! Ё фалак! Суюкли маҳбубаси бу кимсасиз адирда нима қилиб юрибди ўзи? Нега у жуда хурсанд кўринади? Ё у яна туш кўраяптимикиан?... Йў-ре... сира тушга ўхшамайди. Атрофидаги ҳамма нарсалар худди ўнгидагидай мутлақо моддий кўринишда-ку, ахир?! Илонизи сўқмоқ ҳам, анави такасимон қоя ва қора сувли кўл ҳам, кўлларини шилиб юборган мана бу лаънати бутазор ҳам... Ёки қиз яшм тоши ёрдамида ўзини руҳий мулоқотга чорладимикиан? Ахир, одамзот ўрта асрларда кашф этган ва юз йиллар мобайнида изсиз ғойиб бўлиб, энди эса Назиранинг сеҳрли назари остида яна ҳаётга қайтган ўша бениҳоя хосиятли тош ноёб алоқа воситаси вазифасини ҳам ўташи мумкин-ку!... Ундай деса, қизнинг қўлида яшм тоши бўлиши керак эди, боз устига, медиум, яъни ўртада турувчи руҳий мулоқот воситачиси ҳам кўринмайди. Демак, бу тахмини ҳам ҳақиқатдан йироқ чоғи.

Шундай ўйлар оғушида пича дам олган Саидбек яна юқорига интилди. Нафаси қайтиб, ҳансираб, такасимон қоя қошидаги асфальтланган текис майдончага етиб келганида, во ажаб, қоя «елкаси»даги алвон кўйлакли қиз ғойиб бўлган, унинг ўрнида ўттиз беш-қирқ ёшлар атрофидаги қора костюм-шимли, қора бўйинбоғ таққан, чап қоши худди тортишиб қолгандек юқорига чимирилган хушқомат бир кимса турарди. У қоя устидан мушукдек енгил сакраб пастга тушди-да, кўз очиб-юмгунча Саидбекнинг ёнида пайдо бўлди. Шундагина йигит нотаниш кимсанинг мой сурилгандай силлиқ қалин сочлари юқорисида кўз илғамас икки шохи борлигини пайқади-ю, шу заҳоти сергак тортади.

— Салом, азизим Саидбек! — деди у кўзларини чақчайтириб, йигитнинг шилинган бармоғидан қон силқиб турган қўлини маҳкам қисар экан.

— Салом, — жавоб берди йигит оғриқдан беихтиёр юзини буриштириб. — Сиз мени қаердан танийсиз?

— Ёдиндан чиқбди-да, биз сен билан кўришганмиз, — деди нотаниш кимса, эски қадрдонлардай унинг елкасига қоқиб. Кейин бирдан жаҳолатга кириб, уни кўлтиғидан олганча қора кўл сари бошларкан, негадир қўпол оҳангда гапида давом этди: — Камина Арш вақилиман. Сени бир марта олиб кетаман, деб ташриф буюрганимда, қазойинг ёзилмаганини аниқлаб, сувдан қуруқ чиқишини та йўл берган эдим. Чирчиқ дарёсига чўкиб кетаёзганинг энди ёдинга тушгандир?..

Саидбек иккиланиб, аста бош ирғади. Юз қиёфасидан ҳалиям ҳеч нимага тушуниб етмаётгани кўриниб турарди. Қора костюмли хушқомат кимса буңдан баттар жаҳли чиқиб:

— Оббо сен-ей! — деди таънали оҳангда. — Сени сувдан олиб чиқишганда, бир неча дақиқа нафас олмай, хушсиз ётганингни наҳотки унутган бўлсанг?..

Йигитнинг кўзлари бирдан чақнаб кетгандай бўлди.

— Тўғри, — деди у ўйчанлик билан, — ўшанда оқ саллали узун оқ ридо кийган, оппоқ соқоллари кўксига тушган бир отахон тепамга келиб тургандай туюлувди.

— Ҳа, балли! — қичқирди нотаниш ҳамсуҳбат яна кўзларини чақчайтириб. — Ўша мўйсафид — камина эдим-да, ахир!

— Демак, сиз — Азроил экансиз-да?..

— Баракалла! Топдинг, иним!..

— Унда нега... ҳозир бунақа...

— Камина ўлим фариштасиман ва ҳар хил қиёфада кўрина оламан. Айтдим-ку, ўшанда дорилбақога рихлат соатинг етмаган эди, шу боис ҳам сени қутқариб қолишлари учун фатво бергани ташриф буюргандим. Агар омонатингни олгани келганимда, каминани буткул бошқача қиёфада... узун қора ридо кийган, улкан ойболта кўтарган ҳолда кўрган бўлардинг.

— У ҳолда... бутун сиз менинг...

— Йўқ, бутун ҳам сенинг жонингни олиш ниятим йўқ. Эгни-бошимдан кўрма-япсанми? Леқин яқин ўртадаёқ шундай қилишга мажбур бўлишим мумкинлигидан

сени огоҳлантириб қўймоқчиман, холос. Билъакс, ўнгу сўл қулоғинг ила эшитиб ол: бу сени сўнгги огоҳлантиришим бўлади!..

Миясида анча гаплар ойдинлашган Саидбек энди қизиққонлик билан сўз қотди: — Яхши, Азроил ота. Мен гапларингизни сал уққандайман. Бу мавзуда фикрларингизнинг давомини эшитишга ҳам тайёрман. Лекин бу ёқда чиқаётганимда, қоя чўққисида севгилим Назирани кўрувдим. Яна бир қарасам, унинг ўрнида сиз пайдо бўлиб қолибсиз... у қаёқда...

«Азроил» ноҳос аччиқ дори ичиб қўйгандек афтини буриштириб, кескин унинг гапини бўлди:

— «Севгилим» дедингми? Бу сўзни, умуман, «севги» сўзини иккинчи оғзингга ола кўрма! Агар билсанг, эр кишини оёқдан йиқадиғанам, қаро гўрга тикадиғанам ана шу севги бўлади! Буни ҳеч қачон унутма!.. Назира бону масаласига келсак... у сени пастда кутаяпти...

Шундай деб у қўли билан қора сувли қўлнинг тубига ишора қилди. Улар энди соҳилда туришар, қўлнинг қоп-қора нефтни эслатувчи бир текис сатҳи кўзни олгудек ялтирар, аллақандай шайтоний рангларда тўлғонар, жилвалана-р эди.

Саидбек Азроилга эмас, жами шайтоний кучлар ва ёвуз инс-жинслар раҳнамоси— Улуспирнинг нақ ўзига рўпара келиб турганини аллақандай савқитабий бир туйғу ила англаб етган, унинг қўлидан ақл бовар қилмайдиган, етти ухлаб тушига ҳам кирмайдиган ҳар қандай ёвузлик, ҳар қандай макр ва қабоҳат келишидан ҳам яхши хабардор эди. Шу боис у билан ўта эҳтиёткор иш тутиш лозимлигини била туриб ҳам, ёшлик гурури, ёшлик шижоати сабабми, ҳовурини боса олмади. Назира билан учрашиш мақсадида мана шу қўрқинчли қўлга тушишдан ҳам тап тортмаслигини намоёйиш қилиб, зудтар ечинишга киришди.

— Йўқ-йўқ, бу ердасиз! — деди Улуспир дарровуни тўхтатиб. Кейин сал наридаги ёвоч уйга ишора қилиб, йигитни ўша ёққа бошлади. Улардан йигирма беш-ўттиз қадамча нарида кийим алмаштириладиган хоналар бўлиб, у ерда ғаввослар учун зарур жами кийим-кечак ва жиҳозлар бор экан. Улар бирпасда ғаввослар киядиган замонавий коржомаларга ўралиб чиқишди. Ичига сувкирмайдиган фонуслар кўтариб олишган эди.

Саидбек учун энди ортга йўл йўқ эди. У ўз севгиси, севгилиси йўлида жонини ҳам қурбон қилишга тайёр эди. Буни пайқаган Улуспир йигитга яхшилаб, бутун умр унутмайдиган қилиб «сабоқ» беришни лозим топган, шунинг учун ҳам қора қўлнинг баданни жунжиктирувчи муздай сувига қатъият билан кириб бораркан, навқирон ҳамроҳининг ҳам сира иккиланмай ўзига эргашишига ҳеч қандай шубҳаси йўқ эди.

Улар сув ўтмас фонуслари ёрдамида йўлларини ёритганча, дилга гулгула солувчи зимистон қўйнига чўмган машъум қўлнинг туби сари кетма-кет сузиб боришаркан, Саидбек олисда ўзидан ғира-шира нур таратаётган нуқтани илғагандай бўлди. Уни Улуспир ҳам пайқади чоғи, йигитга қўли билан имлаб, ўша ёққа сузиб боришлари кераклигини аңлатди.

Кўп ўтмай, нур таратаётган нуқта... аллақандай арбоблар, ноиблар тўпланадиган хашаматли зал бўлиб чиқди. Ичкарида эса кимлардир бордай эди. Ғаввослар унга тобора яқинлашиб боришаркан, дилига аллақандай саросима, ваҳимага ўхшаган бир туйғу инган Саидбек энди чинакамига ҳайратга тушган, чунки бундай машъум уммон остида ҳудди Ер юзасидагидай одамлар мажлис қурадиган бирон иншоот бўлиши мумкинлигини ҳеч қачон хаёлига ҳам келтиролмаган бўларди.

Улар бино ёнига етиб келишгач, Саидбек жимжимадор деразалардан бирига осилиб, ичкарига қаради-ю, ҳайронликдан оғзи очилиб қолди. Чунки аллақандай ҳукумат арбоблари йиғин ўтказадиган баҳайбат бўлма чароғон ва одамлар билан тўла эди! Йигит синчиклаброк тикилиб, маҳобатли хонадаги узун стол атрофида катта ёшдаги, асилзодалар кўринишидаги, савлатидан от ҳуркадиган ўн уч нафар киши ўтирганига гувоҳ бўлди. Улардан ҳар бирининг олдида биттадан эски китоб бор эди. Давра тўрида эса... ажабо!.. йигитни шу ерга бошлаб келган анави... Иблисга томчи сувдек ўхшаган бир кимса бошида подшолар киядиган тож, қўлида салтанат асосини тутганча, савлат тўкиб ўтирарди. Унинг ўнг томонида худди шаҳзодалардек ярақлаган эгни-бош кийган, захила юзидан заҳар томиб турган қирқ ёшлардаги семиз йигит оғзидан кўпик сачратиб, алланималар дея ваъзхонлик қилар эди...

Саидбек кутилмаганда сувостидаги йўлдошининг саросимали овозини эшитди:

— Менга қара, иним, бу ерда нималар бўляпти. Худодан кўркувчи бандаси бу дунёда бошқа ҳеч кимдан кўрқмаслиги керак! Ичкарига кириб, у ерда нима бўлаётганини билишни истайсанми?

Саидбек ўйланиб ҳам ўтирмай, қатъий бош ирғади. Шунда ногаҳон... Улус-

пирнинг қўлида қаёқдандир улкан калит пайдо бўлди-да, у шошилмай темир эшикни очди. Шу заҳоти улар билан бирга шиддатли сув оқими ҳам ёпирилиб кириб, зумда хонани тўлдирди. Ҳамроҳи эшикни ёпиб, яна қулфлаши билан сув зудтар камай бориб, сал ўтмай, хона қушпа-қуруқ ҳолатга келди. Улуспир навбатдаги эшикни очиб, ичкарига қадам ташларкан, бўлманинг азбаройи чароғонлигидан Саидбекнинг кўзлари қамашиб кетди. Лекин унда ҳамма ёқ, ҳатто оёқларининг ости ҳам тундай қоп-қора пардалар билан қопланган эди. Йигит бир дақиқа тараддудда қолгач, дадил олға юрди.

Сарсонлик-саргардонликда

Тўрда ўтирган... Иблис ва унинг ёнидаги захил юзли «шаҳзода» (бу — Ер юзида ҳукмронлики қўлга олиш учун асрлардан буён курашиб келаётган Дажжол эди, чоғи) дарров унга эътибор бериб, қайта-қайта бош ирғашди, уларнинг ёнларидаги аъёнлар эса, олдиларидаги китоблари устига кафтлари билан патир-путир уриб қўйишди.

Айни шу чоғ Саидбек ўнг томонига ўтирилиб, қатор терилган кундаларга кўзи тушди. Жаллодлар уларнинг устида ўзи тенги ёш йигитларнинг каллаларини шу қадар абжирлик билан кесардиларки, қон демагани қора тўшамга сатҳида жилга бўлиб оқарди.

Яна бўлмага кўз югуртириб, қарийб ағдарилиб ташланган тахтни, унинг ёнида эса, эллик ёшлардаги сийрак сочларига қумушдай оқ оралаган, ўткир нигоҳли, барваста қоматли кишини кўрди. У негадир саросимали ва ташвишли қиёфада эди. Саидбек азбаройи кўрқиб кетганидан бутун вужуди қалтираб, беихтиёр орқага тисланди. Қон тегмадимикин, дея жон ҳолатда пойафзалига қаради. Хайрият, тегмабди.

Борлиқ танаси зир-зир титраб, базўр хитоб қилди:

— Ё Раббим! Менга нималарни аён этмоқчисан ўзи?

Унинг саволига ҳеч ким жавоб бермади. Аксинча, бўлмага сувсепгандай жимлик чўқди. «Ё Раббим!» сўзиданим, бўлмадагиларнинг қарийб ҳаммаси саросимага тушиб қолишгандай эди. Тўрдаги Иблисга ўхшаган кимса Саидбекка ҳамон бош ирғар, аъёнлар эса олдиларидаги китобни муштлашда давом этишарди. Шунда йигит янада баландроқ овозда ҳайқирди:

— Эй Худо! Бу кўрсатганларинг нимани англатади, ахир?! Каминаи қулингдан марҳаматингни дариғ тутма! Бу ерда нималар бўлаётганидан огоҳ эт!..

Бўлмадагилар баттар саросимага тушишди. Лекин юқорида ўтирган иблиссимон кимса ирғиб ўрнидан турди-да, вазаб билан қичқирди:

— Бас қил, тирмизак! Бу ерда бўлаётган ишларга бу тутуриқсиз гапларингнинг ҳеч қандай дахли йўқ!

Саидбекнинг ёнига келиб турган «Азроил» эса, йигитнинг биқинига туртиб, жаҳл-жаҳолат билан қўлоғига шипшиди:

— Эсингни йиғ, тентак! Кимларнинг ҳузурига келганимизни кўрмаяпсанми? Наҳотки танимаяпсан? Ҳозиргина сенга мурожаат қилган зот бутун оламга донғи кетган Улуспир ҳазратлари-ку, ахир! Унинг ёнидаги шаҳзода эса, ўзинг тўғри топдинг: жами мулки оламнинг бўлажак ҳукмдори Дажжол жанобларининг айнан ўзлари! Анави оқсоч бобонгни ҳам танимадингми? Оббо, ўқимаган-ей! Ахир, у киши дунёдаги барча соҳибқароматлар султони, Улуспир ҳазратларининг ўнг қўл вазири Баал Забуб жаноби олийлари-ку!..

Йигит уларга сергак тортиб қараркан, аста бош ирғади, даҳшат ичида яна ўнг томонига ўтирилди.

— Уқдим, жаноб «Азроил». Лекин... анави одамларни нега қатл қилишяпти? — деб сўради нафаси ичига тушиб.

«Азроил» яна унинг қўлоғига энгашди:

— Улар — муҳаббат оғуси билан заҳарланган ёшлар... Ўз вақтида камина уларнинг барини огоҳлантирган эдим, севги — бу манфур, жирканч ҳиссиёт деб... Лекин гапимга қўлоқ осишмади. Ана энди... шўрликлар...

Бу жавобдан жони ҳиқилдоғига келган Саидбек зудтар унинг гапини бўлди:

— Унда Назира ҳам... шуларнинг орасидами? У ҳам мени севади-ку, ахир?..

Бу гапни эшитган Дажжол жон-пони чиқиб, ирғиб ўрнидан туриб кетди. Захил юзи баттар кўкариб, вазоҳат билан Саидбекнинг истиқболига юрди.

— Сен нималар деб алаҳсираяпсан, ўзи?! — ўшқирди у манқа овозда, юпқа лаблари ичига ботган ёйсимон оғзидан кўпик сачратиб. — Буни қаранг-а, Назира уни

севармиш?! Бу гапни тилга олишга қандай журъат этдинг, ипирисқи?! У камина, яъни курраи замин шаҳаншоҳининг қайлиги эканини сенга айтишмабмиди?

Саидбек унинг ёқимсиз митти кўзларига тик қаради. Лекин хомуш оҳангда жавоб берди:

— Айтишувди. Лекин биз бир-биримизни севамиз...

— Нима-нима?! — қичқирди Дажжол баттар жазавага тушиб. — Севамиз дедингми? Вой лаънати-ей! Севги қанақа бўлишини ҳозир сенга кўрсатиб қўямиз. Жаллод!..

Шу заҳоти Саидбекнинг икки ёнида қоп-қора ниқоб-қалпоқлари ўртасидаги бир жуфт туйнуқдан катта-катта кўзларигина ёвуз йилтираб кўринаётган икки барзанги кимса пайдо бўлди. Улар йигитнинг қўлларини қайириб, кундалар турган жой сари судраб кетишди. Уртадаги каттароқ кунда ортида ўнг қўлида улкан ойболта кўтарган яна бир барзанги кутиб турарди.

Кўз очиб юмгунча йигитнинг бошини ерга қаратиб, кунданинг устига қўйишди. Унинг нақ қулоқлари тагида «Азроил»нинг таҳдидли овози янгради:

— Эсингни йиғ, галварс! Кеч бўлмасидан севгингдан воз кеч! Акс ҳолда каллангни сапчадай узиб, танангни қийма-қийма қилиб ташлашади!

Кетма-кет Дажжолнинг жазавали, манқа овози эшитилди:

— Лаънатини барибир йўқотиш керак! Муҳаббат оғуси билан у алақачон заҳарланиб бўлган. Бу етмагандай, манфур касалини менинг қайлигимга ҳам юктириб улгурибди! Энди уларнинг ҳар иккови ўлимга маҳкум!..

Қиёмат-қойим шаҳаншоҳининг сўнгги гапидан Саидбекнинг кўзлари ола-кула бўлиб, кескин қаддини ростлади. Лекин икки ёнида турган икки барзанги кутурган итлардай унга ташланиб, аёвсиз мушт ёғдиришаркан, яна калласини кундага босишди. Ачиган қон ҳиди анқиб турган темирдай қаттиқ совуқ тўнкага юзи зарб билан урилган йигитнинг оғзи-бурнидан тирқираб қон отилди. Айни шу сонияда унинг қулоқлари остида энди Назиранинг аянчли ноласи янгради:

— Эй, кўнглим қуввати! Кўзимнинг нури дийдаси! Эй, хаста жоним офати! Ҳар неки истагингиз бўлса, буюринг — қулингизман. Агар бажармасам, майли, мени қатл этишларига ҳам розиман! Аммо севги сўзини ёдингизга олманг! Мени десангиз, муҳаббатингиздан воз кечинг! Биз кечикдик, азизим! Камина энди курраи заминдаги охир замон салтанатининг танҳо маликасиман! Биз энди севги деган балои офатдан ўзимизни асрашимиз, фалакнинг гардиши, тақдир чархи қаёққа етакласа, ўша ёққа равона бўлмоғимиз жоиз. Мен учун бу ёруғ дунёда энди сизни тирик кўрмоқдан ортиқ бахт йўқ! Бошимизга неки савдо тушса, «ё насиб», деб, қисматимиздан кўрайлик!..

— Йўқ, жонгинан! — дея хитоб қилди йигит, шу аянчли ҳолида ҳам бошини кўтаришга уриниб. — Қайғу-мусибатим дам сайин ортиб бормоқда. Бу қандайин уқубутли кечаки, аввал кўнглимни чароғон қуёш нурлари ила чулаб, сўнг уни яширганча, ғам-ғусса шомига тутқин этмиш! Мен бутун оддий тунни эмас, балки дўзах ўтининг дудини туймоқдаман. Бу не балолиғ дуд эканки, жисми жоним, сезгиларим ва ақлу ҳушимни буткул занжирбанд этмиш. Майли, мен розиман: жонимга қасд қилсинлар, майли, дўзах ўтида жисмимни куйдириб, кулимни кўкка совурсинлар. Лекин камина илк севгимдан, офатижон паризодимдан асло воз кечмасман!..

— Ё Раббим! — дея хитоб қилди Назиранинг ишқ ўтидан куйиб, адо бўлган руҳи. — Ахир, айтдим-ку, бу ёруғ жаҳонда мен учун сиздан жудо бўлмоқдин оғирроқ мусибат йўқ! Бизнинг бу севгимиз айни шу ёвуз жудоликка элтишини наҳот англаб етмаган бўлсангиз. Бизнинг мухтасаргина муҳаббат сафаримиз поёнига етди! Бу сафар интиҳоси фақат қабристондир. Шу боис вақт борида ақлу ҳушингизни йиғиб, ўзингизни қўлга олинг, жонгинан!

— Эй, малагим! Ақлу ҳушимни буткул ўғирлаган бўлсанг, менда ўзлик нима қилсин?

— Бу шайтоннинг иши, азизим! Ундан киши фақат зикр тушиш йўли билангина кутулади.

— Мен ишқингда телба бўлган бир одамман, телбага ақл ўргатишдан қандай наф бор, севгимиз?!

Саидбекка қизнинг гаплари кор қилавермагач, «жилов»ни яна Улуспир қўлига олди. Ажабо: айни чоғ у дарғазаб қиёфада Саидбекни сувости саройига бошлаб келган «Азроил»га юзма-юз бўлди-ю, бир сакраб гавдасини унинг устига отди. Улар ўзаро чиппа ёпишган ҳолда чирпирак айланишаркан, лаҳза ўтмай ўзаро бирлашиб, яхлит бир вужуд ҳосил қилишди. На унис ва на бунисига ўхшаган бу гибрида кимса эса шу заҳоти Саидбекнинг рўпарасида пайдо бўлди.

— Ҳой, бадбахт йигит! Кеч бўлмасидан эсингни йиғ! — дея қичқирди у жаҳолат отига миниб. — Акс ҳолда йўқлик уммонида фарқ бўлмоғинг муқаррар!

Унинг тепасига етиб келган зулмат аҳли салтанати ҳукмдорининг бош маслаҳатчиси Баал Забуб ва захил юзли Дажжол ҳам йигитга таъна-маломат тошлари ёғдириб, панд-насихат ва ўғитлар айтишди. Саидбек уларни ҳам назар-писанд қилмагач, болахонадор қилиб сўқинишга, куракда турмайдиган сўзлар билан ҳақорат қилишга тушишди.

Бундан беҳад озор чеккан Назиранинг руҳи баттар қўрқув ва талвасага тушиб, яна йигитнинг жонига оро киришга урииди:

— Эй, кўнглим гавҳари, хаста жоним халоскори! Бу беш кунлик дунёда севги домига не-не улуғ зотлар илинмаган, бу бедаво хасталик не-не даҳолар жонига ниш урмаган, ахир?! Шундай экан, сиздан сўнити бор ўтиниб илтижо қиламан: қайтинг бу йўлдан! Мен энди ўзга бировнинг хасмиман, мен сиздан ҳам, севгимдан ҳам алақачон воз кечганман! Сиз ҳам мендан, муҳаббатингиздан умидингизни узинг энди! Бу — менинг охириг сўзим. Алvido, жонгиам!..

Маҳбубасининг бу гапларидан юраги қонга тўлган Саидбек айнаи чоғда боши уз-ра баҳайбат ойболта ялтираб кетганини илғади. Аранг кўтариб турган бошини даҳшат ичида беихтиёр яна совуқ кундага қўйди.

Машъум башорат

Шайх Тоҳир Умар бобо Парвардигор висолига етишганлардан бўлиб, кўнгли ғайб сирларидан огоҳ эди. Бу мўътабар зот азиз авлиёлар ва эл-улус орасида худди Пайғамбар ўз саҳобалари билан бўлганларидек баланд мавқе ва нуфузга эга эди. У ҳалойиқ ва эл-элатларга тўғри йўл кўрсатувчилардан бўлиб, барча шайхларнинг шайхи, яъни Шайх ул-Ислоом эди. Унинг оstonасида қудратли ҳукмдорлар гадолик қилишар, огоҳ кишилар ҳам унга қуллик қилишдан фаҳрланишарди. У бирон-бир киши ҳақиқа дуо қилмоқчи бўлса, малоикалар қўл очиб, «омин» дердилар. Улар Шайх Умар бобо хизматига кечаю кундуз ҳозир у нозир, унинг қалб кўзгусида жилваланиб турар эдилар. Унинг юзлаб муридлари ва ихлосмандлари бор, уларнинг ҳар бири машҳур шарият пешволаридан бўлиб, алоҳида илм ва тариқат асосчилари эдилар. Агар бирор киши бирон-бир дардга йўлиққан бўлса, у дуо қилгач, бу бало зудтар даф бўларди. Шайх Тоҳир бобонинг шукухидан чархи аълога шикаст етар, арши аъзан ҳам унинг ҳиммати олдида паст бўлиб қоларди. Онгига савқитабий йўл билан аршнинг ўзидан хабар келиб, улар ваҳий ёки илоҳий илҳом каби воқеаликка айланарди. У тушида бирор нарса кўрса, бу воқеа бошдан-оёқ ўнгида ҳам юз берарди.

Унга бир неча тун бир тушни қайта-қайта кўргүздилар. Бу тушлар унинг сабру қарор риштасини узди. Уйғониб, бу ҳолига тавба-тазаррулар айтар, уйкуга кетди дегунча яна ўша туш қайта такрорланар эди.

Тушида бир бегона жойда сайр қилиб юрар, маълум бўлишича, бу жой олис кун ботар мамлакатларидан бири бўлиб, унда ёвуз инс-жинслару шайтони лаъин малайлари истиқомат қилишар эмиш. Ўша юртда бир чигал эҳром ичида энг кенжа авлодларидан Назирахон билан Саидбек маст-аласт ҳолда туришар, улар азбаройи мастликларидан атрофларида кимлар гирдикапалак бўлиб юришгани-ю, қандай ёвуз фитналар уюштиришаётганини пайқашга ҳам қодир эмас эдилар. Уларнинг рўпараларига эса кундалар қатор терилган бўлиб, уларда юз-бошларига қора ниқоб кийган барзанги жаллодлар қора ойболталари ёрдамида, худди кенжа авлодлари каби ёш-ёш йигит-қизларнинг каллаларини сапчадай узишар, оёқлари остида қон жилға бўлиб оқар эди.

Шайх Тоҳир бобо ортиқ чидай олмади. Ўтирган курсиси билан ўша кун ботар юртга «сафар»га отланишдан ўзга чора топа олмади. Ҳазрат қора суви кўл остидаги ҳашаматли мажлислар саройида пайдо бўлганида, олис авлодларидан бўлмиш Саидбекнинг боши узра ойболта кўтараётган алпқомат жаллодга кўзи тушди-ю, жон-пони чиқиб, зумда ўзини унинг устига отди. Шу заҳоти чайқалиб, гандирак-лашга тушган жаллоднинг қўлидаги ойболтаси ўз-ўзидан четта отилиб кетди. Бу етмагандек, қутилмаганда у юзидаги ниқобини юлиб олди-да, четта улоқтириб юборди. Бўлмадагилар не кўз билан кўрсинларки, ниқоб кийган одам энди... кумушдай оппоқ соқоллари кўксига тушган, оқ саллали, узун оқ чопон кийган ниҳоятда нуроний бир мўйсафидга айланганди. Кўпчилик дастлаб уни аршдан келган фаришта деб ўйлади. Лекин уни кўрган Улуспир — «Азроил»нинг қошлари баттар чимирилиб, кўзлари қаҳр-вазаб билан чакнаб кетди. У беихтиёр ортига тисариларкан, бу зот — Назиранинг бир неча аср муқаддам яшаган азиз-авлиё боболаридан бири Шайх Тоҳир Умар бобо эканини дарров пайқоганди. «Во дариғ, Қуръон оятларидан

ўқишга тушмаса бўлди, ишқилиб», — дея ҳаёлидан ўтказди ғижиниб. Авлиё бобони кўрган зулмат аҳли салтанатининг бошқа уламолари ҳам ҳайкалдек қотиб қолишган, юз қиёфаларидан уларнинг ҳам кўркун ва саросимага тушганлари кўриниб турарди.

Шайх Тоҳир Умар бобо кутилмаганда балаңд овозда азон айтиб, сўнгра тиз чўкканча Қуръони карим оятларини ўқишга тушди.

— Аузи биллаҳи минаш-шайтонир-рожи-им, бисмиллоҳир раҳмонир раҳийм. Ўаззамту ғалайкум йо арвоҳа ва би-ҳаққин-нори ван-нуури ваш-шамси вал-қамари вал-каво киби вас-самои вал-арзи вал-жиболи вал-биҳори ва би-ҳаққин-нори ван-нуури ва би-ҳаққи лавҳил-маҳфузи ва-курсии иннаҳу маликул-карим ва минал-жинни вал-инси фазадухум раҳақам би-раҳматика йо архамар-роҳимийн...

Жами зулмат аҳли азон овози ва муқаддас китоб оятларидан ўлгудек кўрқар, айниқса, бу оятлар овоз чиқариб, қироат билан ўқилса, улардан тарқалган самовий оҳанг ва кўзга кўринмас ғойибий тўлқинлар шайтанат дунёси мавжудотларини узоқ муддатта сон-саноқсиз агўм заррачаларига парчалаб ташлар, улар яна ўз қолларига қайтишлари учун чексиз Коинот сарҳадларидаги хом сут эмган бандалар истиқомат қилувчи сайёраларда сарсон-саргардон изғиб, узоқ йиллар мобайнида ўзларига ёвуз ва қаттол одамлар тарқатадиган салбий қувват-ахбор мажмуидан етарли миқдорда озукланишга мажбур бўлишарди. Бу эса шу даражада ёқимсиз ва бемаъни машғулот эдики, уни бошидан кечирган ҳар бир шайтон ёки инс-жинс бамисоли минг бор ўлиб-тирилгандай бўларди.

Муқаддас китобга битилган Парвардигор сўзлари бамисоли Коинот мусиқаси янгли зумда бутун оламга таралиб, гоҳ паст, гоҳ юқори пардаларда янграр, Аллоҳи таоло муждалари билан яхлит бир ҳилқатдай уйғунлашиб кетган илоҳий куй буралиб-эшилиб, бамисоли «оҳ» урар, фарёд чекар, тўлғонар эди. Ер-қўкни тутган бу маҳобатли ғирён имон-этиқодли, пок юракли бандалар қалбига олам-олам илоҳий ишқ завқ-шавқини солар, Иблис ва куфр йўлига кирган бадбахт даҳрийлар кўксига эса ханжардай санчилиб, уларни йиртқич панжалари остига тушиб қолган ўлжадай бурдалар, тилка-пора қилар эди.

— Қулҳу Аллоҳу аҳад, Аллоҳу самад, лам ялид валам юлад валам лакул-лаҳул куффуан аҳад!.. Субҳона Роббика роббин иззати амма ясифун, вассаламу ала мурсалин валҳамдуллоҳу роббил оламин!..

Қуръони карим оятлари кунда устида мук тушганча ётган Саидбекнинг ҳам қалбини забт этган, у алақандай самовий ҳиссиётлар, чексиз лаззат ва фароват оғушида хунг тушиб йирлар, илоҳий муҳаббатга илҳақ руҳи ҳадсиз-худудсиз Коинот кенгликларида жавлон уриб парвоз қилар эди. Ўлимига бир баҳя қолган йигит айна дамда руҳан буткул тетиклашган, бир дақиқа аввалгина вужудини чуллаган даҳшат ва кўрқувҳиссидан энди асар ҳам қолмаганди. Саидбек авваллари ҳам Қуръони карим оятларини қорилар, имом бувалар тилидан кўп эшитган, кези келганда, бир вақтлар бувиси «зўрлаб» ёдлаттирган биргина оятни билиб-билимай ўзи ҳам ўқир, лекин уларнинг бирортаси унга бутунгидай маҳобатли ва қудратли таъсир кўрсатмаган, бутунгидай қалбини ларзага солиб, борлиқ вужудини асиру нотавон қилмаган эди. У дунёю бу дунёнинг жами ҳузур-ҳаловатларию азоб-уқубатлари тажаллийсини топган бениҳоя теран илоҳий оҳанг таъсирида йигитнинг бутун бадани жимирлаб, энг митти тукларигача тикка бўлиб кетгандай эди.

Ниҳоят, илоҳий куй ила йўғрилган Парвардигор қаломи тинганида, Саидбек аста ҳуши бошидан учаётганини, айна фурсатда чор-атрофини тим қоронғу зулмат қоплаганини аранг илғаб улгурди.

Шу заҳоти бамисоли уйқудан уйғонгандай қўққис равшанлашган онги ўз танасининг, ёнбағирлари негадир қорамтир рангдаги арчазорлар билан қопланган бепоён адир устидан учиб бораётганини қайд этди. Адирнинг тепа қисмида тоғ такасининг қалласини эслатувчи баҳайбат қоя, унинг оёқлари тагида эса улкан қўл ястаниб ётарди. Ажабо, «така»нинг икки шохию чўққи соқоли ҳам, қўлнинг суви ҳам негадир қорамтир рангда эди.

«Ахир, бу боягина нима учундир алвон қўйлак кийиб олган Назира ҳузурига чорлаган манзил-ку?!» — вашилик билан эслади Саидбек зумда хотираси тикланиб. Йигит кўзларини катта-катта очганча, зўр бериб пастга тикиларкан, қоя ёнида на Ўлуспир ва на севғиласидан ном-нишон тополмай, баттар дили хижил бўлди. У энди қора сувли қўл сатҳи узра учиб бораркан, нариги соҳилда жаннатмакон бир кўрғончага кўзи тушди. Ям-яшил боғ-роғлар билан бурканган бу кўрғонча марказида муҳташам оқ қаср қад ростлаган бўлиб, унинг ёнвериди дароз, барвастақомат уч-тўрт йигит айланиб юрар, улар, чамаси, ана шу бинони қўриқлашаётганди.

Кўрғонча марказидаги оқ қасрга яқинлашган Саидбек беихтиёр пастлай бошлади. Бино сўнгги йилларда ҳар хил бойваччалар, жиноят дунёсининг нуфузли вакил-

лари томонидан қурилаётган мухташам ва сержило, аммо нисбатан анча мўъжазроқ мачитга ўхшар, шу боисми, ташқаридан қараган киши унинг атрофида юрган қўриқчиларни оддий диндорлар деб ўйлаши мумкин эди.

Бир маҳал Саидбек, ўзини пайқашдими, қўриқчиларнинг саросима ичида югур-гилаб қолишганини кўрди. Қасрга тобора яқинлашаркан, баҳайбат деразалардан бирига қараб, юраги ҳаприқиб кетди: ҳарар парда ортида... алвон қўйлақли севгилисини кўргандай бўлди-ю, боши айланиб, кўз олдини қуюқ туман қоплади.

Шу чоғ қарсилаб отилган ўқ овозидан дарров яна ўзига келди. Пастдаги қўриқчиларнинг бири қўлига тўппонча олиб, йигитни ўққа тутта бошлаганди. Саидбек оёқ-қўлларини кескин силтаб, ортига, юқорига бурилмоқчи бўлди-ю, лекин кечикди: навбатдаги ўқ унинг нақ кўксига келиб текканди, шу ондаёқ вужудда хуруж қилган кучли оғриқдан афти буришиб, кўзи тинди, айнаи дамада фалак ўз меҳваридан ағдарилиб кетгандай, қуёш уфққа қулаб, осмон гумбази тўнтарилаётгандай туюлди. Йигит тошдай пастга қулаб бораётганига қарамай, ҳозиргина маҳбубаси кўринган деразадан кўзини олмас, лекин аксига олиб, у ҳам қаёққадир ғойиб бўлганди. У жон-жаҳди билан: «Назира! Назирахо-он!..» — дея қичқиради-ю, лекин бўғиқ хириллашдан бўлак товуш чиқаролмасди.

Саидбек пастга қараб, фавқулодда яна ўша... қора суви уммонга қулаётганини кўрди-ю, даҳшат ва саросима ичида чинқириб юборди.

...Ётган жойидан бўғиқ чинқирганча ўрнидан туриб кетган йигитнинг бутун танаси жикда терга ботган, ҳансираб нафас оларкан, боягина «ўқ» теккан юрагидан кучли санчиқ пайдо бўлганини туйди.

«Ёпирай! — дея хитоб қилди у ҳозиргина бошидан ўтказган даҳшатли саргузаштлари ёдига тушиб. — Руҳим қаёқларни сарсон-саргардон кезиб келди? Парвардигор бу қадар меҳрибонлик (балки шафқатсизлик) билан мени яна нелардан огоҳ этмоқчи бўлди-кин? У менга келгусида кечажак яна қандай машғум ҳодисаларга ишорат қилмоқда?.. Бу не бадбахт кечаки, каминани илк севгимдан жудо айлаб, ёвуз шайтанат уммонига улоқтирмиш?..»

Тунги алмойи-алжойи саргузаштларидан азбаройи ҳориб-чарчаган Саидбек ана шундай ўй-хаёллар оғушида беихтиёр кўзлари юмилиб, яна уйқу элитганини ўзи ҳам сезмай қолди. Ҳаёт йўлида ўзини бундан-да баттарроқ оғир синовлар кутаётганини эса, у ҳали тасаввурига ҳам сиғдиролмасди.

Кўнгилсиз хайрлашув

Назира ўша куни тонг саҳарда ҳаммадан барвақтроқ уйғонди. Сингиллари мириқиб ухлашарди. Тезда ювиниб-тараниб, кийинди, сўнг дарс тайёрлашадиган хоналарига кирди-да, мактуб ёзишга ўтирди.

«Азиз ва меҳрибонларим — буважон, бувижон, гагажон, ойижон! Суюкли сингилларим Нарғизахон, Нафисахон!.. — дея ёзди-да, қаламининг ортини тишлари орасига олганча, пича ўйланиб қолди. Юз қиёфасидан қатъий бир қарорга келгани, энди у илгариги Назира эмас, айнаи балоғат ёшига етган, илк севги нашидасини ҳам тотиб улгурган ва шу боис янада гўзаллашган дилбар ва мунис қизга айлангани сирдан қараган одамга шундоқ кўриниб турарди. У қалтис бир ишга жазм этган, ўзи учун ниҳоятда азиз, керак бўлса, жонини беришга ҳам тайёр энг яқин одамлари, киндик қони тўкилган қадрдон хонадонини вақтинча тарк этишни лозим топган, энди ана шу азви қароридан ва уни қоғозда қандай ифодалашни билолмай, изтироб чекаётганди. Лекин бу ҳолати узоқ давом этмади, лаҳза ўтмай, фикрлари ўз-ўзидан қуюлиб кела бошлади: — **«Худого шукур, камина балоғат ёшидан ҳам ўтдим, иссиқ баҳрингизда меҳр-мурувватингиз нурларидан баҳраманд бўлиб, безавол униб-ўсдим. Бунинг учун Парвардигоримизга беадаг ҳамду санолар айтаман. Энди сизлар билан вақтинча хайрлашмоқчиман. Бунинг Худо кўнгилмга солганими ёки азиз-авлиё бобокалонларимизнинг руҳи покларими — ҳозирча ўзим ҳам аниқ айтолмайман. Аммо ўзимни ҳам, Сизларни ҳам, илк севгимни ҳам чексиз изтироблар гирдобини ва аччиқ кўз ёшларидан халос этишнинг бирдан-бир йўли мана шу, деган хулосага келдим. «Илк севгим» деган сўзимдан ҳайратга тушишингиз ёки унинг сизга эриш туюлиши табиий, албатта. Ҳа-ҳа, энди мен бунинг очик айтишга мажбурман: камина бир йигитни чинакамига севиб қолдим ва бу севгим дунёга келибди мени ҳақсиз нам-ғусса уммонига чўмдириб, шафқат билмас бир балои қазога рўбарў қилди. Билъакс, ундан қутулиш учун ҳам уйимизни тарк этишдан бўлак йўл топа олмадим. Мендан асло хавотир олманглар. Шайтон йўладан урган ёки савдоилик кўчасига кир-**

ган, деб ҳам ўйламанглар. Алҳамдулиллоҳ, камина соппа-соғман ва ақл-идроким ҳамда савқитабийи туйғуларим ила ана шундай фикрга келдим.

Азиз жигаргўшаларим! Мени кечиринглар! Вақти-соати етиб, биз албатта яна юз кўришамиз.

Дадажон! Мени излаб овора бўлманг. Билиб қўйинг: мен ҳаерда бўлмайин, юзингизни ҳеч қачон ерга қаратмайман!

Ойижон! Мени ўйлаб, ҳадеб йиғлайверманг. Мен ўзим билан илоҳий тошни ҳам олиб кетаяпман. У ўша мен айтган балои қазони даф қилишда асқотади, деган умиддаман. Биз Гулшода бону билан бирга бўламиз. Лекин кейинчалик зарурат туғилса, иложини топиб, хабарини берарман. Яна юз кўришгунча хайр, меҳрибонларим! Бахтимга, ҳамиша соғ бўлинглар!

Сизларни абадул-абад севиб, ардоқлагувчи

Назира».

Қиз мактубнинг тагига имзо чеқди-да, аста юриб, ётоқхонасига қайтди. Сингиллари ҳамон ширин уйқуда эди. Кеча кенаси яширинча тайёрлаб қўйган бўҳчасини қўлига олиб, оёқ учида одимлаганча, ташқарига отланди.

Гулшода бону билан телефонда келишганларидек, уни чойхона рўпарасидаги Ҳазрати Имом бекатида қизил «Тойота» машинаси кутиб турарди. Чамбарақда ўроқбой бир ўзи ўтирган экан, қиз орқа ўриндиққа жойлашиши билан машинани ўт олдириб, дарров олға ҳайдади.

Улар ҳаш-паш демай Гулшода бону яшайдиган кўп қаватли уй ёнига етиб келишди. Назира башоратчи аёлнинг иккинчи қаватдан хавотир ва саросима ичида пастга тикилаётганини кўрди. Уларни дарров пайқаб, мийиғида заҳархандали ил-жайиб қўйгани ҳам қизнинг эътиборидан четда қолмади. Кейин бону имо-ишора билан ҳузурига чиқиб овора бўлиб юрмасликларини, ҳозир ўзи пастга тушишини билдирди. Чинданам, у жигарранг жомадон кўтарганча тезда уйдан чиқиб келди-да, юкини олдинги ўриндиққа қўйиб, ўзи ортга, Назиранинг ёнига ўтирди. Қиз билан жилмайганча ўпишиб сўрашаркан, хурсандлигининг чеки йўқдай эди.

Кўп ўтмай, улар ўтирган машина ризиллаганча катта йўлга чиқиб, шаҳар ташқарисига йўналди.

Гулшода бонунинг: «Қаёқда кетаяпмиз, укажон?» — деган саволига жавобан ўроқбой совуққина қилиб:

— Етиб борганимизда биласиз, опажон. Умуман, менга сизлар билан савол-жавоб қилиш қатъиян манъ этилган, — деди.

— Вой, ука, сизни қанақа бурга тепди ўзи? — деди Гулшода бону энсаси қотиб. — Яқиндагина Назирахоннинг ишқиде куйиб-ёниб, «оҳ-воҳ» қилиб юрувдингиз. Энди бўлса, гаплашишнинг истамай қопсиз...

— Менга энди бировнинг хасми керакмас, — деди ўроқбой яна совуқдонлик билан.

Гулшода бону гап нимадалигини дарров фаҳмлаб, жим бўлиб қолди. «Лаънати-нинг ичига кириб олган инс-жинсини катталари анча мулла қилиб қўйишибди шек-килли, — хаёлидан ўтказди у қониқиш билан. — Ҳа-да, Ер юзининг бўлажак ҳукмдори олдида булар ким бўлибди... Пашшаяммас...»

Кейин ҳеч қандай гап-сўзга майли йўқ Назирани гапга солишга уриниб кўрдию, ундан ҳам совуққина «ха-йўқ»дан бўлак жавоб ололмагач, йигитнинг олдида суҳбатлашишга ўзини ийманаётганга солди-да, бону ҳам талқон ютгандек сукутга ботди.

Улар, давлат қаҳрабон барқи (электр станцияси) бўлса керак, маҳобатли муҳандислик иншоотлари ёнидан ўтишаркан, юқорига бўй чўзган думалоқ гиштли миноралар тепасидан осмону фалакка паға-паға қорамтир тутун булутлари ўрлаётганини кўришди. Яна етти-саккиз чақирим йўл юриб, пахтазор даладар, шийпонларни босиб ўтишгач, қараайзор ва қайинзор ўрмончадаги чор-атрофи темир-бетон девор билан ўралган мўъжаз қўрғончага яқинлашишди. (Бу — куни кеча Саидбекнинг руҳи учиб келиб-кетган маскан эканини мухтарам ўқувчимиз пайқаган бўлса ажаб эмас). Ўрмонча марказига биргина машина сиғадиган тор асфальт йўл олиб борар, бу йўл ташқаридан мачитни эслатувчи, лекин ундан анча кичикроқ оппоқ қасрга туташар эди.

Бино яқинидаги арк шаклидаги чиройли дарвоза ёнида мошинани икки барзанги йигит қўл кўтариб тўхтатишди. «Тойота» юкхонаси ва аёлларнинг бўҳча ва жомадонини шошилмай титкилаб кўришгандан кейингина темир дарвозани очиб, ичкарига ўтишга ижозат беришди.

Қаср олдида аёлларни Болта бойваччанинг ўзи кутиб олди. У ўта димоғи чор кўринар, жиндек ширакайфлиги ҳам сезилиб турарди.

— Мана бу бошқа гап! — деди у, эҳтимол, ҳаётида биринчи марта хайрихоҳ ва хушчақчақ оҳангда, мармар зиналар ёнида тўхтаган мошинадан тушиб келган аёллар истиқболига юраркан. — Агар тинчгина галимизга қулоқ солиб иш тутсан-лар, ҳаммаси жойида бўлади, деб айтгудим-ку сизларга... Мана энди шу бинода шоҳона шароитда яшайсизлар. Унда сизлару ошпазлардан бўлак ҳеч ким бўлмайди ҳисоб. Амирхон аканинг топшириқларини вақтида бажариб турсаларинг бас. Ҳали-замон ўзлари ҳам ташриф буюриб қоладилар...

Шундай деб, у аёлларни ичкарига бошларкан, бўҳча ва жомадон кўтарган ўроқбой ҳам уларга эргашди.

Назира билан Гулшода бонунини уч-тўрт бўлмадан иборат катта «люкс» хонага жойлаштиришди. Унинг киравериши — узун даҳлиз, ўнг томондаги ёнма-ён хона-лар икки аёл учун ётоқхона вазифасини ўтар, чап томонда эса катта дам олиш хонаси бўлиб, унга беш-олти одамга мўлжаллаб шоҳона дастурхон тузатилган, юқорида — нафис санъат асарлари даражасида кўзни ўйнатувчи сержило идиш-товоқлар билан тўла хориж жавони, ёнида — узун нимкат, ўтирсангиз момикдай ботиб кетувчи юмшоқ курсилар... Нимкат ва курсилар рўпарасига жимжимадор хонтахта устига кўзгусининг бўйи ва эни қарийб бир газ келадиган баҳайбат ойнаи жаҳон қўйилганди. Оёқ остига ҳам, деворларга ҳам улкан ва ранг-баранг форс гиламлари тўшалганди.

Болта бойвачча билан ўроқбой аёлларни юклари билан холи қолдириб, чиқиб кетишди. Лаҳза ўтмай катта хитой чойнағида чой ва бир жуфт иссиқ нон кўтариб кирган тикқомат ёшгина жувон дастурхон хизматчиси бўлиб чиқди. У ўзини Дилфуза деб таништирди ва доимо шу ерда бўлиши ҳамда ҳар қандай юмушга тайёр эканлигини маълум қилди. Унга бир оғиз буйруқ берилса — кифоя экан.

Хуллас, бу ердаги яшаш шароити Амриқо ёки Фарангистоннинг беш юлдузли энг зўр меҳмонхоналаридан ҳам қолишмас, телефондан бўлак ҳамма нарса топилар эди. Дилфузанинг айтишича, аёллар ташрифидан бир кун аввал алоқачилар келиб, негадир қасрдаги жами телефон тармоқларини узиб кетишибди.

Аёллар Дилфуза билан дастурхон устида бир пасда тил топишиб олишди. Эри Афғонистонда вафот этган бу бева аёл асли сурхондарёлик бўлиб, фарзанд кўрмаган, ўрта мактабда математикадан тинчгина дарс бериб юрган. Айтишича, кўзга яқин келишган аёл бўлгани боис, пулдор бойваччаларнинг қўлига тушиб, Тошкентга келиб қолган. Уч йилдан бери шу қаср ёнидаги мўъжаз уйчада яшаб, «меҳмонхона» бекаси вазифасини адо этаркан. Ойлик маоши математика ўқитувчисиникидан қарийб юз баробар кўпроқ эмиш.

Ўша куни кеч кириб, Гулшода бону билан Назира хонада ёлғиз ўзлари дастурхон атрофида чой ичиб ўтиришаркан, башоратчи аёл ҳамхонаси билан жиддий гаплашиб олиш мавриди етганини пайқади.

— Назираҳон, — деди у негадир қошларини чимириб қизга синовчан назар ташларкан. — Биз ҳозир узил-кесил гаплашиб олишимиз керак.

Назира унга савол назари билан тикилди.

— Биласанми, синглим, биз ҳозир ҳаддан зиёд бадавлат, ўз мақсадлари йўлида ҳеч нарсадан қайтмайдиган қаттиққўл ва чўрткесар одамлар тасарруфига ўтдик. Бутундан бошлаб ҳаётимизда жуда катта ўзгаришлар, туб бурилишлар юз бериши ҳеч гапмас.

— Тушунаман, — дея аста бош ирғади қиз ташвишли қиёфага кириб.

— Олдимизда турган улуғ вазифаларни адо этишда бу одамлар биз учун бир восита, холос. Кўнглим сезиб турибди, сен билан биз ҳали дунёни зир титратажак, манаман деган давлат раҳбарлари юрагига қўрқувва даҳшат солувчи буюк шаҳаншоҳнинг энг яқин канизақларига айланажакмиз. Шахсан Улуспир ҳазратларининг ўзлари ҳомийликка олган бу олампаҳо ва унинг сардор ва саркорлари шундай қудратли кучга эгаларки, истаган мамлакатнинг кулини кўкка совуриш улар учун ту-пургандай бир гап.

— Чинданам шундай бўлса, — деди Назира аста унинг гапини бўлиб, — модомики шаҳаншоҳ мана шундай чексиз куч-қудратга эга буюк зот экан, модомики у иққовимизни ҳам ўз паноҳига олган экан, унда биз ҳозир улар билан бирга бўлмай, бу ерда нима қилиб юрибмиз?

— Сен яна унга шак келтиряпсан, — деди Гулшода бону пича жаҳли кўзиб. — Мана шу шартталигининг бир куни бошинга етмаса эди, деб қўрқаман. Ўла-ўлгунча ёдингда бўлсин: сен билан биз кўрраи замин шаҳаншоҳининг кучига куч, қудратига қудрат қўшиш учун дунёга келганмиз. Уқдингми, тентак?!

— Менга энди барибир, — деди Назира лоқайдлик билан, лекин шу заҳоти ташвиш ва саросима аралаш қўшимча қилди: — Саидбек акамни тинч қўйишса, унинг жонига суиқасд қилишмаса — бўлди, менга бошқа ҳеч нарса керакмас!..

— Бунинг учун сен билан биз уларнинг оғзидан чиққанини сўзсиз адо этишимиз керак! — хитоб қилди Гулшода бону кескин оҳангда.

Назира унга яна лоқайд тикилди:

— Мен нима қиляпман?..

Шу пайт ташқарида машина келиб тўхтагани, шарақлаб эшиклар очилиб-ёпилгани эшитилди.

— Келишди шекилли, — деди Гулшода бону юрагига гулгула тушиб, зудтар ўрнидан тураркан.

Чинданам, пастда ғала-ғовур бошланган, апил-тапил югур-югурларга қараганда, ўта баобруў одамлар ташриф буюришганга ўхшарди.

Нуфузли меҳмон

Аёллар ўтирган хонага кетма-кет икки одам кириб келди. Назира олдин кирган, қирқ-қирқ беш ёшлардаги, қуюқ сочларининг чаккаларига қумушдай оқ оралаган, қорғин қиёфали, аммо ўткир нигоҳи қоплондай сергак чақнаб турган хушқомат йигитни Амир деб тахмин қилди. Унинг ортидан кирган, ҳамроҳидан анча каттароқ ёшдаги жингалак сочли, кўзойнак таққан дароз кишини олимлардан бўлса керак, дея ўйлади.

— Кирсак ижозатми, опахонлар? — деди Амир майин жилмайганча, аёлларнинг рухсатини кутишни ҳам лозим топмай, уларнинг рўпарасидаги нимкатнинг юқорисига ўтиб ўтираркан. Шу заҳоти билинар-билинемас қўл ишораси билан шеригига ҳам ёнига ўтиришни буюрди. Сўнгра қафтларини ёзиб, Гулшода бонуга амирона тикилди: — Қани, опахон, дуо қилинг!

Етти иқлимга донғи кетган, мамлакатдаги жами ёш-яланглардан тортиб қариқартангларгача номини эшитгандаёқ саросима ва ваҳимага тушадиган, чўрткесар ва сиркаси сув кўтармас бу одамнинг ҳар бир сўзи амри вожиб эди. Буни яхши билган бону дарров қўлларини фотиҳага ёзди:

— Жазон касири ҳайрон касира, лопато илло валиллоҳ, сайфулиллоҳ зулфиқор, ҳар балои ҳар қазои даф қилгин, Парвардигор, илоё, тинчлик-хотиржамлик, омон-омонлик бўлсин, омин Аллоҳу акбар!...

Улар қафтларини юзларига тортишгач, Амир шошилмай гап бошлади:

— Қалай, опахон, яхши жойлашиб олдингизларми? Сиз яхшимисиз, синглим?

— Раҳмат, укажон, — деди Гулшода бону зўраки илжайганча, унга ер остидан разм соларкан, кўрқув ва хавотирини босишга беҳуда уриниб, — Нимасини айта-сиз, бу ерда шароит жудаям зўр экан, ўзимизани хорижнинг жаннатмакон оролларида бирига бориб қолгандай ҳис қиляпмиз.

— Хурсандман, — деди Амир аста бош ирғаб. Кейин ёнидаги ҳамроҳига ишора қилиб, гапида давом этди: — Мана бу биродаримиз — катта физик олимлардан, кристалл маъданлар соҳасининг йирик билимдони Абдулҳаким Қаҳҳорий домла бўладилар.

Эллик беш ёшлардаги чўзинчоқ юзли, қотмадан келган, кўзлари ўйнаб турган ўрта бўйли одам тезгина бошини силкитди.

— Бу киши, — дея давом этди Амир бамайлихотир оҳангда, — ҳар қандай қимматбаҳо тошга бир қарашдаёқ баҳо беришга қодир энг улуг маъданшунос мутахассислардан. Каминани эса... — Амир бир лаҳза илжайиб, оғзининг танобини қочирди, — танийсизлар, деб умид қиламан.

— Э, бутун дунё биладиган Амир бойваччани ким танимас экан, — деди Гулшода бону ялтоқланиб, яна илжайиб кўяркан.

Амир бир лаҳза ўйчан қиёфада сукутта толди. Унинг нигоҳида қандайдир қорғинлик, вазмин чайқалиб турган уммонга хос сокинлик билан бирга аллақандай пинҳоний бир қудрат, истаган дақиқада жунбушга келишга тайёр маҳобатли бир тўфон тажассумини топгандай эди. Аммо айни дақиқаларда истараси иссиқ, алпқомат ва келишган бу йигитнинг қалбида нималар кечаётгани ёлғиз Парвардигордан бўлак ҳеч кимга аён эмаслиги ҳам кундай равшан эди.

— Гап шундаки, опахонлар, — деди Амир энди эҳтирос билан аёлларга юзланиб, — сиз билан бизнинг зиммамизга Яраттувчи томонидан буюк вазифа юклатилган. У ҳам бўлса — миллатимиз байроғини жаҳон осмони узра баланд кўтариб, оёқ-ости қилинган кадр-қимматимиз ва мавқеимизни қайта тиклаш ва шон-шавкатимизни коинот қадар юксалтиришдан иборат. Модомики сизлар таклифимизга розилик билдириб, ушбу камтарин қароргоҳимизга ташриф буюрган экансизлар, демек, сиз билан биз бундан буён ҳамиша маслақдош, ҳамроҳ ва ҳамроз бўлиб қоламиз.

Амир худди Иблис каби кўп гапиришни ёқтирмас, бир дақиқа вақтини ҳам беҳуда ўтказмас эди. Шу боисми, дарров асосий масалага ўтди.

— Энди ҳалиги ҳикматли тош билан танишсак, опагонлар!

Ўзидан анча ёш бўлишига қарамай, у Назирага ҳам опагон, деб мурожаат қилар, лутф ва қўқонча манзиратни ҳам қойилмақом қилиб ўрнига қўярди.

Назира митти сумкачасидан тошни олиб столга қўйиши билан Абдулҳаким Қаҳҳорийнинг кўзларида ноҳос ўт чақнаб кетгандек бўлди. Ажабо, тошга кўзи тушган Амир ҳам райриоддий ҳолатда ҳайрат бармоғини тишлади.

Профессор, кўзлари ўйнаганча, тошни қўлига олиб, у ёқдан-бу ёққа айлантираркан:

— Ё Раб! Ахир, бу — фалсафа тоши-ку! — дея хитоб қилди.

Амир кўзларини қисганча унга синчков тикилди. Саркаш нигоҳида савол аломатини пайқаган домла дарровгапига изоҳ беришга киришди.

— Қадимги замонларда уни алкимёгарлар кашф қилишган. Бу тош ёрдамида ҳатто ўликни ҳам тирилтириш мумкин!

Амир баттар кўзларини қисиб, унга янада синчиклаброқ тикилди. Унинг «Бу қандай амалга ошади?» деб сўрамоқчи бўлаётганини пайқаган Қаҳҳорий:

— Ҳаёт нима ўзи? — дея саволга савол билан сўз қотди, кейин унга дарров ўзи жавоб берди. — Хулласи калом, ҳаёт — бу самовий заррачаларнинг органик танага бирлашиб-чатишуви натижасида мураккаб ҳужайралардан иборат онгли ҳосила пайдо бўлишидир. Улим эса, уларнинг муайян сабабларга кўра емирилиб, парчала-ниб кетиши жараёнидир.

Негадир ҳайрат ва ҳаяжонга тушган профессор ўрнидан туриб кетган, тошга еб қўйгудек тикилганча, у ёқдан-бу ёққа одимларкан, бамисоли ўзи билан ўзи гаплашаётгандай ўйчан қиёфада фикрини давом эттирди:

— Темир кукунлари нега оҳанрабо ҳалқасига ёпишиб қолади? Ўн нафар сайёра нега Куёш атрофида қулаб тушмай, мувозанатда айланади? Умуман, бу тарзда савол қўйилишининг ўзи ўринлими? Нега энди курраи замин тўшида тинчгина ёнбошлаб ётган Тангри Тоғ ёки Помир тоғлари силсиласининг айрим нуқталарида оҳанрабо асбоб кўрсаткичи алмойи-жалмойи ўйноқлаб кетади? Нега Ер шари қутблари ва яна алақанча аномал ҳудудлар кемаларнинг темир қисмларини ўзига тортувчи даҳшатли магнит мажмуалари ҳисобланади?

Профессор бир зум сукутда қолиб, ҳамхоналарини бирма-бир синчков нигоҳи остидан ўтказди. Кейин яна кўзлари чақнаб, энди баландроқ овозда фикрига якун ясади:

— Хулласи калом, меҳрибонларим, оҳанрабо темир кукунларини ўзига тортганидай, манави яшм тоши ҳам олам сарҳадлари бўйлаб тарқалиб кетган ҳаёт заррачаларини ўзига жалб қилади. Бу кукунлардан нималарни барпо этиш эса — темирчи Устанинг истак-хоҳишига боғлиқ. Мағия соҳиб бўлмиш соҳибқаромат эса, ўша Уста ўз ихтиёрига берган ана шу ҳаёт заррачаларидан истаган мавжудотини ярата олади.

— Гап нима ҳақда бораётганини тушуняпсизми, меҳрибоним?

Ҳайратомуз мушоҳадалар уммонида бамисоли қулочкашлаб сузаётган профессор энди Амир бойвачча билан юзма-юз турарди. Ҳамсуҳбатининг чеҳрасидан катта савол аломатидан бўлак ҳеч нимани илғамаган Қаҳҳорий мунгайғарча ўзидан кўз узмай ўтирган Гулшода бону билан Назирага ҳам бир-бир назар солди-ю, ҳафсаласи пир бўлгандай яна жойига бориб ўтирди. Кейин гўё товуш чиқариб мулоҳаза юритаётгандай ҳаяжон билан гапида давом этди:

— Фарангистонда атоқли физик Кантни савдойи ва иллюминат, деб ҳисоблаган. Унинг фикрича, инсон фазо ва вақт доирасидагина дунёни ҳиссий била олади, улардан ташқарида биз ўз сезги аъзоларимиз ёрдамида ҳеч нарсани билишга қодир эмасмиз. Хулласи калом, биз фазо ва вақтдан ташқарида на ерни ва денгизни, на ҳайвонот ва наботот оламию на одамларни тимсолий тасаввур қила оламиз.

Олимнинг бу теран фалсафий фикрларидан тоқати тоқ бўлди шекилли, Амир асабий ҳолда унинг гапини бўлди:

— Менга қараи, биродар, сизни бу ерга фазо ва вақт ҳақида маъруза ўқишга таклиф қилганим йўқ. Бизга манави тошнинг қароматидан гапиринг!..

— Маъзур тутасиз, меҳрибоним, — дея назокат билан эътироз билдирди профессор шоша-пиша, — унинг айни шу қароматларини тўғри англашингиз учун пича маърузамни тинглашингизга тўғри келади, деб қўрқаман. Акс ҳолда...

— Акс ҳолда есаммикин, емасаммикин, дея китобга тикилиб турган такадай ҳеч вақонинг фарқига бормаёй ўтираверасизлар, демоқчисиз-да. Хайр, майли, у ҳолда вақт нима, фазо нима ўзи — аввал шуларни қисқача тушунтириб бера қолинг.

— Жуда яхши савол. Энди диққат билан қулоқ солинг. Воқелик узлуксиз ва доимий кечади. Биз уни қабул қила олишимиз учун узлуксиз воқеликни дақиқаларга бўлиб чиқишга мажбурмиз. Биз бевосита кўриб, гувоҳи бўлиб турган ва тутқич бермай, биздан дам-бадам жуфтакни ростлаб қолаётган дақиқаларни биз ҳозирги вақт, аввал кўриб, энди ўтиб кетган вақтни — ўтмиш, келиши ёки содир бўлиши кутилаётган дақиқаларни эса — келажак, деб атаймиз.

Одатда ўтмиш — йўқ ҳисобланади, чунки у ўтиб кетган, ғойиб бўлган. Айтиш мумкинки, келажак ҳам йўқ, билъақс, у ҳали шаклланиб, бизгача етиб келмаган. Хулласи калом, биз ҳозирги вақтни ҳеч қачон «ушлаб» қололмаймиз. «Ушлаганимиз» — абадий ўтмиш бўлиб қолаверади. Илло, биз ўтмишдан келажакка қараб йўналган дақиқаларни ҳозирги вақт, деб ҳисоблаймиз, яъни бир йўқликдан иккинчисига ўтиш вақти. Бу — ясама вазият, холос.

Шу тариқа ҳозирги вақтни ҳам, умуман олганда, йўқ дейишимиз мумкин. Модомики ўтмиш — йўқ, келажак — етиб келмаган, ҳозирги вақт эса фақат ясама вазият экан, дунё умуман мавжуд эмас, деган ўта бемаъни хулосага келишимиз мумкин. Демак, бизнинг вақтга нисбатан муносабатимизда қандайдир хатолик бор.

Унинг гапларини тишини тишига босиб тинглаётган Амир, тиззасига бир шапати уриб, ўрнидан турди.

— Менга қаранг, профессор, — деди у жаҳлини аранг босиб, — одамзотнинг дунёга келишининг ўзи — қатта хатолик, десангиз ҳам ишонган бўлардим, лекин сиз нима демоқчисиз ўзи, гапнинг индаллосини айта оласизми, йўқми?..

Қаҳҳорий шу топда чинакамига илҳом тулпорига минган ва энди уни гапдан тўхтатиш учна-мунча одамнинг, ҳатто Амирнинг ҳам қўлидан келмасди.

Домла куни кеча олий билимгоҳда маъруза ўқиб, энди хонасига қайтиб кирганида, дорилфунун ректорининг шахсан ўзи ҳузурига чорлаб, унга телефонни узатаркан: «Абдулҳакимжон, сизни Амирбойвачча сўраяпти!» — деганди унга маънодор тикилиб. Жиноят ва тижорат дунёсининг энг нуфузли сардорларидан бири сифатида бутун юртда доврў таратган бу зотнинг овозасини домла кўп эшитган, баъзан тўй-маъракалар муносабати билан бериладиган наҳорги ошларда бир неча бор кўрган, лекин сира юзма-юз гаплашмаганди. Шу боис ҳам пича дилига гулгула тушиб, телефонни қуловига туттач, Амирнинг дона-дона қилиб айтган қуйидаги сўзларини эшитишга мажбур бўлганди:

— Ассалому алайкум, домлажон! Соғ-саломатмисиз? Уйдагилар тинч-омонми? Сизга кичкина бир илтимосимиз бор. Нодир кристалл тошлар соҳасида сиздан ўтадиган олим йўқ экан. Озгина маслаҳатингиз керак бўлиб қолади. Мўмайгина ҳақ тўлаймиз. Кўкидан. Эртага тушдан кейин ҳузурингизга машина боради. Каминани қулингиздан икки-уч соат вақтингизни дария тутмасангиз, бошим осмонга етган бўларди. Ишонаверинг, ўзингиз ҳам хурсанд бўласиз. Гапим ерда қолмайди деб умид қиламан: Хўп, соғ бўлинг!..

Профессор Қаҳҳорий Амир бойвачча билан шу тариқа кўришган, энди, мана, жаннатмакон бир чорбоғга бошлаб келиб, назарида, жаҳоншумул бир кашфийётга рўпара қилгандай эди. Шу боисми, домланинг юрагидаги митти учқун энди алангага айланган, илҳом париси оғушида куйиб-пишиб гапида давом этарди.

— Жуда тўғри айтдингиз, меҳрибоним, хатоликсиз инсоннинг ўзи бўлмайди, шунинг учун машойихлар: «Беайб — Парвардигор», дейишган. Лекин гапнинг индаллосини айтишга каминани шоширманг. Акс ҳолда умуман ҳеч нарсага тушунолмай қолишингиз эҳтимоли бор. Вақтга нисбатан муносабатимиздаги хатолик масаласига келсак, бу — ҳиссий сезгиларимиз хатосидир. Бизнинг ҳиссий сароб, фанда буни иллюзия дейишади, — билан боғлиқ бўлмаган ақл-идрокимиз эса ўтмиш, ҳозир ва келажакни кўпинча бир текисликда кўра олади. Фикр саёҳатчидан олдинроқ юриши мумкин: қалб кўзи, руҳий нигоҳ билан у ўзи отланган шаҳарни кўра олади, хотираси ёрдамида «ўтирилиб», йўлга чиққан шаҳрининг биноларини тасаввур қилади. Фикр вақт текислигидан юқорига кўтарилиб, ортида — бешикни, истиқболда эса — қабрни кўра олади. Кўкламда чаппар уриб гуллаган борларни, қишда эса оппоқ қор қоплаган дарахтларни хаёлан жонлантиради.

Хулласи калом, биз ўтмиш, ҳозир ва келажак бир-бирларидан фарқ қилмаслигини, лекин ҳиссий туйғуларимиз ёрдамида унинг оний дақиқаларини илрай олишимиз мумкин бўлган узлуксиз ҳозирги палла, деб тан олишимиз керак.

Вақт ўз хусусиятларига кўра фазога ўхшайди ва аксинча. Шу тариқа фазони биз — вақтнинг иккинчи ўлчами, вақтни эса — фазонинг тўртинчи ўлчами, деб қарашимиз мумкин. Вақт ҳақида фазовий тушунча сифатида гапиришимиз мантиқий мазмун-моҳият касб этади. Шундагина башоратчилик ҳодисаси бизга тушунарлироқ бўлади...

Кўзадаги жин

Профессорнинг узундан-узоқ бу маърузасидан обдон сиқилиб, ўзини кўярга жой тополмаётган Амир бойвачча, ниҳоят «башоратчилик» сўзини эшитгач, сал жонлангандай бўлди. Лекин унга кўшимча маърузага туртки бермаслик учун тишини тишига босиб, савол беришдан ўзини тийди. Ҳамма домлалар ҳам ўзи шунақа шекилли, озгина тишига тегадиган савол бериб, турткилаб кўйсанг — бўлди, пашшадан фил ясаб, аравани роса олиб қочишга тушишади.

— Инсон тайёрада осмонда учаркан, — дея гапида давом этди Қаҳҳорий, яна илҳом тулпорига миниб, — юксакликдан айни бир сонияда Ерда вақт сарҳадлари воситасида ажратиб қўйилган кўп нарсаларни кўра олади, масалан, бир неча фурсат ёки муддатдан кейин икки поезднинг ўзаро тўқнашуви, тоғ ортида душман гуруҳларининг яқинлашаётгани ва бунинг қандай якун топиши ва ҳоказо. Вақт дақиқалари тушунчаси бу ҳолда кенгроқ маъно касб этади, илло, у ўзига ўтмиш, ҳозир ва келажакни умумий ҳолда қамраб олган бўлади.

Хулласи калом, вақт ва фазо — бир тизимдаги ҳиссий сароб, яъни илҳозия бўлиб, уларнинг бири иккинчисига айланиши онгимизнинг нечоғли комиллигига боғлиқ: бизда ҳайрат уйғотувчи, вақт туфайли ўзаро ажратилган муддат башоратчилик ҳодисаси сифатида намоён бўлади.

— Худо хайрингизни берсин, — яна ўрнидан туриб кетди Амир сабри чидamay, — назарияни сал камайтириб, масаланинг амалий томонига кўпроқ урғу берсангиз!..

— Домлажон, — дея гапга аралашди боядан бери унга ҳайрат ва саросима аралаш жимгина тикилиб ўтирган Гулшода бону, ҳам ортиқ чидай олмай, — фикрларингизга бизам яхши тушунолмаяпмиз, иложи бўлса, мисоллар ёрдамида сал соддароқ тилда гапирсангиз...

— Нега иложи бўлмас экан! — дея хитоб қилди профессор баттар жонланиб. Унинг ҳар қандай саволдан илҳом оладиган одати бор эди чамаси. — Албатта илож бор! Масалан, тоққа чиққан инсон фақат келажакда кўриниши мумкин бўлган нарсаларни кўра олади. Баъзи бир азиз-авлиёларнинг фикрича, ҳар қандай юксакликка кўтарилган одам учун вақт йўқ бўлиб, у фазо тушунчасига айланади.

Текислик юзасида яшовчи икки ўлчовли мавжудотни кўз олдингизга келтирингиз! Бу мавжудотлар фақат тўғри чизиқларни кўра олишади. Айтайлик, ҷумоли ўзидан сал наридаги сувёки чоғни то унинг қирғоғига етиб келмагунича кўра олмайди, биз, яъни уч ўлчовли дунё мавжудотлари — инсонлар унинг учун башоратчига айланамиз, чунки салдан кейин унинг сувга ёки чоғ ёқасига етиб келишини олдиндан айтиб бера оламиз-да.

Агар ранг-баранг кегайларга эга велосипед филдираги текислик юзаси чегарасида айланаётган бўлса, икки ўлчовли мавжудот томонидан бу ҳаракат текисликдаги рангларнинг узлуксиз ўзгариши сифатида қабул қилинади. Ранглар унинг учун ўтмишдан келажакка қараб алмашинаверади. Бунинг боиси шундаки, икки ўлчовли мавжудот филдиракнинг учинчи ўлчамда ётган бошқа қисмларини яхлитлигича кўра олмайди.

Борди-ю, икки ўлчамли мавжудот бизнинг мавжудлигимиздан хабар топиб, қайсидир йўл билан бизнинг онгимизга йўл топа олса, биз унинг учун келажакни башорат қила олувчи ва ўтмишни биладиган олий мавжудот ёки тангри бўлиб туюламиз. Мана шу мисолнинг ўзиёқ башоратчилик моҳиятини изоҳламайдими, меҳрибонларим?!

Башоратчи учун вақт фазога айлангандаги унинг руҳий ҳолатиғина жумбоқли бўлиб қолади. Баъзи бир донишмандлар буни: «Вақт йўқ бўлгандаги вақт етиб келди», — дея шарҳлашади. Башоратчи учун дунё ва у билан бирга унинг руҳи мангуликка айланади: ҳулласи калом, турли даврларнинг йиллар ва асрлардан иборат вақти унинг учун айни бир вақтда мавжуд; ўтмиш ҳам йўқ, келажак ҳам, мангулик ҳам бари ҳозирги вақтда тажассум этилган. Бу хусусда фарангистонлик улуғ авлиё Мишел Нострадамус башоратчиликни «ҳамма даврларни ўз ичига олган мангулик далолати», дея изоҳлаши мумкин.

Руҳ — мангу деб ҳисобловчи диний тафаккур эркинлик ва қисмат тушунчаларига ўзгача қарайди: инсон ва халқларнинг абадий вақт ва фазо доирасида кечувчи жисмоний тақдири олдиндан белгиланган ва эркинликдан маҳрум. Илло, башоратчилик билан боғлиқ руҳий ҳодиса — диний ҳиссиётлар тажрибаси орқали англаб этилган абадий ва мангуликка эркинлигини далиллайди. Бу эркинлик фақат руҳий-маънавий дунёгагина тааллуқли ва унинг вақт ҳамда фазо билан чекланган Коинотга даҳли йўқ, инчунун, сўнгги ҳилқатнинг ҳаётий тақдири олдиндан лойиҳалаштирилган.

— Оббо, домлажон-ей!.. — хонада асабий қолда у ёқдан-буёққа одимлаётган Амир кулишини ҳам, йиғлашини ҳам билмай, фиғони фалак эди. — Неча марта айтишим керак, ахир, мен сизни бу ерга аллақайдаги олий моддият ҳақида сафсата сотиш учун эмас, манави тошнинг кароматларини тушунтириб беринг, деб чақирганман. Худо хайрингизни берсин; тошдан гапиринг, тошдан!..

— Мен нима қилаяпман, меҳрибоним, мен нима қилаяпман? — Амирнинг гапларидан профессор заррача хафа бўлмаган, аксинча, завқ-шавқ олиб, уни мазак қилаётгандай эди. — Боядан бери қулоқларингизга танбур чертаётган эканман-да. Фалсафа тошини камина бошқача изоҳлай олмайман, қўлимдан келмайди. Агар ниманидир тушунмаётган бўлсангиз, марҳамат қилиб савол беринг, мен жавоб беришга тайёрман.

Амир баттар фиғон бўлиб, сочларини чангаллади. Яна бир-икки савол берса — бас, бу суҳбатлари бир неча соатга чўзилиши тайинлигини тасаввурига келтириб, алам билан афтини буриштирди. Унинг бундай руҳий ҳолати ҳам домлага заррача таъсир қилмади, илҳом билан фикрини давом эттирди. Фожиа шундаки, профессор ўзи билан жиноят дунёсининг нуфузли сардори тафаккур даражалари ўртасида осмон билан ерча фарқ борлигини тушунмас, буни тушунишни ҳам истамас, у билан бамисоли ўз маслақдошдай, ўз савиясидаги тенгқур ҳамкасбидай муомалада бўлаётганди.

— Фикри ожизимча, сиз — меҳрибоним, чексиз куч-қудрат ва салоҳиятни ўзида мужассамлаган фалсафа тошини қўлга киритибсиз! Бу деган гап — сиз дунёни забт этишга қодир буюк руҳий қуролга эга бўлибсиз! — дея хитоб қилди профессор ҳамон ўша кўтаринки кайфиятда.

Шу пайтгача қовоқ-лунжи осилиб, ўзини қўярга жой тополмаётган Амирга сал жон киргандай бўлди.

— Гап шундаки, меҳрибоним, бу тошнинг ўша сиз айтган жами кароматларини рўй-рост билишни истасангиз, у билан камида икки-уч йил жиддий илмий тажрибалар ўтказишимизга тўғри келади.

Бу гапдан Амирнинг кайфи учиб, кўзлари чақчайиб кетди.

— Нима-нима? Икки-уч йил?.. — сўради у жони ҳиқилдоғига келиб.

— Ҳа, ҳа, меҳрибоним, кўҳна қўлёзмаларда ёзилишича, ўрта аср алкимёгарлари бу тошни кашф этиш учун бутун умрларини сарфлаган экан. Кашф этишган-у, пировардида ўзлари ҳам, кейинги асрларда яшаб ўтган қанчадан-қанча авлодлари ҳам унинг моҳиятига тушуниб етишмаган. Бунинг тагига ҳали-ҳануз ҳеч ким етолмаган. Шунинг учун жиддий тадқиқ этмай, барча хусусиятларини аниқламай туриб, тошдан дафъатан фойдаланишга киришиш жуда катта хавф туғдириши мумкин, ахир!

Амир кўзларини катта-катта очганича, яна профессорга бақрайиб тикилди. Энданининг жаҳли чиққани кўриниб турарди.

— Қанақа хавф? Нималар деб алжираяпсиз ўзи?..

— Жуда катта хавф! — овозини янада баландроқ кўтариб такрорлади Қахҳорий. — Атом ядросидан тинчлик ва халқ фаровонлиги йўлида ҳам фойдаланиш мумкин, лекин уни минглаб, миллионлаб одамларнинг умрига зомин бўлувчи қирғинбарот қуролга ҳам айлантириш мумкин. Бу ерда атом ядроси таркибига табиат томонидан жо этилган чексиз куч-қудрат асосий ўрин тутса, манави самовий тошда айни шу ҳодисалар руҳий ва ирсий жабҳада кечади. Тошни яхши билмай, обдон ўрганмай туриб ишлатилса, у бутун башариятнинг ҳаёт моҳияти саналмиш дезоксирибонуклеин — фанда буни ДНК дейишади — кислотадан иборат молекулавий мажмуани чил-парчин қилиш ҳам қеч гапмас. Агар бу ҳодиса, Худо кўрсатмасин, чинданам содир бўлса, Ер юзида чинакам қиёмат-қойим қўпди деяверинг!..

— Ёпирай! — дея хитоб қилди Амир беихтиёр кўзлари чақнаб. Унинг ҳозиргина хўмрайган, аччиқ дори ичиб қўйгандай буришган юз қиёфасида энди фавқулодда ўзгариш юз берган, негадир алланимадан хурсанд бўлиб кетгани кўриниб турарди. Яна бир неча фурсатдан сўнг у бутунлай ҳовуридан тушиб, вазмин-босиқ одамга айланди.

— Сиз бу тош қуролга айланиши ҳам мумкин, дедингиз, — деди у негадир овозини пасайтириб. — Ана шу фикрингизни кенгроқ шарҳлаб берсангиз.

— Худди шундай! — хитоб қилди профессор таҳдидли оҳангда. — Агарда бу тошдан чинданам ёвуз ниятда фойдаланилса, бамисоли кўзага қамалган жин ташқарига отилиб чиқади-ю, жами курраи заминни остин-устин қилишга киришади! Ҳа-ҳа, ишонаверинг, меҳрибоним, худди шундай!..

Амир нима учундир ўйланиб қолди. Бойваччанинг нимадандир ўта хурсандлиги, айни чоғда қалбining бир чеккасида аллаким ёки алланималарнинг ташвишини чекаётгани ҳам кўриниб турарди. У дўнг пешонасини тириштирганча, рўпарасида-

ги бир нуқтага зўр бериб тикиларкан, аниқ бир қарорга келолмай гаранг эди чоғи.

Ниҳоят, у кескин бурилиб, жойига бориб ўтирди-да, ўнг кафти билан тиззасига шапати уриб, кутилмаганда профессорни саволга тутди:

— Айтинг-чи, отахон, сиз институтда қанча ойлик маош оласиз?

— Ўн икки минг атрофида, — дея беихтиёр жавоб берди Қаҳҳорий. — Профессорлигим учун ҳам озгина қўшиб беришади.

— Оилангизда неча жонсизлар?

— Рафиқам, икки ўғлим, қизим бор...

— Фарзандларингиз катта бўлиб қолишгандир?

— Албатта. Қизимни чиқариб, катта ўғлимни уйлантирганман, учта неварам бор, — профессор бирдан ўзига келиб, қарши савол берди. — Лекин бу сизни нега қизиқтириб қолди, меҳрибоним?

— Бўлмаса, гап бундай, отахон: мен сизга икки юз минг сўм ойлик бераман. Бола-чақаларингизнинг моддий таъминотини ҳам бўйнимга оламан. Кийим-кечагидан тортиб, озиқ-овқатигача... Бунинг эвазига сиз бизга анави тошнинг жами хоссалари ва хусусиятлари-ю, ундан қандай амалий фойдаланиш мумкинлигини тажриба йўли билан ўргатасиз. Бунинг учун сизга — қирқ кун муҳлат... Мана шу масканда барча шарт-шароитларни яратиб берамиз. Йўқ-йўқ, бу масалада мен билан баҳслашаман, деб овораям бўлманг. Эр киши қирқ кунда тоғниям талдон қилиши мумкин. Улғурасиз, бемалол улғурасиз!.. Гапимни бўлманг, фойдаси йўқ деяпман-ку, ахир!.. Агар тажрибаларингиз кўнгилдагидай якун топса, камина сизга битта қулинг ўргилсин «Мерседес» туҳфа этганим бўлсин!..

Бу кутилмаган таклифдан эсхонаси чиқиб кетган Қаҳҳорий оғиз очиб, алланималар демоқчи бўлар, лекин негадир тили калимага келмас, Амир ҳам бунга сира йўл бермаётганди.

Ниҳоят, улар шартнома тузиб, мамнун кайфиятда бир-бирларининг қўлларини қисишди. Бундай фавқулодда бахтдан саросимага тушган профессор қандай розилик бериб юборганини ўзи ҳам сезмай қолди.

«Балогардон»

Асад хотини берган хатта шоша-пиша кўз югуртирди-ю, эси оғиб қолаёзди. Азбаройи жаҳди чиққанидан қовоқ-лунжи осилиб, кўзлари ола-кула бўлиб кетди.

— Бу қанақаси? Назира эсини еганми? — дея қичқирди у қўлидаги қорозни ғазаб билан стол устига улоқтираркан.

— Вой, секинроқ, дадаси! — деди кўзига ёш олган Дилбархон жон-пони чиқиб. — Додам билан ойим эшитиб қолишмасин тагин...

Файласуф бу гапдан пича ҳовурини босди. Чинданам, кексаларни бу кўнгилсиз воқеага аралаштириб, ортиқча безовта қилиш, подадан олдин чанг чиқаришининг ҳожати йўқ эди.

— Лекин мен ҳеч нарсага тушунолмаяман? Қизимиз қаёққа кетибди? Унинг мақсади нима ўзи? Кимни севиб қолибди? Қанақа балои қазога дуч келибди?..

— Тепамда Худо турибди, дадаси, ўлимдан хабарим бор, лекин менам сиздай ҳеч нимани билмийман.

— Сен қанақа онасан ўзи? — баттар ғазаб отига минарди Асад. — Тутиб қўйган қизингнинг дилидаги гапларини билмасанг?..

— У сўнги вақтларда аллақандай паришонхотир, одамови бўлиб қолувди. Бунда-ай ўтириб дилини ёзмаса, мен қаёқдан билай, ахир?! — Қани, бир ўйлаб кўр-чи: у Гулшода бону билан қаерга жўнаб кетиши мумкин? Ёки яна ўша... лаънати ака-укалар...

— Йўғ-е, — деди Дилбар азбаройи қўрқиб кетганидан қўлагининг кўксига туфлаб. — Худога шукур, улар икки-уч йилдан буён қорасиниям кўрсатишмаётувди-ку...

— Ана энди кўрсатишган бўлса-чи?!

— Худо асрасин, дадаси, яхши ният қилинг...

— Э-э, яхши ният қилсанг-қилмасанг, бўлари бўббўтан, — кескин унинг гапини бўлди Асад рижиниб. Бирдан унинг баттар қовоғи осилди. — Дарвоқе, қизимизнинг... войиб бўлгани юзасидан додам билан ойимга нима деймиз?..

— Худо ўз паноҳида асрасин, дадаси... Касалхонага ётқиздик, десак-чи?

— Маъкул. Лекин кўргани касалхонага борамиз, деб қолишса-чи?

Дилбар, мен қаёқдан билай, дегандай, елкасини қисди.

Ногаҳон Асаднинг миясига бир фикр келди чоғи, кираверишдаги жавонча усти-

га қўйилган телефон томонга шошилди. Дастакни қулоғига тутаркан, тез-тез рақамларни терди.

— Алло, Раҳматилла, салом алайкум! Ўзингда бўлиб тур, мен ҳозир етиб бораман.

Алоқа тармоғининг нариги томонидан, тинчликми, деб сўрашди шекилли, Асад қисқа жавоб берди:

— Тинчлик. Одатдагидек, маслаҳатинг керак бўлиб қолди.

Файласуф дастакни жойига қўйиб, шоша-пиша костюмини кияркан, хотинига уқтирди:

— Бўлмаса, мен кетдим. Ёлғонни Худо кечирсин: додам билан ойимга Назирани дадаси касалхонага олиб кетди, дейсан. Нима касалликка чалинибди десак экан-а?.. Ҳа, айтмоқчи, ҳозир кучли грипп юрибди, кечаси билан иситмалаб, гриппга чалинибди де. Бориб кўрамиз дейишса, касалхонага киритишмайди, карантин экан, дегин. Мен Раҳматилланинг ёнига ўтиб, бирон чорасини топишга уринаман.

— Майли, дадаси.

Орадан ярим соат ўтмай, улар Раҳматилланинг спорт бўлмасида улкан теннис столи ёнида кучоқлашиб кўришишди. Бўлманинг ўртасидаги каттагина шолча устида ёш йигит-қизлар қаратэ машқи билан шуғулланишар, иккита-иккитадан юзма-юз бўлиб, бир-бирларига ҳамла қилишар, гоҳ униси, гоҳ буниси рақибини елкаси оша ерга улоқтирарди.

Собиқ жангчи дўстини Раҳматилла дарров ичкарига бошлади. Шинамгина устозлар хонасига киришгач, Асадни стол ёнидаги курсига ўтиришга таклиф қиларкан:

— Бунақа вақтда ташриф буюрадиган одатинг йўқ эди. Тинчликми ишқилиб? — сўради унга хавотир аралаш тикилиб.

— Сен, дўстим, оиламизнинг шахсий балогардони бўлиб қолдинг. Ҳузурингга яна бир ташвишли хабар билан келдим.

— Хўш-хўш?

— Бутун эрталаб катта қизим Назира уйдан чиқиб кетибди.

— Нима бўпти? Ўқишга кетгандир-да?

— Манави хатни ёзиб қолдирибди, — Асад унга бир варақ қоғозни узатди.

Раҳматилла мактубни шошилмайд ўқиб чиқди-ю, беихтиёр қошларини чимириб, тунд қиёфага кирди.

— Ҳа-а, беҳазил гапираяпман: масала жиддий, — деди тушқун кайфиятда хатни қайтариб бераркан. — Яшм тошини ҳам ўзи билан олиб кетибди, демак, бу ишда... мафиянинг қўли бор.

— Йў-ре, — беихтиёр гавдасини ортга олди Асад асабийлик билан. — Ўша учта ака-укани назарда тутаяпсанми?

— Бўлиши мумкин. Амирнинг югурдаклари-ку, улар, ахир?!

— Шундай! Лекин қизим хоҳламаса, улар тошдан қандай фойдаланишади?

— Э-э, дўстим, соддалигинг қолмади-қолмади-да, билиб қўй, уларнинг қўли жу-да узун, истаган нарсага қодир улар. Хоҳлашса — қизингниям кўндиришади, хоҳлашса — манаман деган маъданшунос олимниям бурнини ерга ишқаб ишлатишади.

— Тушунарли.

— Лекин, биласанми, хатда менга нима маъқул бўлди?

— Нима экан?

— Қизингдаги ҳаддан зиёд ўзига ишонч... қатъият...

— Э-э, шафқат билмас, иблиссифат одамлар олдида қиз боланинг қўлидан нима-ям келарди, — хўрсинди Асад ҳафсаласиз қўл силтаб.

— Йўқ, дўстим, Назиранинг орқасида боболари бор, биз англаб етмайдиган илоҳий кучлари бор. Балки қизинг ана ўшаларнинг мададига ишонаётгандир?

— Бўлиши мумкин. Лекин ҳозир менга нима маслаҳат берасан, дўстим? — деди Асад дақиқа сайин асаби таранглашиб.

Раҳматилла киприкларини пастга тушириб, пича ўйланиб турди-да, худди ўзи билан ўзи суҳбатлашаётгандай оҳангда фикрини давом эттирди:

— Амирнинг қароргоҳиям, «қарол»лариям жуда бисёр. Беҳазил гапираяпман: қизинг билан фолбин опани қаерга яширганини излашга жазм қилиш — улкан сомон уюми ичидан нина қидиришдай бир гап. Шунинг учун сенга дафъатан бир нима дейишим қийин. Лекин...

— Нима лекин? — умидвор тикилди унга Асад сал жонлангандай бўлиб.

— Нима дейсан, балки пича сабр қилармиз? — саволга савол билан жавоб қайтарди Раҳматилла, собиқ синфдошининг ғамгин кўзларига синовчан тикилиб.

— Қизимни бир балага йўлқитрмагуналарича оғзингга талқон солиб ўтиравер,

демоқчимисан? Э, йўқ, ошна, бунақаси кетмайди! Яхшиси, мен меласага мурожаат қиламан.

— Хомтама бўлма, миршаблар билан уларнинг тили бир. Раҳбарлари оғзини мойлаб туришади-да.

— Лекин уларнинг орасидаям инсоф-диёнатлилари бор-ку, ахир?!

— Бор, албатта. Лекин барибир бу ишга меласани аралаштирмаганимиз маъқул. Уйингни миршаблар босади. Ҳаммаёққа гап-сўз бўлади. Эртага бировгазетага ёзиб чиқса, қиз боланинг шаънигаям яхши бўлмайди.

— Тўғри-ку, аммо...

Энди Раҳматилла собиқ синфдошига савол назари билан тикилди.

— Қизим... кимнидир севиб қолганини ёзган...

— Ҳа, балли! — деди собиқ жангчи мамнулигини яширолмай. — Унинг кимлигини билсанг керак ҳойнаҳой?

— Йўқ... билмайман... — деди Асад ўзини гўлликка солиб.

— Унда билиб ол: менимча, қизинг бўлғуси куёвинг Саидбекни назарда тутаяпти.

— Шундай бўлсин дейлик, балки биз ана ўша йигитдан бирон ахборот олармиз?

— Беҳазил гапираяпман, дўстим, мана бу фикрингда жон бор!.. — деди Раҳматилла хурсанд бўлиб. — Қизинг унга бирон сирини айтган бўлиши мумкин. Ҳозирок Саидбекни топишимиз керак!..

Собиқ жангчи шундай дея телефон дастагини қўлига олиб, Саидмансур аканинг хонадони рақамларини теришга киришди.

Тунги саргузашт

Саидбек яқиндагина кўрган тушидан ҳали-ҳануз ўзига келолмаётганди. Йўқ, аслида бу туш эмас, олимлар айтмоқчи, сароб, галлюцинация ҳам эмас, балки ўтакетган шафқатсиз ва ёвуз башорат эди. Парвардигор, чамаси, бу мураккаб ва ниҳоятда чигал воқеа-ҳодисалар силсиласи воситасида йигит руҳига севгилисининг оғир вазиятта тушиб қолгани, Назирани тақдир деб аталмиш чексиз уммоннинг ситамли гирдоблари ўз домига олаётгани, энг муҳими, қизнинг айна вақтда қаерда экани ҳақида аён берганди. Давлат қаҳрабон барқига ўхшаган маҳобатли муҳандислик иншооти ёнидаги ям-яшил боғ-роғлар билан ўралган ҳашаматли кўрғонча ва унинг ўртасидаги оқ қаср ҳали-ҳануз унинг шундоқ кўз ўнгига гавдаланарди.

Агар ана шу жами кўрганларини чинданам туш дейилса, Саидбек бундан кўп йиллар муқаддам ҳам худди шунга ўхшаш ғаройиб ҳодисанинг гувоҳи бўлганди.

Ўшанда у 6-синфни энди тутатган, ёзги таътил пайтини Бўстоналикдаги кашшофлар дам оладиган оромгоҳда ўтказаётганди. Кунларнинг бирида Саидбек ва унинг дўсти Ҳикматни оромгоҳ қоровули овга таклиф қилиб қолди. Кашшофлар етакчиси ҳам бунга эътироз билдирмади. Турсунбой ака (қоровулнинг исми шарифи шундай эди) Граф деган итини етаклаб, навқирон ҳамроҳларини йўлга бошлаганида, қонталаш рангдаги қуёш маҳобатли Тангритоя тизмалари ортига аста бош қўймоқда, у ўзининг сўнгги заррин нурларини бамисоли йиғиштириб олаётгандай, нозик тилларанг толалар қурраи замин сатҳи бўйлаб тобора сийраклашиб борар эди.

Улар аввал Қорабулоқ қишлоғидаги муздай булоқ сувида чўмилишди, сўнгра битта ширмой ноннинг ярмини еб, ярмини сувга ташлашди. Қадимий урф-одатга кўра, шундай қилинса, ов бароридан келар экан.

Хуллас, тобора юксакликка кўтарилиб борувчи ҳийла катта сойлик ёқалаб бир соатча йўл босиб, Кумуш Каптар тоғи этагидаги ўрмонзор дарага етиб келишди. Бу ерни арча, қарағай, дуб, ёввойи ёнғоқ каби тоғ дарахтлари ҳамда маймунжон, итүзум, замбуруғ, малина, реза мева каби зич бутазорлар ва ўт-алафлар қоплаганди.

Турсунбой ака кутилмаганда завқ билан қийқирганча, този итининг ортидан ўрмон тарафга югуриб кетди.

— Онасини эмгур кийиклар изидан тушдик! Ортимдан югуринглар! — дея қичқирди у навқирон ҳамроҳларига, йўл-йўлакай елкасидаги қўшотар милтигини қўлига оларкан.

Кўз очиб-юмгунча вақт ўтмай, қарсиллаб отилган ўқ овози бутун дарани тутиб, акс-садо берди. Шу чоғ Саидбек билан Ҳикмат ўта ачинарли воқеанинг гувоҳи бўлишди. Шундоқ ўрмон ёқасидаги баҳайбат қоя ёнида яраланган она кийик типирчилаб ётар, унинг ёнидаги митти кийикча бамисоли фарёд ураётгандай ўзини қўярга жой тополмай, турган жойида жонсарақ ҳолда ирғишлар эди.

Буни кўрган Саидбекнинг кўзларида беихтиёр ёш ҳалқаланди. Лекин у тезда

ўзини қўлга олди, бутун дарани бошига кўтариб, шовқин-сурон билан олға чопиб кетаётган Турсунбой аканинг ортидан югурди. У шафқат билмас овчининг мурғак кийикчани ҳам отиб қўйишидан ўта хавотирга тушганди.

Шу пайт овчи бирдан кескин тўхтади-да, қўшотарининг нилини чинданам митти кийикчага тўғрилади. Ортидан ҳансираганча етиб келган Саидбек унинг қуролига ёпишди.

— Отманг, ака! Боласини отманг!..

Оромгоҳ қоровули ёш ҳамроҳини итариб юборди.

— У яраланган. Барибир ўлади, — деди у совуққонлик билан жеркиниб.

— Жон ака, отманг! Мен уни парваришлаб, ўзим даволайман! — деди Саидбек йиғлагудек аҳволда овчининг чопони этакларига ёпишиб.

— Энасини эмгурни шундоқ қолдиролмаймиз, ахир! — сўкинди Турсунбой ака аччиғланиб. — Шундай қолдирсак, бўри ё арслонларга ем бўлади ёки ҳаром ўлади!..

Ҳақиқатан, митти кийикча ҳам елкасидан яраланган, энди у ҳам она кийик тепасида сўнгги кучларини ишга солиб, йиқилай-йиқилай дея қолсизгина ирғишлар, катта-катта кўзларида чексиз мунг ва ғам-ғусса бамисоли музга айланиб, қотиб қолгандай эди.

Дара бўйлаб қулоқларни қоматга келтириб, яна шафқатсиз ўқ овози янгради. Ўқ бамисоли Саидбекнинг кўксини тилка-пора қилиб юборгандай бўлди. Кийикча ҳам онаси ёнига «шилқ» этиб қулаганини кўрган бола тиз чўкиб, бошини ҳам қилганча, хўнграб йиғлай бошлади.

Ниҳоят, дўсти Ҳикматнинг уни турткилаб: «Тур, Саидбек, қайтамиз, қоронғи тушиб кетди, бир ўзинг қолиб кетасан бўлмаса...» — деган овозини эшитиб, базўр ўрнидан турди. Олдинда она кийикни судраб кетаётган Турсунбой аканинг: «Фирт қиз бола-ку бунинг, ҳезалак! Шу ҳолида овга чиқиб нима қилади?!» — дея жаврагани қулоғига чалинди.

Саидбек ҳаммаёқни сутдай ой нури чулғанган дара бўйлаб ҳамроҳларига эргашганча, гандираклаб бораркан, юраги бамисоли ғойиб бўлгандай, унинг ўрнини аллақандай совуқ бир бўшлиқ эгаллагандай эди.

Турсунбой аканинг ортида митти кийикчани судраб бораётган Ҳикмат бот-бот ортига ўгирилиб, саросимали овозда: «Саидбек! Юр тезроқ! Йўқса бир ўзинг адашиб кетасан!..» — дея бақириб қўярди. Шу пайт овчининг: «Қўявер, тирмизак бир адашиб, роса адабини есин, охири, ўзи топиб боради...» — деган заҳархандали гапини эшитди-ю, қоққан қозикдай жойида туриб қолди. Боши айланиб, кўз олди баттар қоронғилашиб кетгандай бўлди.

Бир маҳал рўпарасида ҳансираганча сўқмоқ бўйлаб пастдан чиқиб келган Ҳикматни кўрди.

— Юрасанми, йўқми? Нима қилмоқчисан ўзи? Билиб қўй, агар адашиб, қолиб кетсанг, бўри-қашқирларга ем бўлишинг тайин!.. — деди у жиғибийрон бўлиб.

— Кетаверинглар! Ўзим бораман!.. — деди Саидбек ўзи ҳам кутмаган дадиллик билан.

— Жон оғайни, бўла қол, қани, кетдик! — унинг қўлтиғидан олиб, ялинишга тушди Ҳикмат. — Юр деяпман. Ярим кеча бўляпти, ахир!...

— Кетаверинглар, дедим-ку! — ўшқирди Саидбек ғазаб билан юлқиниб.

— Сени тушуниб турибман, анави Турсунбой акадан хафасан. Уям нима қилсин, ахир, кийикчани атайин отгани йўқ-ку, сочма ўқ боласигаям тегиб кетди-да...

Хуллас, Ҳикмат тарвузи қўлтиғидан тушиб, яна пастга қараб кетди. У Турсунбой акадан илтимос қилиб, този итни ўртоғи билан бирга қолдириш керак, деган қарорга келган эди. Овчи ҳам бунга эътироз билдирмай, Графга имо-ишоралар билан тегишли «кўрсатма»ларини берди-да, йўлга тушди.

Кўп ўтмай, Саидбек ҳам йўлга отланди. Боядан бери унинг қўриқчилик қилиб ўтирган ит ҳам олдига тушиб, югуриб кетди.

Тўлин ой сирли тарзда нур сочаётган дарага ваҳимали жимлик чўккан, оёқлари остида майда тошларнинг шарақ-шуруғи эшитиларди, холос. Аҳён-аҳёнда дилга гулгула солувчи каклик қичқирғи қулоққа чалиниб қоларди.

Олдинда чопиб бораётган този ит қутилмаганда жойида тўхтаб, алланимадан кўркқандай гингший бошлади. Кейин негадир ортга тисланиб, ангиллашга тушди.

Саидбек бунга йўлдан адашганларига йўйди-да, итни тинчитмоқчи бўлиб, олдинга югурди. Энгашиб, унинг бошини силаркан:

— Сенга нима бўлди, Граф? Ўзингни бос, қани, кетдик, кетдик! — дея уни олға ундади.

Яна пастга қараб кетишди. Улкан қоя ёнида дара тугаб, бепоеъ адирлик бошланарди. Аини шу жойда сўқмоқ йўл худди эртақлардагидек уч томонга бўлинган эди.

Қайси биридан юришни билмай қолдими, този ит рўпарасидаги бир нуқтага жон-сарақ тикилганча, яна ғингиб, ўтириб олди. У алланимадан қўрқиб ваҳимага тушаётгани аниқ эди. Ногаҳон у жон аччиғида ангилаганча, чап томондаги сўқмоқ бўйлаб ўқдай олдинга отилди.

Нима қилишини билмай, ҳангу манг бўлиб қолган бола итнинг ортидан юришга қарор қилди. Халқ эртақларидаги каби «Борса — келмас» йўлга отланмадиммикин ишқилиб?» — дея ҳаёлидан ўтказди хавотир аралаш.

Шу пайт кимдир ўзини «Саидбек!» — деб чақираётганини эшитди. Овоз келган томонга қараб, ҳеч кимни кўрмади. Бир дақиқа иккиланиб турган эди, яна ўша товуш энди чўзиб «Саидбе-ек!» — дея чақирди. Ажабо, овоз ит югуриб кетган томондан эмас, аксинча, унга қарама-қарши ўнг сўқмоқ тарафдан келаётганди. Номатлум кимса уни учинчи марта чорлаганида, бола унинг эгасини танигандай бўлди. Ё тавба, бу — отасининг овози-ку?! Саидмансур ака ҳозир Тошкентда, бу ердан қарийб юз чақирим масофада бўлса, бу адирда унинг товуши нима қилади?

Айни шу чоғ Графнинг қаердадир олисда яна жон аччиғида ангилаганини эшитди-ю, дарров ўша томонга қаради. Не кўз билан кўрсинки, буңдан ярим чақиримча масофадаги бутазор ўртасида улкан бир махлуқ — йўлбарсми, бўрими, узоқдан аниқ илғай олмади, итни тагига босиб, бўйнига тишларини ботираётганди. Қўрқиб кетган Саидбек ортиқ ўйланиб ўтирмай, ўнг томондаги сўқмоқ бўйлаб югуриб кетди. Бирпасда терлаб, ҳансирай бошлағач, қадамини секинлатиши билан яна отасининг овози дилига ғулғула солиб: «Бу ёққа, Саидбек! Тезроқ юр! Кашшофлар оромгоҳи мана бу ёқда!» — дея яна олдинга чорлади. «Дада! Сиз қаердасиз?» — товуш берди Саидбек кўрқа-писа рўпарасига тикиларкан. Лекин саволига ҳеч ким жавоб бермади. Фақат... юз одимча олдинда булутсимон оппоқ алланимани илғади. Тезроқ етиб олиб, уни дурустроқ кўрмоқчи бўлди. Аммо, ё тавба, қанча югургани билан ўзи ва «булут» ўртасидаги масофа мутлақо қисқармаётганди.

«Дада! Сиз бу ерда нима қилиб юрибсиз?» — деб сўради Саидбек овозини баландроқ кўтариб. Унга яна ҳеч ким жавоб бермади. Бола пастга югуришда давом этаркан, нигоҳини рўпарасидаги оппоқ «булут» уюмидан узмас, ажабо, кўз олдида у буралиб-эшилиб, отасининг қаҳди-қомати шаклини олаётган эди. Лаҳза ўтмай, у худди қуйиб қўйгандек отасининг гавдасига айланди-қолди. Қадамини тезлатгани сари отаси ҳам тобора узоқлашиб бораётгандай туюларди болага.

«Дада! Нега мендан қочаяпсиз? Тўхтанг, ахир, дадажон!» — дея бор овози билан қичқирди Саидбек тобора ҳаяжони ортиб.

Шу тариқа у одамсимон «булут» уюмининг ортидан югура-югура адир этагига, кашшофлар оромгоҳига яқинлашганини ҳам сезмай қолди. Олисданоқ дарвоза ёнидаги қаҳраб устунлари ва оромгоҳ ичкарисидagi чароғон чироқларни кўриб, кўнгли сал хотиржам тортди. Лекин яна рўпарасига қараб, бирдан «отаси» дарвоза оша ичкарига кириб кетганини пайқади-ю, яна қадамини тезлатди. Лекин оромгоҳ ҳовлисида чор-атрофга ҳарчаңд синчиклаб тикилмасин, уни бошқа кўрмади. Фақат сўнгги дақиқада оромгоҳ раҳбарлари тунайдиган палаталардан бирининг устида оқимтир алланима йилт этгандай бўлди-ю, шу заҳоти кўздан ройиб бўлди.

Саидбек хонага киргач, ечиниб қаравотига ётди-ю, азбаройи чарчаганидан тараппадай қотиб ухлаб қолди. Ҳатто биронта туш ҳам кўрмади. Лекин уни ярим соат ўтмай уйғотишди. Ҳар ҳолда унга шундай туюлди.

Истар-истамас кўзларини очганида, алақачон тонг отиб, қуёш тоғлар оша бош кўтарган, боланинг тепасида кашшофлар етакчиси Мавжуда опа турар эди.

— Тур, Саидбек, кечқурун даданг келганлар, кечадан бери сени кутяптилар, — деди у боланинг жингалак сочларини изик бармоқлари билан силкитиб қўяркан.

— Нима?! Дадам келганлар?! — ҳовлиқиб кетди Саидбек ирғиб ўрнидан тураркан, тундаги ғаройиб саргузаштлари зиммо ёдига тушиб.

Ота-бола қучоқлашиб кўришишди.

— Бормисан, болам? Соғмисан? Омонмисан? — деди Саидмансур ака бамисоли елкасидан тоғ ағдарилгандай енгил тортиб, Саидбекка худди шундай туюлди. — Бир йўқлаб кетай деб, кеча кечқурун келувдим, тоққа, овга чиқиб кетибсан. Мавжуда опанг барака топсин, қўярда-қўймай олиб қолди. Анави палатада тунадим, — тунда устида булутсимон алланима йилт этган палата томон ишора қилди отаси, кейин хушчақчақ кайфиятда гапини давом эттирди: — Биласанми, ўғлим, кечаси мен ғаройиб туш кўрдим, айтсам, ишонмайсан. Тоғда сен адашиб қолганмишсан. Ёнингда бир ит ҳам бор экан. Боз устига, атрофингда баҳайбат бир бўри изғиб юрганмиш. Мен ётган палатамдан учиб чиқиб, тоғдаги дарадан сени излаб топибман. Мен итга дуо ўқиб, бўрини у билан чалғитганмишман-да, кейин сенга йўл кўрсатиб, ана шу оромгоҳга бошлаб келганмишман. Қалай, бу гапларга ақлинг бовар қиладими, ўғлим?

Отасининг ҳикоясини эшитган Саидбек азбаройи ҳайратта тушганидан турган жойида ҳайкалдек қотиб, тили айланмай қолди. Демак, уни кеча тунда чинданам отаси... Ё фалак!..

Саидмансур ака кулимсираб яна гапида давом этди:

— Биласанми, эрталаб эшитсам, сен чинданам адашибсан, қоровулнинг този итини эса, ростданам бўри ғажиб кетибди... Хулласи калом, сени Худо яна бир асрабди. Э-э, ўғлим, сен билан биз сир-синоатларга тўлиб-тошган дунёда яшаймиз. Инсон зоти уларнинг тагига етиши учун кў-ўп қовун пишиғи бор-ов... — дея гапига якун ясади отаси.

Саидбек болалигида бўлиб ўтган бу воқеани ҳали-ҳануз унутолмайди. Ўшандаям отасининг руҳи ёрдамида Худо уни бир алқаган эди. Энди-чи? Ҳозиргина кўрсатган туши тимсолида энди у нималарга шама қилаяпти экан?..

Шу пайт эшик тақилаб, отаси Саидмансур ака кириб келди. Негадир у ўта ташвишли қиёфада эди.

— Ўғлим, — деди у салом-алиқдан сўнг, дарҳол асосий гапга ўтиб. — Қайлигинг Назираҳон бугун эрталаб бедарак йўқолибди. Агар унинг дарагини билсанг, қаердалигини айт, отаси билан Раҳматилла аканг телефонда кутишяпти.

Саидбек бир зум ўйга толди-ю, дарров бир қарорга келди. Назираҳонни яшм тоши билан бирга мафия йигитлари ўғирлашган. Унинг ҳозир қаердалиги йигитга тахминан маълум. Лекин бунинг ҳозир уларга айтса, дарров ўша қўрғончага етиб бориб, тўс-тўполон кўтаришлари тайин. Мафия йигитлари билан эса ўйнашиб бўлмайди. Қон тўкилиши, ҳатто кимдир қурбон бўлиши ҳеч гап эмас. Шунинг учун бунинг ҳозирча сир сақлайди ва ўзининг алоҳида режаси бўйича иш юритади. Шундай фикрга келган йигит умрида биринчи марта отасига ёлгон гапирди:

— Жуда чакки бўлибди, дада, менинг ҳеч гапдан хабарим йўқ. Лекин уни ўз йўлим билан излашга уриниб кўраман.

— Яхши, ўғлим, уйғотиб юборганим учун узр, — шундай деб, отаси хонани шошилинч тарк этди.

Фавқулодда қурултой

Жами шайтанат дунёси ва Иблисга сизинувчилар уюшмасининг олий ҳукмдори Улуспир ҳайъат фаолларининг фавқулодда анжуманини бежиз чақирмаганди. Ниҳоят, шахсан ўзининг тинимсиз хатти-ҳаракатлари боис бутун дунёни остин-устин қилишга қодир даҳшатли руҳий ва ирсий қурол Марказий Осиёдаги ўта нуфузли тўдалардан бирининг қўлига ўтган, уюшманинг «холис хизмат» шахобчаларидан бирини бошқараётган бу тўдадан эса, кўп «яхши» ишларни кутиш мумкин эди.

Чигал эҳромга тўпланган ажинаю алвастилар, инс-жинслару ёвуз парилар, қора девлару жодутарлар бу гаплардан сал-пал хабардор эмасми, кун тартибига қўйилган масалани вағир-вуғир муҳокама қилишар, худди сафсатабоз хотинлардай бир-бирларининг гапларига қулоқ солмай, нуқул ўз фикрларини уқдириш билан машғул эдилар.

Эҳром тўридаги олтин тахтада одатдагидек қўққисдан пайдо бўлган Улуспир қўлини кўтариши билан ҳаммаёқ зумда тинчиб, бўлмага сув селгандек жимлик чўккач, ноибларга шахмат тўшамандаги ҳар бир катакка ўтиришни тақлиф этди. У ўз иш вақтини ҳаддан зиёд қадрлагани боис ирғиб ўрнидан турди-да, қадини ростлаб, дарров асосий мавзуга ўтди:

— Муҳтарам жаноблар, қадрли жаноби олиялар! Бутунги фавқулодда қурултойимиз кун тартиби: Ер юзи ва уюшмамиз тасарруфидаги бошқа сайёраларда ҳокимиятни узил-кесил қўлга олиш ва онгли мавжудотлар жамиятини янада эркинлаштириш борасидаги чора-тадбирлар. Мен қисқача ахборот бераман. Эътирозлар йўқми?

Умумбашарий демократик тамойилларнинг Коинот миқёсида қанот ёза бошлагани Улуспир ва унинг тасарруфидаги зулмат аҳли фаоллари уюшмасига ҳам ўз таъсирини ўтказмай қолмаган, шу боис Иблис ҳам, гарчанд барча анжуманларда фақат бир ўзи ваъзхонлик қилиб, бошқа ҳеч кимга сўз бермаса-да, ўз ноиблари билан унча-мунча маслаҳатлашиб, керак бўлса, овозга қўйиб иш тутишни ўз таомилига киритган эди.

Лекин у «эътирозлар йўқми?», «овозга қўямизми?» — деяр экан, бунинг гирт расмиятчилик, кўзбўямачилик учун айтар, бинобарин, Худо кўрсатмасин, — кимдир қайсидир масалага жиндек эътироз билдирган тақдирда ҳам ўша «касофат»нинг, айна мажлис вақтида бўлмаса-да, пировардида йўқ жойдан айбини топиб, энасини

Учқўрғондан кўрсатарди. Буни яхши билган ноиблар ўз раҳнамоларининг ҳар қандай таклиф ва ғояларини «яқдиллик» билан «бир овоздан» қабул қилишар, у ёки бу масалада баҳслашиш ёхуд бирон муқобил таклиф айтишни эса, ҳатто ҳаёлларига кам келтиришолмасди.

— Демак, қаршилар бўлмаса, қурултойни очиқ деб эълон қиламан. Яхши биласизлар, камина кўп гапиришни ёқтирмайман, лекин бутун бу тамойилимни бузаман, чунки кун тартибига қўйилган масала ҳаддан зиёд жиддий ва уни атрофлича таҳлил ва муҳокама қилишимизни тақозо этади.

Улуспир ҳамма вақт мажлисни ўз фаолларига ҳужум қилишдан бошлар, ҳар гал уларнинг иш ёқмас, танбал ва тепса-тебранмасликларидан ғазаби ҳалқумига келгудай бўларди. Бу сафар ҳам шундай бўлди.

— Азизлар, биз гарчад бунини Кошнотни ларзага солишга қодир баъзи бир ижодий ишларни амалга оширган, айрим ютуқларни қўлга киритган бўлсак-да, лекин аксарият фаолларимизнинг иш фаолиятида расмиятчилик, буйруқбозлик, палапартишлик ҳали-ҳануз давом этмоқда. Коррупция, қорғозбозлик, бошбошдоқлик кун сайин авж олаяпти. Бу қандай бедодликки, «сендан угина — мендан бутина» қабилида иш тутмай туриб, кичкина бир ташаббусни ҳам ҳаётга жорий қилиб бўлмай қолди. Бу қандай маҳдудликки, ораמידаги аксарият ҳамкасбларимиз буюк тарихимиз, ўтмишда дунёни титратган улуғ шайтоний ажодларимиз яшаб ўтишгани билан ифтихор қилиш у ёқда турсин, уларни ҳатто билишмайди ҳам! Бу қандай жаҳолатки, ёшларимиз таълим-тарбиясига умуман эътибор бермай қўйдик. Қачонгача арзимаган ишга ҳам мен бош қўйишим, қачонгача жиндай вазифани ҳам уйда қилолмай, ортингизда қолдирган маъзавани мен тозалаб юришим керак?!

Улуспир бир зум жим қолди. Эҳромда қабристон сукунати ҳукм сураб, шахмат тўшма устида ўтирган зулмат аҳли уюшмаси фаоллари ўз раҳнамосининг маърузасига «қилт» этмай қулоқ солишарди.

Сал ҳовуридан тушган шайтонлар ва инс-жинслар шаҳаншоҳи:

— Энди, азизлар, мен сизларга буюк тарихимиздан бир шингил сабоқ бермоқчиман, — деди-да, шаҳдам одимлар билан тилла тахтига бориб ўтирди. Шу заҳоти эҳром тим қора зулмат қўйнига чўмиб, ноибларнинг рўпарасидаги деворда маҳобатли ойнаижаҳон кўзгуси намоён бўлди.

Ойнаижаҳонда даставвал қоронғулик оғушидаги уммон кўринди; ҳаммаёқ фақат сувдан иборат эди. Сувсатҳи узра Парвардигор яратган икки мавжудот — Оқ Рух ва Қора Рух қанот қоқиб учиб юришарди.

Биринчиси иккинчисига сўз қотади:

— Бунақада зерикшдан тарс ёрилиб ўламиз-ку. Кел, бирон иш қилайлик.

Иккинчиси ҳозиржавоблик билан:

— Мен ҳам зерикиб кетдим. Бошла!... — дейди.

Оқ Рух осмону фалакка қарата илтижо қилади:

— Эй Худо, бизга нур бер!

Шу заҳоти ойнаижаҳон сатҳи кўзни олгудек чароғон нурлар оғушига чўмади.

Қора Рух эса ўз истагини айтади:

— Менга зулматни қолдир!

Шу тариқа Парвардигор тунни ва жами кўзга кўринадиган моддий нарсалар — осмон, ҳаво, ер, сув, ёриткичлар, ҳайвонот ва наботот дунёсини Қора Рухнинг илтимосига биноан яратди.

Кундуз ва ўзига ўхшаган эзгу ниятли руҳларни бунёд этиш билан эса Оқ Рухнинг истагини бажо келтирди. Парвардигор бу ишни ўз қиличи билан тошларни йўниб амалга оширди, охирида фаришта Жабройилни дунёга келтирди.

Оқ Рухга ўхшаган ҳилқатлар кўпайиб кетганини кўриб, Қора Рух ҳам ўзи каби мавжудотларни бунёд этишга жазм айлади. Лекин бу ишнинг уddасидан чиқолмади. Шунда у ярим кечаси Парвардигорнинг қиличини ўғирлаб, тошдан ўзига ўхшаган руҳларни йўниб ясай бошлади. Пичоқни тошга ҳар урганида ёвуз руҳлар отилиб чиқишар, улар худди чигирткалардай кўпайгандан кўпайиб боришарди. Қора Рух уларни ўзига қул қилиб олиб, Оқ Рухдан юз ўғирди. Шунда Оқ Рух қилични тортиб олиб, Парвардигорга қайтариб берди. Ул Зот эса фаришталар ва малоикаларни яратди. Қора Рух бўлса, тунда яна қилични ўғирлаб, биринчи галдагидан ҳам кўпроқ ёвуз руҳларни ясади. Улар эзгу руҳларни йўлдан уриб, бузуқчилик ва бузғунчиликни бошлаб, ўз томонларига оғдириб ола бошладилар. Шунда Оқ Рух уларни қарғади ва шайтонлар деб атади. Ўзидан юз ўғириб, атайин унга қарши иш тутта бошлаган Қора Рухга эса, Иблис номини берди. Сўнгра Парвардигордан рақиб ва унинг ўрдасини Ерга қайдашини илтижо қилиб сўради.

Парвардигор буюрди: «Иблис! Ўз ўрданг билан Ерга туш!»

Мана шу тариқа Ул Зот Қора Рухни осмондаги тахтидан Ерга бадарға қилди.

Лекин у ўз ихтиёри билан кетишни истамади. Шунда Парвардигор ўз қиличини бериб, унга қарши фаришта Жабройилни жангга жўнатди. Аммо Иблис унинг қанотларини олисданоқ куйдириб, уни ўзига яқинлаштирмади. Шунда Жабройил яна Парвардигор ҳузурига қайтиб келиб: «Эй, Худо, уларни ҳайдаш қийин, иккала қанотимни ҳам куйдириб юборишди», — деди. Парвардигор унга яна икки қанот бериб, қайта жўнатди. Лекин Иблис яна уни ўзига яқинлаштирмай, ҳайдаб юборди. Қайтиб келган Жабройилга Парвардигор яна икки қанот ва ўзининг дуоибад сўзлари ёзилган қиличини бериб: «Иблис ва унинг шайтонларини чопқилар экансан, Менинг номимдан: «Сиз — шайтонларга лаънатлар ёғилсин! — дегин», — дея кўрсатма берди. Шунда Жабройил ўзининг олти қанотида учиб бориб, Иблис ва шайтонларга Худонинг қарғишини етказди. Шу заҳоти Қора Рух ва унинг ўрдасига қарашли руҳлар осмондан Ерга — кимдир сувга, кимдир ўрмонга, кимдир ботқоқликка таппа-таппа қулаб туша бошлади.

Ойнайжаҳон кўзгусида: «Ер юзида шайтонлар ва инс-жинслар, ёвуз парилар ва алвастилар, қора девлар ва жодутарлар ана шу тариқа пайдо бўлишган», — деган ёзувлар ёзилиши билан фильм тутаб, эҳромда шу ондаёқ чироқ ёнди.

Айни шу лаҳзада тахтидан сакраб тушган Улуспир мағрур қиёфада ноибларига тикиларкан, дона-дона қилиб изоҳ беришга киришди:

— Кўрдингизларки, азизлар, ерлик одамларнинг ўзлари ишлаган бу ҳужжатли фильм ҳулосасига кўра, бутун олам, ер, сув, ҳаво, осмон, ёриткичлар, ҳайвонот ва наботот дунёсининг бари-бари илк пайдо бўлишига бизнинг, ҳа-ҳа, айнан бизнинг аجدодимиз — буюк Қора Рух ҳазратлари сабабчи бўлган! Бу билан биз ифтихор қилмай, ким ифтихор қилсин! Бизни, яъни зулмат аҳли салтанати олий мавжудотларини ҳам айни шу ҳазратимиз ўз қўллари билан бунёд этган. Бу билан биз ғурурланмай, ким ғурурлансин?! Лекин лаънати одамзод ўшандаёқ бизга ашаддий душманлигини намоён қилган бўлса, шундан кейин неча миллион йиллардан буён сиз билан бизнинг юзимизга қора чаплаш, ўзимизни ёмонотлиққа чиқариш пайида яшайди. Энг даҳшатли жойи шундаки, мана шу лаънати одамзот аждодларимизни Ерга бадарга қилдиргани етмагандай, сиз билан бизнинг буюк бобокалонимиз Қора Рух ҳазратларига тегишли ер, осмон, сув, тупроқ ва жами моддий оламга эга чиқмоқчи бўлади.

Дунёда ҳали биронта дин пайдо бўлмаган даврда ёзилган ўта қадимий ривоят асосида ишланган бу фильмда лаънатилар бизни ёвуз руҳлар деб аташади. Аслида ким ёвуз: бизми, уларми? Албатта, улар! Оқ Рухнинг авлоди бўлмиш одамзот ана шундай тавқи лаънатга лойиқ маҳлуқ: у ҳамиша оқни қора, қорани оқ деб келади. Шунинг учун ҳам биз ҳеч қачон бўш келмаслигимиз, унинг ҳар бир жирканч қадамини пайини қирқибсин лозим.

Модомики сиз билан бизнинг зиммамизга буюк бобокалонимиз Қора Рух ҳазратлари томонидан ана шундай муқаддас вазифа қўйилган ва ана шундай улкан ишонч билдирилган экан, биз уларни жонимизни жабборга бериб, сидқидилдан адо этишимиз ҳамда улуғ аждодларимиз ишончини оқлашимиз ҳам қарз, ҳам фарз.

Аmmo-лекин... таассуфки, биз ҳалиям бу оддий ҳақиқатни англаб етмадик, ҳалиям ламдавурлик, ношудлик ва нотаъонликка йўл қўймоқдамиз!..

Улуспир кутилмаганда сукутга толди-да, шахмат тўшама устида ўтирганларнинг орасидан кимларнидир қидириб, кўзларини олазарак қилди. Сўнгра қўлини кетмакет учта жойга нуқиб, важоҳат билан буюрди:

— Сен, сен, сен, — ўринларингдан туринглар-чи!

Бизга аввалги китобдан яхши таниш кекса инс-жинслар — калласи улкан каламушни, танаси от қуйруғини эслатувчи Муж, кўзойнакли илонга ўхшаш, лекин биқинида калта ёллари бор Нут ва жундор қора мушук қиёфасидаги Яослар шошапиша ўринларидан туришди. Улуспирнинг қахру вазабини ва қўл остидаги ноибларини жазолаш бобидаги ақл бовар қилмас қароматларини яхши биғанлариданми, улар худди безгақ тутгандек қалтирашар, тишлари тишларига тегмас эди.

— Мана, сизлар, камина тошпирган бениҳоя муҳим вазифани жуда кеч, ҳа-ҳа, ҳаддан зиёд кеч адо этдинглар! Мен сизларга шундай қулай шарт-шароит яратиб бердимки, бамисоли тайёр овқатни оғизларингга солиб қўйдим. Уни чайнаб, ютиш қолганди, холос. Лекин одамзотнинг вақт ўлчови бўйича ойлар, ҳатто йиллар мобайнида ишни пайсалга солиб келдинглар. Сизларга ҳагто энг қаттиқ жазоларимдан бири ҳам таъсир кўрсатмади. Шунчалик ҳам латта, шунчалик ҳам безбет ва тепса-тебранмас бўладими инс-жинс дегани?! Шаҳарнинг манамен деган энг кучли тўда раҳбари билан шахсан ўзим шуғулланиб, уни ўша хосиятли тош сирларидан огоҳ этган, бу муҳим ишга Ер юзидаги энг катта алломаларнинг бирини жалб қилишни кўнглига солган бўлсам, сенларга яна нима иш қолди? Минг лаънат сизларга! Шу кунларингдан ўлганларнинг яхши!

Сизларни сўнгги бор огоҳлантираман: агар ишни жадаллаштирмасанглар, яна шундай имиллайверсанглар, жойларинг абадул-абад дўзахнинг тўрида бўлади! Бунини мен — Қора Рўхнинг шонли меросхўри Улуспир жаноби олийлари айтаяпман!..

Учала инс-жинс титраб-қақшаб жойларига ўтиришаркан, Иблис энди барча ноибларга мурожаат қилиб гапирди:

— Азиз ҳамкасблар! Биз энди Ер юзи ва тасарруфимиздаги бошқа сайёраларда замона зайлига қараб, одамзотга қарши янги-янги кураш усулларини ўйлаб топишимиз керак. Алмисокдан қолган иш усулларимиз ҳамма вақт қутилган самараларни беравермайди. Бизнинг абадий ва ашаддий душманларимиз томирига болта уришдек ўта масъулиятли ишга ижодий ёндошиш керак, деб камина ҳамма вақт таъкидлаб келаман. Жами доно фикрларим у қулоқларингиздан кириб, бунисидан чиқиб кетади чоғи, биронтангиздан на бирон тузукроқ ташаббус, на бирон маънили таклиф чиқади. Нима учун бу масалада ҳам энг янги, энг долзарб воя ва таклифлар ҳамма вақт каминадан чиқиши керак? Унда менга кўш-қўш муовинлару ўнлаб амалдорлар, юзлаб, минглаб ўрдабошиларнинг нима кераги бор? Ҳақиқий шайтон — чинакам ижодкор, буюк даҳолар каби донишманд бўлиши керак! Демокчиманки, керак бўлса, дин ниқобига, керак бўлса, мафия кучлари ёки давлат арбоби қиёфасига киришимиз зарур! Ер юзидаги айрим ҳудудларда турли диний оқимлар ниқобида бошлаган қўпоровчилик ҳаракатларимиз ҳар ҳолда ёмон натижалар бермаяпти. У жойлардаги инсон қиёфасидаги кўпгина садоқатли вакилларимиз — бир жойда ўқиб-ишламайдиган, баловат ёшига етганига қарамай, ота-онасига боқиманда ва ғирт бекорчи ёш-ялангларни сеҳр-жоду ва пул воситасида ўз диний гуруҳларига оғдириб, жангари-қулларга айлантираётгани, сўнгга уларни замонавий ҳарбий илмларга ўргатиб, куфр тузумни йўқ қилиб ва ўрнига исломий халифалик тузумини ўргатиш баҳонасида тўс-тўполон бошлаш мақсадида дунёнинг турли оловли нуқталарига жўнатаётгани ҳамда бу муҳим ишда айрим ютуқларни қўлга киритаётганини ҳар қанча қўллаб-қувватласак арзийди! Гарчанд жангари-қулларимиз жиддий талафотларга йўлиқаётганларига қарамай, халқаро қўпоровчилик, умуман, террор усули замона рўҳига мос келувчи истиқболли йўлларимиздан биридир.

Ер юзида айти шу залворли ишларга бош-қош бўлаётган ўнг қўл вазирим Баал Забуб жанобларига камина миннатдорчилик билдиришни истар эдим. Бу ҳамкасбларимиздан ҳар биримиз ўртак олсак арзийди! Лекин шуни алоҳида таъкидлашим жоизки, қўпоровчилик ишларини биз кечаю кундуз, ойлаб, йиллаб изчил олиб боришимиз, душманларимизни уларнинг ўз эътиқодлари ва ўз қуролиларидан устамонлик билан фойдаланган ҳолда инқирозга юзтубан этишимиз керак. Шундагина биз лаънати одамзотни ўз томонимизга оғдириб, жаҳаннамга торткилаган бўламиз. Бунинг йўллари ҳақида эса кейинги қурултойимизда бафуржа гаплашамиз. Омон бўлинглар!

Айни шу сонияда қурултой поёнига етганидан дарак бериб, бонг урилиши биланок Улуспир шахдам одимлар билан тилла тахтига бориб ўтирди-ю, тумандай эриб ғойиб бўлди. Шайтонлар ва инс-жинслар, алвасти ва жодутарлар, дев-пари ва ёвуз руҳлар бамисоли елкаларидан тоғ ағдарилгандай енгил тортиб, «турр» этиб ўринларидан кўтарилишди.

Боболар қарори

Еттинчи осмоннинг паға-паға оппоқ булутлар билан қопланган сўлим ҳудудларидан бирида супасимон оппоқ хонтахта ёнидаги оппоқ болишга ёнбошлаб ўтирган нуроний юзли, барваста қомат Шайх Тоҳир ҳазратларининг кўнгли безовта, кайфияти ҳуфтон эди. Худди қўлини узатса етадигандек, тепасида осилиб чарақлаб турган гала-гала юдузлару кунни кеча тузилган нафис ҳилол Ой ҳам унинг қалбига таскин беролмас, жаннатнинг қадам-бақадам қийғос очилган турфа-туман гулларию чаппар урган ажиб бовлари ҳам дилини ёритолмас эди. Чунки у яқиндагина Коинотнинг махсус алоқа тармоғи орқали Ердан яна ташвишли хабар олган, фоний ҳаёти ўтган дунёда сўнгги зурриёдларидан бўлмиш Назираҳонга нисбатан лаънати Иблис ва унинг қаттол югурдаклари тагин фитна бошлашган эди.

Инсон ишқ, орзу-ҳавас, бойлик ва дардга шу даражада берилганки, ўн саккиз минг олам тасарруфида бўлса ҳам озлик қилаверади, кўнгли тинчимаydi. У ўзи машғул бўлган деҳқончилик, санъат, тадбиркорлик, ҳақимлик, ошпазлик, савдогарлик каби соҳаларнинг бирортасидан кутганичалик ҳузур-ҳаловат тополмайди. Чунки у охир-оқибат истаган нарсасини қўлга киритолмаган, у айти шу тарзда яшада давом этиб, Парвардигор йўлида комилликка интилмаса, ҳеч қачон қўлга кири-

толмайди ҳам. Завқ ва орзулар зинапоёга ўхшайди. Ушбу зиналар ўтириб, ҳордиқ чиқаришга мослашмаган, аксинча, юксалиш учун уларнинг устидан босиб ўтилади, холос. Умрини шу зиналарда беҳуда ўтказаятган қанчадан-қанча рофил, хом сут эмган бандалар гала-гала бўлиб шайтон йўлига кириб қолаётгани Шайх Тоҳир ҳазратларининг қалбида чексиз афсус-надоматлар уйғотар, шу боис ҳам фоний дунёдаги кенжа зурриёдларининг келгуси тақдирдан ўта хавотирда эди.

Ана шундай нокас одамлар қизалогини ҳибсга, гаровга олмиш. Боз устига, ўрта асрларда яшаб ўтган улуғ алкимётарлар кашф этган ҳикмат тоши ҳам уларнинг нопок қўлларига ўтган. Ё Раб, бунинг нечоғли даҳшатли оқибатларга олиб келишини тасаввур қилиш ҳам ўта мушкулдир. Ўтмиш алломалари ушбу тошни бунёд этишган-у, ўз кашфиётларидан ўзлари қўрқиб кетишган. Ўтмиш, ҳозирги вақт ва келажакни уйғунлаштирувчи, бўлажак воқеа-ҳодисаларни башорат қилиш, ҳатто, керак бўлса, уларни яхши томонга ўзгартириш бобида одамзотга чексиз имкониятлар берувчи ушбу ҳосиятли тош айти вақтда Иблис хизматидаги ёвуз одамлар қўлида дунёни остин-устун қилишга қодир даҳшатли қуролга айланиши ҳам мумкин.

Ана шундай ўта мураккаб шароитда бирон жиддий чора кўрилмаса, юз бериши муқаррар бўлган мудҳиш ҳодисотларнинг олди олинмаса, фоний дунёдаги башариётнинг ҳолига вой...

Айни шу ўта кўнгилсиз ташвиш-хавотирлари боис Шайх Тоҳир бобо еттинчи осмондаги донишманд зурриёдларидан бўлмиш Шайх Хожа Асрор валий билан мавлоно Тилла Шайх бувани яна ҳузурига таклиф этишни лозим топган, илло, Ергадаги одамлар, хусусан, қизалоқлари Назирахоннинг ҳаёт-мамоти билан боғлиқ мураккаб вазият жиддий кенгашиб иш тутишни тақозо қиларди.

Уфқда бир парча оппоқ булут устида калта чўққи соқол, оппоқ салла ўраб, оқ яқтак кийган набираси Шайх Хожа Асрор билан кумушранг соқоллари кўксига тушган нуроний авараси Тилла Шайх кўринганида Шайх Тоҳир ҳазратларининг кўнгли пича ёришгандай бўлди.

Бир неча фурсатдан сўнг улар хонтахта атрофида давра қуриб, гурунг бошлашди.

Катта бобо фалақдаги энг яқин ва энг донишманд аймоқларидан бўлмиш жигаргўшаларига бор гапни аён қилгач, фикрига:

— Хуллас, бу масалада мулоҳазаларингизни билишни истар эрдим, — дея яқун ясади.

Одатдагидек, биринчи бўлиб Шайх Хожа Асрор сўз олди.

— Тақсирим, фикри ожизимча, ҳозир қизимиз кўп мушкул вазиятда қолмиш. Гарчанд Назира бонунинг ҳаётига жиддий хавф-хатар йўқ эрса-да, аммо шайтони лаъин ва анинг малайларидин ҳар неки қабиҳ ишлар кутмоқ мумкин. «Улуғ Тангри оламни сўз воситасинда яратмиш ва «Бўл» дейиши билан у ҳам бўла қолди». (Қуръондан). Фоний дунёда ҳамма нарса ўткинчи. Яхши ёхуд ёмон бўлмоғига қарамай, сўзлар ва алардин тузилгон ҳикоятлар ва билимлар қоладур. Локин шайтон йўлига киргон бандаларга сўздай қудратли кучнинг урвоқдай ҳам таъсири қолмагон. Шу боис биз қизимизни бул танг аҳволдин сўз эрмас, жиддий бир амал воситасидагина қутқармоғимиз мумкин. Аммо яна бир фикри ожизим бор: магар бу Назира бонуга Парвардигор кўқдин юборгон яна бир синовбўлса ва анинг оқибатини олдиндан билимай туриб, ушбу қалтис ишга аралашмоғимиз нечоғли тўғри бўлур? Эҳтимол, бул синоваслинда яхшилиқ мақсудин кўзлар.

— Мулоҳазаларингизда жон бордур, — деди Шайх Тоҳир бобо ўйчанлик билан. — Улуғ Тангри одамзотга гўзал нимарсалар, гўзал шакл ва ҳодисотларни кўрсатади. Алар орасинда ёмонлари ҳам бисёрдур. Буни инсонни синамоқ учун қиладур. Ҳар бир кўрингон нимарса кўринғони қаби бўлмағонидек, Назира бону ила боғлиқ ушбу ҳодисотнинг замирида нелар ётгани ҳам фақат Аллоҳнинг ўзига аён. Модомики биз шул гўшага маслаҳатга йиғилгон эрканмиз, буни ҳам Анинг Ўзи кўнглимизга солмиш. Шу боис қизимизнинг тақдирига аралашмоғимиз фойдадин холи бўлмас, деган ўйдамен.

Шайх Тоҳир ҳазратлари шундай деб, энди авараси Тилла Шайхга савол назари билан қаради. Ҳамон сукут сақлаб ўтирган мавлоно чуқур ўйга толган, одатича, фикр билдиришга шошилмаёттанди. Орага оғир жимлик чўккан бўлишига қарамай, баҳс шуурий давом этаётгандай руҳий вазият ҳукмрон, чунки даврада бир-бирларини ҳеч қандай имо-ишорасиз ҳам ботинан тушуна оладиган улуғ донишмандлар ўтиришарди.

— Фикримча, ушбу масалада биз ҳар томонлама чуқур ўйлаб, етти ўлчаб бир кесган ҳолда иш юритмоғимиз лозим, — вазмин сўз қотди мавлоно, ниҳоят. — Бирон одамни уйқудан уйғотганларида анинг ҳаракатларида дунёдин зерикиб, совуганини пайқамок мумкин. Инсон болалигидан рафлат уйқусинда ўсиб улғаядур.

Ҳеч нимарсадин хабарсиз ва мияси бўш бўлғони учун бола ўсадур, ақли камолга етиши бирлан ўсиш тўхтайдур. Акс ҳолда ҳеч ким ҳеч бир замон ўсмас эрди. Рафлат соясинда ўсиб-улғайгандин кейин эрса, Парвардигор истар-истамас ани заҳмат ва мужоҳидалар бағрига ташлайдур. Бундан ул биргина мақсудни — инсонни рафлат губоридин ювиб тозаломоқни кўзлайдур. Ана шундин сўнггина киши фоний оламга ошна бўла борадур. Алаҳусус, улуг Аллоҳ жигаргўшамиз Назира бонута ҳам ўз назарини солиб, турли йўллари билан ани рафлат уйқусидин уйғотмоққа жазм этган эркан, бизнинг анга кўмак бермоғимиз ҳам қарз, ҳам фарз, дегон фикрдамен. Бунинг йўллари ҳақинда эрса, жиддий бош қотирмоғимизга тўғри келур.

Шайх Тоҳир бобо уни бош ирғаб тинглади-да, қисқа жимликдан фойдаланиб, суҳбатни давом эттирди.

— Азизларим, одамларнинг ёмонликларига сабр қилмоқ — гўё ўз нопоклигининг аларга суртиб тозалагинг кабидур. Аммо шайтони лаъин аралашгон ишга тоқат қилиб бўлмас, илло, ул нокас инсоннинг абадий душмани бўлиб, ҳамиша ани дўзахга етаклаш пайинда яшайдур. Модомики биз бир фикрга келгон, яъни меҳрибон жигаргўшамиз Назира бонута ёрдам илкини чўзмоқни лозим топгон эрканмиз, эмди бунинг усул ва йўллари ҳақинда мушоҳада юритсак...

Оппоқ хонтахта атрофида ўтирган нуроний мўйсафидлар бир лаҳза яна жим қолишди. Улар бамисоли ўзаро фикран суҳбатлашаётгандай ўйчан қиёфага киришган, кўзларидан таралаётган тафаккур нурларини гўё бир-бирлари билан айирбошлашаётгандай бош ирғашар ёки эътироз маъносига кўлларини аста кўтариб қўйишарди.

Улар шу алфозда ярим соатча бир-бирларига турли имо-ишоралар қилиб, унсиз гаплашиб ўтиришди. Ниҳоят, Шайх Тоҳир бобонинг юзларига жонланиш, нимадан-дир мамнунлик ифодаси балқигандай бўлди. Шарқ дунёсида шайхларнинг энг қадирий ва энг нуфузли шажараларидан бирининг ушбу муҳтарам бобокалонлари охири-оқибат қандай қарорга келганлари ёлғиз Худогагина аён эди.

— Азизларим, — дея товуш чиқариб гапида давом этди Шайх Тоҳир бобо ниҳоят, чуқур нафас олиб. — Ушбу суҳбатимиз шарофати ила фоний дунёдаги бир воқеа ёдимга тушмиш.

Самарқандда эрдик. Шаҳарда ҳусн бобида тенги йўқ бир гўзал қиз истиқомат қиларди. Ёғий Мовароуннаҳр пойтахтини олиш учун бостириб келиб қамал қилганда, қизнинг: «Оллоҳим, мени зolim душманларнинг қўлига ташлама. Камина би-ламанки, сен буни ҳеч қачон менга раво кўрмагайсен», — деганини эшитдим. Шаҳарни ўққа тутдилар. Халқни ва гўзал қизнинг жорияларигача асир олдилар. Бироқ шунча гўзал бўлишига қарамай, қизга биров тегмади, ҳатто қайрилиб ҳам қарамади. Кимда-ким ўзини Аллоҳга таслим этса, Анга чин қалбидан илтижо қилса, бутун офату фалокатлардан омон қолғусидир. Илло, Анинг ҳузурида ҳеч ким-санинг тилаги беҳуда кетмас.

Илоё, муштипар жигарбандимиз Назира бонунини ҳам ана ўшал соҳибжамол қиз каби Парвардигор ўз паноҳида асрагай! Омин!..

Донишмандларнинг кўкдаги мухтасар суҳбатлари ана шу тарзда якун топди.

Самовий муҳаббат

— Сен учун энди бутунлай янгича ҳаёт бошланади, синглим, — деди Гулшода бону рўпарасида ўтирган Назирага маънодор тикилиб. Қиз индамади. Улар ширмой нон, сут, қаймоқ, тухум, сариёғ, қизил ва қора увилдириқ, мева-чевалар билан тўлиб-тошган дастурхон атрофида кечки овқат тановул қилишарди, шу боисми, башоратчи аёлнинг димоғи чоғ, Назира эса, аксинча, совуққон ва паришонхотир кўринарди.

— Сенга нима бўлди? Нега индамайсан? — сўради Гулшода бону қошларини чи-мириб.

— Нимаям дердим, — жавоб берди Назира маҳзун кайфиятда, — мен шуни ях-ши биламанки, энди ҳаётимнинг мазмун-моҳияти қолмади.

— Нималар деяпсан? — жаҳли чиқди башоратчи аёлнинг. — Ўйлаб гапиряпсан-ми?

— Чунки мен севган одамимдан бир умрга жудо бўлдим.

— Лекин сен унинг ўрнига баобрў ва жаҳоншумул қайликка эга бўлдинг.

Назира ўйчан ҳолда чойдан хўпларкан, маъюсона бош чайқади.

— У менга бегона... бутунлай бегона...

— Нега ундай деяпсан? Ҳали уни бирор марта кўрмаган бўлсанг...

— Кўрдим.

Гулшода бону кўзларини катта-катта очиб, қизга ҳайрат билан тикилди.

— Вой ўлай, қачон? Қаерда?

— Тушимда.

Башоратчи аёл дарров ҳовуридан тушиб, мийиғида кулимсиради.

— Шунақа де? Хўш, уни қанақа ҳолатда кўрдинг?

— Юзида қони йўқ... захил... Бирам заҳар экан.

— Хўш-хўш? У сенга нималар деди?

— Ҳеч нарса. Улар севгига мубтало бўлган йигит-қизларни қатл қилдириш аётган экан.

— Ё тавба! Лекин сени огоҳлантирувдим-ку, яхшиям ўша... йигитингдан қутулиб қолдинг...

— Аммо улар Саидбек акамнинг ҳам бошини танасидан жудо қилмоқчи бўлишди.

— Хўш-хўш?

— Лекин бунинг уддасидан чиқишолмади.

— Нега энди?

— Саидбек акамни Шайх Тоҳир бобом қутқариб қолдилар.

Гулшода бону қовоқ-димоғини уйганча, ўйланиб қолди. Кейин:

— Шунақаям туш бўларканми, — деб мингирлади-да, негадир кайфияти бузилиб, истамайгина овқатланишда давом этди. Сал ўтмай, киприкларини кўтариб, яна сўради: — Буларнинг барини чиндана тушингда кўрдингми?

— Нима десам экан?... Бунинг туш ҳам дея олмайман. Қандайдир мувоқабат ҳолатида...

— Саидбек акамни излаб, яшн тошидан фойдаланмабмидинг?

— Йўқ.

— Ундан бир ўзинг фойдалана кўрма!

— Нега энди?

— Бу жуда хавфли. Ёнингда медиум, яъни ёндош оламлар билан воситачи руҳий мулоқотчи одамнинг бўлмаса, танангдан ажралиб чиққан руҳинг борган жойида қилиб кетиши, ҳатто бирон ҳайвонгами, ўсимликками бутунлай ўтиб кетиши мумкин.

— Вой, тавба! Сиз бунинг қаердан биласиз?

— Уйимда бир эски китоб бор. Араб имлосида ёзилган. Илми калом, тасаввуф ҳақидаги бу китобда фазовий тошлар ҳақида ҳам гаройиб ривоятлар бор экан. Агар хоҳласанг, профессор келгунича, сенга улардан бирини ҳикоя қилиб беришим мумкин.

— Менга бари бир, — деди Назира унга лоқайд тикиларкан.

— Бўлмаса, эшит, сингилжон, — дея аста ҳикоясини бошлади Гулшода бону. — Жуда қадим замонда Қорабулоқ деган томонда Олтинхон деган бир ота кампири ва Гўзал номли исми жисмига монанд соҳибжамол қизи билан бахтиёр ҳаёт кечиришар экан. Чол-кампир деҳқончилик қилар, қиз эса қўли ширин пазандалиги боис уларга овқат пиширар, кейин бир-биридан чиройли кўйлақлар тикар, Коинот тасвири акс этган сержилва палаклар тўқир экан. Бўш вақтларида эса Гўзал Тангри-тоғ тизмаларидан оқиб тушувчи сой ёқасидаги кенг адириқда Олтинхон ота бунёд этган сўлим боғга кириб пинҳона қўшиқ айтар, рақс тушар экан. У бувисидан ўрганган «Чўли ироқ», «Муножот», «Сувора» каби мумтоз ашулаларни шунақанги берилиб, ёниб, юрак-юрагидан айтарканки, чор-атрофидаги қийғос очилган лола, наргиз, атиргуллар куйдан маст бўлиб рақс тушишар, дарахтлар, ўт-ўланлар ҳам бамисоли унинг санъатига мафтун бўлиб, таъзим қилаётгандай аста тебранишаркан. Боғдаги бири-бирдан нафосатли юз турли қушлар унинг энг яқин дўстлари бўлиб, Гўзал қўшиқ бошлаганида, худди мусиқачилардай турфа овозларда унга жўр бўлишаркан.

Тунги пайтларда унинг рақсини осмондан бир юлдуз ҳам пастроққа тушиб томоша қилар, қизнинг нафис ва жилвагар ҳаракатларига вобаста чирпираб айланар, гоҳ ўнгга, гоҳ чапга иргишлаб ўтар, лекин Гўзал унга сираям эътибор бермас экан.

Кунларнинг бирида шом кўнган пайт Гўзал ана шундай дилдан қўшиқ куйлаб, гирдикапалак айланиб рақс тушаётган маҳалда туйқусдан осмон ёришиб кетганини пайқабди. Юқорига қараб, не кўз билан кўрсинки, фалақдан ҳамма ёққа нур ва учкун таратиб, нўхатдай бир юлдуз тушиб келаётганмиш. У шу даражада тез тушаётганмишки, бир лаҳзада олмадай, кейин тарвуздай шаклга кирибди. Тунда ба-ногоҳ иккинчи қуёш чиққандай ҳаммаёқ кумуш янглиғ шаффоф нурлар оғушига чўмибди.

Ниҳоят, юлдуз боғнинг қоқ ўртасига қулабди, гумбурлаган овозни эшитган қиз

беихтиёр ўша ёққа интиланган экан, кутилмаганда қулоқлари остида навқирон йигит кишининг:

— Унга яқинлашма! Заҳарли нурлари бор!.. — деган хавотирли овози қулоғига чалинибди. Қўрқиб кетган Гўзал таққа жойида тўхтаб, негадир юраги ҳалприқиб:

— Ким гапиряпти? Қанақа нур? — деб сўрабди. Лекин унга ҳеч ким жавоб бермабди. Қиз қўрқа-писа яна бор сари жилган экан, овоз яна такрорланибди:

— Тўхта деяпман! Ярим соат сабр қил! Нур тарқалсин, кейин борасан!

— Боққа нима қулади ўзи? — яна сўрабди қиз пича дадиллашиб. Унга жавобан яна ҳеч ким гапирмабди. Бундан жаҳли чиққан Гўзал: — Бор-е, нур ҳам заҳарли бўларканми?! Бовимизга нима тушганини мен барибир кўришим керак, — дебди-да, ўжарлик билан олға интилибди. Шунда ҳалиги овоз асабий оҳангда таҳдид қилишга ўтибди:

— Ҳой, қиз! Сўнгги бор огоҳлантираман: тўхта! Оқибати жуда ёмон бўлади!..

Гўзал қўй йилида турилган, шунинг учун жудаям ўжар экан, энди қойибдан келган овозга ҳам эътибор бермай, боққа қараб югургандай одимлаб кетибди.

— Тўхта! Тўхта деяпман! Нега гапимга ишонмайсан?.. — саросима аралаш бақирингга тушибди «овоз». — Агар у ерга борсанг... тил тортмай ўласан!.. Атиги ярим соат сабр қилишинг мумкин-ку, ахир?!

Қиз бу гапдан кейин сал ҳайиққандай бўлибди, негадир энсаси қотиб, «уф» тортганча, яна тўхтабди.

— Мумкин. Нега мумкин эмас экан, — дебди у жеркиниб. — Лекин сиз кимсиз ўзи? Қиз бола бошим билан, мана, сизга юзма-юз чиқиб турибман. Сиз нега беркинмачоқ ўйнайсиз?..

«Овоз» энди ўйчан ҳолда жавоб берибди:

— Нима десам экан?... Қисқаси, мен сени севиб қолганман, эй гўзал!..

— Исмимни қаёқдан биласиз?

— Ё Раб! Исмнинг Гўзалми? Жисмингга монанд экан!

— Менга қаранг, — дебди қиз баттар жиғибийрон бўлиб, — майнавозчиликни бас қилинг! Ҳозир отамни қақриб чиқсам, сизни ернинг остидан бўлса-да, топиб, нақ кунингизни кўрсатади!

— Бунинг иложи йўқ, — дебди «овоз» тушкун кайфиятда. — Мен кўзингизга кўринолмайман.

— Нега энди? — сўрабди қиз шахло кўзларини товуш келган томонга қадаб.

— Чунки мен — руҳман!

— Руҳман? — ҳайрон бўлибди Гўзал. Қиз бунинг нималигини отасининг ер-сув эгалари, жами ўтганларнинг руҳи покларига бағишлаб дуо ўқишлари орқали унча-мунча биларкан. Шунинг учун тап тортмай сўрабди. — Кимнинг руҳи?

— Осмондан ҳозиргина бордингизга тушган анави... фазовий тошнинг руҳиман.

— Ё тавба! — баттар энсаси қотиб, қўлларини ёзибди Гўзал, кейин жаҳолат отига миниб, яна ҳужумга ўтибди: — Ҳой йигит! Сиз кимни лақиллатмоқчисиз? Тошнинг ҳам руҳи бўларканми? Ҳазил ҳам сал эви билан-да. Қиз боладай беркиниб олганингизга ўлайми?! Инингиздан чиқсангиз — чиқдингиз, йўқса ҳозир отамни қақираман!..

— Фойдаси йўқ, эй Гўзал! Заҳарли нур фазога тарқалгач, тошнинг ёнидагина менинг сувратимни кўришинг мумкин. Ҳа-ҳа, фақат сувратимни!..

— Ярим соат ўтди-ку, кетдик бўлмас! — дебди қиз шаддотлигидан қолмай.

— Йўқ, ҳали пича бор. Фурсатдан фойдаланиб, сенга ўзимни таништирай.

— Икки қулорим сизда, — дебди Гўзал истехзо билан ёқут лабларини буриб қўяркан.

— Киноянгни йиғиштириб, гапимга жиддий қулоқ сол, эй Гўзал! Камина Койнотнинг сизлар Сомон Йўли деб атайдиган минтақасидаги олис сайёрадан ташриф буюрганман. Отам — сизларнинг тилингизда айтганда, ўша сайёрадаги йирик бир мамлакатнинг подшоши ёки президенти. Бизда ҳаёт тамомила ўзгача. Лекин мен ҳозир бу ҳақда тўхталмоқчи эмасман. Сизларнинг вақт ҳисобингизда ўн саккиз ёшимда отам мени уйлантириш пайига тушиб қолди. Лекин бизда келин-куёв ўрта-сида чинакам муҳаббат уйғонмаса, уйлантиришмайди. Гарчанд мен балоғат ёшига етган бўлсам-да, лекин ҳадиям асл маънодаги севгига дуч келмагандим. Севги — бу умумкойнот миқёсидаги тушунча бўлиб, фалакдаги жами олий онг эгалари учун бирдай илоҳий ва буюк мазмун-моҳият касб этади. (Бизда ҳатто муҳаббат меъёрини ўлчаш хусусиятига эга махсус асбоб ҳам кашф этилган, лекин у қалб ва юрак иши, севгини ҳар қандай асбоб ёрдамида ўлчашга интилиш фирт маънавийятсизлик эканлигини эътиборга олиб, пировардида ундан буткул воз кечилганди). Хуллас, отам ҳадеб уйланишга даъват этар, мен эса севгимни тополмай ҳалак эдим. Ниҳоят, бадавлат бир одамнинг қизини севиб қолдим, деб ўйлаб, унга уйландим. Лекин ора-

дан бир ой ўтмасданоқ бу сароб бўлиб чиқди. Орамизга тушган совуқчилик туфайли келинчақ уйимизни тарк этишга мажбур бўлди. Бир ой ўтгач, яна уйландим. Бунга ҳам кўнгил қўйдим деб, ўзимни ўзим алдабман. У билан ҳам ажралишдим. Орадан икки ой ўтгач, яна... Хуллас, уйланиб — мен чарчамадим, тўй қилиб — отам толмади. Бу орада дастлабки хотинларимдан алақанча фарзандлар ҳам туғилди. Улар бари каминанинг пушти камаридан дунёга келган, чунки мен ҳар бир хотин билан расман никоҳдан ўтиб, атиги бир ой яшар, лекин ундан ортиғига чидай олмас эдим. Шу тариқа бир-икки йил мобайнида тўрт нафар хотинга уйланиб, уларнинг барини фарзандлик қилиб қўйдим. Шунга қарамай, улар бари менга бегона эди.

— Оббо хотинбоз-ей! — дебди бу тутуриқсиз гаплардан тоқати тоқ бўлган Гўзал, вазаб билан унинг гапини бўлиб. — Уз сайёрангиздаги аёлларни жувонмарг қилганингиз етмагандай, энди кўнгиллари ерлик қизни тусаб қолибди-да?! Вой савил-ей!..

— Нималар деяпсан? Гапимга охиригача қулоқ сол, эй Гўзал! — войибдан келётган овоз соҳибининг ҳам асабийлашганини пайқаш қийин эмас эди. — Хуллас, мен ҳақиқий севгимни тополмай, азбаройи сарсон бўлганимдан савдойи бўлиб қолаёздим. Пешонамга қандай тавқи лаънат, қандай қисмат ёзилган эканки, бу ёруғ оламда муҳаббат нелигини англолмай ўтсам. Эй Гўзал, бизда: ҳар қандай олий онг эгаси севиш ва севилиш учун яратилган, жами олий мавжудотлар ана шу буюк тўйғу орқалигина Парвардигор висолга етишишлари мумкин, деган ақида бор. Шу сабабли ҳам ҳар бир инсоннинг ўз ҳаёт йўлида энг суюкли ёрини тополмаслиги — ўтакетган шармандалик ҳисобланади. Бундайлар охир-оқибат ўзлари яшаб турган жамиятдан бош олиб чиқиб кетишга, тарки дунё қилишга мажбур бўлишади. Хуллас, камина ҳам қарийб шундай аҳволга тушдим. «Қарийб» деяётганимнинг боиси — мен тарки дунё қилишга эмас, ўзимни тўлиқ илмга бағишлашга қарор қилдим...

Ёндош олам дарвозаси

— Шунақаям бетайин, шунақаям калтафаҳм ва жоҳил бўладими одам, — кескин унинг гапини бўлибди Гўзал азбаройи нафратининг зўридан зўрга ўзини босиб. — Қўша-қўша хотину фарзандларни орттириб қўйиб, илмга бало бор эканми энди?!

— Шошилма, эй Гўзал! Бизда фарзандлар сизлардагидай оилада боқиб-тарбияланмайди. Бунинг учун махсус ўқув-тарбия уйлари бор. Шу боис фарзандларим учун ташвиш чекмасанг ҳам бўлади.

— Вой савил-ей! Мен нега ташвиш чекишим керак экан?! — баттар жиғи-бийрон бўлибди Гўзал.

— Ҳовлиқма, эй Гўзал! Хуллас, мен ўқувюртида Коинот жуғрофиясига, айниқса, сизлар истиқомат қиладиган сайёрага жуда қизиқар эдим. Ёлғиз одам сизадиган самоме масега ўтириб (сизлар шунга ўхшаган кемаларимизни «учар ликопча»лар ёки номаъйш учар жисм — НУЖЛАР деб атайсизлар), Ерга қараб ўчдим. Бизнинг кемаларимиз учун масофа деган тушунча йўқ, улар плазма ва фотон двигателлари ёрдамида вақт ва фазода санокли дақиқаларда миллионлаб ёруғлик йилига тенг масофаларни босиб ўтишади. Хуллас, сайёрангиз меҳвари атрофида чарх уриб айланарканман, кемамдаги митти устурлаб (телескоп) орқали Ер сайёраси юзасини обдон ўрганишга киришдим. Сўнгра Ерга яшовчи олий тафаккур эгаларини тадқиқ этишга қарор қилдим. Ана шундай кунларнинг бирида пурвиқор тоғлар этагидаги манави жаннатмисол боғга кўзим тушиб қолди. Не кўз билан кўрайки, боғ ўртасидаги гулзор ялангликда фариштасифат бир гўзал кўшиқ айтиб, рақс тушар, унга набототу ҳайвонот, гуллару булбуллар, паррандаю даррандалар — борлиқ табиат бамисоли жўр бўлаётгандай эди. Мен дарров устурлабга ёпишиб, унинг ойнаи жаҳон кўзгусига уланган бошқарув мурватини бурадим. Шу заҳоти кўзгуда бутун вужуди билан товланиб-эшилиб жавлон ураётган гул яноқли ҳўр бир паризод намён бўлди. Хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, уни кўриб, ҳўшим боғимдан учаёзди.

— Ҳай-ҳай-ҳай! — кинояли пичинг қилибди Гўзал қўлини паҳса қилиб. — Иш-тахангиз карнай бўлмай ўлсин-а! Ҳе, ўша нафсингизни бурга чақсин-а! Бизда нафси бузуқ — тўйда ўлар, деган мақол бор. Ана шу мақол айнан сиздақалар учун айтилган кўринади.

— Бас қил, эй Гўзал! Бу ерда гап нафс ҳақида бормаяпти! Асло! Ана энди суҳбатни самовий тошнинг олдида давом эттиришимиз мумкин. Кетдик!

Қиз афтини буриштириб, истамайгина «овоз»нинг ортидан эргашибди.

У боғ ўртасидаги гулзор ялангликка етиб келганда, не кўз билан кўрсинки,

бўйламаси йигирма газча келадиган доира ичидаги ер ўйилиб ётар, ундаги жами гулу ўт-ўланлар куйиб кулга айланган, ўртада эса тарвуздай силлиқ, антиқа бир қора тош ётарди. Тош қора эди-ю, лекин унинг ҳар нуқтасида минглаб ўзга ажойиб ранглар жилва қиларди. Ҳар бир рангнинг ўзида юз хил нақшлар бордай эди. Унинг бу нақш ва рангларида ақл хабардор эмас, тафаккур уни мушоҳада этишга ожиздай туюларди. Чунки у ақл билан идрок қилишдан устун турарди.

Тошни кўриб ҳайратга тушган Гўзал унга бутунлай маҳлиё бўлиб қолибди. Шу пайт қизнинг кўз ўнгига мўъжиза юз берибди. Тошнинг ёнида худди кўзадан чиққан жиндай чиройли бир ёш йигит пайдо бўлибди. У шу даражада келишган, шу даражада хушқомат ва хушбичим эканки, ҳар қандай одамни бир кўришдаёқ ўзига оҳанрабодек ром қилиб оларкан. Қалам қошлари ҳилолдек эгилган, катта-катта кўзларидан алақандай ёниқ нур таралар, пешонасига тушган жингалак сочлари зулукдек товланарди.

Қизнинг руҳиятида фавқулодда нимадир кескин ўзгаргандай бўлибди.

— Ҳикоянинг давомини эшит, эй Гўзал, — дебди йигит ҳаяжон билан кўзларини чақнатиб.

— Кулоғим сизда, — дебди қиз мулозимлик билан. У нотаниш йигит нигоҳи таъсириданми, буткул бошқа одамга айланган, сўзамол ва шаддотлигидан асар ҳам қолмаганди. «Йўқ, у бежиз қайта-қайта уйланмаган. Қурмагур, унинг ҳар қандай аёл жонига ўт тушириб, телбаваш асири нотапонга айлантириб қўядиган сиёқи бор», — дея хаёлидан ўтказибди Гўзал, йигитга очикдан-очик завқ-шавқ билан тикиларкан.

— Хуллас, ўша қизни, яъни сени кўрдим-у, илк бор кўнглимда буюк бир туйғу — ишқ учқунлади. У менга қон каби кириб, бутун вужудимни қамраб олди. Ўша дақиқаларда тун мен учун осмонда бахт пардаларини ёйди, ҳар ёнга думли юлдузлардан мушаклар отди. Фалак бамисоли айланишдан тўхтаб, тоғ каби ўрнидан тебранмай қолди. Чарх севги аҳлига меҳр-мурувват кўрсатиб, тоғ-тоғ қувончларни ижод этарди. Тўлин ой ҳам кўкдан қумушранг нурлар сочиб, каминани илк севгим билан муборақбод этаётгандай эди. Ишқ жисму жонимга ўт ёққан, бу ўт нафасимдан бамисоли дуддай самога ўрлар эди.

Сен қўшиқ айтиб, рақс тушардинг-у, кўнглимдаги муҳаббат алангаси тобора кучлироқ ловулар эди. Ҳусну латофатда сен тенгсиз, балки бир қултум сув билан ютпудек сўлим ва гўзал эдинг.

Сен минг йиллик тарихга эга қадимий қўшиқни куйлар эдинг. Унда одамзоднинг минг йиллик дард-алами, ғам-ташвиши ва изтироблари, севинч ва фарёдлари тажаллийсини топганди. Сен қўшиқ айтар эдинг-у, қалбинг, борлиқ вужудинг йиғлар, бунақа овозни ва бунақа куйни мен умрим бино бўлиб ҳечам эшитмагандим. Ашулангдаги бирорта сўзни тушунмасам-да, лекин сенга қўшилиб мен ҳам йиғлардим. Кўз олдимда бепоён саҳро гавдаланар, ялт-ялт қилаётган тақир ерлар тарам-тарам бўлиб ёрилиб кетган, кейин қум барханлари силсиласи бошланар, бутун олам фақат қумликлардан иборатдай туюлар эди. Ана шу қум барханлари оша туялар қарвони охишта олға жилар, туялар устида ўтирган ва уларнинг ёнида бораётган одамлар юзларигача ўраниб олишган, бўридай «уя» тортаётган дашт шамоли уларнинг эгиларидаги чопонлари барини тортқилаб ўйноқлар, ўзларини кўз очиргани қўймас эди. Туялар қарвони ўртароғидаги нортуя устига маҳкамланган тилларанг айвончада соҳибжамол бир нозанин ғам-андухга тўла нигоҳини рўпарасидаги бир нуқтага қадаганча, сукутда ўтирар, мунгли қиёфасидан жуда олисда қолиб кетган суюклари ёри ҳажри хаста юрагига ўт пурқаётгани англашилар эди...

Шу тариқа мен ойнаи жаҳондан кўз узмай, борлиқ вужудим нигоҳга айланиб сени томоша қилар, сел бўлиб қўшиқингни тинглар эдим. Ва шу аснода ўз севгимни, ниҳоят, олис ўзга сайёрадан топганлигимга имон келтирдим.

Қўшиқ тутаганда мен анчагача қарахт бўлиб, ҳайкалдек қимирлай олмай қолдим. Кемада фақат жасадим ўтирар, руҳим, жону жаҳоним сен билан бирга эди.

Анча ўзимни босиб олганимдан сўнг кемани зангори сайёра меҳвари атрофида айлантирарканман, энди сенинг висолинга қандай етишиш ҳақида бош қотира бошладим. Фожиа шунда эдики, мен сизларнинг сайёрангизда яшай олмасдим, сен эса — бизникида... Чунки сизлар нафас оладиган асосий газ — кислород, бизлар учун — заҳар ҳисобланади. Ваҳоланки, бизнинг нафас тизимимиз сизлар учун заҳар саналган фтор газига мослашган эди. Умуман, ўртамизда қандайдир жисмоний яқинлик, жинсий маънодаги висол ҳақида гап ҳам бўлиши мумкин эмас эди. Лекин мен руҳан сенга интилар, оташ ишқингда тану жонимдан воз кечган, ақлу ҳушим, иймону эътиқодимдан ажралган эдим.

Ер деб аталмиш сайёра атрофида соатлаб, ҳафталаб, ойлаб парвонадай чарх урарканман, камина ўз мудҳиш қисматим сари узлуксиз яқинлашиб борардим. Ме-

нинг фикру зикрим, ўю хаёлимни фақат бир нарса — қандай бўлмасин, сен билан ёнма-ён яшаб, сен билан ёнма-ён нафас олиш истаги банд этган, бу — шундайин залворли, шундайин маҳобатли истак-хоҳиш эдики, у кўз олдидда бамисоли дақиқа сайин жонланиб, катталшиб, нафақат курраи заминни, балки борлиқ жумла-жаҳонни тўлдириб бораётгандай эди. Бу ҳадсиз истагим олдидда ҳатто жами ўн саккиз минг олам ҳам кўз илғамас митти бир нуқтага айлангандай эди. Қайғу-мусибатим дам сайин ортиб бораркан, камина Яраттанга тўхтовсиз нолаю илтижолар қилардим: Ё Раббим! Мени нимаалар қилиб қўйдинг? Тинчлигу оромимни бузиб, Ишқнинг мўъжизавор юзини кўрсатдинг, жаҳаннамдек ловуллаётган юз минг ўт ичра ташладинг! Кўнглимга аввал равшан қуёшни кўргизиб, кейин уни яширганча, тубсиз кам-ғусса жарига улоқтирдинг! Қайғу-алам дўзахининг дуди оламни тутиб кетди. Ё Парвардигор! Қандай машаққатли қисматни бошимга солдингки, оху фикрим етти фалакка бориб чирмасди.

Ниҳоят, сизларнинг вақтингиз билан роппа-роса қирқ кеча-кундуздан сўнг оҳ-нолаларим Худога бориб етди. Бу пайтда мен ўзимнинг бир кишилиқ самовий кемамда метеоритлар галаси орасидан учиб бораётгандим. Мана, рўпарамда Тангри Тоғдай улкан бир метеорит пайдо бўлди. Лаҳза ўтмай, унинг ён-атрофларида ҳам қорамтир-қизғиш рангдаги яна бир неча «тоғ» ва «қоя»лар кўринди. Кемамни на хавфсиз томонга буришининг, на ортга қайтаришининг иложи бор эди. Очиғи, буни ўзим ҳам истамасдим. Ваҳоланки, мен ўтирган кема қаршимдаги ҳайбатли тоғ «чўққи»лари олдидда чумолидек ҳам келмасди. Хуллас, у ақл бовар қилмас тезликда ўша «қоя»ларнинг бирига зарб билан бориб урилди-ю, чил-парчин бўлиб портлаб кетди. Унга қўшилиб менинг жуссам ҳам митти заррачаларга айланиб кетди. Руҳим эса... Мен ҳали Парвардигор руҳимга қандай қисмат тайёрлаб қўйганидан беҳабар эдим. Ним қоронғу ва узун қувур бўйлаб учиб борарканман, тўғрими яна бир фазовий тош пайдо бўлди. Тарвуздай ҳажмдаги бу қорамтир само жисми ўзидан аллақандай кўзни олгудек кумушранг нур таратар эди. Унга тобора яқинлашарканман: «Нима бало, руҳим ҳам кемам сингари чил-парчин бўлади чоғи», — дея кўнглимдан ўтказдим-у, лекин бунга ҳам парво қилмадим. Ногоҳон тезлигим ўз-ўзидан камайиб, нурли қора тош... ичига кира бошлаганимни ҳис этдим. Ё тавба! Камина шу тоғда тамомила ўзга бир оламга ўтаётганимни пайқадим.

Лаҳза ўтмай, мен фақат биргина яшил ранглар билан чулганган улкан шаҳар осмони узра учиб борардим. Кейин яшилранг далалар, салдан сўнг яшилранг ўрмонлар ва тоғлар силсиласи бошланди. Дастлаб, мен ўлганман-у, нариги дунёга келиб қолдим шекилли, деб ўйладим.

Сомон Йўли юлдузлар буржидаги бизнинг сайёрамизда алвон ва қорамтир ранглар ҳукмронлик қилади. Осмон ҳам, шаҳар-қишлоқлар ҳам алвон рангда, фақат уммон ва дарёларгина қорамтир тусда. Бу ерда эса ҳаммаёқ кўзларинг қамаштирган даражада ям-яшил, осмон ҳам мовий рангга бўяб қўйилгандай кўм-кўк эди.

Бир маҳал кўз олдидда менга ниҳоятда таниш манзаралар намоён бўла бошлади: тўшларига оппоқ қордан гиламлар тўшалган пурвиқор тоғлар силсиласи, тоғ этагидаги жаннатмакон бов, бов ўртасида жавлон уриб рақс тушаётган фариштасифат соҳибжамол қиз... Мен буларнинг устига яшин тезлигида яқинлашаётгандим...

Ниҳоят, руҳим кирган тош осмону фалакни кумушранг нур ва учқунлар билан чулғаб, бовнинг қоқ ўртасига қулаб тушди. Айни шу чоғ ер-кўкни ларзага келтириб, гумбурлаган овоз эшитилди. Юлдузлар чарх уриб, фалак ноҳос айланишдан тўхтагандай, маҳобатли тоғлар даҳшатли зилзиладан силкиниб кетгандай бўлди.

Шу тоғда мен чексиз куч-қудрат соҳиби — Парвардигорга ҳамду санолар ва тасаннолар айтар эдим. У нолаю илтижоларимни инobatга олиб, мени Ерга, сенинг ҳузурингга йўллаган, лекин айни вақтда, шафқатсиз жазолаган эди. Фарзандларимни тирик етим қолдирганим, хотинларимни зор қақшатиб ташлаб кетганим учун айни шу гуноҳлар боис ўта тубанлашиб кетган руҳимни энг паст табақадаги «мавжудот» — тошга раво кўрган, ҳар қандай руҳ ҳаётининг энг ибтидоий даврига қайтарган эди. Қуёшдай ярқ этиб чиққан фазовий севгим учун бундай бениҳоя улут мукофот ва оғир гуноҳларим учун бундай мукаммал жазо булоришга фақат Унинг Ўзигина қодир ва фақат Унинг Ўзигина сабабчи бўла олади. Ё Раббим! Ўн саккиз минг оламу улардаги барча мавжудотларнинг Яратгувчиси фақат ўзингсан! Фақат Сенгина мангу барҳаётсан, бошқа ҳамма нарсалар ўткинчи, омонат!..

Улут Тангрининг мукофоти шундан иборат эдики, камина суйган ёримни кунда бўлмаса-да, кун ора кўриш, унинг гўзаллигидан баҳра олиб яшаш имконига эга бўлгандим. Унинг жазоси шундан иборат эдики, жисмимни у фазовий тошга айлантирган, шунинг учун ерликлар: «Кўрмоқ бор-у, емоқ йўқ», — деганларидай, ишқимдан руҳан завқ-шавқ олишим мумкин-у, лекин ёрим васлига етиш мен учун қатъий таъқиқланган эди. Эшитаяпсанми, эй Гўзал, мен ўз масканим — тош қатридан

чиқиб, сенга соядай эргашиб юришим, гул яноқли оразинг, гулгун жисмингга юз бора мафтун бўлиб, сендай сарвқомат дилбарни яратган Худойимга мингдан-минг тасаннолар айтишим мумкин, лекин зулматдай қоп-қора сочларингни силаш менга ҳеч қачон насиб этмайди, раиб сирларидан нишон берувчи ёқут лабларинг хаста жонимга манбаъд малҳам бўлолмайди, ҳижрон кўйида, ишқинг оташида жавлон уриб, яхлит бир хилқатта айланиши мумкин бўлган жисму жонимиз аро муҳаббат шамини ёқишни ҳам тақдир бизга ҳеч вақт раво кўрмайди!

Богинга тушган анави қора тош ва фазовий севгим тарихи ана шундай, эй Гўзал! Сенга оташ ишқим, бор гуноҳларим ҳақида ҳеч нарсани яширмай, очиқ-ойдан сўзлаб бердим. Ана энди ўзинг айт: мен сенинг пок севгингга муносибманми?

Ғаройиб ҳикоясига шундай якун ясаган ўзга сайёралик йигит ёниқ кўзларидан аллақандай қизғиш нур таратганча, ерлик соҳибжамол қизга савол назари билан тикилибди.

Бу ривоятдан ҳайрону лол қолган Гўзалнинг қалбига ҳам севги учқуни қўр ташлаган, у дақиқа сайин тобора кучлироқ ловулар экан. Гул атрофида айланиб-ўргилаётган булбуддай йигитга маҳлиё бўлиб, тили калмага келмай қолибди. Катта-катта кўзларидан таралаётган қатл этувчи қизғиш нурлар кишини ўлдираман, деса, ҳайрат, ҳаяжон ва саросима аралаш муҳаббат ила лиммо-лим чақноқ нигоҳи қайтадан жон киритаман, дермиш. Ҳуснининг шуъласи қизнинг жону жаҳонига ўт солса, йигитнинг жисму жонидан қиз кўксига оташгоҳ нафаси уфурармиш.

Хуллас, ишқи ва куфр ишлари боис руҳи само тошига мустажоб этилган ўзга сайёралик йигитни жону дилидан севиб қолган Гўзал кўп ўтмай хасталаниб, ётиб қолибди. Ота-онасининг кўрсатмаган табиби, даволатмаган ҳакими қолмабди. Олтинхон отанинг унча-мунча илми нужум билан шуғулланадиган, юлдузлар ҳаракатига қараб яқинларининг тақдирини айтиб берадиган бир биродари бор экан. Кампири билан маслаҳатлашиб, ўша биродари ёрдамида қизининг тақдирини текшириб кўришга қарор қилибди.

...Оппоқ салла ўраб, эгнига оддий бўз чопон кийган мунажжим ота қизга синчковтиқиларкан, унинг билак томирини ушлаб кўриши билан сесканиб кетибди.

— Ёпирай! — дебди у ҳайрат ва ҳаяжонда пешонасига тер сизиб. — Қизингизнинг орқасида кучли одами бор экан. Ниҳоятда кучли, кўраypsизми, мендан тер қуйиб кетди — ўша таъсир ўтказяпти. Лекин у бу ерлик эмас, жуда олис... хориждан. Унинг ишқ оташи қизингизни куйдириб юбораёзибди. Гўзалхон ҳам ёктириб қолган уни...

Олтинхон ота биродарининг бу гапларини жиддий қабул қилмай, тоқатсизланиб сўрабди:

— Нималар деб алжираяypsиз? Қанақа ишқ оташи? Тўғрисини гапиринг, дўстим, бизга нима маслаҳат бера оласиз? Қизимизнинг касалини даволаса бўладими ўзи?..

Мунажжим «бўлади» дейишга энди оғиз жуфтлаган экан, бирдан кўзлари олайиб, худди қайт қилмоқчи бўлаётгандай қаттиқ ўқчий бошлабди.

— Б... биладим, ошна... Д... даволаш қийин-ов... — дейиши билан яна ўзига келибди. Лекин унинг фавқулодда алланимадан чўчиб қолгани сезилиб турар, қизга энди заҳарли илоңдай қўрқа-писа тикила бошлабди. Кейин тезгина ўрнидан туриб, ташқарига отланаркан, Олтинхон отани ҳам сирли бир тарзда ортидан юришга имлабди.

Улар дарвозагача индамай боришибди. Ташқарига чиққанларидан кейингина биродари юрак ютиб, хавотирли қиёфада сўз қотибди:

— Қизингизнинг олдида тўғри гапни айтолмадим, орқасидаги одами мени бир балога йўлиқтириши тайин эди.

— «Одами» деганингиз ким ўзи? Сизга нима бўлди, оғайни? Нега бунча қўрқиб кетдингиз?

— Э, секинроқ, ошна, — дея овозини пасайтириб, қўл силтабди мунажжим. — «Одами» деганим — ўтган аждодлардан бировининг руҳи ёки муяккил бўлиши мумкин. Лекин қизингизнинг одами бўлакча. Нима десам экан? Жуда... тажовузкор, ҳатто ёвуз дея оламан. Мен бир нарсани аниқ билдим, ошна: у қизингизнинг соғайиб кетишини истамайди!

— Йў-ве, — дебди Гўзалнинг отаси саросима ва паришонхотирлик билан қовоғини осилтириб. — Раҳматли боболаримизнинг бундай қилишларига сира ақлим...

— У — боболарингиздан эмас, ахир! — фиғон бўлиб унинг қулоғига шипшибди мунажжим, олазарақ қиёфада дарвоза орқали ичкарига нигоҳ ташлаб қўяркан. — Айтдим-ку, у жуда олисдан ташриф буюрган.

Олтинхон ота биродарига энди шубҳа аралаш хавотир билан тикилибди: «Эси

жойидами унинг? Нималарни алахсираяпти? Ё кеча-кундуз юлдузлар билан шуғулланаверганидан... томи кетиб қолдимикин?»

Дўстининг ўзига худди ойнаи жаҳонга тикилган эчкидай қараётганини кўрган мунажжимнинг аччиғи келибди.

— Хотиржам бўлинг: эсим жойида! Боягина сиз мендан қизимни даволаса бўладими, деб сўрагандингиз.

Олтинхон ота бош ирғабди.

— Балли, ошна, ўшанда сизга, бўлади, деб жавоб бермоқчи эдим, лекин шу заҳоти аллақим темирдай панжалари билан бўғзимдан олди. Роса ўқчиб, қайт қилиб юбораёзганимни ўзингиз ҳам кўрдингиз-ку? Билмайман, дейишим билан қўйиб юборди.

— Хўш-хўш? — сўрабди қизнинг отаси сабрсизлик билан биродарининг оғзига тикилиб. — Демак, бу билан ўша рух ёки муаққил қизимнинг ўлимини истайди, де-моқчимисиз? Бу аҳмоқона гапга наҳотки биров ишонади, деб ўйлайсиз?

— Ҳар ҳолда ўша зот, ошна, қизингизнинг соғайиб кетишини истамайди.

— Агар чиндан шундай бўлса, минг лаънат унга! Хўш, Гўзални даволаш учун нима қилайлик?

— Уни... кучли домлага ўқитиш керак...

— Ҳакимларга даволатавериб, дуохонларга ўқитавериб, тинкам қуриди-ку, ахир!..

— Демак, кучлари етмаган... Янаям кучлировини топиш керак, ошна!

— Сизга яна бир гапни айтиб қўйишим керак, дўстим, — дебди Олтинхон ота, алланима ёдига тушгандай қошларини чимириб. — Назаримда, қизимнинг ўзиям сира даволанишни истамаётгандай... Дори-дармонларга қарагиси ҳам келмайди, ўша сен айтган табиб-домлаларни — уйга кирмасин, дейди...

— Айтдим-ку, ошна: ҳаммасига ўша рух сабабчи! У қизингизни бир нима ёрдамида ўзига занжирбанд қилиб бослаб олган. Бунақада қизингизни бой бериб қўймасангиз, деб кўрқаман...

Олтинхон ота дўстига ғамгин боқаркан, беихтиёр кўзларида ёш ҳалқаланибди. У умри бўйи ҳеч қачон ўзини бу қадар ожиз сезмаган экан...

Тақдир ҳукми

Гулшода бонунинг бу ғаройиб ҳикоясига ағрайганча жимгина қулоқ солиб ўтирган Назира башоратчи аёлнинг бир зум сукутга толганидан фойдаланиб савол қис-тирди:

— Менимча, ривоятнинг охирида қиз ўлади ва унинг руҳи ҳам ўша қора тошга ўтиб, ўзга сайёралик йигитнинг руҳи билан ўзаро қовушади, шунақами?

— Қойил, тўғри. Лекин сен буни қаердан билдинг?

— Воқеаларнинг бутун мантиғи шунга олиб келаётувди-да. Лекин бу ерда бир савол қоронғулигича қоляпти: севги — у Парвардигор ишқими, ёрга нисбатанми, — қатъи назар, — дунёдаги жамики тирик мавжудотларни улутлайдиган жаннатий туйғу. Модомики йигит билан қиз ўз ниятларига эришиб, маънан бир-бирларининг висолига етишган экан, уларнинг руҳлари ҳам юқорироқ моддий ҳаёт поғоналари-га юксалиши керак эди.

— Бу гапингм тўғри. Саодатманд икки рух ўзаро қўшилиб, чексиз ҳузур-ҳаловатга эришган, лекин Аллоҳ чинакам фазовий, пок севгилари учун тақдирлаб, уларни тошдан юқорироқ поғонага кўтаришни лозим топган бўлиши мумкин, чунки ўша эски китобда ҳам охир-оқибат уларнинг руҳи поклари тошни тарк этишади, деб ёзилган.

— Тошнинг ўзи-чи? Унинг тақдири қандай кечган? Ахир, у ҳам — Парвардигор назари тушган илоҳий жисм-ку?..

— Айтишларича, Олтинхон отанинг боғига осмондан тушган тошни пировардида олимлар олиб кетишиб, тадқиқот ишлари олиб боришган ва ундан ҳеч қандай илоҳий сифатлар топишолмагач, алкимёгарларга топширишган. Алкимёгарлар эса ундан фалсафа тошини кашф қилишда хом ашё сифатида фойдаланишган, дейишади. Эски китобда айнан шундай ёзилган.

— Бундан чиқди, биз ҳозир...

— Ҳа-ҳа, — гапни илиб кетди Гулшода бону қизнинг сезгирлигидан хурсанд бўлиб. — Ҳозир бизнинг қўлимиздаги яшм тоши ана ўша фазодан тушган афсонавий тошнинг урув-аймоғи, истасанг — зурриёди дейишимиз мумкин.

Назира бодом қовоқларини уюб, пича ўйланиб турди-да, бамисоли ўзи билан ўзи гаплашаётгандай оҳангда давом этди:

— Айтинг-чи, опажон, ўша давр олимлари бу хосиятли тошни нега одамлардан яширин сақлашган?

— Чунки ўша даврда олимлар комилликдан жуда йироқ бўлиб, тошдан бутунлай нотўғри фойдаланишлари мумкин эди. Атом бомбасидан ҳам хавфлироқ руҳий қуролга айланиши мумкинлигини вақтида пайқаган алхимёгарлар шунинг учун ўз ноёб кашфиётларини келгуси авлодлар учун асраб қўйишган.

— Ҳозир-чи? Ҳозирги одамзот тошдан тўғри фойдаланишга қодирми? — яна сўради Назира башоратчи аёлнинг кўзларига таъна аралаш тик қараб.

Гулшода бону саволнинг моҳиятини дарров илаб, саросима билан кўзларини олиб қочди. Беихтиёр елка қисаркан, тусмолланиб жавоб берди.

— Ҳозирги одамзотниям комил дейиш... ҳақиқатдан анча йироқ гап, албатта, лекин, нима десам экан... тошдан тўғри фойдаланишга қодир инсонлар... ҳар ҳолда ҳозир кўпроқ-да...

— Бунга имонингиз комилми? — яна унинг кўзларига гина-кудурат билан тик қаради Назира.

Башоратчи аёл энди бутунлай гангиб қолган, бундай мураккаб саволларга жавоб беришга ўзи ҳам ожизлик қилаётгани кўриниб турарди.

Гулшода бонунини қийин аҳволдан ташқарида бошланган шовқин-сурон қутқарди.

Ўроқбойнинг «Тайота»сида профессор Абдулҳаким Қаҳҳорий қайтиб келган, у машинадан туша солиб жория аёлга норози қиёфада алланималарни эҳтирос билан уқтира бошлади, ҳайдовчига эса гап орасида жомадонларни ичкарига олиб киришни буюраётганди. Улар зинадан юқори қаватга кўтарилишаркан, башоратчи аёл билан Назира очиқ эшик орқали унинг надоматли овозини аниқ эшитишди:

— Бу қандай гап, ахир? Мен бу ердан кимсан — Амир бойваччанинг шахсан ўзи билан шу бутун эрталаб қиқиб кетган бўлсан... Кечкурун эса, лаънатилар дарвозада чўнтақларимгача қавлаб, қўйини-қўнжимгача текширишса-я!! Нима, мен хорижлик жосус ёки қандайдир қўпоровчиманми? Академикман, десамам гапга тушунмишмайди.

— Хафа бўлманг, домлажон, — деган Дилфузанинг майин овози эшитилди, — бу ерда қоида шундай, Амир Олимхоновичнинг ўзлари жорий қилганлар.

— Нима-нима? Амир Олимхонович дедингизми? — профессорнинг гап оҳангидан ҳайратга тушгани аниқ эди.

— Ҳа, бунинг нимаси ажабланарли?

— Модомики отасининг исми Олимхон экан, тўғридан-тўғри Амир Олимхон деб қўя қолиш керак экан, — пичинг қилди домла мийиғида кулимсираб.

— Хўжайинимизнинг Бухоро амирига ҳеч қандай даҳли бўлмаса-да, лекин тутинган отасининг исми Олимхон эди...

— Нега энди тутинган? Ўзининг отаси-чи?

— Ўзининг отаси гўдаклигида ташлаб кетган. Кейинроқ онаси ҳам...

— Эҳ, шўрпешона!.. Детдомда ўсган экан-да! Менам шунақа... Детдомда вояга етган одамдан ё зўр тадбиркор чиқади, ё ашаддий калакесар...

Иккинчи қаватдаги хоналардан бирининг эшиги очилгани эшитилди, улар ичкарига киришди чоғи, овозлари ҳам аввал пасайиб, кейин тиниб қолди.

— Бирам сўзамол одам экан, — деди Гулшода бону истеҳзоли оҳангда ҳамхонасига кулимсираб қўяркан, — жағи тинмайди-я!..

— Лекин жуда билимдон, қомусчи олимга ўхшайди! Бунақаларнинг ҳозирги қайта қуриш даврида қадри йўқ, дейишади, — изоҳ берди Назира ҳамон ўйчан қиёфада.

Даҳлизда яна гангир-гунгир овозлар эшитилди. Кейин тагин профессорнинг:

— Шу ердами улар? — деган саволи қулоққа чалинди.

Лаҳза ўтмай, эшик тақиллади-да, кейин шарақлаб очилиб, профессорнинг ўзи кириб келди.

— Салом, она қизларим! — дея хитоб қилди у, ҳеч кимдан ижозат сўрашни ҳам лозим топмай, дастурхон тўрига бориб ўтираркан. — Менсиз зерикиб қолмадингларми? Ў-ху! — деди у дастурхонга назари тушгач. — Жуда шоҳона-ху! Қоринларимиз роса миннатдор бўлишар экан-да! Бўлмаса, бошладик, қани, чойдан қуйинг. Баракалла, раҳмат... Хулласи калом, бундан буён ҳечам зерикмайсизлар! Мен бунга икки юз фоиз кафолат бераман. Ишимиз бошимиздан ошиб ётибди. Кристалл тошлар ҳақидаги дунёвий ва диний адабиётлар билан боғлиқ бор бисотимни кўйиб келдим. Улар билан сизлар ҳам умумий ва маълум кўламда танишиб чиқасизлар, бу фойдадан холи бўлмайди. Батъи бир техникавий асбоб-анжомлар ҳам олиб келганман, яшм тошимизнинг айрим хосса ва хусусиятларини янада аниқлаштириб олганимиздан сўнг тажриба бошлаймиз. Хул-

ласи калом, Амир Олимхоннинг илтимосини қирқ кеча-кундузда адо этишга ҳаракат қиламиз-да энди!..

Буюк Бухоро амирининг номини эшитган аёллар беихтиёр кулимсираб қўйишди.

Қаҳҳорий дастурхондаги ноз-неъматлардан тез-тез тановул қилиб, бот-бот чойдан ҳўшларкан, ҳамон жағи тинмасди. Бу ўртада калта қўйлакли, қадди-қомати тикмачоқдек келишган жория аёл лаганда буғи чиқиб турган кабоб олиб келди.

— Хулласи калом, меҳрибонларим, ишни дастлаб нимадан бошласак экан-а? — профессор аёлларни бирма-бир ўзининг синовчан нигоҳи остидан ўтказди, улардан садо чиқавермагач, саволига ўзи жавоб берди: — Биз аввало бир-биримиз билан яхшилаб танишсак, ҳа-ҳа, кеча узун, айни дамда бўш вақтимиз бисёр, шундан фойдаланиб, ким — ким эканлигини умумий тарзда билиб олсак, зарар қилмайди. Аксинча, ана шунда бир-биримизни осонроқ тушунамиз, ишимиз ҳам унумлироқ кечади.

Қаҳҳорий кабобдан тановул қиларкан, яна пиёласини узатиб, чой қуйишни илтимос қилди. Кейин курсига суянганча, Назира узатган чойдан ҳўплаб-ҳўплаб қўяркан, бир зум сукутда қолди. Кейин шошилмай гапида давом этди:

— Меҳрибонларим, орангизда ёши улуг одам камина эканлигини эътиборга олиб, гапни ўзимдан бошласам, нима дейсизлар? Эътироз йўқми?

Гулшода бону билан Назира ўз таклифини жилмайганча бош ирғаб, хайри-хоҳлик билан қўлаб-қувватлашганини кўриб, ёш боладай хурсанд бўлиб кетган профессор завқланиб кафтларини бир-бирига ишқалади:

— Баракалла! Бўламаса, эшитинглар! Камина асли Тошкентнинг Эски Жўва даҳасидаги Каллахона деган жойда туғилиб ўсганман.

— Вой, биз деярли қўшни эканмиз, — деди Назира беихтиёр суюниб.

— Сиз ҳам Эски Жўваданмисиз?

— Йўқ, Ҳазрати Имомданман...

— Жуда соз! Ана, кўрдингизми, жуғрофий маънода биз бир мунча яқинлашдик.

Профессор энди Гулшода бонуга юзланди:

— Сиз-чи, меҳрибоним? Менимча, сиз...

— Мен асли Тожикистоннинг Қоратегин туманиданман. Лекин қарийб ўн беш йилдан буён Тошкентда, Қорақамишда яшайман.

— Буям маъқул. Қоратегин — Ер юзидаги энг кўҳна туманлардан бири. Бу хусусда ҳализамон батафсил гаплашамиз. Аввал камина таржимаи ҳолимни тугатиб олай.

Хулласи калом, мен бир ярим яшарлигимда отамдан етим қолиб, онамнинг қўлида ўсдим. Отамни Тошкентнинг шимоли-шарқидаги Қозигўрт тоғида қизил аскарлар жаҳид сифатида отиб ташлашганди. Мен ёшим улғайиб эсимни танишим билан отамнинг ҳоқини қидириб топишни кўнглимга тутиб қўйдим. «Ахир, ҳамманинг отаси ёнида, ўлса — расм-русумини жойига қўйиб кўмади. Мен бўлсам, ҳатто дадамнинг қабри қаердалигини ҳам билмайман», — дедим онам билан ёлғиз қолган узун кечаларнинг бирида дилимдаги гапни айтиб. «Ҳечқиси йўқ, ўғлим, хафа бўлма, — деди онам гапимга жавобан. — Яна сал каттароқ бўлгин, отангни ҳоқи пойини ўзинг қидириб топасан!» «Ростдан-а!» — хитоб қилдим мен ҳаяжондан энтикиб. — Дадажонимнинг қабри қаердалигини топа олармиканман?» «Топасан, — ишонч билан бош ирғади онам. — Қозигўрт тоғи этагидаги овулда яшайдиган баъзи кекса қозоқлар билишар экан. Ҳатто бир мўйсифид жанозасини ўқиб, аллақайси пастқамликка кўмдирган, дейишади...»

Хулласи калом, бу пайтда биз амакимнинг уйида яшардик. Аммо-лекин иқтисодий ночорлик боис у ерда узоқ туришга тўғри келмади. Черняевка яқинидаги Гишткўприк қишлоғида истиқомат қиладиган тоғамнинг қўлига, онам томонидан бувимнинг уйига кўчиб ўтдик. Аммо-лекин тоғамникида ҳам кўп туриш насиб этмади. Ўшандаги бир воқеа сира ёдимдан чиқмайди. Рўза пайти бўлгани учун бу оила ҳамма бошқа оилалар каби ҳар куни ярим тунда сахарликка туришарди. Бир куни бехос уйғониб қолиб, бувиларим овқатланишгаётганини кўрдим-у, аста улар ўтирган хонтахтага яқинлашдим. Лагандаги мошкичиридан уларга қўшилиб ея бошладим. Овқатга кўпроқ қўл узатганим учунми, бувим қўлимга аямай шapati тушириб қолсалар бўладими! Озиқ-овқат танқис замонлар эмасми, қорни нонга тўймай ётган мендай бир норасида учун бу шapati чўқмор билан ургандан ҳам баттар таъсир қилад. Йиғимни ичимга ютмоқчи бўлдим-у, эплотмадим, югурганча ичкари кириб, ўзимни онамнинг кўксига отдим. Онам қия очик эшик орқали ҳаммасини кузатиб турган экан шекилли, ҳўнграб йиғлаётганимни кўриб, дарров бағрига босди. Ночорлигидан у ҳам ҳўнграб кўз ёши қилад. Ўшанда мен энди саккиз ёшга тўлган-

дим. Аммо-лекин етимликда эзилган жароҳатли қалбим бувимнинг бу танбеҳини кўтара олмади.

Хулласи калом, эртасига азондаёқ ҳеч кимга билдирмай, Тошкентга — марҳум отамнинг волидасиникига қочиб кетдим. Пойтахтга йигирма беш чақиримча масофа бор, боз устига, кун совуқ, ҳеч қандай нақлиёт воситаси йўқ. Шунга қарамай, қароримдан қайтмадим, ўжарлик билан бувим ва тоғамдан буткул воз кечдим.

Камина болалигимданоқ ана шундай ўта таъсирчан ва сиркаси сув кўтармас бўлиб ўстанман, оилада, кўча-кўйдаги ҳар қандай ҳақсизлик мурғак қалбимда исён ҳиссини кўзгатар эди. Ота тарафдан бувимнинг хонадонидаги аҳвол ҳам менга ёқмади. Бу уйни ҳам тарк этиб, энди умуман кўча боласига айландим. Бозорда, кўча-кўйда исқирт бир ҳолатда санғиб юрадиган одат чиқардим.

Тирикчилик пайида пақирда сув сотиб юрганимда, кутилмаганда билегимдан зарбардаст бир қўл ушлаганини пайқадим. Бошимни юқорига кўтариб, қўл эгаси анча ёшга бориб қолган, чўққисоқол, жиддий қиёфали бир одам эканини кўрдим. «Роса уришса керак, олиб бориб, миршабхонага топширса-я?» — дея қўрқа-писа кўзларига қарадим-у, аммо-лекин дарров хотиржам тортдим. Бу кўзларда меҳр, оталарча мурувват ва айни пайтда ачиниш ҳислари тажассумини топган эди. Бақувват қўл соҳиби каминани баттар ҳайратта солиб:

— Қани, мен билан юринг-чи, ўғлим! — деди мулоим оҳангда.

«Арвоҳ қўллади-ёв!..»

Профессор Қаҳҳорий гапини шу ерда тўхтатиб, яна чойдан ҳўшлади. Гулшода бону билан Назира ҳайрат ва ҳаяжон ичида унинг ҳикосини тинглашаркан, домланинг аянчли болалигига азбаройи раҳмлари келганидан йиғлаб юборай деб ўтиришарди. Айни дамда ҳикоянинг давомини эшитишга ҳам ўта муштоқ эдилар. Домла уларни кўп куттирмади.

— Хулласи калом, менга ҳиммат кўрсатган одам шаҳардаги марказий болалар уйининг раҳбари бўлиб чиқди. У мени тўғри болалар уйига олиб борди. Ювинтириб, янги кийимлар беришгач, яхшилаб овқатлантиришди. Камина бу жойга келганимдан ўзимда йўқ хурсанд, чунки менга тарбиячилар ҳам, ўзимга ўхшаган катта-кичик болалар ҳам, дарс ўтиладиган синфлар ҳам — ҳамма-ҳаммаси ёқиб қолган эди. Мени фақат бир нарса безовта қилар, «Онам бечоранинг ҳоли не кечди экан?» деган ўй кўнглимга тинчлик бермасди.

Орадан тўрт кун ўтди. Мен ётоқхонада «Алифбо» варақлаб ўтирган эдим, болалардан бири кириб, мени дарвозада бир аёл йўқлаётганини айтди. Юрагим ориқиб, ўқдай отилиб чиқдим. У ерда паранжи ёпинган бир аёл турар эди. Мен дарров онамни танидим.

— Ойижон! — дея ўзимни унинг бағрига отдим.

Онам кўзлари ёшланиб, мени бағрига босаркан, уч кундан бери қидирмаган жойи қолмагани, охири шу ердан топганини айтди. Мен шу топда умримда илк бор виждон азобида қолдим, онаизорим олдида ўзимни айбдор ҳис этдим. Волидам эса буни ўйламас, мени бағрига бостанча, дийдоримга тўйиб ўтирарди. Ниҳоят, ўрнидан тураркан:

— Энди бор, ўғлим, кийиниб чиқ, сени олиб кетаман! — деди.

Мен бир оз ўйга толгач, қатъият билан бош чайқадим.

— Йўқ, ойижон. Менга бу ер ёқиб қолди. Энди ҳеч қаёққа бормайман.

Онам болалар уйида анча тиниқ тортган юзимга меҳр билан узоқ термулиб турди, яна кўзлари ёшланиб, мени қайта-қайта бағрига босди.

— Йиғламанг, ойижон! — дедим мен унинг кўнглини кўтаришга тиришиб. — Мен сизни тез-тез йўқлаб тураман!

— Вой, мени йўқлашга яраб қолган болам-ов!.. — дея онам уввос тортиб йиғлаб юборди. Бизни узоқдан кузатиб турган тарбиячилар ҳам беихтиёр кўзларига ёш олишди.

— Йўқ, ўғлим! — деди онам ўзини босиб олгач, қатъий оҳангда. — Мени қидириб овора бўлмагин! Ахир, сен ҳали гўдаксан-ку, жоним! Шу гапингнинг ўзи учун ҳам раҳмат! Сендан ўзим хабар олиб тураман. Эртагаёқ Тошкентга кўчиб келаманда, фабрикага ишга киранман. Турар жойни бўлса, топарман.

Хулласи калом, онам гапининг устидан чиқиб, «Қизил тонг» фабрикасига ишга жойлашди. Кўп ўтмай, кўчини ҳам ортиб, бувимнинг уйига кўчиб келди.

Мен бўлсам, болалар уйида бошим билан ўқишга шўнғиб кетдим. Интернат раҳбари — балаңд бўйли, қадди-басти келишган, алпқомат Рўзимат ака ниҳоятда

олийжаноб ва бағри кенг одам бўлиб, бундай зўр тарбиячилар ўша даврда бармоқ билан санарли эди. Олис болалик йилларидаёқ менга шундай асл инсонга шогирд бўлишдай бахтни насиб этган Парвардигоримга ҳали-ҳануз мингдан-минг шукроналар айтаман.

Хулласи калом, юқори синфда ўқиб юрганимизда, Рўзимат ака бизни ҳар йили ёзда Бўстонликдаги тоғу тошларга олиб чиқиб кетар, ям-яшил қир-адирлару зилол сувли сойлар, кўм-кўк арчазор ўрмонлару маҳобатли даралар оша қорли тоғ чўққиларига бошларди. Йўл-йўлакай она Ватанимизнинг қимматбаҳо нодир тошлару дуру жавоҳирларга бой жаннатмакон бир ўлка эканини миямизга сингдирар, муррак қалбимизда она табиатга чексиз меҳр-муҳаббат уйғотар эди. Биз Рўзимат аканинг бир-биридан қизиқ ва сермаъно суҳбатларини тинглаб тўймасдик, у киши юртимиз улутворлиги ҳақида сўзлаб чарчамасди. Биз эса шундай ажойиб ўлкада ҳушайтганимиздан болаларча самимий ва буюк бир ифтихор ҳиссини туяра эдик. Хулласи калом, ана ўшандаёқ менинг маҳобатли тоғлар сийласига ишқим тушган, йиллар ўтиб, баловат ёшига етмасимданоқ ҳаётимни ана шу улутвор тоғу тошларсиз тасаввур қилолмаслигимни англаб, Ўрта Осиё давлат университетининг геология-маъданшунослик куллийетига ўқишга киришга қарор қилдим. Бу ниятимни Рўзимат ака ҳам мамнуният билан қўллаб-қувватлади ва оқ йўл тилади.

Биласизми, меҳрибонларим, ҳар бир одамнинг ҳаёт йўлида тақдирини у ёки бу ўзанга буриб юборишга қодир яхши-ёмон одамлар учрайди. Мен ўз тақдиримда, яна Худога шукроналар айтаман, ҳал қилувчи дақиқаларда пок қалбли, эзгу ниятли одамларга дуч келганман.

Қабул комиссиясига кириб келганимда, ҳужжатларимни кўриб чиққан муаллимлардан бири афсусланиб, бош чайқади:

— Ҳамма қорозларингиз жойида, аммо ёшингиз тўғри келмайди, яна икки йил кутасиз...

Камина интернатда, сўнгра ишчи куллийетида ўқиб, бир йилда икки-уч синфни битиришга муваффақ бўлгандим-да. Доманинг гапини эшитиб, руҳим тушиб кетди. Узимни қўярга жой тополмай, университет биносида у ёқдан-бу ёққа юра-юра ҳовли чеккасидаги бир қаватли бино ёнига келиб қолдим. Эшик пештоқидаги «Ректор қабулхонаси» деган ёзувни кўрдим-да, шартта ичкари кирдим. Хона тўрида кекса бир рус аёли мошинка чиқиллатиб ўтирар эди. Дастлаб у чуваккина митти болага эътибор бермади. Мен эса унга тикилиб туравердим. Бир маҳал кўзойнаги оша назар ташлади-да:

— Ҳа, болакай, нима қилиб турибсан? — деб сўраб қолди.

— Ишчи пакултетини битирганман. Ҳужжатларимни қабул қилишмаяпти, — маънос жавоб бердим мен.

— Нега энди?

— Ҳали ёшсан, дейишяпти.

— Ҳа, ёшсан. Жудаям ёшсан, — деди аёл бўй-бастимга яна бир назар солиб. Сўнгра дик этиб ўрнидан турди-да, ёнимга келди.

— Қани, ҳужжатларингни бер-чи! — аёл кулимсираб, қўлимдаги шаҳодатнома ва бошқа қорозларни олиб кўра бошлади.

— Ў-ҳў! Ҳаммаси «беш»-ку! — деди у мамнун бўлиб ва шу заҳоти бурилиб, ректорнинг ҳузурига кириб кетди. Сал вақт ўтгач, хушнуд ҳолда қайтиб чиқиб, қўлимга имтиҳон дафтарчасини узатаркан:

— Бор, ҳужжатларни топшир, имтиҳонларга тайёрлан, — деди.

Мен азбаройи хурсанд бўлиб кеганимдан турган жойимда сапчиб кетаёздим. Камина табиат, тоғу тошлар ошиғи эканим, боз устига, Қозифурт тоғлари бағридан марҳум отамнинг ҳоки пойини қидириб топишим зарурлигини эътиборга олиб, сира иккиланмай ўзим танлаган куллийетга йўналдим.

Хулласи калом, бутун умримнинг мазмун-моҳиятини ташкил қиладиган ажойиб касб-кор билан ўз тақдиримни шу тариқа борладим...

Профессорнинг бир зум ўйга толганини кўрган Назира дарровсаволга тутди:

— Отангизнинг ҳоки пойларини топдингизми?

— Бунгача ўшанда ҳали кўп қовун пишиғи бор эди. Узоқ йиллик илмий-амалий ишларим билан республика геология соҳаси етакчи олимлари сафидан муносиб ўрин олганимдан кейингина ҳамма вақт қалбим тўрида асраган муқаддас орзуимни амалга оширишга киришдим. Бунгача бир неча уринишим зое кетган, чунки имкониятларим ҳам анча тор, қулай бир мавриди ҳам бўлмаган эди. Мана энди бунинг айни фурсати эканини пайқадим. Шу ниятда разведка мақсадлари учун Қозифурт тоғига отланган геологик экспедиция билан бирга йўлга чиқдим.

Геологлар ўз ишлари билан банд пайтда камина қариндошларим билан бирга ўша тоғ қишлоқларини кезиб, кексалар билан суҳбатлашдим, отамнинг ўлими таф-

силотларини билганларни сўраб-суриштирдим. Иттифоқо бир қозоқ бобой билан учрашиб қолдим-у, калаванинг учини топгандай бўлдим.

— Ҳа, — деди қария ўйчан бир тарзда оппоқ соқолларини оҳиста тутамлар экан, — агар жанглисмасем, бундан қирқ-қирқ беш жил муқаддам ҳув тепаликнинг ортидаги жарда қизил аскарлар бир одамни отиб тасласкан эди.

Мўйсафид бу машғум ҳодисани бутун тафсилотлари билан гапириб берди.

— Худди ўзи, отахон! Худди отамнинг ўзи! Менга ўша жойни аниқроқ кўрсатол-майсизми?! — дедим вужудимни чуллаган ҳаяжондан овозим титраб.

Ўша куни мўйсафид тепалик майдонни, унинг ўнг биқинидаги жарни айлана-айлана, ниҳоят, бир жойда тўхтади.

— Бўлди! Эследим! — хитоб қилди у, одатича соқолини шошилмай тутамлар экан. — Атангди қизил аскарлар минави жарда ўлдиришкан. Менинг атам бўлса, мина бу жерда жаназа ўқиван. Энди кун ботар томонга жигирма қадам сана-ши!

Чолнинг айтганини қилиб, йигирманчи қадамимда тўхташим билан:

— Отангнинг қабри сўл жер тегресинде бўлиси керак, — деди мўйсафид, сўнг бирдан сергак тортиб сўради: — Дарвоқе, сен уни не қилмоқчисен?

— Уни шаҳримизга олиб кетиб, бувамиз ётган хилхонага қўйдирмоқчиман, — дея жавоб бердим қатъият билан.

Мўйсафид норози қиёфада бош чайқади:

— Йўк, болам, қўй, ундоқ қила кўрма, шаҳид бўлган кишининг руҳини безовта қилмайдилар.

Вазиятнинг жиддийлигини сезиб, гапга тоғам аралашди:

— Қовулбой ўтағоси, кўриб турибсингўй, Абдулҳаким инимизнинг нияти жиддий, мен ҳам унга қарши эмасман, шунки гўристан бузилса ёки кўмилган киши бегона журтларда қалиб кетген бўлса, фарзандлари ёки жақин қавм-қариндаслари унинг хақини ўзларига қўлай мазарга кўширишлари мумкун. Бу шарият қоидаларинда-да рад қилинмайди.

Қовул ота бўш келмади:

— Бу қоида шаҳидларга-да қўл келармикин?

— Қўл... қўл келади, — деди тоғам иккиланган ҳолда.

— Ундай бўлса, розиман-у, аммо у кишининг мазари жувилиб кетибди, устиге устек, бу жерларнинг паст-баландлиги тубдан ўзгарибди. Анову ўнғир қулаб жатир, минави жерлар ўпирилиб жатибди, ўсе вақтларда бу жердан ўтген жин кўшадан ҳеч ваҳа қалмабди. Сўл себеб гўрни тапиб бере олмаймин, — деб ўзининг ноилож-лигини айтди Қовул ота.

Аммо бизнинг ниятимиз қатъий эди. Хулласи калом, катта қийинчиликлар билан бўлса-да, ерни кавлаб-кавлаб, охири отам раҳматлиқнинг суякларини топдик. Уларни матога ўраб, ҳоқини тупроқ билан бирга қопга солдик. Қопни ўртага қўйиб, барчамиз чўккаладик-да, дуои фотиҳа ўқидик. Сўнг Қовул отага катта раҳматлар айтиб, орқага қайтдик.

Камина отамнинг хоки солинган қоп ёнида ўтириб кетарканман, гўё ёнимда унинг руҳи борар эди. «Ниҳоят, ниятimgа етдим, Аллоҳга шукур», — дея пичирлар эдим. Аммо-лекин кутилмаганда фалокат юз берди, машина паст-баланд тупроқ йўлдан бора туриб, ҳайдовчи мўлжалдан адашдим ёки бошқа бир сабаб бўлдим, бир дўнгликка зарб билан урилди-да, чуқур жарликка ағдарилиб кетди. У тўрт-беш маротаба думалаб бориб, қиялиқдаги қандайдир бир тўсиққа урилди-да, филдирак-лари осмонга қараганча тўхтаб қолди. Гурсиллаб, чархпалак бўлиб пастга думалаб кетаётганимизда: «Ниҳотки барча ниятларим шу билан тутади?» — деган фикр лоп этиб ҳаёлимдан ўтди. Аммо танамда ҳеч қандай оғриқ сезмадим. «Аттанг, аттанг, шаҳид одам руҳини безовта қилиш...» Бир зум бошим айланиб, кўзим тинди. Аммо тезда ўзимга келдим. Барчамиз машина остида чалқанча ётардик. Энг аввал ўғлим Аҳмадхўжа пачоқ-пачоқ бўлган машина остидан чиқди, йиги аралаш кўрқув-ҳаяжон билан: «Ҳай-ҳай, соғмисизлар, дадажон, тузукмисиз?» — деб бақирди ва тоғамнинг қўлларидан тортиб, машина остидан чиқишига кўмаклашди. «Худо сақлади, Худо сақлади» деб ҳаммамиз бирма-бир машина остидан чиқиб, бир чеккага бориб чўккаладик.

Ажабо, темир машина пачоқланган, унинг ойналари чил-парчин бўлган-у, аммо бирорта одамга шикаст етмаган, ҳамма соғ қолган эди. Бунга ақл бовар қилмасди. Тоғам қайта-қайта: «Худого шукур, Худого шукур!» — деб такрорларди. Ниҳоят, у менга юзланиб, иккиланибгина сўз қотди:

— Абдулҳакимбой, аслида шаҳид ўлган отанг хоқини қўзватмаслик керакмиди? Балки унинг руҳини безовта қилганимиз учун машина ағдарилдимикин? Бу ҳақда бир нима дейиш қийин, албатта, буни Аллоҳнинг ўзи билади. Лекин шунга аминманки, сен кўп йиллар мобайнида отангнинг ҳоқини сидқидиллик билан қидириб

топдинг. Шунинг учун ҳаммамиз соғ қолдик. Худонинг раҳми келди-ёв, отангни ар-
воҳи қўллади-ёв!..

Тоғам кўзларида ёш билан тиловат қилиб, уни шаҳид ўтганларнинг руҳи-покла-
рига бағишлади, ҳаммамиз юзимизга фотиҳа тортдик.

Хулласи калом, отамнинг хокини Тошкентга олиб келиб, уни «Минор» мозори-
га дафн этдик. Қабри устига хотира тоши ўрнатдик. Унинг тепасига зарҳал ҳарф-
лар билан «Қаҳҳорхўжа отажоним, 45 йилдан кейин ҳокингишни қидириб толган
яккаю ёлғиз фарзандингиздан», деб ёздириб қўйдим. Кўнглим тасалли топгандек
бўлди. Аммо-лекин йўлда содир бўлган фалокат ва унинг ҳаммамиз учун безарар
яқун топгани каминани ҳамиша ҳайратга солади...

Профессор Қаҳҳорий ҳикоясини тугатгач, қаддини ростлаб, кўтаринки кайфи-
ягда кафтларини бир-бирига ишқалади:

— Мана шунақа, меҳрибонларим! — деди у майин кулимсираб. — Каминанинг
кимлигини ҳам анча-мунча билиб олдинглар! Руҳан биз ўзаро яна жиндай яқин-
лашдик. Кўзларингиздан кўриб турибман: бир-биримизга нисбатан ўзаро ҳурмат,
меҳр-оқибат уйғонаётгани ҳам таҳсинга лойиқ, албатта. Ана энди сизларни эши-
тишга тайёрман. Сизларнинг ҳам асли кимлигингизни билиб қўйсам, фойдадан хо-
ли бўлмайди. Каминадан кейин ёши улутроғимиз, билишимча, сиз бўласиз, муҳта-
рама Гулшода бону! Марҳамат қилиб, ҳикоянгишни бошланг, қулоғимиз сизда.

Башоратчи аёл ийманибгина қаддини ростларкан, бамисоли бутун умр йўлини
зумда ҳаёлида жонлантирмоқчидек, бир лаҳза ўйга толди.

Сеҳрли тош изидан

Саидбек кечки пайт Тошкент Давлат қаҳрабo барқи жойлашган худуддаги сув
тақсимлаш ва ахлат тўкиш тизими корхонасида ишлайдиган собиқ синфдошининг
эски шаҳардаги уйига бориб, дарвозани тақиллатди. Ичкаридан ёши эликларга бо-
риб қолган нуроний онаси — Меҳринисо ая чиқиб, қуюқ сўрашгач:

— Вой, хабарингиз йўқми? — деди ҳайрон бўлиб. — У кўчиб кетганига икки
йилдан ошди-ку; ҳозир Чилонзор Оқтепасида туради. Гулҳаний кўчасидаги бирин-
чи ҳовли. Телефонини ёзиб олинг, айланай: 45-41-41. Ҳозир борсангиз уйдан то-
пасиз, яқиндагина ўзи сим қоқувди...

Орадан ярим соат вақт ўтмай, йигит «I» рақами ёзилган кўк дарвоза тутмасини
босди. Эшикни Акрамнинг ўзи очди.

— Э, дўстим, бор экансан-ку бу оламда! Қайси шамол учирди? Марҳамат,
марҳамат! — дея хитоб қилди собиқ синфдоши ҳаяжон ичида оғзининг танобини
қочириб. Улар кучоқлашиб кўришишди. У меҳмонини ичкаридаги меҳмонхонага
бошлаб, оппоқ шойи дастурхон тўшалган столнинг тўрига ўтқизди. Акрам мактаб-
даям бир пасда эҳтиросга бериладиган, гапдонгина бола эди, шу одати ҳалиям қол-
мабди.

— Қалайсан энди, дўстим? Уйдагилар тинчми? Ҳалиги, нимайди... Саидмансур
амаким, холам соғ-саломатмилар?... Ўзинг уйландингми?... Хизмат қаерда?... — дея
саволларни қалаштириб ташлади, лекин уларга жавоб кутиб ўтирмай, яна ўзи гапи-
да давом этди: — Ҳар ким ўз қобияига биқиниб, турмуш тапшивлари билан ўрала-
шиб юраверадиган ғалати замон бўлаяпти-да, дўстим. Биров-бировдан хабар олай,
қол сўрай, демайди. Назаримда, одамлар борган сари кичрайиб, майдалашиб ке-
таётгандай. Маънавий маънода айтаяпман буни... Шунинг учун ташрифингдан жу-
да хурсандман. Аксига олиб, уйда бир ўзимман. Ҳалиги, нимайди... хотин онасини-
кига кетган...

Саидбекка собиқ синфдошининг гапини бўлишга тўғри келди. У ташвишли
қиёфада қайлиги Назиранинг сирли тарзда бойиб бўлгани, яшм тоши ва улар билан
боғлиқ туши ҳақида батафсил сўзлаб берди. Гап Амирнинг давлат қаҳрабo барқи
яқинидаги кўрғончаси ҳақида кетганда, Акрамнинг бақалоқ юзига саросима ва ха-
вотир ифодаси балқиди. Бир зум ўйланиб турди-да, вазмин оҳангда сўз қотди:

— У ерга яқинлашиб ҳам жуда хавфли, дўстим. Ўзинг ҳам билсанг керак:
кўрғончани ҳўкиздай-ҳўкиздай барзанги йигитлар қўриқлашади. Бир уриб белинг-
ни синдиришлари улар учун гупургандай гап.

— Канализация ва сув тармоқлари орқали кўрғончага хуфия кириш йўллари
бордир, ахир? — сўради Саидбек қошларини чимириб.

— Ҳалиги, нимайди... йўқ эмас, албатта, — деди Акрам негадир иккиланиб. Ке-
йин миясига бир фикр келди чоғи, пича чехраси ёришиб, шошилинч ётоқхонаси
сари йўналди. Сал ўтмай қўлида катта ватман қовозга чизилган харитани кўтариб

чиқиб, уни стол устига ёзди. Харитада аҳоли яшайдиган мавзелар, кўп қаватли уйлар, йўллар, турли ташкилот ва корхоналар ҳамда кўк ва қизил чизиқлар шаклидаги уларни ўзаро туташтирувчи канализация ва сув ўтиш тизимлари тасвирланган эди. Акрам хаританинг қоқ ўртасига қўлини нуқиб, яна гапга тушди:

— Мана бу — қўрғонча. Унинг жануб, шарқ ва ғарб томонлари кечаю кундуз қўриқланади. Шимол томонида беш гектар ерли катта боғ бор, деворининг баландлиги тўрт газга борса керак-ов. Бу етмагандек, тепа қисмига танага игнадек санчилувчи сим-тўрлар пайвандлаб чиқилган. Ҳалиги нимайди... Ана шу девордан ошиб ўтолсанг — марра сеники. Лекин ичкарида бузоқдай-бузоқдай този итлари бор: кундузи уларни боғлаб қўйишади, кечалари қўйиб юборишади. Уларни тинчитиш учун ҳар бирининг олдига уйқу дориси қўшилган қолбаса ташлайсан. Бу — қўрғончага киришнинг бир йўли. Иккинчи йўлига келсак... ҳалиги, нимайди... буниси янада мураккаброқ. Манави қалин қизил чизиқларни кўраяпсанми? Булар — канализация тармоқлари. Мана бу эса, — Акрам бармоғи билан қўрғонча девори яқинидаги йирик бир қора нуқтани нуқиб кўрсатди, — канализация қудуғи. Устингга ғаввослар қиядиган энгил-бош кийиб, мана шу қудуққа тушасан-да, ахлат оқими устидан боғ томонга сузасан. Кўраяпсанми, ҳар икки юз газ масофада тепангга қудуқлар пайдо бўлади. Жами етти қудуқ бор. Сен уларнинг еттинчисидан юқорига кўтариласан-да, секин, жуда секин қудуқнинг қопқоғини очасан. Сўнгра чор-атрофга аста мўралаб, ҳеч кимса йўқлигига ишонч ҳосил қилгачгина юқорига чиқишинг мумкин. Ҳовлини бўйи нақ икки газ келадиган Найнов лақабли Рустам деган йигит қўриқлайди. У тунги соат бир-иккиларда уйқуга ётади. Шунинг учун у ерга икки-учларни мўлжаллаб борганинг маъқул. Хуллас, қудуқдан чиқишинг билан уч қаватли ҳашаматли бинонинг бўйи эллик, эни ўн беш газли катта айвонига юзма-юз келасан. Одатда кечаси у ерда ҳеч ким бўлмайди. Ҳалиги, нимайди... айвон деразалари ҳам кўпинча очиқ туради. Ана шу деразаларнинг бирдан ошиб ўтиб, секин иккинчи қаватга кўтариласан. Тахминимча, қизингни опаси билан иккинчи қаватдаги меҳмонхоналарнинг бирдан топасан, — шундай деб Акрам чўнтагидан сигарет чиқариб, шошимай тутатди.

— Сен буларни қаердан биласан? — сўради Саидбек унинг бир сония жим қолганидан фойдаланиб.

— Сениям калланг ишлайди: маслаҳат учун роса одамини топибсан. Ўтган йили Амир ака қўрғончасидаги сув ва канализация тармоқларига дахлдор жами қувурларни алмаштирди, мен охиригача шу ишларнинг бошида туриб, қўрғончада бир ой кечаю кундуз тер тўкканман. Шу боис уни ипидан игнасигача биламан.

— Ўзимам Худо деган одам эканман-да, — деди Саидбек хурсанд бўлиб. — Келиб-келиб сени кўнглимга солганини қара!..

— Секинроғам айтасанми?... — деди Акрам ҳам худди ёш боладай суюниб. Кейин яна бирдан жиддий қиёфага кирди: — Албатта, дўстлигимиз ҳаққи, мен сенга қўлимдан келган ҳамма ёрдамимни аямайман. Эски «Москвич»им бор, қўрғонча чорбоғининг девори остигача ўзим элтиб қўяман. Истасанг, ғаввос кийим-бошларини ҳам ўзим топиб бераман. Қизингни, ҳалиги нимайди... сеҳрли тоши билан қўрғончадан олиб чиқиб кетиш йўллариниям обдон ўйлаб кўришимиз керак бўлади. Хўш, сенга савол: уни ахлат қувури орқали олиб чиқа оласанми? Йўқ, Бечора унинг бадбўй ҳидиданоқ бўғилиб ўлиши мумкин. Девор ошиб ўта олишингга кўзинг етадими? Йўқ. Нозик-ниҳол қиз болага тўғри келмайди бу. Хўш, яна нима қила оласан?

— Яна бирон йўли чиқиб қолар. Олдин ичкарига ўзим кириб олай, бу ёғига Худо — пошшо.

— Албатта, ҳар бир ишни Худога суяниб амалга оширганга не етсин, лекин бу масалада ҳозирданоқ бирон аниқ режа тузиб олмасанг, нимайди, ҳалиги... бу ишинг Тангригаям хуш келмайди. Парвардигор ҳам режали, батартиб одамларни яхши кўради.

— Қўрғончада машиналар бўлса керак, ахир?

— Секинроғам айтасанми? Ана энди сал ўзингга кела бошладинг. Бутун бошли автоқўналга, гараж бор у ерда. Ана шуларнинг каттароғида, айтийлик, КРАЗ ёки МАЗда қизингни олиб қоча олсанг қани эди! Шу иш қўлингдан келадими, дўстим? Бунақа воқеаларни детектив фильмларда кўп кўрсатишади-ку, ахир! Агар ишнинг удасидан чиқа олсанг, номинг тарихда қолишини биласанми ўзинг?

— Э, менга бу нарсанинг кераги йўқ, — деди Саидбек ҳафсаласиз қўл силтаб.

— Майли-да, мафиянинг қўлидан қиз олиб қочиш қанақа бўлишини бутун дунёга кўрсатиб кўярдинг. Бу ҳақда газета-журналлар роса шов-шув кўтарган бўларди. Шу ишни уйда қилолсанг, ҳалиги, нимайди... ҳатто миллий қаҳрамонимизга айланишинг ҳам ҳеч гап эмас.

— Бас қил, оғайни! — деди Саидбек, асабий оҳангда унинг гапини бўлиб. — Қачондан бери аравани қуруқ олиб қочадиган одат чиқардинг? Айтдим-ку, бу гапларнинг менга кераги йўқ. Ҳозирги менинг шароитим ҳар қандай майнавозчиликни йириштириб, ҳар бир дақиқани ғанимат билиб иш тутишимни тақозо этади. Агар билсанг, улар севгилимни тортиб олиб, менинг инсоний ҳуқуқларимни оёқос-ти қилишди, қайлиғимнинг шахсини ҳам ҳақоратлашди. Уларга ўша тош-қурол керак, Назирахон эса унинг «тили»ни билади. Унинг бор айби — шу. Бу қандай бедодликки, қайта қуриш бошланиб, шўроларнинг зўравонлигидан энди қутула бошлаганимизда бу ёқдан манави кўча зўравонлари чиқиб турса!.. Бу қандай қабоҳатки, Иблис йўлига кирган қандайдир безорилар тўдаси билган номаъқулчиликларини қилаверса-ю, улар учун шаҳар бедарвоза бўлиб қолаверса!.. Бу қандай надоматки, улар бизнинг бошимизга не қисмат ва не балоларни солса-ю, биз худди манқуртлардай бош эгиб, қўл қовуштириб ўтираверсак. Йўқ, оғайни, пичоқ бориб суякка тақалди, бунга ортиқ тоқат қилиб бўлмайди. Мен ҳозир уларга қарши ҳаёт-мамот жангига киришга ҳам тайёрман!..

Собиқ синфдошининг чин юракдан ёниб айтаётган гапларини тингларкан, Акрамнинг ҳам юрагига ўт тушгандай, унинг руҳиятида ҳам исёнкор бир туйғу уйғонгандай бўлди.

— Ҳамма фожиа шундаки, дўстим, кўча безорилари ҳозирги қайта қуриш давридаги бошбошдоқликлардан фойдаланиб, ўзаро бирлашиб олишди, пес песни қоронғида топади, деганларидек, улар энди ўша сен айтган шайтоний қилмишларини уюшган ҳолда амалга оширишмоқда. Жипслашиб, баҳамжиҳат бажарилган ҳар қандай иш эса, ҳаммавақт катта самара беради. Хўш, уларнинг бу тариқа ҳаёт майдонига чиқишларига ким айбдор, деб ўйлайсан? Албатта сен билан биз! Мана, сен қайлиғингни ўтирлатмагунингча бу масалага бармоқ орасидан, лоқайд қарардинг, тўғрими? Йўқ-йўқ, гапимни бўлмай тур, бефарқ эдинг, вассалом! Мана энди улар сенинг ҳам думингни босганларидан кейин типирчилаб қолдинг. Унгача, ҳалиги, нимайди... «туя кўрдингни — йўқ» қабилда миқ этмай, хотиржам яшаб юрувдинг...

— Бас қил, Акрам! — деди Саидбек фйгон бўлиб, қўлини юқорига кўтараркан. — Бу даъвойинг унчалик тўғри эмас. Уларга қарши мен бир илмий журналист сифатида ҳаммавақт курашиб келганман. Ҳар хил жиноий ишлар ҳақида «Мафия», кейин «Уюшган безорилар» деган воқеий ҳикоялар ҳам ёзганман. Улар босилиши арафасида баъзи бир амалдорлар мени: «Кимлар билан ўйнашяпсан!? Нақ калланг кетади-я!» — деб кўрқитишга ҳам уринишди. Лекин мен орқага чекинмадим. Ўша ҳикояларимни «Би-би-си»да ҳам икки-уч марта ўқишибди. Буям ўша курашнинг бир тури бўлмай, нима, ахир?

— Секинроғам айтасанми? Мени маъзур тутасан, дўстим, бу ишларингдан бе-хабар эканман. Курашнинг энг зўр усулларида-ку бу, ахир! Лекин, биласанми, ҳозиргина айтган фикримнинг жуда кўпчиликка дахли бор. Назаримда, ҳамма шунча деб ўйлайди: э, нима содир бўлса кўчада бўлаяпти-ку, менга нима алоқаси бор, жиноятчилар кимларнингдир бошлари устида юрибди, кимларнидир тинчитиб кетишяпти, лекин менга тегишмаяпти-ку, деб қарашади. Лекин калтакнинг икки учи бўлади. Вақти-соати етиб, унинг бир учи ўзига келиб теккандагина сергак тортади. Ҳар қандай ёвузликка қарши мурасасиз курашиш лозимлигини англаб, ҳатто қаҳр-ғазабга минади, шундайам ўзини хафа қилганлар билангина «ҳисоб-китоб» қилиш йўллари ахтара бошлайди. Ваҳоланки, ҳар бир инсоннинг ҳаётида қувонч ҳам бўлади, ғам-қайғу ҳам. Вақти-соати билан у бахтга ҳам йўлиқади, бахтсизликка ҳам мубтало бўлади. Аммо ҳеч қачон фақат биргина ҳолат муқим мавжуд бўлиб қолавермайди. Бутун умр бахтлиман ёки ўла-ўлгунча бахтсизман, дейдиган одамнинг ўзи йўқ, бўлмайди ҳам. Назаримда, жуда бахтиёр яшайдиган одамлар ҳам ҳамиша сергак ва хушёр бўлишлари, қайси жабҳадалигидан қатъий назар, ёвузлик кўз оч-дими, дарҳол унинг томирига болта уриш пайига тушишлари лозим.

— Мана бу фикрингга юз фоиз қўшиламан, оғайни. Инсонлар тақдири бамисоли занжирдай ўзаро чирмашиб-чатишиб кетган. Бир оиладаги одамнинг тақдири бошқа оила аъзолари тақдирига таъсир қилгани каби, бир оила тақдири давлатга, давлатнинг тақдири эса бутун дунёга таъсир кўрсатади. Сайёрамизнинг ҳаёти бўлса, бутун Коинот ила уйғундир. Шу боис ҳам биз, одамлар, бир-биримизнинг тақдиримизга, кулфату бахтсизликларимизга бефарқ қарамаслигимиз керак. Чунки биз ҳаммамиз бир ўйда, бир оилада, бир жамият ва бир сайёрада яшаймиз. Модомики шундай экан, тақдир-қисматимиз ҳам, бахт-саодатимиз ҳам эзгулик ва комиллик йўлида нечоғли юксалишимиз ҳамда ёвузликнинг пайини қирқиш ниятида нечоғли мурасасиз кураша билишимизга боғлиқ.

— Қойилман! Жуда улут фикр! — хитоб қилди Акрам яна ҳаяжонга тулиб. — Лекин, ҳалиги, нимайди... хом сут эмган бандаси комиллик бобида ҳозирча ўзимиз-

нинг Тўйтепадан нарига ўтолмаяпти. Аксари ишлари хато ва гуноҳлардан иборат бўлаяпти. Чамаси, даҳо шоир Умар Хайём ҳазратлари ҳам: «Хоҳлаган ишимни хоҳламас Худо, Қачон истакларим айлабди бажо, Унинг истаклари тўп-тўғри бўлса, менинг истакларим ҳаммаси хато», — деб бежиз ёзмаган кўринади.

— Жуда тўғри, оғайни! Лекин мен айнан шу ишда асло хатога йўл қўёлмайман! — кескин унинг гапини бўлди Саидбек.

— Секинроғам айтасанми? Худди шундай! Лекин барибир сени огоҳлантириб қўйишим керак: Худо кўрсатмасин, мабодо, қўлга тушиб қолсанг борми... — Акрам баттар ҳаяжонланиб, тез-тез нафас ола бошлади. — яна айтаман: аввало Худойим Ўзи асрасин, лекин омадинг юришмай, қўлга тушиб қолсанг, тамом бўлдим деявер. Мафия, ҳалиги, нимаиди... ўзларига қарши бош кўтарган одамларни кечиришмай-ди. Пайсалга солмай, гумдон қилиб юборишади.

— Буни мен жуда яхши тушунаман! — деди Саидбек қовоқ-лунжини осилтириб. Кейин мезбоннинг ўзини босиб олишини кутибми, пича сукут сақлаб турди-да, қатъият билан сўради:

— Хўш, оғайни, эртага ишхонангга неччида борасан?

Акрам яна ҳаяжонга тушди.

— Нима бало, сен эртагаёқ ишга киришмоқчимисан?

— Эртага тундаёқ Амир бойваччанинг қўрғончасига кирмоқчиман.

— Юрагингга қойил-е! Лекин...

— Нима лекин?

— Сен қандай қарорга келдинг: қўрғончага девор ошиб кирмоқчимисан ёки қувур орқалими?

— Сен нима маслаҳат берасан?

— Назаримда, девор ошганинг маъқулроқ. Ҳар ҳолда...

— Яхши. Унда илгак билан арқон керак бўлади.

— Эртага тушдан кейин келсанг, уларни омборхонадан ўзим олиб бераман.

— Маъқул.

— Қолган ишларни эртага келганингда режалаштириб оламиз.

— Жуда соз, оғайни! Раҳмат сенга!

— Э, раҳматга бало борми? Сени Худойим Ўзи қўлласин, азиз-авлиёлар, боболаринг руҳи поклари мададкор бўлсин!

— Илоҳи омин! Айтганинг келсин.

Улар ташвиш ва ҳаяжонда худди туғишган ака-укалардай самимий хайрлашишди.

Нохуш савол-жавоб

Эрталаб хуфтон кайфиятда уйғонган Асад юз-қўлини ювиб, овқатланиш хонасига кирганида, дадаси Баҳром Шайх ота аллақачон бомдод намозидан қайтиб, чой ичиб ўтирган экан. Онаси Мунаввархон ая ошхонада «жиз-биз» қилиб алланималарни пишириш билан банд эди. Хотини Дилбархон эрталабдан ишга отланган, қизлари Наргиза билан Нафиса ҳам ўқишга кетишганди. Отаси билан анча мураккаб ва нохуш савол-жавоб кечишини олдиндан туйган файласуф салом бериб, жимгина хонтахтанинг паст томонига — падари бузрукворининг рўпарасига бориб ўтирди. Кутганидай Баҳром Шайх ота дарров Назира хусусида гап очди.

— Ўғлим, қизимизнинг соғлиғи қалай? Хабар олдингизми?

— Ҳа, кеча борувдим. Анча тузук. Кечқурун кечикканимнинг боиси ҳам шу, — деди Асад базўр товуш чиқариб. У отасини яна алдашига тўғри келаётганидан виждон азобида эди. Аслида у кеча кечқурун яна Раҳматилланинг олдида борган, қизини қутқариш йўлларини икковлон алламаҳалгача муҳокама қилишган, барибир аниқ бир тўхтамга келишолмаган эди.

— Биласизми, ўғлим, кечаси мен валати туш кўрдим, — деди отаси хавотирли оҳангда оппоқ соқолини аста тутамлаб.

Бу гапдан дилига гулгула тушган Асад унга савол назари билан тикилди.

— Қизингизни кўргандирсиз-да? — сўради у қовоғини уйганча, олдидаги пахта гулли пиёлага чой қуяркан. Отаси авлиёсифат одам эмасми, турли ботиний ва ғойибий йўллар билан ҳамма гапни билиб олиши мумкинлиги, ҳатто содир бўлажак ҳодисотлардан ҳам баъзан олдиндан хабар топиб туриш одатларини Асад яхши биларди.

— Ҳа, Назирахон ётоқхонада, чорпоёда ичкўйлақда кўрқув ичида ўтирганмиш. Қўлида яшм тошини маҳкам ушлаб олганмиш. Чор-атрофини эса катта-катта ола-чипор илонлар ўраб турганмиш.

Асад сал енгил тортиб, кулимсиради.

— Халқимизда: «Тушда илонни кўрсанг — ганж, ўнгингда кўрсанг — янч», — деган мақол бор. Яхши туш кўрибсиз, дадажон. Шарқда тушга кирган илон — бойлик рамзи, дейишади.

— Тўғрику-я, лекин мен кўрган илонлар буралиб-эшилиб, қизимизга ташланиш пайида эди. Фикри ожизимча, бу туш жигаргўшамизга қарши яна ёвузлик бош кўтаргани, биз эса душманларимиз олдида ожизлигимиз ёхуд қандайдир хасталик хавфи борлигидан дарак беради. Боз устига, тушимга кирган илонлар товуш чиқариб, вишиллаётганди. Бу дегани, қизимизни унинг қайсидир мулкани гўё ўз манфаати йўлида кимгадир туҳфа этишга кўндиришгани, лекин у фавқулодда шайтоний бир фитнага аралашиб, пировардида ундан Иблис ва унинг малайларигина фойда кўришига ишора, деб ўйлайман.

Асад кўнглида отасининг ботиний билимларига яна бир карра тан бериб, ҳайратта тушаркан, бир нима дейишга ҳам қурби етмай қолди. У яқингача ашаддий моддийончи файласуф бўлган эмасми, ёшлигиданоқ кўрган тушларига қандайдир енгил-елпи, ҳавойи бир машгулотдай беписанд қарар, ҳар қандай тушни инсон руҳиятининг алақандай ботиний ўйинлари, мавҳумот ва тахайюлот турманига чулганган ҳаётий тасаввур ва таассуротлар инъикоси, деб ҳисоблар эди. Лекин ёши улғайгач, отаси ва баъзи бир диний китоблар таъсирида тушга нисбатан фикри ўзгара бошлаганди. Мана, ҳозир ҳам отаси невараси Назирахон билан бовлиқ кўнглисизликларни савқитабий йўсинда қарийб англаган, фақат унинг ечимини, калаванинг учини тополмаётганди.

— Шу боис кўнглим жуда безовта, — деди Баҳром Шайх ота вазмин оҳангда гапида давом этиб. — Назаримда, жигаргўшамиз қандайдир ёвуз кимсаларнинг қабохат тўрига илиниб қолган-у, ўша касалар яшм тошини ҳам ўз чиркин мақсадлари йўлида ишлатиш пайида уни қийноқ-қистокқа солишаётгандай...

Асад бошини ҳам қилиб олган, миқ этишга ҳам ҳоли қолмаганди. Ҳа, отаси Назирахоннинг сирли тарзда бойиб бўлишига доир жумбоқнинг тагига етган, лекин қизнинг касалхонадалиги ҳақидаги ёлгонгина унинг бу ишончига путур етказётганди.

— Дадажон, ҳеч қандай хавотирга ўрин йўқ, — деди Асад, ниҳоят, ўзини қўлга олиб. — Хотиржам бўлинг, мен ҳозироқ касалхонага бориб, ундан хабар оламан. Кейин дорилфунунга ўтиб, кечроқ Раҳматилла билан кўришишим керак. Бугунам кечроқ қайтишим мумкин.

Нонуштани ҳам чала-чулпа қилиб, бир пиёла чой ичган Асад шундай деб, ўрнидан турди-да, ташқарига йўналди. Лаҳза ўтмай, Баҳром Шайх ота машина моторининг гуриллаб ишлагани, кейин дарвоза очилиб, салдан кейин яна ёпиғани, шу заҳоти хонадонга сув сепгандай жимлик чўкканининг гувоҳи бўлди. Пичирлаганча, эзгу дуолар айтиб, омин қилди.

Асад машинасини катта кўчага олиб чиқаркан, кўзига текис асфальт йўлдан бўлак ҳеч нарса кўринмас, бутун фикри-зикри ҳозиргина отаси билан бўлиб ўтган ва ўзи учун ҳаддан зиёд мушкул ва кўнглисиз кечган ғайриоддий суҳбатда эди.

Падари бузрукворидagi кўп ноёб хислатларни у авваллари ҳам ботинан сезар, лекин бугун у кўз олдида фавқулодда илоҳий бир инсон, донишманд мутасаввиф сифатида намоён бўлганди. Назиранинг кутилмаганда ройиб бўлганидан шундоқ ҳам қайғу ва изтиробга ботиб, кечаси билан мижжа қоқмай чиққан йигитта бу кашфиёти ҳам ҳеч қандай тасалли беролмади. Аксинча, отаси билан бўлиб ўтган қисқа савол-жавоблардан кўнгли баттар чўқди. Фожиали жойи шунда эдики, отаси билан ораларига уларнинг ихтиёрларидан ташқари ёлгон аралашган, гарчанд у эзгу мақсадга хизмат қилса-да, юзага келган вазиятни баттар мураккаблаштирарди.

Бу қандайин чалкаш ва мураккаб дунё эканки, бошингни ёпсанг, оёғинг очилиб қолади, оёғингни ёпсанг...

Падари бузруквори рўпарасида талабчан домлага имтиҳон топшираётган укувсиз талабадай ташвиш ва хавотирда ўтираркан, Назирахон билан бовлиқ бор ҳақиқатни рўй-рост айтсаммикин, балки у ҳам бирон жўяли маслаҳат берар, деган фикр ҳам бирров ҳаёлидан кечди. Лекин яна унинг, қолаверса, онасининг соғлиғини ўйлаб, ниятидан қайтди.

Ана шундай оғир ўйлар исканжасида дорилфунунга қандай етиб келганини ҳам сезмай қолди. Дорилфунун эшигидан ичкарига кираркан, азбаройи паришонхотирлиги боис рўпарасидан ўтаётган одамларни кўрмас, саломларига ҳам алик олмас, бу етмагандек, мармар зиналар бўйлаб тўртинчи қаватта қандай чиқиб кетганини ҳам билалмай қолди. У ишлайдиган минбаргоҳ эса, иккинчи қаватда эди.

Тишини тишига босиб, қайтиб тушишига тўғри келди.

Йўқ, бугун маъруза ўқишга руҳан унинг қурби етмас эди. Шунинг учун ҳам-

касбларидан бирига ўрнига дарс ўтишини илтимос қилди-да, дарров ортига қайтди.

Яна машинасига ўтириб, тўхташ жойидан катта кўчага ўтаркан, бўлғуси қудаси Саидмансур аканинг олдига боришга қарор қилди. Зукко олим одам, бирон ақлли гап чиқар уйдан, кейин ўтли Саидбек билан гаплашсам фойдадан холи бўлмайди, деган умидда эди.

Домла ишлайдиган ўқув маскани талабалар шаҳарчасининг жануб томонида — энг чеккада жойлашган эди. Асад машинасини ўша ёққа ҳайдади...

Аксига олиб, профессор яқиндагина дарсга кириб кетган экан, узун даҳлизда у ёқдан-бу ёққа анча санғиб юришига тўғри келди. Ниҳоят, домла хонасига кираётиб, Асадга кўзи тушди-ю, юзига хавотир ифодаси иниб, дарров сўради:

— Яхшимисиз, Асаджон? Уйдагилар соғ-саломатми? Назирахон топилдими?

Файласуф маънос бош чайқади.

— Маслаҳатга келдим, домла. Қизимизни ерданам, кўқданам тополмаяпмиз. Кўнглимга ҳеч нарса сиғмаяпти. Ўғлингиз билан ҳам бир гаплашсам, дегандим.

— Мелисага хабар бердингларми?

— Йўқ. Дўстим Раҳматилла, фойдаси йўқ, деяпти.

— Бари бир хабар бериш керак. Ахир, бутун бошли одам уйдан чиқиб, ном-нишонсиз йўқолиб ўтирса-ю...

— Фожиа шундаки, қизим бизга хат ёзиб, рози-ризалик сўраб, ўзи кетган-да.

— Мен эшитмаган эканман. Қанақа хат?

— Ёнимда олиб юрибман. Мана, — Асад кўйин чўнтагидан хатни чиқариб, домлага узатди. Профессор уни олиб, тезгина ўз югуртиргач, юзидаги хавотир ифодаси янада қуюқлашди. Хатни қайтиб бераркан:

— Ҳа, Асаджон, бу ерда жиддий бир гап борга ўхшайди, — деди.

— Тахминимча, уни яшм тошини қўлга киритиш учун Амир бойваччанинг одамлари олиб кетишган. Ўғлингиз Саидбекнинг нимадандир хабари бўлиши керак, ахир! Билишимча, улар яқиндагина учрашишганди.

— Лекин у, ҳеч нарса билмайман, деди. Бутун ўзи негадир шоша-пиша Акрам деган ўртоғининг ишхонасига кетувди.

— Акрам?

— Ҳа, собиқ синфдоши.

— У қаерда ишлайди?

— Қаерда ишлашини билмайман-у, лекин ота-онаси бизга қўшни.

— Мен ўғлингизни албатта кўришим керак. Иложи бўлса, ҳозироқ.

— Бўпти, излаб кўрайлик. Балки янгангиз бир нима билар, — Саидмансур ака шундай деб, ҳамсуҳбатини ичкари хонадаги телефон ёнига бошлади.

Улар анча-мунча уриниб, аввал уйга, сўнгра Акрамнинг ота-онасиникига сим қоқишиб, ишхонасининг номини аниқлашди. Кейин яна беш-олти марта «нўл тўққиз»ни териб, сўров шўъбасидан телефон рақамини топишди. У ерда дастакни кўтарган аёл кишининг овози ўрис тилида Акрамнинг хизмат юзасидан алақаёққа кетганини, кечки беш-олтиларсиз қайтмаслигини маълум қилди.

— Бу қандай гап?! — дея хитоб қилди Асад фирони кўкка ўрлаб. — Бугун қандай бадбахт кун эканки, қаёққа бормаи — тўсиқ, қаёққа юз бурмай — бошим деворга рўбарў келаяпти.

— Ҳаётда баъзан шунақаям бўларкан, Асаджон, — дея профессор ҳамсуҳбатини юпатишга уринди. Улар телефон қўйилган стол атрофида ёнма-ён ўтиришаркан, иккови ҳам безовта ва паришонхотир кўринишарди. — Ҳамма ишлар худди ўчакишгандай чаппасига кетаверади. Баъзан чарақлаб қуёш чиқиб турган бўлишига қарамай, шаррос жала остида қолиб кетасан, киши. Юз бор, минг бор жонингни жабборга берганинг билан ҳам ўйлаган нарсанг сира ижобат бўлмайди, аксинча, тўсиқ кетидан тўсиқ чиқаверади. Илло, вақт-соати етмагунча ҳеч бир иш жойидан жилмас экан. Вақт-соати етгандан кейин эса, бари ўз-ўзидан, хамирдан қил суғургандай ҳал бўлиб кетаркан.

— Тўғри, бу — бор гап, — деди Асад қовоқ-тумшурини осилтириб. — Лекин менинг вақт-соатим ҳаливери етиб келадиганга ўхшамайди. Агар у умуман етиб келса...

— Унақа деманг, Асаджон! — Саидмансур ака бор фикрини жамлаб, уни руҳий тушқунликдан қутқариш, унга далда бериш йўлларини зўр бериб изларкан, аксига олиб, миясига ҳеч бир жўяли ўй келмасди. Ниҳоят, у бир тўхтамга келди чоғи, одатича, вазмин оҳангда, дон-дона қилиб гапида давом этди: — Биласизми, Асаджон, ҳар бир инсонга берилган исм маълум маънода унинг тақдирини белгилайди, ҳатто, айтиш мумкинки, унинг ҳаёт йўлида қандайдир илоҳий бир дастуриламал бўлиб хизмат қилади. Шу маънода тўғри исм қўя билиш ҳам катта санъат ҳисобланади.

Асад гап нимага тақалишини тушунолмай, профессорга ағрайиб тикилди.

— Бу нафақат инсонлар, балки дунёдаги жами мавжудотлару нарсаларнинг ном-ларига ҳам дахлдор. Энди, айтинг-чи, «Титаник» кемаси поёнсиз Атлантика уммонига нега чўкиб кетган?

— Улкан муз тоғи — айсбергга бориб урилгани учун-да, — минғирлади Асад, доманинг бу оддий савол билан нимага шама қилаётганига ҳам тушунолмай.

— Муз тоғига бориб урилгани тўғри! — мамнунлик билан унинг фикрини тасдиқлади профессор. — Лекин муҳими — бу эмас. Кўҳна юнон асотирларида ёзилишича, жуда қадимги замонларда Рус тупроғида «титанлар» деган бир қабила яшаб ўтган экан. Улар тинч ва фаровон ҳаёт кечиришар, жаннатмакон ўлкаларида эса йўқ нарсанинг ўзи йўқ экан. Эркаклар алқомат, санамлардай баҳодир ва келишган, аёллари ҳам бамисоли ҳур ва пари-пайкаллар каби гўзал, жозибадор ва хушқомат экан. «Биз ҳамма нарсага эришдик, тараққиётнинг энг юксак чўққиларини забт этдик», — деб ўйлаган титанлар такаббурлик ва кибру ҳавога берилиб, бошқа қабилаларга паст назар билан қарай бошлашибди. Бундан ғазабга кирган Тангри таоло титанларнинг ерларига шиддатли сув тўфонларини юбориб, ўзларини мангу ҳалокатта юзтубан этибди...

— Жуда ажойиб асотир экан! — деди Асад ўйчан қиёфага кираркан, ҳайратини яширолмай.

— Унинг рамзий маъносига эътибор бердингизми? — сўради Саидмансур ака ва унинг жавобини кутмай, фикрини давом эттирди: — «Титаник» кемасини лойиҳалаштириб, ўта мукаммал шаклда қурган одамлар унга ном қўйишаркан, бу кўҳна асотирдан хабардор бўлишганими-йўқми, билмадим, лекин ўшандаёқ уни келажакда қандай аянчли қисмат кутаётганини англаб етишга кўпам ақл керак эмас эди. Титанлар тангрилар қаҳрига учраган бандалар эканлиги туфайли улар билан боғлиқ ҳар қандай хилқат, ҳатто сўз ва тимсол ҳам фожиали ҳалокатга маҳкум бўлаверса керак. Бу тарихий ҳақиқатни ҳаётий тажриба кўп марта тасдиқлаган. Лекин бу кўҳна ҳаётда Худо суйган бандалар, ҳатто уруғ ва қабилаалар ҳам жуда кўп ўтгани ҳам — бор гап. Айтайлик, ана ўша қадимда ўтган пайғамбарлар, азиз-авлиёлар...

Профессорнинг гапни қайси томонга бураётганини сал-пал англаб етган Асад унинг бир зум сукутда қолганидан фойдаланиб, дарров уни саволга тутди:

— Сиз сайидлар, шайхлар шажараларини назарда тутаятган бўлсангиз керак-да?..

— Балли, Асаджон! Энди ана шу шажарага мансуб қизингиз Назираҳон исмини олайлик. Уни, хойнаҳой, дадангиз Баҳром Шайх ота қўйган бўлсалар керак? Тўғри-ми?

— Тўппа-тўғри! — аста бош ирғади файласуф.

— Хўш, отангиз қандай ниятда бундай исм қўйганлар? — Саидмансур ака яна ҳамсуҳбатининг жавобини кутмай, гапида давом этди: — Бундай исми у киши: кенжа ўғлимнинг қизалоғи Яраттанининг энг суюкли қўлларидан бўлсин, у Парвардигоримизга назира бўлсин, деган эзгу ниятда қўйганлар. Тўғри топдимми?

— Тўппа-тўғри! — яна бош ирғади Асад.

— Отангизнинг ана шу нияти ижобат бўлиб, Назираҳон Худонинг суюкли бандаларидан бирига айланди, деб тахмин қилайлик. Хўш, бу ҳолда нима бўлиши керак эди? Бу ҳолда Парвардигор қизингизни суйган бандаси сифатида мураккаб синовларга юзма-юз қилиши, шу тариқа уни пиштириб, тоблаб, руҳий комиллик сари етаклаши лозим эди. Эҳ-ҳе, олис ўтмишда яшаб ўтган улуг набийлар ва азиз-авлиёлар ўзлари эришган руҳий комиллик чўққиларини забт этгунларига қадар Унинг озмунча синовларига сабр-тоқат ва матонат билан бардош беришмаган, шариат ва тариқатнинг машаққатли озмунча босқичларини босиб ўтишмаган, дейсизми? Хўш, энди сизга яна бир савол: қизингиз айни шу маҳобатли йўлга кирган ёхуд кирмаган деб айтишга бизда қандай далолат ёки кафолат бор?

— Менимча, ҳеч қандай, — деди Асад беихтиёр мийиғида кулиб қўяркан.

— Мана бу масалада сиз янглишдингиз! — деди Саидмансур ака кескин оҳангда, озгина бўлса-да, ҳамсуҳбатининг руҳиятини кўтара олганидан хурсанд бўлиб. — Билишимча, Парвардигор Назираҳонни авваллари ҳам бир неча бор оғир синовларга рўбарў қилган, тўғрими? Бу синовларга қизингиз мардона дош берган. Унга ўтмишимизнинг буюк алломалари кашф этган илоҳий тош тўҳфа этилгани-чи? Бу ҳам Оллоҳнинг улуг бир муруввати ва инояти эмасми?! Қизингизнинг бошига тушган ҳозирги савдолар ҳам, илоё, охири бахайр бўлсин, менимча, Унинг навбатдаги синовларидан бири эканига шахсан менинг иймоним комил...

Бу гаплардан Асад чинданам анча енгил тортган, шу боисми, яна кулимсираб:

— Қойил-е, домла! — деди мулоим оҳангда. — Мен сизни ўзимизнинг эски

моддикончи олимларимиздансиз, деб юрсам, илоҳий илмлардан ҳам бохабар экансиз-ку!..

— Энди биз ҳам ўз устимизда ишлаб, руҳий комиллик сари интилишимиз керак-да, Асаджон. Биз, ижодкор одамлар, ҳозирги қайта қуриш шароитида ҳамма нарсага жиддий ёндошиб, ҳолис баҳо беришимиз лозим. Керак экан, прагматик одамга айланишимиз, вазиятга қараб адолат билан иш услубимизни кескин ўзгартиришимиз ҳам фойдадан холи бўлмайди.

— Фикрингизга юз фоиз қўшиламан, домла! — деди Асад қаддини ростлаб ўрнидан тураркан, яна ўйчан қиёфага кириб. — Ҳар ҳолда олдингизга келиб, чакки қилмабман. Анча маслаҳатлар бердингиз, руҳимни кўтардингиз, катта раҳмат сизга! Соат бешларда мен ўзим сизга сим қоқаман, ўлгингиз билан бир гаплашиб кўрай-чи... Ҳозир Раҳматилланинг олдида боришим керак, у кутаяпти...

Улар бир-бирларининг қўлларини маҳкам қисиб, самимий хайрлашишди.

Гулшода бону ҳикояси

— Мен асли афғонистонлик ўзбекларданман, ўша Худонинг қаҳрига учраган юртда Амударё соҳилидаги мўъжаз шаҳарчалардан бирида туғилиб ўсганман, — дея аста ҳикоясини бошлади Гулшода бону. Рўпарасида ўтирган профессор Қаҳҳорий шошилмай чойдан ҳўпларкан, аёлга кўзларини қисиб, синчков тикилди. Назира ҳам қулогини динг қилиб, уни тинглашга чоғланди.

— Қурбон исмаи эрим, бир ўғил, бир қизим билан кўп қаватли уйда яшар эдик. Эрим ҳукуматта муҳолифат кучлар томонидаги бир генералнинг ёрдамчиси бўлиб хизмат қилар, ўзим шифохонада ҳамширалик вазифасини адо этардим. Шўролар билан афғон давлати ўртасидаги уруш айнаи авжига чиққан бўлишига қарамай, у бизнинг шаҳарчага етиб келмаган, лекин у бизга ҳам дақиқа сайин яқинлашаётганини ярим кечалари гумбурлаган тўп овозлари-ю, даҳшатли бўмба портлашларидан сезар эдик.

Бизнинг уйда асосан шўролар томонида бўлган ва мужоҳидларга қарши урушда бевосита босқинчиларга ёрдам бераётган одамларнинг оилалари яшар, шунинг учун улар шаҳарчамизни кетма-кет тарк этиб, кимдир Ўзбекистонга, кимдир Тожикистон ёки Қирғизистонга кўчиб кета бошлаганди. Кечаю кундуз генералнинг хизматида бўлган эрим бир куни ярим кечаси ташриф буюриб, қўлимга янги бошпурт тутқазаркан:

— Эртага тунда юк машинаси келади, — деди жиддий қиёфада, — унга энг зарур кўч-кўронингни ортасан-да, болаларимизни олиб Тошкентга жўнайсан. У ерда Қорақамишдан уч хонали уй сотиб олдим, сени хавфсизлик қўмитасининг икки ходими кузатиб қўяди. Уруш сал тинчиса, ўзим ҳам етиб бораман.

Бахтга қарши, ўша куни у биз билан ётиб қолди. Тонг саҳар соат тўртлар атрофида пақ-пуқ ўқ овозлари ва гумбурлаган бомба портлашларидан ҳаммамиз уйғониб кетдик. Қурбон акам сакраб ўрнидан турди-ю, шоша-пиша кийиниб, қўйин чўнтагидан тўппончасини чиқарганча, деразадан дастга қаради. Мен биргина ичкўйлақда қалтираб турарканман, ичкари уйдан кўзлари ола-кула бўлиб чиқиб келган болаларимни бағримга босдим.

— Нима г-гап? Шўро аскарлари б... бостириб келишди чоғи? — деб сўрадим тилим зўрға айланиб.

Турмуш ўртоғим саволимга жавоб бериб улгурмади. Қулоқни қоматга келтирувчи портлаш овози эшитилиб, бамисоли қиёмат қойиб қўпгандек бўлди. Кучли зилзила бошланиб, кўз олдимда дераза ойналари чил-чил синиб кетди. Темир-бетон шип қарсиллаб иккига бўлиниб, устимизга тушаётганини кўрдим-у, жон ҳолатда икки боламни ташқарига етакладим. Дераза ёнида турган эримнинг оёқ ости чўкиб, пол билан бирга пастга қулаётганига кўзим тушиб, бор овозим билан чинқириб юбордим. Менинг бу аҳволимни кўрган болаларим ҳам дод-вой солиб йиғлаб юборишди. Мана шу таҳдид гандираклаб ташқари эшикка етиб келганимизда, шундоқ рўпарамизга шипнинг баҳайбат темир-бетон тахтаси қийшайганча қулаб, йўлимизни тўсди-қўйди. Ҳаммаёқни тарақа-туруқ, қарс-қурс овозлар босиб кетган, ҳали тонг отиб улгурмаганига қарамай, ҳаммаёқ ёришиб кетган, чамамда, кўп қаватли уйимизнинг қайсидир қаватида ёнғин бошланган эди.

Мен жигаргўшаларимни бағримга босганча, жон-жаҳдим билан уйнинг бурчак томонига отилдим. Назаримда, мана шу бурчаккина бизни бу қиёматдан қутқариб қоладигандай эди. Кўнглимнинг бир чеккасидан, болаларим билан ўзимни деразадан ташласаммикин, деган фикр ҳам ўтди. Лекин биз тўртинчи қаватда яшашимиз,

шу боис омон қолишимиз барибир амримахол эканлигига ақлим етиб улгурмай, яна бир фалокатга юзма-юз келдик. Биз етиб борган бурчак поли фавкулотда қарсилаб ёрилди-ю, тахта, қўла, темир-бетон парчалари билан бирга айқаш-уйқаш бўлиб, пастга учиб кетдик... Йўл-йўлакай бошимга алланима қаттиқ зарб билан урилди, ҳушимдан айриларкан, бағримдаги икки жигаргўшамни бор кучим билан қучоқлаб олганим элас-элас ёдимда қолди, холос...

Ҳушим жойига келганда мен шип ва деворлари оппоқ, шинам бир хонадаги оппоқ кўрпа-тўшақда ётардим, оғзи-бурнимга кислород юборувчи елим қувурча уланган кичик ниқоб ёпилган, чап оёғим гипсланган, тепамда эса, оқ халат кийган малла сочили ўрис аёли ўтирарди.

— Слава богу, вы живы, — деди у тилла тишларини кўрсатиб майин жилмаяркан. Кейин кафтини пешонамга қўйиб кўрди-да, хурсанд бўлиб қўшимча қилди: — И температура нормальная... и пульс более-менее ровный...

Маълум бўлишича, мен Қандаҳордаги шўро аскарлари даволанадиган ҳарбий шифохонада уч кечаю уч кунудуз ўзимни билмай ётибман. Қурбон акамнинг хавфсизлик кўмитаси соҳасида шўро ҳукуматига кўрсатган хизматларини эътиборга олиб, каминга жиддий эътибор билан қарашибди. Турмуш ўртоғим бир вақтлар Тошкентда ўқиган эмасми, мен ҳам ўрис тилини унча-мунча билардим, ҳамшира аёлдан болаларим қаердалигини сўрадим. Улар ҳалок бўлганларини эшитиб, яна ҳушим бошимдан учаёзди. Ётган жойимда қон йиғладим.

Ўрис аёл айтишича, уч кун аввал бизнинг уйга мужоҳидлар бомба ташлашибди. Беш қаватли уй қўтирчоқдай ағдарилиб, босиб тушибди. Атиги еттита одамнинг ҳаётини сақлаб қолишга муваффақ бўлишибди. Яхшиямки, биз юқори қаватда яшарканмиз, шунинг учун босиб тушган уй ҳаробаларининг устки қисмига кулабмиз. Икки томонимга ағдарилган фарзандларим темир-бетон тахталар остида қолиб, тезда жон беришибди. Қариндошларимиз Қурбон акамнинг жасадини аранг топиб, фарзандларимиз билан бирга ота-боболаримиз ётган хилхонага қўйишибди.

Худонинг қароматини қарангки, мен алақандай мўъжизавий тарзда тирик қолибман, бошим қаттиқ лат еб, темир-бетон уюми остида қолган чап оёғим синибди, холос. Унинг бурчак шаклида қулаган юқори қисми мени хароба остида бутунлай янчилиб кетишдан асраб қолибди.

Хуллас, одам боласи ҳамма нарсасига кўникар экан, бошга тушганини кўз кўрар, деб шифохонада бир ой даволанганимдан сўнг, ўзимга келиб, гипсни олиб ташлашди. Ҳеч нарса кўрмагандай ўша шифохонада ҳамширалик қила бошладим.

Бир куни уйимизга келиб юрадиган таниш зобитларнинг бири мени излаб топди-да, Тошкентда турмуш ўртоғим номига расмийлаштирилган уч хонали уйнинг ҳужжатлари ва калитини қўлимга топширди. Эртагаёқ ўша ёққа кўчишим мумкинлигини айтди. Қурбон акам шундай деб васият қилиб кетган эмиш.

Шундан кейин шўро масъулаари эримнинг ўзларига хизматларини ҳам, каминани ҳам буткул унутишди. Мен Тошкентга кўчмадим. Ота-онам, ёстиқдошим ва жигарбандларимнинг ҳоқи пойларини ётган, киндик қоним тўкилган тупроқни ташлаб қаёққа ҳам борардим, ахир.

Мен шифохонада ётганимда, азбаройи ғам-ғуссага ботганимдан баъзан ўзимни ўзим ўлдириш пайига ҳам тушиб қолардим. Шундай кезларда босинкираб, алоқ-чалоқ тушлар кўрар, тепамда оппоқ кийим-бошлардаги отахон ва онахонларнинг ғира-шира шарпаларини илгар эдим. Улар мени бамисоли дуо ўқиб, «куф-суф» қилишар, тепамда гўё исириқ тутатишаётгандай оппоқ туман пайдо бўлар эди. Сал ўзимга кела бошласам, бўлди, уларнинг ўрнини алақандай айиксимон қора шарпалар эгаллар, улар атрофимда парвоналардай чарх уриб айланишар, гўё менга жаннатий ҳузур-ҳаловатлар ваъда қилишаётгандай жавлон уриб рақс тушишар эди.

Шундан сўнг мен яшайдиган уйда (камина шифохона биносининг ёнбошида жойлашган биргина мўъжаз хонада истиқомат қилардим) валати ҳодисалар юз бера бошлади. Кечалари мен эшикни қулфлаб, дераза дарчаларини ҳам охиригача ёпиб, илагини илиб ётардим. Лекин, ярим кечаси бўлди дегунча, эшик ўз-ўзидан очилиб-ёпилаб, дарчалар ҳам кутилмаганда шамол билан тарақлаб очилиб кетарди. Хонада ҳеч кимни кўрмасам-да, тепамга келган аллакимнинг совуқ нафасини сезарканман, бутун вужудимни титроқ босиб, танамдаги энг майда туқларимгача тика бўлиб кетарди. Азбаройи кўрққанимдан терга ботиб, бакираман дердим-у, лекин товушим чиқмас, ётган жойимдан турмоқчи бўлардим-у, чоғим келмас эди.

Ҳаётлигида Қурбон акамнинг валати бир одати бор эди: нимадандир жаҳл чиқса, оғзига мум солгандай ҳеч ким билан гаплашмай кўяр, қошиқми, пиёлами, ликопчами — қўлига нима тушса — ўшани жаҳл билан пастга улоқтираверарди. Хонамга кўринмас «аллаким» ташриф буюра бошлаган дастлабки кунлардаёқ хонтах-

та устидан вилка-қошиқлар ўз-ўзидан ерга учиб туша бошлаганини кўриб, мени кечалари марҳум ёстиқдошимнинг руҳи безовта қилаётганини пайқадим. Чунки мен бунақа ҳодисаларга ҳаётимда биринчи дуч келишим, ўлган одамларнинг руҳлари мавжуд бўлиши мумкинлигини эса, тасаввуримга ҳам сиғдиrolмас эдим.

Дастлабки кунларда мен ундан юрагим ёрилгудай қўрқиб, лабларимга учуқ тошиб кетган бўлса, кейинчалик унга кўника бошладим. Ҳатто у билан руҳий мулоқот ўрнатишга, унинг нима истаётганини билишга уриниб кўрдим.

— Сиз — эримнинг руҳимисиз? — фикран сўрадим ундан рўпарамдаги қоронғи нуқтага зўр бериб тикиларканман. Лаҳза ўтмай, «тиқ» этган товуш эшитилди.

— Бу — «ҳа» деганингизми? — яна сўрадим қизиқишим ортиб.

Яна «тиқ» этган овоз келди. Мен мулоқотнинг ҳеч қурса ана шундай йўли топилганидан суюниб, саволларни қаторлаштириб ташладим:

— «Йўқ» деганингизни қандай англайман, жоним?

Икки марта «тиқ-тиқ» этган товуш эшитилди.

— Яхши, азизим! Сиз билан ҳеч қурса шу тариқа мулоқот қилаётганимга ҳам Худойимга чексиз шукроналар айтаман! Сизсиз, жигаргўшаларимсиз яшаш мен учун қанчалик азоб-уқубатлигини наҳотки тасаввур қила олмайсиз? Сизнинг бундай тунги «ташриф»ларингиз ҳам менга қанчалик оғирлигини наҳотки сезмайсиз? Бу кунимдан ўлганим яхши эмасми?! Энди айтинг-чи, жоним, руҳлар одатда Мункар-Накир савол-жавобидан сўнг кўкка, Парвардигор амир қилган жойга учиб кетади, дейишади. Шу тўғриси?

— «Тиқ».

— Сиз ҳозир қаердасиз? Жаннатдами?

— «Тиқ», «Тиқ-тиқ».

— Ҳаям, йўғам демоқчисиз-да?

— «Тиқ».

— Демак, сиз ҳали ердасиз, кўкка учмагансиз, шундайми?

— «Тиқ».

— Сизни бу ерда нима ушлаб турибди? Шаҳид кетган муррак фарзандларимиз доғими?

— «Тиқ». «Тиқ-тиқ».

— Тушунолмадим. Ё «ҳа», ё «йўқ» денг-да. Ахир, мен кунаро уларнинг қабрига гул қўйиб, Қуръон ўқиб келаяпман... Сизга ҳам...

Мен шундай деб, беихтиёр ҳўнграб йиғлаб юбордим. Яна «тиқ» этган товушни эшитиб, аранг ўзимни қўлга олдим.

— Демак, сиз мендан розисиз, шунақами?

— «Тиқ».

— Раҳмат, лекин сиз нима истайсиз?.. Менинг ҳам ўлишимни хоҳлайсизми?

— «Тиқ-тиқ».

— Демак, яшашим керак?

— «Тиқ».

— Аммо менинг сираям яшагим йўқ. Мен учун ҳаётнинг умуман ҳеч қандай маъниси қолмади. Лаънати уруш у дунёю бу дунёимни дўзахга айлантирди. Бутун умр икки жаҳон овораси бўлиб яшашдан қандай наф бор, ахир? Шифохонада куни билан ярадор аскарларни даволаб, ўзимни фақат шу иш билан овутаман. Кимни даволаяпман — дўстними, душманними — мен учун мутлақо фарқи йўқ. Мен учун Худонинг ёрдамига муҳтож бандаси бўлса — бас, борлиқ жисмим, бутун вужудим билан кеча-кундуз хизматини қилишга тайёрман. Фақат шу ишгина менга жиндек тасалли беради. Ваҳоланки, мен аллақачон, сиз ва жигарбандларимдан жудо бўлган дақиқаларимдаёқ қалбан ўлиб бўлганман!..

— «Тиқ-тиқ».

— Нима-нима? Кўнглимни кўтармоқчи бўлаяпсиз-да? Раҳмат. Лекин ишонинг: мен чинданам ўлганман! Худди совуқ биринж ҳайкалдай фақат жисмим қолган, холос.

— «Тиқ-тиқ».

— Яна «йўқ» дейсиз-а! Ўжарлигингиз ҳалиям қолмабди. Ҳай майли, сизнингча бўла қолсин. Ўлмаганман, дея қолайлик. Лекин сиз мендан нима истайсиз ўзи? Нима қилсам, кўкка учиб, Худойим сизга ато қилган жойда ҳаловат топасиз? Бадбахт ҳаётимни шу тахлит давом эттираверайми? Тирик ўлик бўлиб яшайверайми?

— «Тиқ-тиқ».

— Ёки ота-боболарим ва сизларнинг хоки пойларингиз ётган она тупроқни тарк этишимни хоҳдаяпсизми?

— «Тиқ».

Менинг энди жаҳлим чиқа бошлади.

— Нималар деяпсиз? Нега энди? Мен ҳеч қаёққа бормайман! Ўлсам, мана шу тупроқда ўламан!

Бу сафар «тиқ-тиқ» этган овоз баландроқ янгради. Қурбон акамнинг руҳи ҳам «дўқ-пўписа»га ўтанди, чамаси. Кейин кутилмаганда қорнимда оғриқ турди. Билишимча, бу ҳам эримнинг иши эди.

— Нима, қорнингдаги болани асра, демоқчимисиз? — менинг қорнимда чинданам уч ойлик болам бор, турмуш ўртоғим ҳам бундан хабардор эди.

— «Тиқ».

Хуллас, Қурбон акам билан бўлиб ўтган ўша кунги суҳбатдан шуни англадимки, унинг руҳи ҳали дунёга келмаган фарзандимизни асраб қолиш ва шу йўл билан ўз авлоди, ўз зурриёдини давом эттириш пайида мулки оламини тарк этолмай, сарсон-саргардон изғиб юрган экан...

Кўп ўтмасданоқ мен шўро зобитлари ёрдамида Тошкентга кўчдим. Кейинчалик эшитишимча, мужоҳидлар жўнаб кетган кунимнинг эртасигаёқ эрим ва фарзандларим ётган қабристонга ҳам, мен омонат яшаб турган шифохонага ҳам бўмба ташлаб, уларни таг-тути билан портлатиб юборишибди.

Қурбон акамнинг руҳи шу-шу мени бошқа безовта қилмади.

Долзарб масала

Одамзотнинг жами кулфатлари ва бахтсизликлари, урушлар, очарчиликлар, ха-сталиклар, офатларнинг ҳормас-толмас ташкилотчиси, одамларни қийноқ-қистокқа солиш ва уларнинг шахсий ҳаётларини заҳарлашни ўзига касб-кор қилиб олган Иблис, Коинотнинг энг буюк ёлғончиси ва фитначиси бўлиши билан бирга, жами ёвуз дўзахий кучларнинг тенги йўқ йўлбошчиси ва раҳнамоси ҳам эди. Унинг беқиёс истеъдоди шунда эдики, бизнинг асримизда Ер юзи аҳолисининг қарийб бешдан бирини Худо йўқлигига ишонтиришга деярли эришганди. Ўзининг ҳам фақат асотир, афсоналардагина мавжудлигини, умуман, инсон ҳаёли маҳсули эканлиги, аслида реал ҳаётда йўқ нарсалигини далиллашга айтарли муваффақ бўлганди. Билъакс, инсон табиати шундайки, фақат ўзи кўриб билган ва чиндан мавжудлигига ишонган нарсаларнигина тавоф қилади ёки уларга қарши курашади. Модомики Худо йўқ экан (Ўзи кечирсин!), демак, Унга сизинишнинг ҳам ҳожати йўқ. Дунё, бутун Коинот ўз-ўзидан, тадрижий тараққиёт маҳсули ўлароқ яралган-да, ахир! Шайтон ҳаётда йўқ нарсани, демак, унга қарши курашиш ҳам — бемаъни машғулот. Йўқ нарсани йўқ қилишга интилиш ҳам вирт тентаклик-да, ахир! Бу шайтоний мантиқ айниқса собиқ шўролар даврида «коммунистик мафкура» деб аталмиш шайтоний ғоялар мажмуи орқали халқ оммаси онгига тўхтовсиз сингдирилиб борилаган эди.

Эндilikда коммунизм ғояси ҳам, бу залворли сиёсий оқим мафкураси ҳам инқирозга юз бурган, бу эса Иблис бошчилигидаги зулмат аҳлининг жуда катта хатоси ва талофати эди. Жами шайтоний кучлар ва инс-жинслар раҳнамоси Улуспир ва унинг энг яқин гумашталари учун бу хато жуда қимматга тушган, минг йиллар мобайнида олиб борган Коинот миқёсидаги серкўлам ишлари чиппакка чиқишига бир баҳя қолган эди. Ҳозирги вақтда ана шу хатони тузатиш, зудлик билан коммунистик мафкуранинг ўрнини тўлдирувчи бир нима ўйлаб топиш — бениҳоя улкан аҳамият қасб этувчи вазифа эди.

Иблис ана шу долзарб масалани уюшманинг навбатдаги қурултойи кун тартибига қўйган эди.

У чигал эҳромдаги тилла курсида пайдо бўлиб, ҳаммаёқ тинчиб, бўлмага сувсеп-гандек жимлик чўккач, ноибларга шахмат тўшамадаги ҳар бир катакка ўтиришни таклиф қилди. Ўзи эса ирғиб ўрнидан турди.

Шайтонга сизинувчиларнинг олий ҳукмдори қурултой учун роппа-роса ўттиз уч дақиқа вақт ажратган, кун тартибидagi масалалар ҳам ана шу вақтга мосланган бўлиши керак эди. Агар бирор масала шу вақт ичида кўрилиб улгурилмаса, ўз-ўзидан кейинги қурултойга қолдириларди. Умуман, Иблис азбаройи ишлари кўплиги туфайли ҳар қандай расмиятчилик ва қорозбозликни жини ёқтирмас, ҳафталаб бе-самара мажлис ўтказадиган ерлик амалдорлардан фарқли ўлароқ иш вақтини жуда қадрлар ва ҳар бир лаҳзадан унумли фойдаланарди. Ўттиз уч дақиқадан сўнг бонг урилиши биланоқ у тилла курсида туманга айланиб кўздан ғойиб бўлар, пировардида уни чигал эҳтиромнинг бирон-бир бурчидан излаб топишга ҳар қандай уриниш тамомила бефойда машғулот эди.

У ҳозир ҳам сакраб ўрнидан турди-да, қаддини ростлаб, дарров кун тартиби-

ни эълон қилди. Сўнгра илҳом ва эҳтирос билан маърузасини бошлади:

— Муҳтарам жаноблар ва қадрли жаноби олиялар! Маълумингизким, бутунги кун тартибига қўйилган масала ҳар қачонгидан ҳам долзарб ва оламшумул аҳамиятга молик! Одамзот ўзи ўйлаб топган ва бизга жуда қўл келаётган улуғ коммунистик ғоя тағ-томири билан тубсиз чоҳга қулади, ҳисоб. Унинг бўш қолган ўрнини тўлдириш, одамзот билан ишлашнинг янги-янги мафкуравий усул ва услубларини излаб топиш бутунги куннинг энг долзарб вазифаларидандир. Зулмат аҳли учун муқаддас бўлган бу ишни биз — шайтонлар адо этмасак, ким адо этади? — гап шу ерга келганда Улуспир ғазаб билан кўзларини чақчайтириб, муштларини тутди. Кейин яна ўзини пича босиб, гапида давом этди: — Муаммо шундаки, азизлар, ба-обрў уюшмамизнинг айрим аъзолари жонларини жабборга бериб, куйиб-ёниб иш-лашганлари ҳолда, аксарият фаолларимиз ҳали-ҳануз лаңдовурлик, танбаллик ва бебурдлик намуналарини кўрсатишмоқда. Бу хусусда камина сал кейинроқ бафур-жа тўхталиб ўтаман, эҳтимол, баъзи бир нокасларимизни шу бугуноқ қаттиқ жазо-лашимизга тўғри келар. Лекин ҳозирдан огоҳлантириб қўймоқчиман: ўша лаңдовур ва калтабин фаолларимиз мендан ҳеч қандай яхшилик кутмасин! Уларни амалидан олиб, уюшма сафидан ҳайдайман! Ҳа-ҳа, бир умрга дўзахга бадарга қиламан! Ана шунда зора кўзлари сал очилса!.. Бизнинг қадримизга ҳам зора ана ўшанда етиш-са... Лекин унда кеч бўлади, ҳа-ҳа, жуда кеч бўлади! Бу қандай бедодликки, шайтон дегани бундоқ шайтонга ўхшаб ҳаракат қилолмаса?! Бу қандай надоматки, олатасир ва бебошвоқ замона тақозоси билан дунёга келган беминнат дастёрларимиз — ҳар хил динфуруш, сиёсатфуруш ва жиноятфурушлардан шайтонга ўхшаб муносиб фойдалана олмасак? Бу қандай разолатки, оловдан яралган мавжудот бўла туриб, лойдан ясалган зоти паст одамзотни ер билан яксон қилолмасак?!

Улуспир азбаройи ғазабга минганидан титраб-қақшаб, овзидан кўпик сачратиб, ноиблари қаршида у ёқдан-бу ёққа асабий одимларкан, ўзини кўярга жой тополмай қолганди. Лекин Иблис барибир Иблис-да, у бир сониядаёқ ўз феъл-атворини юз саксон даража тескарисига ўзгартира олади, яъни йиғлаб туриб, зум ўтмай, қаҳ-қаҳ уриб кулиши ёки аччиқ данак чайнаб қўйгандай афтини буришгире туриб, бирдан куйдирган калладай тиржайиши унга чўт эмас эди. Ҳозир ҳам шундай бўлди. Бир дақиқадаёқ ўта жиддий қиёфага кириб, Коинот зулмат аҳли уюшмасининг янги иш дастурини эълон қилишга киришди:

— Азиз биродарлар! Замона тақозоси билан эл қатори биз ҳам ўз фаолиятимизга ижодий ёндошишимиз, Галактикамиз сайёралари, хусусан, Ер юзида кечаётган жараёнлар билан уйғун иш олиб боришимиз зарур. Камина ана шу мулоҳазалардан келиб чиқиб, баъзи бир янги ғоя ва таклифларимни эътиборингизга ҳавола қилмоқчиман.

Шундан кейин Улуспир уюшманинг Коинот миқёсидаги ишлари юзасидан ўз фикрларини баён қилиб, тезда Ердаги муаммоларга ўтди.

— Ер курраси биз фаолият юритадиган марказий сайёралардан ҳисобланади. Чунки Парвардигор илк инсонлар — Одам Ато билан Момо Ҳавони биринчи бўлиб Ерга бадарга қилган. Шу боис агар биз Ерни тўлиқ ўз ҳукмимизга олсак, салтанатимиз сарҳадлари онгли мавжудотлар яшайдиган бошқа сайёраларга ҳам ўз-ўзидан кўчиб ўтаверади.

Ердаги илк вазифамиз, мен бу ҳақда илгари ҳам кўп тўхталганман, анархия ўрнатиш. Анархия — бу бошбошдоқлик, тартиббузарлик... Бунинг учун нима қилишимиз керак? Бунинг учун биз жамиятни бир чеккадан тағ-туғи билан бузиб, шу жойнинг ўзида янгисини, ўзимизга кераклисини қуриб боришимиз керак. Бу бамисоли бир тоғни йўқ қилиб, ўрнига бошқасини бунёд этишга ўхшайди. Ҳаддан зиёд оғир вазифа, тўғрими? Лекин амалда уддасидан чиқиш мумкин. Албатта, бу биргина ўзимизнинг қўлимиздан келмайди, лекин бу ишда бизнинг хизматимизга ўтган, яъни шайтон йўлига кирган инсонлардан бемалол фойдалансак бўлади. Бунақалар эса Ерда дарахтнинг шохини силкитсанг, бўлди, дув-дув ёғилади.

Фурсатдан фойдаланиб шуни алоҳида таъкидламоқчиманки, ҳар бир шайтон, ҳар бир инс-жинс — ҳар бир одамнинг юрагига олмага тушган қуртдай мустаҳкам ўрнашиб олиши зарур. Илло, биз одамзотнинг танасини, борлиқ вужудини ўз уямиз, чинакам хонадонимизга айлантиришимиз лозим. Танага яхшилаб жойлашиб олгач эса, биз унинг соҳибини дангасалик, очофатлик, уйқучилик билан енгиб, охир-оқибат жонига эга чиқишимиз керак. Ана шундагина биз азалий душманимизни истаган кўйимизга, истаган шайтоний ҳолатимизга солиб, қўғирчоқдай ўйнатиш қудратига эга бўламиз.

Анжуманимиз ниҳоясида Ер воқеаларига доир яна бир гапни айтиб ўтмоқчиман: Марказий Осиё ҳудудига катта шаҳарда истиқомат қилувчи ўша ўзларингиз билган шайхлар хонадонининг ноёб хислатли қизини самовий тош билан бирга қа-

мина йирик жиний тўда бошлиқлари кўмагида шаҳардан ташқаридаги махфий қўрғончага ўғринча олиб келишга муваффақ бўлдим. Ҳозир улар тош ўстида бир қатор илмий тажрибалар ўтказишга киришишди. Бу ишга қимматбаҳо кристалл тошлар соҳасининг энг йирик мутахассисларидан бирини ҳам жалб этдик. Ҳозирги вазифамиз — жиний тўда раҳбарларининг ўша ҳикмат тошининг даҳшатли руҳий ва ирсий қурол сифатидаги хусусиятларини тўлиқ англаб етишларига ҳар томонлама имкониятлар яратиб беришдир. Бу ишга яна ўша ўзларингиз билган ҳамкасбларимиз Нўж, Нут ва Яослар бош-қош бўлиб туришибди. Топширилган вазифанинг ўта муҳимлигини эътиборга олиб, улар бутунги қурултойда иштирок этишлари шарт эмас, деб лозим топдик. Камина ўнг ва сўл қўл вазирларим Баал Забуб ҳазратлари ва Астарот жанобларидан жаҳоншумул аҳамиятга молик бу ишимизнинг боришини ўз шахсий назоратлари остига олишларини қатъиян илтимос қиламан. Унинг бутун масъулиятини эса, ўз зиммамга оламан!..

Шу пайт қурултой поёнига етиб, бонг урилиши биланоқ яна тилла тахтига бориб ўтирган Улуспир ногаҳон тумандай эриб, кўздан ғойиб бўлди.

Шайтон ва инс-жинслар, жодугар ва алвастилар, қора девлар ва ёвуз парилар бамисоли елкаларидан тоя ақдарилгандай енгил тортиб, гурр этиб ўринларидан кўтарилишди.

Жилвагар олмос фожиаси

Бор-роғлар кўйнидаги ҳашаматли қўрғонча меҳмонхонасидаги тўкин-сочин столга нонуштага ўтирган Назира ортидан кетма-кет кирган Гулшода бонунини ўрнидан туриб, иззат-икром билан кутиб олди. У ҳали-ҳануз башоратчи аёлнинг кеча кечқурун сўзлаб берган ҳикояси таъсирида юрар, туни билан шу ҳақда ўйлаб чиққан, бонута муносабати ҳам бутунлай ўзгарганди. Ёшига нисбатан анча каттароқ кўринувчи, сочлари бевақт оқариб кетган бу аёл шу даражада бахтсиз, шу даражада кўп жабр-жафо тортгандики, энг яқин одамлари, жигарбандлари ва умуман, борбудидан бир кечадаёқ жудо бўлганди. Боз устига, киндик қони тўкилган она юрти-ни тарк этишга ҳам мажбур бўлганди. Булар ҳам камлик қилган экан: дард устига чипқон, деганларидек, бегона юртда азбаройи ғам-қайғу чекаверганидан қорнидаги ҳомиласи муддатидан илгари туғилиб, нобуд бўлганди.

Назира унинг қандай қилиб башоратчи бўлиб қолганига энди сал-пал тушунгандай эди. Одатда одамлардаги ноёб хислатлар мана шундай гайриоддий, ҳаддан зиёд қалтис шароитларда юзага чиқади, дейишади-ку. Аёлнинг нима учун ёвуз ботиний кучлар хизматида ўтганини ҳам қиз энди англаб етгандай бўлди. Номинг ўчғур уруш руҳан энг покиза, қалбан энг олийжаноб одамни ҳам шум ва қаттол Иблис йўлига бошлайди чоғи. Назира аёлга ҳурмат билан тикиларкан, аини вақтда унга чин дилидан ачинар, шу билан бирга, чархи фалакнинг ушбу оғир синовларига ҳалиям дош берган чексиз сабр-тоқати ва матонатига чин юрагидан қойил қолиб, тасаннолар айтар эди.

— Яхши этиб турдингизми? — деди Назира унга чой қуйиб узатаркан. Кейин ликопчадаги пишириқларни олдига суриб қўйди.

— Раҳмат, — деди Гулшода бону қошларини чимириб. — Сизга айтувдим шекилли, ўз уйим — улан тўшагим, деганларидек, янги жойда ҳечам яхши ухлолмайман. Ўзингиз қалай? Янги шароитга кўникиб қолдингизми?

— Кўникмай қаёққаям борардик, — деди Назира ўйчан қиёфага кириб. — Шу кунларам пешонамизда бор экан-да.

— Домла ухлаб қолибдилар чоғи, — сўради башоратчи аёл кулимсираб. — Лекин жуда қизиқ одам экан...

— Ана, овозлари келяпти. Умрлари узоқ бўларкан, — Назира шундай дейиши билан эшик очилиб, меҳмонхонага аввал профессор Абдулҳаким Қаҳҳорий, кейин нафис хитой чойнағи ва тўртта иссиқ оби нон кўтарган жория аёл кириб келишди.

— Салом, меҳрибонларим! — дея хитоб қилди профессор хушчақчақ кайфиятда яна тўрдаги жойига бориб ўтираркан. — Кайфиятлар қалай? Яхши ҳордиқ ололдингларми ишқилиб? Аммо-лекин кечаги суҳбатимиз зўр бўлди-да, шахсан мен Гулшода бонунини ҳаётнинг жами аччиқ-чучутини тотиган, жафокаш ва зукко бир аёл сифатида кашф этдим. Кейин ўзимам роса мириқиб ухлабман, ҳатто ғаройиб туш ҳам кўрибман. Аллақандай боши берк йўлақлардан иборат чигал эҳромда юрган эмишман. Тағимиздаги тўшама — шахмат тахтасига ўхшаган оқ-қора катаклардан иборат эмиш. Қора костюми, қошлари чимирилган, хушбичим қиёфафи бир йигит истиқболимга чиқиб, иззат-икром билан кутиб олибди...

Бу гапдан Назира ҳам, Гулшода бону ҳам сергак тортиб, бир-бирларига маъноли қараб қўйишди. Дилфуза чойни чойнакка уч марта қайтарди-да, кейин пиёлага қуйиб, домлага узатди. Сўнгра унсизгина одимлаб, меҳмонхонани тарк этди.

— Аммо-лекин ҳозир бир-биримизга тушимизни айтиб ўтирадиган вақт эмас, — деди Қаҳҳорий чаққонлик билан нон ушатиб, аёлларнинг олдига қўяркан. — Энди биз учун ҳар бир дам, ҳар бир фурсат ғанимат. Тез-тез нонушта қилиб, ишга киришишимиз керак. Буюк аждодаларимизнинг, эҳтимол, минг йиллар оша бизгача етиб келган оламшумул кашфиёти билан боғлиқ жумбоқни одамзот асрлардан буён ечолмай келаётган бўлса, бизга бу тарихий иш учун атиги қирқ кун ажратилди, холос. — Шу ерда домла кинояли кулимсираб қўйди. — Эшақда бир неча йил мобайнида етиб бориладиган манзилни сиз билан биз бамисоли реактив самолётда забт этишимиз керак экан! Муқоясам қалай бўлди? — ўйлаб топган ўхшатишидан ўзи хурсанд бўлиб кетган профессор кўзларини чақнатиб, ҳамхоналарига бирма-бир қараб чиқди-да, шоша-пиша аввал сариёғ, кейин устига қизил увилдириқ суриб овзига солди. У овқатдан сал жағи бўшади дегунча гапини давом эттирарди. — Назираҳон қизим, аммо-лекин сиз ҳали биздан қарздорсиз-а, унутмадингизми?

Назира унга кулимсираб, савол назари билан тикилди:

— Нима экан?

— Э, дарровунутибсиз-да, меҳрибоним! Биз ҳақимиздаги ҳамма гапларни билиб олдингиз, тўғрими?

— Тўғри... Мен ҳам таржимаи ҳолимни гапириб беришим кераклигини назарда тутаяпсиз-да? Нима десам экан... Менда таржимаи ҳол йўқ ҳисоби. Боғча, ўрта мактаб, дорилфунун... Тамом-вассалом!

— Э, бўлмаган гап! Ҳар бир инсон — митти бир коинот. Биргина боғчадаги ҳаётингизнинг ўзи — улкан бир дoston-ку, ахир!..

Қаҳҳорий бу гапни ҳазиллашиб, шунчаки айтган, лекин фикри айнан мўлжалга бориб теккан, чунки Назиранинг боғчадаги гаройиб ҳаёти бутун Ҳазрати Имомда чинакам дoston бўлган ва биз бу ҳақда дастлабки китобимизда батафсил тўхталиб ўтганмиз.

— Хайр, майли, — деди профессор энди жиддий қиёфага кириб. — Бу ҳақда ҳали кечроқ, ишдан чарчаган вақтимизда сўзлаб берарсиз. Ҳозир эса, меҳрибонларим, мен сизларга бир мулоҳазамни айтиб қўйишим керак. Биласизлар, камина шўролар тузumi тарбиялаб вояга етказган олимларданман. Демакким, моддикюнчи-ман. Шунинг учун қандайдир сеҳр, мўъжиза ёки илоҳий кучга мени ишонтириш — жуда-жуда қийин масала. Модомики шундай экан, биз самовий тош тадқиқотига фақат илмий ёндошганимиз, ҳар қандай афсонавий фараз ёки уйдирмалардан нарироқ бўлганимиз маъқул...

Домланинг бир лаҳза сукутга толганидан фойдаланиб, Назира аллақандай ички бир зарда аралаш савол қистирди:

— Лекин айнан ўша сиз айтётган афсонавий фараз ёки уйдирмалар аслида ҳақиқат бўлиб чиқса-чи? Ахир, бирон ҳодисани афсонавий фараз ёки уйдирма дейиш — ўша ҳодисани эмас, балки нуқтаи назарни ифодалайди-ку?

Қизнинг бу тахлит кескин савол беришини кутмаган профессорнинг кўзларидан яна ўт чақнаганидай бўлди.

— Қойил-э, қизим, балосиз-ку! Лекин агар ўша сеҳр ёки мўъжизаларни илмий асосда далиллаб бера олсанглар (шунақасиям бўлади!), мен ҳам тан бермай иложим йўқ, албатта. Камина ҳам унчалик қотиб қолган, консерватор одам эмасман. Ҳозирги фан тарихида аввал мўъжиза, чўпчак, мистика деб саналган, пировардида бутун бир фан йўналишига айланган ғайриоддий воқеа-ҳодисотлардан ҳам унча-мунча хабарим бор. Шу маънода сизга тухфа этилган самовий тош ва умуман, кристалл тошлар хусусида керагидан ортиқ даражада билим ва ахборотга эгаман. Уларнинг ажойиб ва гаройиб хусусиятлари ҳақида юзлаб ажабтовур афсона ва ривоятлар тўқилган. Аммо-лекин афсона — барибир афсона-да. Афсуски, улардан илмий далолатлар сифатида фойдаланиб бўлмайди...

— Домлажон, — дея яна гап қистирди Назира ортиқ чидаб туролмай. — Кечиринг-у, лекин сиз, менимча, яна моддикюнчи олимларга ўхшаб мулоҳаза юритаяпсиз. Ғайриоддий ҳодисаларни ўрганиш — инсоннинг олами ва ўз-ўзини ўрганиши-ку, ахир! Аслида ҳақиқий илм-фан билан ғайритабиий ҳодисалар ўртасида ҳеч қандай қарама-қаршилик йўқ. Чунки биз ҳали ўрганиб тагига етолмаган, шунинг учун ҳам мавҳум туюлувчи ва табиатини илмий нуқтаи назардан изоҳлашга қурбимиз етмаган ҳодисаларнигина «ғайритабиий» деб атаймиз. Шарқ, жумладан, Ўрта Осиёда яшаб ўтган буюк алломалар буни яхши билишган. Масалан, улуғ қомусий олим Абу Наср Фаробий соф моддий фанлар билан бир қаторда Аллоҳ кимлигини, фалакиётшунослик, риёзиёт билан бирга руҳлар олами ва жаннат, дўзах тушунча-

лари моҳиятини, шунингдек, моддий ва илоҳий мавжудотлар даражаларини илмий асосда ўрганган. Бутун олам тортилиш қонунини кашф этган улуғ Ньютон фаришталар билан алоқа боғлашга астойдил уринган. Кеплер сайёралар ҳаракати қонунини йўл-йўлакай, тасодифан кашф этган — у аслида сайёралар Пифагоруслнинг уйғунлик назариясига мувофиқ, осмон қаватлари қўшиғи оҳанглари таъсирида ҳаракатланишини исботлаш мақсадида далиллар ахтараётган эди.

Эҳтимол, барча ёндошувлар фойдалидир — фаришталар ва тортилиш кучи, риёзиёт қонунари ва жонли, онгли, тебранувчан Коинот уйғунлиги, табиийлик ва айри-табиийлик ўзаро ўзвий боғлиқдир?

— Оббо қизгина тушмагур-ей! — дея хитоб қилди унинг теран фалсафий билимларидан ҳайратта тушган Қаҳҳорий, чайнаётган нарсаси оғзида қолиб. Профессор табиятан шундай одамми ёки касб-кори тақозоси биланми, ақлли савол берган кишини жон-дилидан ёқтириб қолар, ҳар бир бундай янги савол эса унинг илҳомига илҳом қўшар эди. — Бор-йўғи иккинчи курс талабасидан, аммо-лекин, бунақа доно фикрларни асло кутмагандим. Энди саволингизнинг жавоби-га келсак, қотиб қолган фикрлар ва жаҳолат бор жойда ўз-ўзидан зиддиятлар ва инкор туғилади. Мабодо ақл-идрок галати ва ажабтовур нарсалар учун очик бўлса, оламни англашни истаса, нотаниш ва мавҳум ҳиссиётлар ҳайрат, ажабланиш, шубҳа-ғумон ва ҳатто қўрқув орқали идрок этилади. Бу ҳиссиётлар эса бизга болаликдан яхши таниш, фақат ёшинг ўтгани сари унутилиб боради, холос. Эҳтимол, қачондир инсон сифатида ўзимизни қайта кашф этармиз ва бу борада фурсатни бой бермасмиз? Хулласи калом, одамзотнинг ўзи ҳам сир-синоатларга лиммо-лим бу оламнинг улкан бир жумбоғи эканлигини назарда тутсак, сиз қўйган саволларда ҳам нечоғли жон борлиги ўз-ўзидан аён бўлади.

Уларнинг суҳбатларига жимгина қулоқ солиб ўтирган Гулшода бону бирдан хоҳлаб кулиб юборди. Қаҳҳорий ҳам, Назира ҳам беихтиёр кулимсираб, унга ҳайрон бўлиб тикилишди.

— Ҳа, сингилжон, — деди профессор хушчақчақ кайфиятда сал сергак тортиб. — Нимадан бунча хурсанд бўлиб кетганингизни билсак бўладими? Бизам кулайлик-да энди!

— Биласизми, домлажон, — деди Гулшода бону кулгусидан хижолат чекиб, оғзини кафти билан беркитаркан. — Сиз донишмандлик билан шундай силиқ жавоб бердингизки, ўлай агар, бир нимага тушунолган бўлсам... Гапингизда на «ҳа» деган маъно бор, на «йўқ»...

— Э-ҳа, гап буёқда денг!.. — деди профессор яна жиддийлашиб. — Ҳаётда шундай муаммолар борки, меҳрибонларим, уларга нисбатан на «ҳа» ва на «йўқ» дея оласан, киши. Ҳамма нарсаси нисбийлик нуқтаи назаридан ёндошган маъқул экан шекилли. Чунки инсон ёши улғайгани сари буюк Яратгувчидан бўлак Мутлақ Ҳақиқатнинг ўзи йўқлигига ишонч ҳосил қилиб борар экан. Шу маънода Назира-хон берган саволларга ҳам «ҳа» ёки «йўқ» деб жавоб бериш мушкул вазифа. Қизимизга туҳфа этилган самовий тош масаласида ҳам худди шу фикрни айтишим мумкин...

Қаҳҳорий чойни бир сипқоришда ичиб юборди, кейин пиёлани аста жойига қўйиб, ўрнидан турди-да, уёқдан-буёққа аста одимлай бошлади. Унинг бақбақалари осилган қорамағиз юзига энди ўйчанлик ифодаси балқиган, ўй-хаёллари ҳам олис-олисларга учгандай паришонхотир қиёфага кирганди. Аёллар унинг жиддий бир гап айтишга чоғланганини пайқаб, жимгина қулоқларини динг қилишди.

— Меҳрибонларим, айна дақиқалардан бизга топширилган вазифани бажаришга киришдик, деб ҳисоблайверишларинг мумкин, — дея гап бошлади у, худди дорилфунун талабаларига маъруза ўқиётгандай алфозда ҳамхоналарига бир-бир нигоҳ ташлаб. — Даставвал мен сизларни ҳозирги илм-фаннинг кристалл тошлар ҳақидаги энг умумий тушунчалари билан таништиришга ҳаракат қиламан. Бу ишмизнинг дебочаси бўлади.

Энг ноёб кристалл тошлардан бири — олмос ҳисобланади. У одамзотга жуда қадим замонлардан — эраиздан аввалги 5—3 минг йилликлардан маълум. У бениҳоя гўзаллиги, ёрқин жилоси ва ўта мустаҳкамлиги туфайли минг йиллардан бундан энг нафис, энг қимматбаҳо ва энг сирли тошлардан бири бўлиб қолмоқда.

Инсон томонидан қазиб олинган кўпгина олмослар ўз эгаларидан юз ва минг йиллаб узунроқ умр кўришган ва бағоят ноёб хоссалари туфайли ҳеч қандай ўзгаришсиз авлодлардан авлодларга етиб келган.

Ер ости дунёсининг ақл бовар қилмайдиган, қарийб бир ярим чақирим масофага тенг қатларидан чиққан бу «келгинди»ни одамлар илоҳий туҳфалар сирасига киритишган ҳамда мўъжизавий хусусиятлар туманига чулғашган.

Назира дорилфунун талабаси эмасми, худди бир вақтлар мактабда бўлганидай,

дарс пайтида сира жим ўтиролмас, озгина англашилмовчилик англаса ҳам кетма-кет савол бериб, домлаларининг тинкасини қуритарди. Ҳозир ҳам қўлини кўтарганча, профессорнинг бир зум жим қолганидан фойдаланиб, шартта саволини айтди:

— Кечирасиз, домлажон, нега энди «чулланган» деяпсиз? Олмосларни мўъжизавий хусусиятлар билан одамлар «чуллашмаган», аксинча, уларнинг ўзлари шундай хоссаларга эга, десак, тўғрироқ бўлмайdimи?

Қаҳҳорий қизга ҳайрат билан кулимсираб тикилди-ю, лекин танбеҳ беришни лозим тошмади.

— Бу саволингизга албатта жавоб бераман. Лекин ҳозир эмас. Савол-жавобга алоҳида вақт қолдираман, — шундай деб, профессор яна маърузасини давом эттирди: — Минг йиллар мобайнида тўқилган афсона ва ривоятларга кўра, олмос инсонга куч-қувват ва метиндай мустаҳкам феъл-атвор бағишлайди, унинг ақл-идрокини кучайтиради, сеҳр-жоду ва ғам-ғуссадан асрайди, кўпгина хасталикларга шифо беради. Қадимги замонларда одамлар олмос захарнинг кучини қирқади, васвасалардан қутқариб, бемаъни қўрқув ҳиссини йўққа чиқаради, деб ҳисоблашган. Шу боис ҳарбийлар ўз қуроллариини безаш учун олмосдан фойдаланишган, илло, унинг сеҳрли кучи аскарларга жасорат ва матонат бахшида этган.

Мағиявий тош сифатида олмос илк бор кўҳна ҳинд манускриптларида эрамизгача 1200 йилда тилга олинган.

Олмос — бойлик ва куч-қувват тимсолидир. Қимматбаҳо тошлар ичида энг жилвагари, энг мафтункори, энг гўзал ва бенуқсонни ҳам олмос саналади. Бирорта ўзга тош у билан бас бойлашолмайди. Агар дунёнинг энг нодир тошлари — зумрад, ёқут, бошқа дуру жавоҳирларни бир жойга йиғганда ҳам уларнинг нархи олмоснинг баҳосига тенг келолмайди. Йирик заргарлик олмослари ниҳоятда камёбдир. Уларни излаб топиш одамларда ҳамма даврларда катта қизиқиш уйғотган ва улар тезда тарих мулкига айланган, илло, улар буюк куч-қудрат қўйқаларигина эмас, одамзот бахт-саодатию фожияларининг ашёвий манбаи ҳам бўлиб келган. Бутун дунёга доврў таратган олмослар тарихи — бу қонли урушлар, ақл бовар қилмас ўғирликлар, маҳобатли олди-сотди ва сарой фитна-фасодлари тарихидир. Турли мамлакатларнинг музейлари ва улкан куч-қудрат соҳибларининг хазиналарида асрлар оша сақланаётган олмослар мўъжиза юз бериб, тилга кирганида эди, ҳадсиз бойликларни деб, инсон эҳтирослари нечоғли жунбўшга келгани ҳақидаги кўпдан-кўп даҳшатли воқеа-ҳодисаларни сўзлаб берган бўларди.

XX аср интиҳосига келиб, дунёнинг энг йирик ва энг камёб олмослари даҳшатли қурол вазифасини ўташи мумкинлиги аён бўлди. Бундай улкан олмослар воситасида қуёш нурлари бир нуқтага жамланиб, лазер нурларига айлантирилади, бу жаҳаннамий нурлар ёрдамида Ер сатҳидан туриб Коинотдаги сунъий йўлдошлар ва астероидларни портлатиб йўқ қилиш, Коинотдан туриб эса, Ер сатҳидаги жуда катта ҳудудларнинг кулини кўкка совуриш мумкин...

— Ана энди гапнинг индаллосини айтдингиз, домлажон, — деди Назира, совуққонлик билан унинг гапини бўлиб. — Бизни бу ерга нега тўплашганининг сабабини тушунаридингиз ўзи?

Профессорнинг сўнгги фикридан Гулшода бонунинг негадир ранги қув ўчиб кетган, айниқса, Назиранинг қалтис саволидан кейин ўзини қўярга жой тополмай, ичида шайтон ғимирлаб қолганди.

У ёқдан-бу ёққа бориб келаётган Қаҳҳорий Назиранинг бу саволидан беихтиёр жойида тўхтаб қолди. Унга жавоб бериш учун муносиб сўзлар ахтараётгандай, ўнг кафти билан энгаҳини силаганча, бир зум сукутга ботди. Қиз унга чинакам олимлик шаъни билан боғлиқ ўта нозик савол берган, бу мудҳиш масала профессорни бефарқ қолдириши мумкин эмас эди.

— Меҳрибонларим, — деди у, ниҳоят, аллақандай андишали оҳангда нигоҳини Назирадан олиб қочмасликка уриниб. — Камина ҳаддан зиёд художўй ҳам, даҳрий ҳам эмас, олим одамман. Шунинг учун Амир бойвачча мени дунёда камдан-кам учрайдиган ўта ноёб тошга, ҳа-ҳа, ана шундай ўта муҳим тадқиқот жабҳасига йўлиқтиргани учун Парвардигорга мингдан-минг шукроналар айтаман. Хабарларингиз бор, мен уни илк бор кўрганимдаёқ бамисоли вужудимга ўт тутатиб, азбаройи ҳайрат ва ҳаяжонга тушганимдан ўзимни қўярга жой тополмай қолгандим. Хулласи калом, энди мен учун ана шу ғаройиб тош, ҳа-ҳа, фақат тош мавжуд ва мен уни охиригача тадқиқ этишга бутун умримни бағишлашим мумкин. Қолган нарсаларни, қандайдир бошқа сабаблару омиллари билмайман, билишни ҳам истамайман!..

— Кечиринг-ку, домлажон, лекин сиз бу қалтис ишнинг оқибатини ўйламаётганга ўхшайсиз, — деди Назира яна ўзини тўтолмай гапга суқилиб.

— Бу ишнинг оқибати буткул янги билимларга эга бўлиш, эҳтимол, жаҳоншу-

мул кашфиётларни қўлга киритиш билан якун топади. Бунга менинг ишончим комил.

— Мени маъзур тутинг-у, домлажон, лекин фикрларингиздан қандайдир мутаасиблик ҳиди келаётгандай...

— Илм-фанда ҳар бир олим ўз соҳасида мутаассиб бўлиши керак. Динда ёки бошқа жабҳаларда бу зарар келтириши аниқ. Лекин илмий мутаассиблик — кони фойда.

Назира асабий кулимсиради.

— Атўм, ядро ва нейтрон бўмбалари, даҳшатли кимёвий қурооларни кашф этган олимлар ҳам аини шу тахлит мулоҳаза юритишган бўлса ажаб эмас...

— Аммо-лекин бу фикрингизга қўшилолмаيمان, жонгинам, — энди профессорнинг ҳам асабийлаша бошлаганини пайқаш қийин эмасди. — Қалтакнинг икки учи бўлганидай, илм-фандаги ҳар қандай ютуқнинг ҳам яхши-ёмон жиҳатлари борлиги шубҳасиз. Айтайлик, мотор ёки генератор автомобилни ҳам, танкани ҳам юргизиш учун бирдай хизмат қилаверади. Нима, биз салбий оқибатлари ҳам бор экан, деб илмий тадқиқотларни умуман тўхтатиб қўйишимиз керакми?

— Тушунсангиз-чи, домлажон, — деди Назира фиғон бўлиб, — худди ўша бўмбаларни яратган олимларга ўхшаб, сиз ҳам кўзага яширинган яна бир даҳшатли жинни озодликка чиқариб юборишингиз мумкин, ахир!..

Қизнинг бу ачиқ гаплари, ниҳоят, Гулшода бонунинг ҳам сабр косасини тўлдирди чоғи, у жаҳл билан ўрнидан туриб, кўзларини олайтирганча, ўшқира кетди:

— Бас қил, Назира! Сени бу ерга нимага чақиритган ўзи? Домла билан баҳслашганими? Озгина шарм-ҳаё борми сенда? Отанг тенги одамга гап қайтаргани уялмайсанми? Кўзларингизни ола-кула қилганингга ўлайми?! Ё кечаги гапларим ёдингдан кўтарилдимми?..

— Мен тўри гапни айтдим, — деди Назира ўжарлик билан, лекин сал ҳовуридан тушиб. — Буларни домла менсиз ҳам яхши тушунадилар...

— Бўлмаса нега маҳмадонагарчилик қилиб, подадан олдин чанг кўтараяпсан? Ёки сенга яна ўша туновкуни берган... доримдан ичириб қўйишим...

Гулшода бону қизишиб, профессорнинг олдида эҳтиётсизлик билан айтиб қўйган гапидан беихтиёр тилини тишлади. Лекин у кечиккан, «дори» сўзини эшитган Назиранинг авзойи ўзгарган, жаннатий эҳтирослар уммонига олиб кирувчи ўша шайтоний суюқликни эслаб, кечаси билан яхши ухлай олмай, суяк-суякларигача зирқираб чиққан эди. Абдулҳаким Қаҳҳорий ҳам уларга шубҳа аралаш ташвиш билан тикилди:

— Қанақа дори? Сораяфингиз жойидами ўзи, Назирахон қизим? — сўради у хавотирга тушиб.

— Ҳаммаси жойида, — деди Гулшода бону негадир энсаси қотиб. — Мен уйкудорисини назарда тутувдим...

— Унда майли-я, — деди профессор яна хотиржам тортиб, кейин жиддий қиёфада қўшимча қилди. — Аммо-лекин, меҳрибоналарим, олдимизда жиддий тажрибалар, айтиш мумкинки, кўпроқ руҳиятимиз билан боғлиқ улкан синовлар турибди. Шунинг учун ҳеч қандай дори-пори ичишни тавсия этмайман! Чунки улар тажрибаларимизга салбий таъсир кўрсатиши мумкин...

— Хотиржам бўлинг, домла, — деди Гулшода бону совуққонлик билан яна жойига ўтираркан. — Бизда дори-порининг ўзи йўқ.

— Бўлмаса, ишга, меҳрибоналарим! — деди Қаҳҳорий амирона оҳангда, ўрнидан қўзғалиб. — Кетди! Аввал тошни олиб чиқинглар. Катта бўлмага компьютер ва бошқа электрон асбоб-ускуналарни ўрнаттирганман. Хуллас, ўшатда илк тажрибамизни бошлаймиз.

Улар бирин-кетин эшик томонга йўналишди.

Самовот жанги

Бундан 6 минг йил муқаддам кўҳна Месопотамияда номаълум бир аснода алақаёқдан юксак тараққиёт даражасига эришган ноёб шумерлар тамаддуни (цивилизацияси) пайдо бўлган. Шумерларнинг бизгача етиб келган ўта қадимий битикларида Қуёш тизимининг келиб чиқиши, тадрижи ва таркибий тузилиши ҳақида ҳайратланарли аниқ маълумотлар бор. Улар тузган ва бутунги кунгача Берлин давлат музейининг Яқин Шарқ бўлимида сақланаётган Қуёш тизими харитасида ёритқичимиз атрофини ҳозир бизга маълум сайёралар қуршагани тасвир этилган.

Лекин ўша хаританинг ҳозирги Қуёш тизимидан фарқи бор: шумерлар ушбу тизимда Миррих ва Муштарий сайёралари ўртасига 12-и сайёрасини жойлаштиришган. Уни шумерлар «Нибиру», яъни «кесиб ўтувчи» сайёра деб аташган. Шумер битикларига кўра, Ерга фалақдан анунаклар ташриф буюришган. Инжилнинг олтинчи фаслида ҳам улар нифилим деган номда тилга олиниб, «осмондан тушган» одамлар сифатида талқин қилинади. Шумерлар хабарларига кўра, анунаклар курраи заминимизга бундан 445 минг йил муқаддам қадам ранжида қилишган. Шумерлар космогониясида энг муҳим воқеа сифатида Қуёш тизимини ўзгартириб юборган ва оламшумул ҳалокатларни юзага келтирган «самовий жанг» таъриф-тавсиф этилади ҳамда ушбу ҳалокат сабаблари изоҳлаб берилади. Мазкур ҳалокат бундан 4 миллиард йил муқаддам содир бўлган! Улар Қуёш тизимининг ҳалокатгача бўлган, «навқирон» даврини ҳам ўзларининг кўҳна битикларида муҳрлаб қолдиришган. Ҳозирги замон фалакиётшунослиги бу маълумотларни кўп жиҳатдан тасдиқлайди.

Нибиру сайёрасининг 6 миллиард йиллик буюк тарихга эга тамаддуни ўз-ўзини «борса-келмас» йўлга, тубсиэ чоҳга йўлаган, олий тафаккур эгалари учун одатий нарсаларга айланган зарурий техник мўъжизалар сайёра аҳолиси бошига бир дунё балои офатларни солган эди.

Аннал — анунаклар учун жуда навқирон — бор-йўғи 2118 ёшга тўлган бўлишига қарамай, сўнгги икки юз йилдан бери кўксов касаллигидан қутулолмаётганди. Шу боис ҳам ўн йилдан бери сайёра раҳбарларига илтижо қила-қила охири Жаннат денгизи соҳида даволанишга рухсат олган эди. Бу ҳордиқни у қарийб юз йиллик пешона тери билан қўлга киритган; Нибус лойиҳасини муваффақиятли якунлашга эришганди. Жаннат денгизи сайёрадаги нисбатан энг тоза жой эди. Шунга қарамай, Аннал ўзини ҳаво етишмаётгандай ҳис қилар, юраги галати маромда уриб, нафаси қисилар эди. Бўлғуси тажриба ҳақидаги фикргина унга куч-қувват ва умид бағишлар, иқлим шароитларининг сўнгги икки юз йилда фожиали ўзгариб кетгани боис оғир мусибатларга рўбарў келган сайёрада аҳвол анча яхшиланиши борасидаги илинжгина унга бир мунча таскин берар эди.

Айниқса, мангу яшаш муаммосини ҳал қилган пси-спинор майдонларининг кашф этилиши шўрлик сайёра аҳолиси бошига ана шу кўргиликларни солганди. Лекин емоқнинг қусмоғи бор, деганларидай, Коинотда ҳамма нарсанинг ҳисоб-китоби бор. Ва улар «қусишди» ҳам. Нибиру атмосферасини ўраб турган озон туйнуклари йилба-йил кўпайиб, Қуёшнинг заҳарли радиактив нурлари сайёра сатҳига тобора шиддатлироқ ҳуруж қилар, анунаклар азоб-уқубатда қолиб, кун сайин ақл бовар қилмас хасталикларга чалинишар эди. Пси-спинор қолип (матрица) сифатида улар мангу яшашлари мумкин, лекин жисмоний таналари доимий даволанишни тақозо қиларди. Соддароқ айтганда, аксарият аҳолининг нафаси қисар эди. Шу тариқа улар Миррих ва Муштарий меҳварлари ўртасида мангу кезиб юрган ва кунба-кун совуб бораётган сайёралари марказини қиздириб, реактор ясашга, унинг ядросини сунъий ерости қуёшига айлантиришга қарор қилишганди. Аннал муаллифлигидаги Нибус лойиҳасининг мазмун-моҳияти мана шундан иборат эди.

Сайёранинг ўзида фақат илмий тадқиқот ишлари билан шуғулланаётган бир неча юз минггина одам қолган, 3 миллиард йил аввал бўлиб ўтган сўнгги урушдан кейинги тинчлик йилларида бениҳоя кўпайиб кетган аҳолини сайёра ўз бағрига сиғдиролмай қолган, шу боис миллионлаб одамлар сайёра меҳвари атрофидаги сунъий самовий қўналғаларга кўчиб ўтишган эди. Илло, бу даврда ўзаро фазовий йўллар билан боғланган ҳамда мухтор ва мустақил ҳаёт таъминотига эга маҳобатли шаҳарлар фазо кенгликлари бўйлаб кезиб юришарди. Асосий энергия манбаи Қуёш ҳисобланарди. Аммо пси-спинор майдонлар билан боғлиқ тажрибалар Қуёш энергиясини муқосара қилиб, нибируликлар ҳаётини хавф остида қолдирганди. Сайёра аҳолиси бунга амал-тақал қилиб чидаб келар, лекин вазият йил сайин тобора мушкуллашиб борарди. Муҳими, бу самовий тамаддун ижодкори — Нибиру сайёрасининг ўзи ўз аҳолисига ёрдам беролмай қолган эди. Шунинг учун ҳам янги тажриба ва унинг махфий «Нибус-166» самовий қўналғасидаги марказига ҳамма умид кўзи билан тикилар эди. Махфийлаштириш тушунчаси анунаклар русмидан аллақачон чиқиб кетган, ахбор барчага бирдай тарқатилар ҳамда ҳар қандай сайёра ёки қўналға миллион йиллардан буён удан компьютер тармоғига уланган эди. Олий Тафаккур соҳиблари Кенгаши сайёра тамаддунига хавф туғдирган фавқулодда вазият туфайлигина «Нибус-166» қўналғасини махфийлаштиришни лозим топганди. Қўналға компьютерлари умумфазовий тармоққа уланган бўлишига қарамай, четдан рухсатсиз уланishiга қарши ўта кучли ҳимоя воситалари билан таъминланган эди. Ҳатто Аннал ҳам бу компьютерлардаги ахборнинг бор-йўғи ўн фоизидангина фойдаланиш ҳуқуқига эга эди. Уларга рухсатсиз кирилса, ҳимоя тизими бузғунчини шу заҳоти аннигиляция қилиб, яъни аксилзаррачаларга айлантириб, йўқ қилиб

юборарди. Компьютер хотираларига кириш учун калит фақат Олий Учлик — Ра, Озирис ва Нухлардагина бор эди. Махфий файлларда нима борлигини Аннал билмас эди. Лекин унга атиги ўн фоизитгина маълум хотира катаклари таркибига гаройиб ахбор — Нибиру сайёрасининг жами билимлари жамланган эди. Чамаси, Олий Учлик тажриба самарасиз якун топса, бундай вазият учун ҳам яна қандайдир захиравий тадбирларни режалаштириб қўйганди.

Олий Учлик Аннални даволанишдан муддатидан илгари чақиртириб олганида, ҳал қилувчи тажрибани ўтказишга бор-йўғи етти кун қолганди.

Оламшумул тажрибани амалга оширишга ҳамма нарса шай қилинган эди. «Нибус-166» қўналғасидаги янги ерости қуёшини ишга туширишга ўн дақиқа қолганда, Аннал бош компьютер бўлинмасида ўтирар, ранги мурдадай оқариб кетганди. Мана, ниҳоят, сайёра ядросида сунъий қуёш чарақлаб ёнди. Жами асбоб-ускуналар ерости юлдузининг бир маромдаги нурланишини қайд қиларди. Қувват таъминоти занжирлари бўйича унга бирин-кетин қўналға-шаҳарлар уланаётган, муайян йўналиш берилган нурлар озон туйнукларини аста-секин қалқондай беркитаётган эди. Шу тариқа ўн дақиқа, ўн беш дақиқа ўтди...

Ўн еттинчи дақиқада бош компьютер кўзгусидан номаълум сатрлар сузиб ўтди. Аннал ўзига тегишли файлларга улашиб кўрди, лекин мавҳум сатрлар маъноси хусусида ҳеч қандай ахбор ололмади. Шу заҳоти Олий Учликка сўров жўнатди. Лекин... Учлик сукут сақлар эди! Нималар бўлаётганини Аннал тушунолмас, аммо бу — ҳали даҳшатли воқеаларнинг дебочаси эканини савқитабийи бир туйғу ила сеза бошлаган эди. «Нибус-166» қўналғасининг алоҳида бўлимидаги Учлик умуман жавоб бермаётганди. Вазият ниҳоятда мураккаблашган, бош компьютер кўзгусидаги алмойи-жалмойи тимсол ва белгилар худди қор кўчкисидай ёғилар эди. Наҳотки шундай ўта ҳимояланган тизимда... вирус қутураётган бўлса?.. Бошқа компьютердан олинган маълумотлар ҳам ачинарли — Нибирудаги ерости реактори ишдан чиққан ва бошқариш мумкин бўлмаган тобора жадаллаштирувчи тартибда ишлаётганди.

Аннал ўзини иккиламчи бошқарув пултига отди, у Нибируда қолган навбатчи-муҳандис Гер билан алоқа боғлаш умидида эди.

— Ўзи нима гап? — деган Гернинг бўғиқ кичқириғи эшитилди. Гер реакторни қўлда тўхтатишга уринди, лекин сайёравий бошқарув пулти ҳам ишдан чиққан эди. Сайёраларо алоқа тармоғи орқали шахсий дозиметри унинг мумкин бўлганидан юз карра кўпроқ нурланиш олганини кўрсатиб турарди. Унинг бир неча сониягина умри қолганди.

— Кечирасан, Гер! — дейишга улгурди Аннал, агар алоқа узилмаган тақдирда ҳам навбатчи-муҳандис уни эшитолмаган бўларди — у омонатини топширган эди...

Ниҳоят, Аннал қатъий бир қарорга келди. Бош компьютернинг махфийлаштирилган файлларни бузиб очиб керак! Бундай бузғунчилик учун тизим уни бир лаҳзадаёқ аксилзаррачаларга айлантириб юбориши керак. Лекин жиндай умид бор эди. Агар вирус бош компьютер тизимини ҳалокатга юзтубан этган бўлса, балки у ҳимоя тизимини ҳам ишдан чиқаргандир? Шу боис у зора ишламай қолса?..

Чинданам, тизим Аннални ўлимга маҳкум этмади. Лекин ахборни узук-юлуқ тарзда чиқариб бера бошлади. Аннал улардаги Нибиру сайёрасининг 3 миллиард йилдан ҳам аввалги даҳшатли урушлар даври ва ибтидоий тарихи билан танишаркан, ҳайратдан ёқасини ушлади. Икки юз йил муқаддам кашф қилинган ва охиригача тадқиқ этилмаган пси-спинор майдон қайсидир йўл билан, валати бир тарзда реактордан ўзини ҳимоялай олганди... Улар бундан 3 миллиард йил илгари яшаб ўтган савдойи диктаторлар ва ғазабнок саркардаларнинг матрицаларини тириктиришга киришганди. Дастлабки хира кўринган тасвирлар липиллаб, хонанинг ўзидаёқ қуюқлашиб, кетма-кет жисмоний таналарга айланишаётганди. Афтидан, уларнинг руҳиятидаги тажовузкорлик ўз қора ишини қилган — «Нибус-166» тизимидаги компьютерларга худди вирус каби таъсир кўрсатди. Аннал сайёранинг ҳалокатга юз тутгани муқаррар эканига энди ишонди. Лекин муҳими, «аждодлар»нинг ёвуз руҳларини иложи борица тезроқ аксилзаррачаларга айлантириш лозимлигини ҳам англаб етди.

Яна миллиард йиллардан сўнг бошқа сайёранинг ўзга тамаддуни бу урушни «Самовот жанги» деб атайди. Аммо бу... жанг эмас эди. Илло, фақат «Нибус-166» компьютерлар тизимидаги аксилзаррачаларга айлантирувчи ҳимоя қурилмаси мавжуд, лекин энди у Анналга бўйсунмай қўйган эди. Дарвоқе, «аждодлар»нинг йўқ қилиниши пси-спинор майдоннинг тинчланиши ва ерости реактори яна мўътадил тартибда ишлай бошлашига ҳеч қандай қафолат бера олмасди... Тўғри, яна бир йўл бор: «аждодлар»ни кучли қувват майдони билан ҳимояланган Олий Учлик жойлашган бўлмада тузоққа илантириб, бош пулт орқали ҳам аксилзаррачаларга айлантириш мумкин эди. Учлик билан ҳеч қандай алоқага эга бўлмай

ҳамда уларнинг ўлик-тиригидан беҳабар Аннал ўша бўлмага бостириб киришга буйруқ берди.

Мулоҳаза қилиб ўтиришга вақт йўқ эди. Аннал ва қўналганинг юзга яқин ходими Учлик жойлашган анчайин катта бўлмага кириб келишганда Ра, Озирис ва Нуҳ ҳушсиз ётганларини кўришди. Пси-спинор майдон уларнинг бош мияларини фаллажлаб қўйган эди. Айни дақиқада Нибиру сайёрасидан ёпирилиб келган маҳобатли тўлқин бутун қўналгани ларзага келтирди, шу заҳоти улар сайёра йўқ бўлганини аңглаб етишди. Ақл бовар қилмас термо-ядровий портлаш унинг тит-питини чиқариб, кулини кўкка совурганди. Бутун бошли қўналга-шаҳарлар даҳшатли атом алангаси ичида қолганди. Одамлар кўз очиб юмгунча — бир сониядаёқ ҳалок бўлишар, атом заррачаларига айланишарди. Анунакларнинг жами тамаддуни вакилларида ҳамояланган бўлмаларда тажрибаларда қатнашганларгина тирик қолишганди. «Аждодлар» ва «Нибус-166» қўналгасининг бир қисмини ҳам атом тўфони «қора туйнук»дай ўз домига тортиб кетганди. Оламшумул портлаш Қуёш тизими ҳаракати, хусусан, унинг еттинчи сайёраси саналмиш Ернинг бир бўлагини олиб олиб, Уран, Нептун ва Плутон сайёраларининг ҳам меҳварларини ўзгартириб юборган эди.

Янги пайдо бўлган «Нажот кемаси» атом тўфонларидан қочаркан, анамезон двигателларини ишга солиб, Коинот қаърига интилди. Матрица ҳолида тирик қолган Ра, Озирис ва Нуҳ кемани астрал тарзда бошқаришарди. Аннал яна етти минг йил яшади ва бутун умри мобайнида қилган ишларидан афсусланиб ўтди, чунки у ўзини Коинотдаги энг буюк тамаддунининг ҳалок бўлишида асосий айбдорлардан деб биларди.

«Нажот кемаси»даги анунаклар авлодлари Коинотнинг ҳадсиз-ҳудудсиз сарҳадларида миллиард йиллар мобайнида изиб юришаркан, уларнинг сони бир неча юз миллионга етди. Собиқ «Нибус-166» негизда улар бошқа сайёралар ва астероидларнинг хом ашёларидан фойдаланиб, сунъий янги сайёра бунёд этишди ва унга Нибиру дея ҳалок бўлган сайёранинг номини қўйишди. Ўзининг эллиптик меҳвари бўйлаб у ҳали-ҳануз ҳар 3600 йилда бир марта ўз бешиги — Қуёш тизими яқинидан ўтади.

Асл Нибиру йўқ бўлганидан кейин 3 миллиард 900 миллион 555 минг йил ўтгач, ички қатламларида «Нибус-166» қўналгасининг асосий қисмлари ва компьютер тармоқлари жойлаштирилган янги сайёрада зангори қумлар ҳам, Жаннат денгизи ҳам, қордай оппоқ, момиқ булутлар ҳам мавжуд эди. Сунъий атмосфера ҳосил қилишгина анча-мунча қийинчиликлар туғдирган, уни мўътадил сақлаб туриш учун Коинотдаги энг ноёб кристалл тошлар — олмос ёки олтиндан юпқа ҳимоя қатлами ясаш лозим эди. Излай-излай, охири уни Қуёш тизимининг еттинчи сайёраси — Ердан топишди. Анунакларнинг самовий кемалари ана шу тариқа курраи заминимизга қўнишди.

Ўша даврда, яъни эрамиздан 445 минг йил муқаддам органик ҳаётнинг илк куртаклари пайдо бўла бошлаган бу сайёра ўз хазиналарини осонликча беришни истамади. Дастлаб келгиндилар уни Форс кўрфази сувларидан олишга беҳуда уринишди. Сўнгра жануби-шарқий Африкада тоғ жинслари орасидан қазиб олишга киришишди. 300 минг йилча муқаддам қонда ишлаган анунаклар исён кўтаришди ва шунда ўзга сайёралик олимлар мураккаб ирсий амаллар ёрдамида ишчилар, яъни ҳозирги одамзот — Хомо Сапиенс бунёд этишди.

Ўша даврдан қолган асотир ва ривоятларга кўра, анунаклар Ердаги олтин ва олмос намуналарини ана шулар ёрдамида Коинотга, ўз сайёраларига олиб кетишга муваффақ бўлишган экан...

Тажриба давом этади

Ўртасига «Т» ҳарфи шаклидаги катта олмон столи ва унинг атрофига бир текисда чиройли тилларанг курсилар териб қўйилган кенг ва чароғон хонанинг тўрида ўтирган профессор Абдулҳаким Қаҳҳорий ҳайрат ва ҳаяжон билан ўрнидан туриб кетди. Қўлидаги диктофонни ўчириб, хонанинг паст томонида ҳозиргина юзма-юз турганча, жуда ғалати медитация амали ўтказган ва Коинот тарихининг энг олис қатларидан ажойиб ва ғаройиб ахбор олган Назира билан Гулшода бонута жилмайиб тикиларкан:

— Қойил-э, меҳрибонларим! — дея хитоб қилди. — Аммо-лекин шунча умргузaronлик қилиб, ҳақиқатта бу қадар яқин афсонани биринчи эшитишим! Қани, энди ўтиринглар, ўтиринглар! Кўриб турибман: жуда толиқдингизлар. Қаранг-а, Назирахоннинг пешонасидан ҳатто тер қуйиб кетибди.

— Ҳа, домлажон, — деди Гулшода бону Назиранинг қўлтигидан олиб, стол қоши-

даги курсига ўтқизаркан, ўзи ҳам қизнинг ёнига чўкди. — Муроқаба амали ўтказишнинг ўзи бўлмайди, мулоқотчилар бундай кезларда жуда кўп руҳий қувват сарфлашади.

— Эшитганман, баъзи журналларда бу ҳақда ўқиганман ҳам! — деди профессор кўтаринки кайфиятда, аёлларнинг ёнида у ёқдан-бу ёққа одимларкан. — Аммо-лекин бу соҳага камина авваллари умуман эътибор бермаган эканман, сизга минг раҳмат, Назирахон, анча кўзимни очдингиз! Ҳамма ҳикоянгизни тасмага ёзиб олдим. Улар замонавий тарих фани учун ўта ноёб ашёвий далиллар бўлиб хизмат қилади, деган фикрдаман. Гарчанд камина бу соҳа мутахассиси бўлмасам-да, лекин аини шу масала — Хомо Салиенс қандай дунёга келганидан сал-пал хабардорман. Ахир, бу жараён шумерлардан бизгача етиб келган битикларда ҳам батафсил баён этилган-да! Ерлик одамларга Нибиру сайёрасидан сўнгги марта Ерга ташриф буюрган аждодлари ўз билимларининг бир қисмини туҳфа этиб кетишган. Ҳатто ташриҳ (жарроҳлик)лар ҳам ана шулар сирасидан бўлиб, улардан ҳозирги ирсият муҳандислиги соҳаси мутахассислари ҳам ҳайратта тушишади...

Қадимшунослик тадқиқотлари шуни кўрсатадики, Жанубий Африкада тош асрида ҳам тоғ-кон қидириш ишлари олиб борилган. 1970 йилда Свазилендда археологлар йигирма газ чуқурликда олтин конларини топишган эди. Халқаро физиклар гуруҳи бу конларнинг ёшини 80—100 минг йил деб белгиллаган. Зуду қабиласининг ривоятларида айтилишича, мазкур конларда «илк одамлар» томонидан тана ва қондан сунъий йўл билан яратилган қуллар ишлашар эди. Кўҳна шумерлар тамаддуни эса кимё, космогония, астрономия, математика, ирсий муҳандислик, ҳатто фитотерапия соҳаларидаги замонавий билимларга, шунингдек, муайян давлат тузилиши, сайловорганлари ва ноибларга эга бўлишган. Шумерларнинг кўп билимлари ҳозирги фан учун ҳали-ҳануз қоронғулигича қолмоқда.

Бир пиёла чой ичиб, сал ўзига келган Назира кутилмаганда профессорга юзланди:

— Биласизми, домла, руҳий мулоқотимиз натижасида олган маълумотларимиз сизга манзур бўлганидан хурсандман. Лекин бизга тош ёрдамида Коинотдан алақандай табиий йўсинда берилган, кўпроқ жумбоқлардан иборат бу ахборнинг ҳозир амалга ошираётган ишларимизга, айтайлик, Амир ака олдимизга қўйган ва-зифаларга бирон-бир дахли борми? Мен бунга тушунолмапман.

— Дахли бўлганда қандоқ! — дея хитоб қилди Қаҳҳорий аёллар ўтирган столнинг нариги томонига тезгина ўтиб, уларнинг қаршисига ўтираркан. — Нега энди дахли бўлмас экан? Ахир, биз тадқиқ қилаётган ишимизнинг илдиэларини билиб олдик. Ҳар қандай қимматбаҳо тош ёки кристалл аввало она Еримизда «пишиб» етилишидан, орада унинг Коинотга, яъни ўзга сайёраларга ҳам ташиб кетилганидан хабар топдик. Коинотда қайта ишлов берилиб, унинг қайсидир йўл билан яна Ерга келтирилгани эҳтимолини ҳам назардан соқит қилиб бўлмайди, яна Худо билади, албатта. Ҳар қандай кристалл тош хотирага эга бўлиб, қаерда бўлмасин, ўзи гувоҳ бўлган жами воқеа-ҳодисаларни «эсида» сақлаб, ўз хотира катакчаларига «ёзиб» қўйверади. Ҳа-ҳа, меҳрибонларим, ажабланманг, бу — айнан шундай! Хулласи калом, бу борада янги-янги тажрибалар ўтказишга сиз билан бизнинг имкониятларимиз ҳали жуда бисёрга ўхшайди.

— Демак, ҳозир биз бевосита тошимиз тарихини ойдинлаштиришимиз керак экан-да? — деб сўради Назира яна.

— Ҳа-да, меҳрибоним! Одамзот ҳар қандай ишни муваффақиятли амалга ошироми учун аввало унинг тарихини билиши, сўнгра унинг ҳозирги аҳволини жиддий тадқиқ этиши, ана шундан кейингина унинг келажақда қандай мева бериши юзасидан муайян хулоса ясаши мумкин.

— Тушунарли, домла, — деди Назира бош ирғаб, кейин негадир пича тараддудда сўради: — Хўш, энди қандай тажриба ўтказамиз? Мен ҳордиқ чиқариб бўлдим ҳисоби.

— Жуда соз, Назирахон! — хитоб қилди профессор, қизга бамисоли жаҳоншумул бир кашфиёт арафасида турган тадқиқотчиларга хос завқ-шавқ билан тикиларкан. — У ҳолда энди тошимизнинг асл ватанини аниқлашга уриниб кўрайлик. Нима дедингиз, Гулшода бону?

— Маъқул, домлажон, — деди башоратчи аёл кулимсираб бош ирғар экан, — сиз буюраверинг, биз ҳаммасини рисоладагидек адо этишга уринамиз.

Аёллар кетма-кет ўринларидан туриб, Қаҳҳорийнинг ёнига ўтишди. Ўзаро яна юзма-юз туришаркан, Назира қўлидаги яшм тошига тикилганча, муроқаба ҳолатига кира бошлади. Ажабо, орадан саноқли сониялар ўтмай, у бамисоли етмиш яшар кампирдай мункиллаб, инсон ҳаёли ҳам етмайдиган олис ўтмиш қаъридан ахбор олишга киришди.

... Эрамиздан 3000 йил аввалги кўҳна қўрғон.

Қадимий заргарлик устахонаси. Мўъжазгина деразада минглаб юлдузлар сочилиб кетган қоронғу осмонда нозик ўроқ шақлидаги ой қоқ чўққига келгани худди ажиб бир сувратдай акс этади. Оқ салла ўраган, оппоқ соқоллари кўксига тушган нуроний отахон шогирди Бахтинур ила иш билан банд. Улар кристалл қотишмасини эритиб, қип-қизил эритмани алланима ясаш учун пўлат қолипларга қуйишяпти.

Отахон ниҳоятда жиддий, ҳатто саросимали қиёфада шивирлагудай оҳангда гапирди:

— Ўғлим Бахтинур, сен менинг энг суюкли сўнгги шогирдимсен. Шул боис эмди сени мудҳиш бир сирдин огоҳ этмоқ ниятидамен.

Шогирди унга хавотир билан тикилади.

— Лаънати хон каминага буюк аждодларимиздан қолган маҳобатли олмос бўлагидан ўн икки тангрининг ҳайкалчасини ясамоқни буюрғонига, мана, уч йил бўлаётур. Бу даврда биз аларни тайёрламоқ йўсинини кашф этмишимиз. Ниҳоят, улуғ тангрилар иродаси ила бутун ҳайкалчаларнинг илк намуналарини бунёд эта бошлаюрмиз. Иш интиҳосига етганини яхши билган хон ёвуз бир ишга қўл урмиш.

Шогирдининг юзидаги хавотир ифодаси ташвиш ва саросима билан алмашинади.

— Хабаринг бор, бундин бир ой муқаддам етти иқлимга донри кетган заргар шогирдларимдан Баҳодур ила Гурбек фавқулодда ғойиб бўлмишлар. Ўн кун ўтмай, яна уч нафар машҳур шогирдим ном-нишонсиз йўқолиш...

— Наҳотки хон аларни...

— Бале, ўғлим. Хон аларни ими-жимиди қатл эттириб, жасадаларини ўз арслонларига емиш қилиб берғонига имоним комил.

— Нечун, ахир?... — деб сўрайди Бахтинур қўрқув тўла кўзларини катта-катта очиб, устозига тикиларкан.

... Ярим тун. Пахса девор билан ўралган пастак уй. Қора чопон кийган, юз-бошларига қора рўмол тангитан ва фақат кўзларигина совуқ йилтираб кўринаётган учтўрт отлиқ уй остонасига бостириб келишади-да, эшикни бузиб, ичкарига киришади. Лаҳза ўтмай, улар уйдан ичкўйлақдаги тақирбош заргарни қўл-оёқларини боғлаб, отлардан бирининг эгарига ўнгариб, дашт сари елиб кетишади.

Хон саройи яқинидаги арслонлар сақланадиган қўрғончага олиб кириб, заргарни отдан туширишади-да, шу заҳоти қилич силтаб, калласини танасидан жудо қилишади, сўнгра пастдаги ўндан зиёд арслон юрган зовурга улоқтириб юборишади. Қотиллар жўнаб кетишга улгурмай, арслонлар осмондан тушган тайёр ўлжага ўзларини отишади.

Ана шундай қатл манзараси сал бошқачароқ ҳовли-жойда сал бошқачароқ йўсинда ўзга гуруҳ томонидан амалга оширилади.

Бахтинур ҳамон устозига саросима аралаш савол назари билан тикилади.

— Хон аларни нечун қатл эттирмиш?

— Бундоқ ҳайкалчалар етти иқлимда танҳо бўлиши, токи аларни ўзга ҳеч бир зот бошқа ясай олмаслиги учун... Ул қаттол айни шул йўл бирлан ўз номини тарихда қолдирмоқни ният қилиш. Ёвуз ниятинг бошинга еткур, энди ул нокас сен ила каминани ҳам йўқ қилиш пайига тушганидин хабар топмишмен.

— Во дариг! — дея хитоб қилади Бахтинур, азбаройи вазабга минганидан ҳансираб нафас оларкан.

Жами заргарлар устози ўта жиддий қиёфада гапида давом этади:

— Энди сенга айтар гапим шуки, бутун тунда биз ўн икки ҳайкалчани ясаб, тайёр қилурмиз. Локин асл нусхаларни хонга бермасмиз. Аларни думалоқ яшм тоши ичига мустаҳкам жойлаб, кўринмас ҳолатга келтиурмиз. Сўнгра сен бу тошни олиб, киндик қонинг тўкилган юртни тарк этурсен. Ани Аросат дашти тугаб, Тангри Тоғ тизмалари бошланган гўшада, Кўҳиқоф юридаги ҳарсанглар остига асрлар тўфонига ҳам дош бера оладурғон йўсунда яширгайсен. Хон учун эрса, ишни пайсалга солиб, ҳайкалчаларнинг дуоибад қилинғон нусхаларини қуйиб берурман.

Бахтинурнинг юзидаги қўрқув ва саросима аста-секин ғойиб бўлиб, унинг ўрнини қатъият ва шижоат эгаллайди.

... Оқ саллали, оппоқ соқоллари кўксига тушган нуроний отахон аста ўрнидан туриб, жавон тагидан мўъжаз пўлат сандиқчани олади-да, уни хонтахта устига қўйиб, шошилмай қопқонини очади. Ундан тарвузсимон қора яшм тошини чиқариб, шогирдига узатаркан, афсус-надомат билан сўз қотади:

— Одамзот ўта нотакомил, ўғлим. У ҳали-ҳануз баднафс ва бадхулқдир. Локин истиқболда шундоқ нурли, ҳаётбахш замонлар келадирки, аларда яшамоқ эзгу ниятли комил инсонларга насиб этур. Биз бунёд этган ушбул илоҳий санъат асарлари ҳам ана шундоқ инсонларга муносибдур. Бизнинг шаҳид ўлғон руҳи покларимиз

эрса, тангрилар инояти ила ушбул тошга мустажоб этилмиш ҳайкалчаларда тажал-лийсини топиб, эзгулик, гузаллик ва адолатнинг томир отишида ҳамда ёвузлик ва разолатнинг пайини қирқишда одамларга асрлар оша мададкор бўлмай! Камина у дунё-бу дунё ана шундоқ афсун-дуода бўлмаймен! Илоҳи омин!..

Жами заргарлар устози шундай деб, «куф-сув» қилиб, дуолар ўқийди...

... Навбатдаги муроқаба амалидан Қаҳҳорий ҳангу манг бўлиб, ҳаяжон ичида яна ўрнидан туриб кетди. Тез-тез одимлаб, Назиранинг ёнига келди-да, елкасига кафтини қўяркан:

— Раҳмат, меҳрибонларим! Бу амалингиз ҳам мен учун ажойиб кашфиёт бўлди! — деди аллақандай ички эҳтирос билан. — Хулласи калом, тажрибамиздан маълум бўлаяптики, сеҳрли тошимиз уч минг йиллик, ҳатто унданам зиёдроқ даврни қамраб олган залворли тарихга эга экан! Бу ерда ҳар қандай тадқиқотчи учун ўз-ўзидан табиий саволлар туғилади: оломсдан ясалган ҳайкалчаларнинг яшм тоши бағридаги кейинги ҳаёти қандай кечган? У Қўҳиқоф ғоридаги ҳарсанглар остида асрлар тўфонига дош бериб ётаверганми ёки яна қайсидир қудратли ҳукмдорнинг қўлига ўтиб, яна қанча одамларнинг шўрини қуритганми? Агар биз ривоят ва мистикага чинданам ишонадиган бўлсак, бундан 3 минг йил муқаддам уларга эзгу дуо ҳам, ёвуз дуоибад ҳам бирдай мустажоб этилганининг гувоҳи бўлдик!..

— Жами саволларингиз ўринли, домлажон, — дея аста гап қўшди Гулшода бону негадир мамнун кайфиятда. — Уларга ҳам биз мана шундай муроқаба амаллари орқали умумий тарзда жавоб топсак бўлар, дейман.

— Қани энди, меҳрибонларим, қани энди! — хурсанд ҳолда кафтларини бири-бирига ишқалади профессор.

Башоратчи аёл Назиранинг рўпарасида яна қаддини ростлаб, навбатдаги медитация амалини ўтказишга чоғланди.

Хизр бува башорати

... Субҳидам. Ҳадсиз-ҳудудсиз дашти биёбондаги ўтовёнида чайир ва ўткир нигоҳли етти яшар Темур қўй-қўзиларни боқиб юрибди. Сал нарида катта ёшли чўпонлар ўз юмушлари билан овора. Шу пайт боланинг рўпарасида оппоқ соқоллари кўксига тушган, оқ салла ва оқ чопон кийган Хизр бува пайдо бўлди-да, боланинг елкасига аста қўлини қўяди. Унинг бир қўлида — сирти дуру жавоҳирлар билан безатилган митти сандиқча. Чўпонлар Хизр бувани кўришмайди.

— Ассалому алайкум, бобожон! — дейди уни кўрган Темур қўлини кўксига қўйганча, таъзим бажо келтираркан.

— Ваалайкум ассалом, Темурхон! — дейди Хизр бува, майин жилмайиб, аста унинг бошини силаркан.

— Мени маъзур тутинг, бобожон, сизни яхши танимай турибмен, — дейди Темур унга савол назари билан тап тортмай тикиларкан. — Исми-шарифимни қайдин билурсиз?

— Билурмен, — дейди Хизр бува маъноли бош ирғаб. — Камина исмингнингина эмас, сен ҳақингдаги ҳамма гапларни билурмен.

— Демак, сиз — Хизр бувасиз! — дея хитоб қилади Темур бирдан кўзлари чақнаб. — Ер юзида мангу яшайдурғон улуғ пайғамбаримизсиз-да! Сиз ҳақингизда бобом кўп гапирар эрди.

— Ақлингга балли, болажоним, топдинг!

— Хўш, камина ҳақинда неларни билурсиз, бобожон?

— Аввало сенинг бахтли юлдуз остида туғилғонингни, шул боис ҳам Соҳибқирон деган ном ила етти иқлимга доврў таратиб, Тангрининг эзгулик йўлини тутишингни, Анинг амри ила қурраи заминнинг инсон оёғи етмиш жами ҳудудларини забт этажанигни ва яна кўп нимарсаларни билурмен.

— Буларни сизга ким аён бермиш, бобожон?

— Азиз ва Жалил Тангрим.

— Офарин, бобожон!.. Илқингиздаги недур?

— Бу — сенга туҳфа.

Темур жиддий қиёфада қошларини чимириб, сандиқчага синчков тикилади.

— Қандай туҳфа эркан? Кўрсак бўлурми?

Хизр бува сандиқчани очиб, унинг ичидаги ўртача ҳажмли тарвузсимон яшм тошини кўрсатади.

— Бул недур, бобожон? — сўрайди Темур ажабланиб.

— Парвардигорнинг сенга туҳфаси, болажоним! Олис мозийда яшаб ўтғон бо-

бокалонларинг бунёд этмиш бул санъат мўъжизаси сени бало-қазолардан асрағай! Ани ёмон кўзлардин пинҳон тутиб, кўз қорачутингдай асрамоғинг, сўнгра бўлажак фарзандларингга мерос қолдирмоғинг ҳам қарз, ҳам фарз.

— Уқдим, бобожон. Айтгонларингизни сўзсиз адо этажакмен.

— Сен ҳали кўп улуғ ҳодисотларнинг кашшофи ва гувоҳи бўлғайсен. Қуёшга қадар етгувчи сон-саноксиз қўшинларинг ила бул фоний дунёни зир титратиб, курраи заминнинг кўпгина ҳудудларинда чинакам ислом туғини ўрнаттайсен. Қадиминг етгон жойларда буюк шаҳарлар бунёд этиб, улуғ набийлар ва валийлар ётгон муборақ қадамжоларни обод айлағайсен ва эллар ичра руҳоният ва маърифат зиёсини тараттайсен. Илло, бул савобли ишларингга Парвардигор Ўзи мададкор бўлғай, илоҳи омин!..

Ҳизр бува шундай дея юзига фотиҳа тортади-ю, шу заҳоти турган жойида ҳавога сингиб кетгандай дафъатан кўздан ғойиб бўлади.

Бу тарихий воқеалар занжири фавқулодда келгуси давр ҳодисотлари силсиласига улашиб кетади.

Авраңгзеб армони

Ҳиндистон. Агра. 1530 йил.

Мамакат ҳукмдори Заҳирддин Муҳаммад Бобур Мирзо ўз ётоқхонасида ўлим тўшагида ётибди. Шоҳ тўшагининг бошида ҳабаш қиз товус патидан ясалган баҳайбат елпигични аста тебратганча, ҳайкалдай қотиб турибди. Бобур авлодлари биринкетин хонага кириб, шоҳ билан видолашмоқдалар. Аёллар йиғи-сиғи қилишади.

Эшиқда саройбон кўринганида, Бобур Мирзо уни кўз имоси билан ёнига чақиради. Саройбон таъзим қилганча, унга юзма-юз келади.

— Олампаноҳ, буюринг, хизматингизга мунтазирмен!..

Ҳолсиз ётган Бобур Мирзонинг фақат лаблари қимирлайди:

— Суюкли набирамиз шаҳзода Ҳумоюнни ҳузуримизга чорлагайсиз.

Саройбон орқаси билан одимлаганча эшикка йўналади.

Сал ўтмай, остонада Ҳумоюн кўринади-да, қўлини кўксига қўйганча, таъзим бажо келтиради.

Бобур Мирзо нигоҳи билан уни чорпоя ёнидаги курсига ўтиришга имо қилади. Шаҳзода ўтиргач, олампаноҳ шошимай гап бошлайди:

— Умрим интиҳосига етаётгон кўринадур, азиз жигарбандим! Сенла юзма-юз гаплашиб олмоқ фурсати етмиш. Буюк салтанатимизни сенга мерос қолдирмоқ ила айни чоғда муқаддас бир сирни очмоқни ҳам вожиб деб билурмен. Ҳазинамиз тўриңдаги олтин устунлар ўртасинда дуру жавоҳирлар ила безатилгон мўъжаз сандиқчада бир тош бордур. Олис мозийда улуғ аждодларимиз салтанати ҳудудларинда яшаб ўтқон кўҳна қабилла — шумерлар бунёд этмиш ва кўпдан-кўп тарихий саргузаштларни бошдин кечирмиш бул ноёб обида Парвардигор амри ила асрлар оша буюк бобомиз Амир Темур Кўрагоний илкига ўтмиш ҳамда ул ҳазратдин муборақ ёдгорлик тариқасинда бизгача етиб келмиш.

Жигарбандим Ҳумоюн Мирзо! Олис ўтмишда илоҳлар саналмиш ва шу боис ҳам аждодларимиз бошига не-не офатлару кўргуликларни солмиш бул тошни кўз қорачўидек асрамоқни сенинг зиммангга юклайдурмен.

Мозийда бўлиб ўтган уруш лавҳалари... Қадимги замон қабилалари ва уруғлари ўртасидаги ўқ-ёй ва найзабозлик жанглари... Мўри-малаҳдай бостириб келаётган мўғул-тотор қўшинлари ҳужуми қадимги Юнонистон ва Рум чавандозлари жангу жадаллари билан алмашинами.

Сўнгра кўҳна шаҳардаги шоҳ саройида ажойиб кристалл тошни томоша қилаётган нуроний отахонлар намоён бўлади.

Ана шу манзаралар асносида Бобур Мирзо гапида давом этади:

— Айтишларича, ёғийлар кўп бор ўғирламиш бул тошни Амир Темур бобомиз навбатдаги юришиндаёқ яна Самарқанда қайтармиш ҳамда ўз пирлари саналмиш азиз-авлиёлар ихтиёрига топширмиш. Ўшал кеча боболар ҳузурига Ҳизр бува ташриф буюриб, олмос ҳайкалчаларга илоҳий нафасларини уфурмишлар. Азиз-авлиёлар тиз чўкиб, икки дунёнинг мангу пайгамбарига таъзим бажо келтирмишлар. Ҳизр бува аларга: Парвардигор ушбул ҳайкалчаларни инсон илки ила илоҳий ишқ ва гўзаллик тимсоли тариқасинда бунёд этгонини ва алар темурийзодаларга то қиёматга қадар бахт ва омад келтирмоғини уқдирмишлар. Локин кимда-ким аларни илкига олмоқ ёхуд ўғирламоққа чорланса, бундоқ шаққокларнинг ўзларигина эрмас, балки авлодлари ҳам қарғиш ва кулфатларга дучор бўлмоқлари муқаррарли-

гини башорат қилмишлар. Бул тошни Темур бобомиз камина таваллуд топқон куним отам Умар Шайх Мирзога тухфа этмишлар. Мана эмди ушбул илоҳий тошни асрамоқ навбати сенга етибдир, жигарбандим Ҳумоюн Мирзо.

Бобур Мирзо бир зум сукутга толиб, алам ва ўқинч билан гапини давом эттиради:

— Таассуфки, бул тош Андижондалигимдаёқ илкимдин кетгон, бул маҳалда Самарқанд, Андижон, сўнгра Тошкентни забт этмиш Шайбонийхоннинг саркардалариндин бири ани ўғирламоққа муваффақ бўлмиш. Ондаин кейин омад биздин буткул юз ўғирмиш. Шайбонийхонга қарши кўп йиллик курашларим самара бермагонидин сўнг камина бир ҳовуч қўшин ила Мовароуннаҳр ва Фарғонани тарх этиб, Ҳиндистон сафарига отланмишмен. Бул ҳудудда ҳам ишларим юришавермағоч, ниҳоят, Аллоҳга ишқим ва омадим тимсоли саналмиш илоҳий тошни илкимга қайтармоқ учун она Ватанимга энг кучли ва энг топқир хуфияларимдан тўрт нафарини жўнатмишмен. Орадан кўп ўтмасданоқ бул гуруҳ яшм тошини ёғийлардан тортиб олиб, қалаба туғи ила қайтмиш.

Ана шундан сўнг, азиз жигарбандим, Худо ишларимни ўз-ўзидин ўнглай бошлади. 1526 йили Панипат яқинида Деҳли султони Иброҳим Лўдийнинг қўшинларини мағлубиятга учратиб, Шимолий Ҳиндистон ҳукмдорига айланишмен. Пировардида буюк Бобурийлар салтанатига асос солишмен.

Бобур Мирзонинг айнаи шу ерда бир лаҳза жим қолганидан фойдаланган Ҳумоюн Мирзо савол беришга журъат этади:

— Бундан чиқадураким, улуғ олампаҳо, ўшал фаройиб тошда Аллоҳ юқтирган қандайдир илоҳий куч-қудрат тажассумини топгон эркан-да?..

— Билишмоча, айнан шундоқ, азиз жигарбандим. Локин ҳали бунинг тагина ҳеч бир кимса етолмағон. Шул боис мазкур тошни сенга мерос қилиб қолдирарканмен, шуни асло унутмагилким, ани илқингдин бой бергон кунинг — Бобурийлар салтанатининг инқирозга юзтубан бўлғони!..

Ҳумоюн бобосига кўзлари ёниб, ҳайрат ва ҳаяжон билан тикилади.

... Бу манзара фавқуллода яна бир бошқа тарихий аср — Аврангзеб Оламгир ҳукмронлиги даври ила алмашинади. Буюк Бобурийлар салтанатининг сўнгги ҳукмдорларидан бўлмиш бу зот Оқ Саройдаги тилла тахтида зеру забарлар ила безак берилган кийим-кечакларда савлат тўкиб ўтираркан, икки ёнида саф тортиб турган аъёнларига ғамгин қиёфада нутқ ирод этмоқда:

— ... Бу қандайин разолатким, бир онадин сут эмиб вояга етгон ака-укалар тахт талашиб, бир-бирларининг бошларига аёвсиз қилич солсалар! Бу қандайин жаҳолатким, улуғ бобокалоннинг адоват ва фисқу фужур ботқоғина ботмиш мискин зурриёдлари фоний дунё бойликларини дея куч-қувватдин қолмиш кексалар ва етим-есирлар ҳақин емоқдин тойинмасалар! Бу қандайин мусибатким, бир қавм иккинчи қондош қавмга қарши исён туғини кўтариб, жанг майдонида бир-бирининг қонини дарёдайин оқизса! Ваҳоланки, улуғ боболаримиз га қолаверса, камина мамлакатни марказлаштиришга, иқтисодий ва маданий ҳаётни гуллаштишга озмунча куч-қудрат сарфладикму?! Мана эмди Деканда маратхийлар, шимолда афгон қабилалари, Панжобда сикхлар, Мевар ва Марварда раджпутлар қўзғолон кўтармишлар. Булар бари босқинчилик сиёсати юргизаётгон инглизлар ва ўзга-овруполикларга ҳадсиз қўл желмоқдаким, бошбошдоқлигимиз ва парокандалигимиз боис биз аларга қарши курашмоққа ҳам ожиздурмиз. Бул гуноҳларимиз Парвардигоримизга хуш келмай, ул буюк Зот бошимизга бало устина бало, офат устина офат юбормиш. Мамлакатимиз ҳудудларинда бот-бот зоҳир бўлаётгон даҳшатли зилзилалар, мудҳиш сув тўфонларию маҳобатли қуюн ва уюрмалар ана шундин далолат бермасму?! Сўнгги ваҳимаи ҳуюн яхши ёдинғизда дегон ўйдамен. Бундоқ унсурни камина умрим бино бўлиб кўрмагонмен! Бул шундоқ ёвуз қуюн эрдиким, хазинагоҳимиз кулини кўкка совуриб, улуғ бобокалонларимиздин қолгон ноёб яшм тошини-да осмону фалакка олиб чиқиб кетмиш... Бул ҳодисот биз — куфр бандаларнинг Тангри қарғишига учрағонимизга ишорат эрмасму? Бул фалокат — кўҳна ва буюк салтанатимизнинг инқирозга юзтубан бўлғони аломати эрмасму? Ҳа-ҳа, азиз биродарларим, бу — ўта машғум аломат ва биз алардин жиддий хулосалар ясамоғимиз ва шунга муносиб катъий тадбирлар белгилamoғимиз лозим...

Ногаҳон бу манзара ўрнини тарин янги кўриниш эгаллайди. Қадимий Деҳли шаҳрига асоси осмону фалакка туташган даҳшатли қуюн бостириб келмоқда. Учи ер «чизиб» келаётган конуссимон бу маҳобатли уюрма йўлида учраган жами нарсаларни: турфа бинолару улкан иншоотларни мўри-малаҳдай супуриб-янчиб, хас-хашақдай кўкка учириб бормоқда. Қутурган филлар галаси наърасидай ҳайқирган садосининг ўзиёқ тўрт томонга тум-тарақай қочаётган одамларнинг дилига қулувва қутқу солади.

Мана, уюрма, шоҳ саройи остонасига ҳам етиб келади. У баланг деворнинг тепа қисмидаги мусулмон ёштларнинг бир неча қаторини чирпирак қилиб осмонга кўтараркан, тўғри подшоҳлик хазинаси сақланадиган бино сари йўналади. Уюрманинг ваҳшатли ҳуружига деворлари икки газ қалинликда қурилган деворлар ҳам дош беролмай, ўпирилиб туша бошлайди. Деворнинг бир ёни ва томининг қоқ ўртасини худди баҳайбат пичоқ билан кесилгандай шаклда учтириб юборган уюрма хазинадаги бошқа қимматбаҳо дуру жавоҳирлар қатори ноёб яшм тоши солинган мўъжаз сандиқчани ҳам кўкка олиб чиқиб кетади. Вожаб: бош қисми бамисоли юлдузларга туташиб кетган баҳайбат уюрма «девор»лари орасида шиддатли тезликда чирпирак бўлиб юқорилаб бораётган сандиқчанинг ноҳос қопқоғи очилиб, ундан тарвузсимон қорамтир тош ажралиб чиқади-да, янаям шиддатлироқ тезликда осмону фалак қаърига ўқдай отилади. Кўз кўриб қулоқ эшитмаган бу ажиб манзарани титраб-қақшаб кузатиб турганлар тошнинг чексиз фалак қўйнига аста-секин сингиб, умуман кўздан йўқолганига гувоҳ бўлишади...

— Ё фалак! — дея хитоб қилди профессор Қаҳҳорий аёллар ўтказган навбатдаги муроқабга амали вақтида олинган бу ғаройиб янгилликлардан яна ҳайратга тушиб. У хона ўртасида қафтларини бир-бирига ишқалаганча, Назирадан кўз узмай тураркан, азбаройи ҳаяжонга тушганидан кўзлари чаҳнар, тез-тез нафас олар эди. — Бу ҳикояларингиз ҳам мен учун чинакам кашфиёт бўлди, меҳрибонларим! Ҳа-ҳа, ишонаверинглар, қўлингиздаги тошнинг чинданам илоҳий нарса эканига каминани қарийб ишонтирдингиз ҳисоб, Назирахон қизим! Ҳикоянгизда ҳаёт ва ҳаёлот шу даражада уйғунлашиб кетганки, уларнинг қай бири ҳақиқат-у, қай бири тахайюлот эканини ажратиб олиш ҳам амримаҳол. Хулласи калом, меҳрибонларим, энди биз бениҳоя теран тарихга эга бу тошимизнинг физик ёки кимёвий хоссалариданам кўра, илоҳий хусусиятларини кўпроқ тадқиқ этишимизга тўғри келади чоғи. Илло, биз ҳали-ҳануз тушуниб етолмаётган буюк сир-синоат ёхуд тилсимотни унга Парвардигоримизнинг Узи тажаллий этган кўринади. Таҷрибаларимиздан ўз-ўзидан шундай хулоса келиб чиқади-ки, меҳрибонларим, кўҳна шумерлар давридан бизга етиб келган ушбу қадимий обиди имкониятлари ақл бовар қилмас даражада чексиздир. Назаримда, унинг ёрдамида, аввало, Аллоҳи таоло қудрати, сўнгра набийлар ва азиз-авлиёлар руҳи поклари мадади ила, Тангри Тоғдай осмонўпар тоғларни талқон қилиш, Жайҳун ва Сайхундай улуғвор дарёларни тескари оқизиш ва ҳатто, керак бўлса, чархи фалакни ҳам ўз ўқидан четга жилдириш мумкинга ўхшайди...

Кўрғончага ташриф

Саидбек собиқ синфдош дўсти Акрам билан унинг эски «Москвич» машинасида йўлга чиқишганида, соат тунги ўн иккидан ошган эди. Улар машинага йигирма газ узунлиқдаги йўғонгина арқон, уч тишли илгак, ғаввослар киядиган коржомга ва бошқа ҳамма керакли нарсаларни ортишган, сўнгги соатларда калалари ишлаб, яна бир яқин дўстларидан ҳар эҳтимолга қарши газда ишлайдиган тўппонча ҳам олишган эди.

Йўлда улар машинанинг олдинги ўриндиқларида ёнма-ён ўтирганча, аста суҳбатлашиб боришаркан, ҳа икковининг ҳам дилига гулгула тушган, иккови ҳам тузган режаларининг нечоғли пухталиги юзасидан ўйга толишганди. Шунга қарамай, шер изидан қайтмас, деганларидек, ортга чекинишга ҳам эркаклик ғурурлари йўл бермас эди.

— Айтмоқчи, — деди Акрам машинасини бетон ётқизилган катта ҳалқа йўлга бураркан, бир нима эсига тушгандай тараддудга тушиб, — мени кечиргин-у, ёдимдан кўтарилай дебди, кечқурун ишхонамга даданг билан... ҳалиги, нимайди... Асада ака деган бир одам келишувди...

— Йўғ-е? — деди Саидбек жон-пони чиқиб, дўсти томон кескин ўтириларкан. — Нега шу пайтгача индамадинг?... Нимага келишибди улар?

— Сени қидириб-да...

— Оббо! Ҳеч нима демадингми, ишқилиб?

— Эсимни ебманми? Лекин сен билан кўришганимни айтдим...

— Нега энди? Оббо, қовун туширибсан-ку!.. Нима мақсадда кўришдик, дединг?

— Бир иши чиқиб қолибди, дедим.

Акрам мактабда ҳам соддадиллик қилиб, ўзи истамаган ҳолда нуқул ишқал ишларга араллашиб қолар, шунинг учун синфдошларидан, айниқса, Саидбекдан дакки эшитгани эшитган эди. Ҳозир ҳам дўстининг эски одати кўзиб, унга дашном беришга киришди.

— Калланг жойидами ўзи? Канализация ёки сувузатиш тизимида менинг сенга қанақа ишим тушиши мумкин? Одам сал ўйлаб гапириши керак-да. Хўш, яна нима-лар дединг?

— Кейин сенга ғаввослар қиядиган кийим-кечаклар керак бўлиб қолганини айтдим.

— Оббо лақма-ей! Расво қилибсан-ку?! Арқон сўраганимни ҳам айттандирсан, ҳойнаҳой?

— Даданг ҳам, ҳалиги, нимайди... Асад акаям сўрайвериб тинкамни қуритишди-да, ахир!..

— Хўш-хўш, яна нимани сўрашди? Сен нима деб жавоб бердинг?

— Ҳалиги, нимайди... чинданам арқон билан илгак олишинг кераклигини ҳам айтдим.

— Яшавор-е, биродар! Ҳаммаёқни расвои жаҳон қилиб бўбсан-ку! Шунақаям ландавур бўладими одам?!

— Мен қаёқдан билай, ахир? Ўзинг огоҳлантириб қўймаган бўлсанг...

— Улар олдинга келишини мен туш билибманми?.. Қаёқда бормоқчилигимни ҳам айтиб улгургандирсан, ҳойнаҳой?

— Ўлай агар, буни айтмадим! — дея хитоб қилди Акрам, ўзини оқлаш имкони туғилганидан дарров жонланиб. — Ҳалиги, нимайди... Амирнинг қўрғончасини айтиб, эсимни ебманми? Сен қолиб, уларданам балога қолардим-а...

— Хайрият-е, ҳеч курса, шунга ақлинг етибди, — деди Саидбек ҳам сал енгил тортиб.

— Секинроғам айтасанми?

Саидбек пича ўйланиб турди-да, узил-кесил бир қарорга келди чоғи, энди қатъий оҳангда гапирди:

— Хайр, майли, бўлар иш бўлибди. Мени ҳозир қўрғонча девори остида анжомлар билан бирга қолдирасан-да, ўзинг жунаб кетаверасан. Агар дадам билан бўлажак қайнотам яна олдинга келишса, қаердалигимдан лом-мим деб оғиз оча кўрма! Мен уйдагиларга ойнома топшириғи билан Сирдарёга кетдим, деганман. Мабодо, уч кунгача қўрғончадан чиқиб кетолмасам...

— Хўш, унда нима қилай? — деди Акрам сабрсизлик билан унинг жавобини кутиб.

— У ҳолда... Фақат дадамга айтишинг мумкин.

— Маъқул, — деди Акрам дўстининг бу гапидан қониқиш туюб, кейин унга ялинишга тушди: — Кечирасан, дўстим, сал англашилмовчилик бўлибди, менинг ҳеч гапдан хабарим йўқ эди-да, ахир. Лекин сени девор ёнида дарров ташлаб кетмайман, илтимос, мени ҳайдама. Балки яна бир нимага асқотиб қоларман.

— Йўқ, дўстим! — деди Саидбек энди меҳрибончилик билан қўлини унинг елкасига қўйиб. — Бу ёғини бир ўзим амалга ошираман. Сенинг ҳаётингга ҳам хавф остига қўйишга менинг ҳаққим йўқ. Сал қовун туширганингни эътиборга олмасак, шундоғам менга жуذا катта ёрдам бердинг. Бунинг учун минг раҳмат сенга! Яхшилигингни ҳеч қачон унутмайман!..

— Э, раҳматта бало борми? Ёдингдами, мактабдаям энг яқин дўстим эдинг. Уришиб сўкардингам-у, лекин доим ҳимоя қилиб, ёнингда олиб юрардинг. Мен сендай кучли, зукко дўстим борлигидан доим фахрланардим...

Улар шу тариқа самимий гурунғ қилиб, бир-бирларига дил сўзларини айтиб, кўзлаган манзилларига қандай етиб келганларини ҳам сезмай қолишди. Акрам машинасини қўрғонча деворига ярим чақиримча етмасдан, боғ-роғлар ўртасидан ўтган ихчам асфальт йўл чеккасида тўхтатди.

— Бу ёғига яёв боришга тўғри келади, — деди у эшикни очиб, ташқарига чиқаркан. Саидбек ҳам машинадан тушиб, девор томонга тикилди. Баландлиги қарийб тўрт газ келадиган деворгача бўлган майдонда маҳобатли чинорлару катта-катта жўка дарахтлари қад ростлаган, уларнинг орасига кирган одам зимистон қўйнида зумда кўздан ўйиб бўлиши аниқ, лекин баҳайбат дарахтларнинг юқори шоҳларини девор тепасига ўзаро тахминан юз газ масофада ҳар жой-ҳар жойга ўрнатилган фонуслар фаровон қилиб турарди.

Акрам машинасининг юкхонасини очди. Арқон билан илгакни, кейин сим қирқадиган қайчини олиб, дўстига узатди. Кейин ғаввослик кийимларини чиқариб, елкасига ташларкан, машина юкхонасини секин ёпди-да, дарахтзор томонга жи-ларкан:

— Кетдик, — деди товушини пасайтириб. — Деворнинг истаган жойидан ошиб ўтаверишинг мумкин. Ҳалиги, нимайди... газ-тўппончанг қўйинггами? Итлар пайқаб қолишмаса бўлди. Манави ғаввослик кийимларини девордан ошириб бера-

ман, сув ёқасидаги маймунжонлар ўсадиган чакалакзорга яшириб қўясан. Ҳар эҳтимолга қарши. Асқотиб қолиши мумкин-да.

Улар кетма-кет дарахтлар оралаб боришаркан, Акрамнинг жағи тинмас, лекин у шивирлаётгандай паст овозда гапирарди:

— Ҳозир қўрғончада ҳамма ухляпти. Найновҳам уйқута ётган бўлиши керак. У биринчи қават чеккасидаги ташқаридан кириладиган хонада яшайди. Секин эмак-лаб бориб, айвончага етиб олсанг, марра сеники. Йўл-йўлакай асосий бинонинг ўнг томонида бир қаватли бино бор. У — ошхона, жория аёл ҳам ўша ерда яшайди. Унданам, итларданам эҳтиёт бўласан.

— Яхши, — деди Саидбек атрофга ўгринча нигоҳ ташлаб, собиқ синфдошининг ортидан унсизгина одимлаб бораркан.

Ниҳоят, улар девор ёнига ҳам етиб келишди. Тепада, улардан сал ўнгроқда ду-малоқ фонус чор-атрофга сутранг ёғду таратар эди.

Акрам кутилмаганда елкасидаги ғаввос кийимлари солинган қопчиқни айлантириб, деворнинг нариги томонига улоқтирди, кейин дарров дўстининг қўлигидан олиб, улкан ёнғоқ дарахти панасига тортиди:

— Кетдик, кетдик! Ҳозирча яширинамиз!..

Девор ортидан «гуп» этган овоз эшитилди. Шу заҳоти олисдан ит ҳуригани кулоққа чалинди. Юракларига баттар ғулғула тушган йигитлар бир-бирларига ола-зарақ нигоҳ ташлашди.

— Кўрдингми, итлари қанақа сезгир!.. — деди Акрам шивирлагудай оҳангда бе-ихтиёр ҳаяжонга тушиб.

— Ҳечқиси йўқ, — деди Саидбек худди ўзига ўзи руҳан далда бераётгандай бар-дам кайфиятда. — Камина нафақат итлардан, жин-алвастилардан ҳам қўрқмайдиган одамман.

Сўнгра дафъатан собиқ синфдошига ўгирилиб, унга кучоғини очди:

— Бўпти, дўстим, энди хайрлашамиз. Ҳаммаси учун сенга катта раҳмат.

— Тўхта, нариги томонга...

Саидбек уни гапиргани ҳам қўймади.

— Бас қил! Ҳозир ҳам мени деб ҳаётингни анча хавф остига қўйиб турибсан. Сов бўл, оғайни! Менга оқ йўл тила!

Улар кучоқлашиб хайрлашишди.

— Сал итнинг овози тинчисин, мен яна ўн дақиқадан кейин девор ошаман, — деди Саидбек ёнғоқ панасига ўтиб, Акрамни қоронғилик оғушидаги дарахтзор қўйнида ғойиб бўлгунича кузатиб қоларкан.

Чинданам, ўн дақиқадан кейин бир ўзи қолган йигит итнинг вовуллаши тиниши билан арқоннинг бир учига бойланган илакни девор оша нариги томонга улоқтирди-да, унинг иккинчи учидан тортиб, илакнинг сим-тўрга маҳкам ўрнашганига, сўнгра чўнтақларига қўл теккизиб, сим қирқадаган қайчи билан газ-тўппонча жойида эканлигига ишонч ҳосил қилгач, арқонга осилиб, юқорига кўтарилга бошлади.

Осмонда милтиллаб кўринаётган катта-кичик юлдузларга беихтиёр нигоҳ ташларкан, уни ҳоқ иккига бўлиб ёрқин думали юлдуз учиб ўтганини кўрди-ю, яна дилига ғулғула тушди. «Яна кимнингдир ҳаёти сўнди, — дея ҳаёлидан ўтказди у. — Мабодо меникимасмикин?»..

Салдан кейин девор устидаги сим-тўрга юзма-юз келгач, қўрғонча ҳовлисига олазарақ тикилганча, чўнтагидан қайчини чиқариб, тўрни қирқишга киришди. Қолган ишлар зумда кечди. Сим-тўр орасидан бир одам сигарлик жой очилди-ю, Саидбек девор устига ўтириб олиб, арқонга уланган илакни деворнинг ташқари томонига маҳкамлади, сўнгра арқоннинг ўзини девор оша қўрғончанинг ичига ташлаб, унга осилганча, пастга туша бошлади. Енгил сакраб ерга тушди-ю, ёнгинасида ётган қопчиқни елкасига осиб, энгашганча олдинга юрди.

Қўрғончанинг ички қисми ҳам бир текисда экилган дарахтлардан иборат улкан боғ бўлиб, унда, кеч куз эмасми, бу ёруғ дунёда мавжуд жами мева-чевалар фарқ пишиб ётарди. Бу боғда Бўстонлиқнинг алвонранг ва кўм-кўк олчаларидан тортиб, Сурхондарёнинг тилларанг хурмоларигача, Қуванинг ёриламани деб чирсиллаб турган анорларидан тортиб, кўҳна Ҳиндистоннинг хушбўй ананасларигача топилар эди.

Йигитнинг димоғига «гуп» этиб нашвати ҳиди урилди. Саидбек азбаройи мевалари шигил пишганидан шохларигача тирговчулар қўйилган баҳайбат нок дарахти остига етиб келганди. Йигит бўйинини чўзиб, дарахтлар орасидан боғнинг ичкари томонига қаради. Олисда, бу ердан тахминан ярим чақиримча олдинда, уч қаватли муҳташам виштин бино кўзга ташланарди. Бинонинг ўнг томонида Акрам айтган жория аёлнинг бир қаватли уйини ҳам дарровиллади. Яқин атрофда ҳеч ким йўқлигига ишонч ҳосил қилгач, дарахтлар оралаб, қадамларини илдамлатди.

Орадан ўн дақиқа ҳам ўтмай, бир қаватли уйга яқинлашган Саидбек ғаввос ки-

йим-кечаги солинган қопчиқни сувсиз ариқда ташлаб, устини шоша-пиша хазонлар билан қўмди-да, яна олға йўналди.

Йигит боғ тутаган ва ҳовли бошланган жойдаги сўнгги дарахт тагида чўнқайиб ўтирганча, диққат билан атрофни кузатди. Уч қаватли бинонинг қоқ ўртасида катта ойнаванд эшиклари бўлиб, кираверишнинг икки ёнига ихчам пўлат устунларга тўлин ойма ўхшаган икки нафар думалоқ чироқ ўрнатилган ва улар бутун ҳовли сахнини сутдай чароюн қилиб турарди. Жория аёлнинг уйига кираверишда ҳам худди шундай фонуслар нур сочарди. Уйнинг янада ўнгроқ томонида, боғ деворига тақаб тахтадан бир неча уялар қурилган, лекин уларда негадир итларнинг ўзлари кўринмасди.

«Демак, улар қўйиб юборилган», — дея хаёлидан кечирди Саидбек, дилига ваҳима тушиб. Беихтиёр қўлини чўнтагига тикиб, газ-тўппончасини пайпаслаб қўйди.

Худди шу пайт қаёқдандир уч қаватли бино ортидан югуриб чиқиб келган бузоқдай-бузоқдай икки қора този ит бир-бирлари билан ўйнашиб, бўйин ва оёқларидан тишлаганча, уялари сари йўналишди. Айни дамда сал кичикроқ яна бир қозоқи ит пайдо бўлди-ю, пилдираганча, уларнинг ортидан эргашди.

Саидбек ўзини дарров дарахт ортидаги суви қуриб қолган ариқда ташлади-ю, мушукдай пусиб ётганича, итларни сал бошини кўтариб кузата бошлади.

Худо кўрсатмасин, йигитни уларнинг бирортаси пайқаган тақдирда ҳам шу заҳоти ҳар учови ҳужумга ўтиб, ичак-чавоқларини ағдариб ташлашлари ҳеч гап эмас эди. Шу чоғ қозоқи ит вовулаганча този итлардан бирининг думини тишлашга уринди. Бундан жаҳли чиққан този ит унинг адабини бериб қўйишни лозим топди чоғи, шартта тўхтаб, орқасига ўтирилди-ю, қозоқи итни бир ҳамла билан чалқанчасига ётқизиб, ириллаганча қорнини важишга киришди. Буни сира кутмаган қозоқи ит ангиллаганча унинг чангалидан қутулишга уринар, лекин барча ҳаракатлари беҳуда эди.

Қўп ўтмай, қаердадир шарақлаб эшик очилгани эшитилди. Яна бир неча сониядан кейин уч қаватли бино ортидан бўйи нақ икки ярим газ келадиган, қовунсимон ярроқ боши чироқ нурида чарақлаб турган паҳлавон бир йигит чиқиб келди-да, босиқ ва бўйиқ овозда итларни қойишга тушди:

— Ҳой, қанжиқлар! Қани, овозингни ўчир-чи! Ўчир овозингни деяпман, лаънати!..

Уни кўрган итлар думларини ликиллашиб, сал тинчиган бўлишди-ю, лекин ярроқбош паҳлавон атрофга аланглаб, ортига ўтирилиши билан яна бир-бирларини важишга тутинишди. Бундан баттар вазабга минган тунги қоровул энди белидаги белбоғини шартта ечиб олиб, итларнинг устига қараб юрди. Бундан қўрқиб кетган итлар уялари томон ура қочишди.

— Ҳой, қанжиқлар! — деди паҳлавон йигит овозини сал кўтариб. — Агар жим бўлмасаларинг, ҳозир бўйинларингга бўйинтириқ соламан-да, яна катакларингга тикиб қўяман!..

Бу гапни «эшитган» итлар энди (улар гапга тушгунишади чоғи) йўлни буриб, тўғри Саидбек ётган ариқ томонга қараб югуришди. Эсхонаси чиқиб кетган йигит жон ҳолатда афтини ариқдаги хазонларга босганча, худди ғаними пайдо бўлганини иллаган қурбақадай, қилт этмай ётиб олди. Айни дамда Қуръони каримдан билган оятларини ўқиб, Худодан ва азиз-авлиёлар руҳи покларидан мадад сўраб, бошига тушган бу мушкул савдолардан қутқаришини чин дилидан илтижо қила бошлади. Чамаси, шу амалларни адо этмаганида, итларга ем бўлиши тайин эди. Итлар тапир-тапир чопқиллаб, ёнгинасидан ўтиб кетишди. Орадан ярим соат ўтмай, уларнинг ҳам, паҳлавон йигитнинг ҳам қадам товушлари бутунлай тиниб қолди.

Қимирламай ётаверганидан оёқ-қўллари тортишиб қолаёзган Саидбек аста ўрнидан турди-да, томирларининг чигалини ёзиб, чўнқайганча олазарак ҳолда атрофни яна кузатди. Ҳеч зор кўринмас, итларнинг товушлари ҳам буткул ўчганди.

Шунга қарамай, йигит айна дамда ўзининг чинакам қопқонга тушиб қолганини аниқ ҳис этди. Бу ердан омон чиқиб кетиши амри маҳоллигини ҳам узил-кесил тушуниб етди. Шу чоғ миясига «ялт» этиб келган фикрдан кўзлари бамисоли чақнаб кетгандай бўлди...

Опа-сингиллар қаромати

Асад Раҳматилла ишлайдиган спорт мажмуига профессор Саидмансур ака ҳузуридан анча ҳовурини босган ҳолда кириб келганида, дўсти яна шогирдлари би-

лан навбатдаги дарсларини ўтказаятган экан. Собиқ жангчи файласуф ошнасини кўриши билан юзига хавотир ифодаси иниб, машқларни шогирдларидан бирига давом эттиришни топширди-да, ўзи собиқ синфдошининг истиқболига шошилди. Қўл олиб сўрашишаркан:

— Хўш, бирон янгилик борми? — деб сўради у Асаднинг кўзларига тикилиб.

— Саидмансур ака билан кўришдим, — дея гап бошлади файласуф. — Ҳеч нимадан хабари йўқ экан. Ўғли қаёққадир кетибди. Уни излаб, бир оғайнисининг ишхонасига бордик. Ундан ғаввослар киядиган коржома, арқон, илгак ва яна алланима балоларни олиб, қаёққадир жўнаб кетибди. Отасининг айтишича, ойнома топишириги билан икки-уч кунга Сирдарёга бориб келмоқчи бўлган экан. Хуллас, Саидбекнинг ҳам қизимнинг йўқолганидан хабари йўқ чоғи.

— Нега шундай хулосага келдинг? — дарров эътироз билдирди Раҳматилла. — Беҳазил гапираяпман: балки айнан бир нимадан хабар топиб, қизингни қутқаргани отланган бўлса-чи? Бўлмаса, ўша асбоб-анжомлар нимага керак бўлиб қолибди унга?

— Билмадим, дўстим, билмадим, — ҳафсаласиз қўл силтади Асад тунд қиёфада.

— Э, беҳазил гапираяпман: сендан ҳеч қачон айроқчи чиқмас экан, — деди собиқ жангчи гапни ҳазилга буриб, лекин шу заҳоти жиддийлашиб, гапида давом этди: — Айни шуни билиш керак эди-да! Илгак, арқон нимага керак ўзи? Тоққа чиқишга ёки баланд девордан ошиб ўтишга, тўғрими?

— Тўғри, — деди файласуф пича жонланиб, унга савол назари билан тикиларкан.

— Лекин ғаввослар киядиган кийим-кечаклар-чи?

Асад елкасини қисди.

— Демак, унинг йўлида тоғ ёки девордан ташқари сувтўсиғи ҳам бор, дегани бу!

— Қойил-е! — деди файласуф ўзининг шундай оддий нарсага ҳам ақли етмаганидан хижолат чекиб. — Буям тўғри! Сен аслида мелисада ишласанг бўларкан.

— Демак, Саидбек қизингнинг қаердалигини билади!

Бу гапдан Асаднинг кўзлари чарақлаб очилиб кетди. Собиқ жангчининг хулосасида чиндана чўқур мантиқ бор эди.

— Агар чиндана шундай бўлса... модомики у ҳамма гапдан бохабар экан, нега энди на отасига, на менга лом-мим демай, бу қалтис ишга бир ўзи отланган, деб ўйлайсан? Ахир, у сен билан бизнинг имкониятларимизни яхши билади-ку?

— Э, беҳазил гапираяпман, ошна, уям йигит киши, ахир, ундаям эркаклик ғурури бор!

— Ҳаммамизнинг кўз олдимизда би-ир қаҳрамонлик кўрсатмоқчи бўлган, демоқчисан-да?

— Буниям истисно қилиб бўлмайди. Шундай бўлишиям табиий, албатта. Лекин...

— Нима лекин? — сўради Асад унга сабрсизлик билан тикилиб.

— Лекин у... айни шу ҳаракатлари билан ёшлик қилганам бўлиши мумкин.

— Бу гапнинг ҳам юз фоиз қўпиламан. Агар чиндана шундай бўлса... — Асаднинг юзига беихтиёр яна хавотир ифодаси инди. — У ўта хавфли ва қўлидан келмайдиган ишга бел боғлаган, демоқчисан, топдимми?

— Худди шундай! — деди Раҳматилла ғамгин қиёфада. — У ростдана болалик қилиб қўйиши мумкин. Гап қизинг ҳаёт-мамоти устида бораркан, биз зудлик билан бирон чорасини топмасак бўлмайди, дўстим!

— Мен ҳам шу фикрдаман.

— Камина афғон урушида қон кечмагунимга қадар бу ёруғ дунёда чораси топилмайдиган ишнинг ўзи йўқ, деб ҳисоблардим. Лекин баъзан шунақанги муаммолар бўларканки!.. — шундай деб, Раҳматилла бошини маънодор чайқади.

— Нима, сен қизини топишнинг иложи йўқ, демоқчимисан?

— Йўқ, ошна, аксинча, айни шароитда бунинг иложи бор, деб ўйлайман. Чунки бизда ҳозирнинг ўзидаёқ анча-мунча ашёвий далолатлар бор. Яна баъзи нарсаларни ойдинлаштирсак, қизингнинг изига чиқишимиз аниқ. Хўш, энди айт-чи, сенда йўқолган одамлар, нарсаларни топадиган экстрасенсми-ей, ромчими-ей, бир опачанг бор эди-ку? Ҳозир уни топсак бўладими?

— Гулшода бонунни айтаяпсанми? Э, уям уч кундан бери қаёққадир гумдон бўлибди. Қўнироқ қилавериб чарчадим. Уйигаям бориб келдим.

— Беҳазил гапираяпман: кенжа қизларингда ҳам қандайдир хислат бор, деб эшитувдим, улар нима дейишяпти?

— Улар билан жиддий гаплашмадим ҳали. Вақтим бўлмади.

— Э, каллаварам, олдиндан оққан сувнинг қадри йўқ, деб шуни айтишади-да. Ишончим комилки, улар ҳам бир нимани билишади!

Дўстига ҳайрат аралаш ажабланиб тикиларкан, Асад яна жонлангандай бўлиб, юзига қон югурди.

— Илтимос, оғайни, йўқ дема, мен билан бирга уйга борсанг, ҳозироқ улар билан гаплашсак, айни мавридими дейман...

Раҳматилла пича ўйланиб туриб, бўлма ўртасида машқ қилаётган шогирдларига бир қараб қўйди-да, ўрнидан турди. Хурсанд бўлиб кетган Асад ҳам жойидан қўзғалиб, эшикка йўналди.

Собиқ жангчи йигитларга қарата:

— Мен бир соатларда қайтаман, — дея қичқирди-да, файласуфнинг ортидан ташқарига йўналди.

Улар уйга келишганида, Байром Шайх ота мачитга намоз ўқигани кетган, қизлари Наргиза билан Нафиса дарс тайёрлашар, Мунаввархон ая билан Дилбархон ошхонада кечки овқат тарадудини бошлаб юборишган эди.

Асад дўстини меҳмонхонага бошлаб кираркан:

— Сен шу ерда ўтира тур, мен ҳозир қизларимни бирма-бир чақираман, — дея юқоридаги хонага ўтди. Сал ўтмай у Наргиза билан бирга қайтиб келди.

— Ассаломалайкум, тоғажон! — деди қиз қўлини кўксига қўйганча, Раҳматиллага табассум билан нигоҳ ташлаб.

— Ваалайкум, ассалом, қизим! Бахтли бўлинг! — деди Раҳматилла ҳам тикма-чоқдек қадди-қомати анча кўзга кўриниб қолган дуркунгина қизга завқ билан боқиб.

Асад қизининг елкасидан кучганча рўпарасидаги курсига ўтқизди-да, ўзи ўнг томондаги нимкатга, дўстининг ёнига бориб ўтирди.

— Қалай, қизим, ўқишларинг тузукми? Синглинг Нафисахон яхши юрибдими? — деб сўради собиқ жангчи, унинг сутга чайилгандек оппоқ юзига, ўнг яноғи устидаги нуқра холига ҳамон завқланиб тикиларкан.

— Ҳаммаси яхши, тоғажон, — деди Наргиза, кейин шу заҳоти маъюс тортиб, қўшимча қилди. — Фақат шу... Назира опамнинг кетиб қолгани чатоқ бўлди-да...

— Худо хоҳласа, Назира опангни топамиз, — деди Раҳматилла бардам кайфиятда. — Фақат бунинг учун... синглинг Нафисахон билан сен бизга ёрдам беришларинг керак.

— Нима, сиз мелиса айвоқчисимисиз?

— Айни дамда шундай деса ҳам бўлаверади. Менга ўхшаган одамларни хусусий детектив дейишади.

— Вуй, қандай яхши! — хурсанд бўлиб кетди Наргиза. — Мен сизга ўхшаган одамларни киноларда кўп кўрганман. Жуда ақлли бўлишади улар!

— Ҳа, баъзан телевизўрда ҳам чиқиб тураман. Энди айт-чи, қизим, охири марта кўрганингда, опанг сизларга ҳеч нарса демабмиди?

Наргиза бир лаҳза ўйланиб қолди-да, шошилмай жавоб берди:

— Ҳеч нарса... Лекин, биласизми, тоғажон, сўнгги кунларда у қанақадир бошқача... бувим айтганларидек, қанақадир одамови бўлиб қолувди.

— Сен нима деб ўйлайсан, у нега шунақа бўлиб қолганди?

— Менимча, ўша қора чопонли ака-укалар уни нималардир деб кўрқитишган.

— Улар нима деган бўлиши мумкин?

— Масалан, отангни, онангни ёки сингилларингни ўғирлаб кетамиз ёки ўлдирамиз, деган бўлишлари мумкин.

— Бунга ишончинг комилми?

— Унчалик эмас...

— Бу масалада яна қандай тахмининг бор?

— Бошқа тахминим йўқ. Фақат...

— Нима фақат?

— Мен шуни аниқ биламанки, Назира опам ҳозир Гулшода бону, кейин яна бир оқ сочли кексароқ одам билан бирга бировнинг чорбоғида яшаяпти.

— Сен буни қаердан биласан?

— Бугун эрталаб уларни тушимда кўрдим.

Энди гапга шоша-пиша Асад аралашди:

— Буни нега менга дарров айтмадинг, қизим?

— Эрталаб турсам, сиз ишга кетиб бўлибсиз. Ойимга сўзлаб бердим.

— Айт-чи, Наргизахон, — яна сўроқ қилишда давом этди Раҳматилла, — сен уларни чинданам тушингда кўрдингми?

— Нима десам экан? Буни туш дейиш ҳам қийин. Мен аслида уйғоқ эдим. Улар кўз олдимда қанақадир мудроқ ҳолатда пайдо бўлишди.

— Яна кимларни кўрдинг... ўша ҳолатда?

— Улар, яъни опам, Гулшода бону, кейин ўша оқсоч амаки ичкарида гаплашиб

ўтиришувди, катта дераза орқали ташқари ҳовлида баҳайбат қора итлар югуриб юришганини кўрдим. Қанақадир барзанги бир амаки уларни уришиб, уяларига ҳайдаб юборди. Яна...

— Яна нима?

— Яна боғ ичкарисидagi баланд девордан ошиб ўтаётган бир ёш йигит шарпасини ҳам кўргандай бўлдим.

Раҳматилла билан Асад ялт этиб бир-бирларига қарашди.

— Кўрдингми ё кўргандай бўлдингми?

— Кўрдим, десам ҳам бўлаверади. Атроф анча қоронғи эди-да.

— Хўш, кейин нима бўлди? Ўша йигит девордан ошиб ўтдимми?

— Ҳа, у девордан ошиб, арқонга осилганча пастга тушди-да, сал ичкарироқ юриб, суви қуриган ариққа ётиб олди.

— Хўш, ундан кейин-чи?

— Кейин худди кино тутагандек ҳаммаёқ қоронғулик қўйнига чўмди-да, бирдан ётоқхонамиз ёришиб кетди. Қарасам, тонг отган экан.

— Энди айт-чи, Нарғизахон, тушингда кўрган нарсаларинг қаерда эканлигини тахминан бўлса-да, айтиб беролмайсанми?

— Йўқ. Бунга Нафиса айтиши мумкин. Чунки эрталаб тушимни сўзлаб берганимдан кейин у бирданига қанақадир суратлар чизишга тушиб кетди.

— Қанақа суратлар? Уларни кўрсак бўладими ҳозир?

— Нега бўлмас экан. Ўзини чақирайми?

— Чақир қизим. Фақат тезроқ!..

Нарғиза ғириллаб ташқарига чиқиб кетганидан кейин Раҳматилла хонадон соҳибига ҳайрат аралаш маъноли тикилди.

— Қизларингдаям гап кўп, деб боя айтувдим шекилли! Беҳазил гапираяпман, ҳаётда ўзи доим шунақа: ҳар қандай мураккаб муаммоларнинг ечими шундоқ бурнимиз остида туради-ю, уни биз кўпинча алаҳқадгидек тупканинг тағидан излаймиз.

Орадан бир неча сония ҳам ўтмай, хонага оддий мактаб дафтари варағига чизилган алаҳқандай суратларни кўтарган Нарғиза билан Нафиса кириб келишди-ю, масала зумда ойдинлашди. Раҳматилла ундаги улкан муҳандислик иншооти ва улардан осмонга ўрлаган қувурлар ва мўъжаз ўрмонзору атрофи баланд темир-бетон девор билан ўралган кўрғонча тасвирини кўриб, излаган жойларининг манзилини даррованиқлади.

— Ахир, бу ТошГРЭС ҳудудидagi Амир бойваччанинг чорбоғи-ку! — дея хитоб қилди у мамнуният билан тиззасига шапати уриб.

— Демак, Назира ўша ерда экан-да? — деб сўради Асад ҳаяжондан ўзини аранг босиб.

— Албатта-да! Лекин қизчаларингга қойилман! Икковидаям Худо берган ноёб хислат бор экан! Баракалла! Раҳмат, сизларга, она қизларим!..

Асад ўрнидан туриб, қизларини бошларидан силаганча бағрига босди. Кейин яна хоналарига қайтиб, дарс тайёрлашларини тайинлаб, уларга жавоб берди. Опа-сингил эшик сари йўналишларкан, Нафиса отасига Туркистондан Қўлдош Али Ҳожи ота кўнғироқ қилганию Шайх Тоҳир, Шайх Хожа Асрор ва Тилла Шайх боларини тушида кўриб, дарровНазирахон ва бошқа набираларини йўқлагани Тошкентга йўлга чиққанини маълум қилди. Авлиёсифат бу олис қариндошининг номини эшитган Асаднинг дилига илиқлик югурди. Лекин ҳозир бу ҳақда бош қотириш мавриди эмас эди.

Собиқ синфдошлар тагин ҳоли қолишгач, Раҳматилла ниҳоятда жиддий қиёфада сўз бошлади:

— Беҳазил гапираяпман: вазият ўта мураккаб, ошна. Аён бўлдики, қизинг ўша Гулшода бону ва чамамда, яна бир маъданшунос олим билан бирга Амирнинг чорбоғида гаровга олинган. Тушуншимча, бойваччанинг мақсади жуда оддий: ўша сен билан биз билган ҳикмат тошини ўз ёвуз мақсадлари йўлида ишлатиш усулларини ўзлаштириш. Ушбу тошнинг имкониятлари қанчалик ҳадсизлигини у қайси гўрдан билган — бу фақат Худога аён. Лекин шуни аниқ айтишим мумкинки, нечоғли қалтис ва серқўлам ишга қўл урганини у жуда яхши тушунади. Акс ҳолда катта бир алломани, анави элга танилган экстрасенсми ёки башоратчиними, айниқса, юртимиздаги энг нуфузли оилалардан бирининг фарзанди саналмиш қизинг Назирахонни гаровга олишга журъат қилмаган бўларди. Беҳазил гапираяпман, энди гап бундай, ошна: олдимизда икки йўл бор. Биринчи ҳолда Амир бойваччанинг чорбоғига пинҳона бостириб бориб, қизингни ва бошқа гаровга олинганларни ўз кучимиз билан қутқаришимиз лозим бўлади. Иккинчи ҳолда бу ишга миршабларни аралаштиришимизга тўғри келади. Бўлажак куёвинг Саидбекнинг эса, девор ошиб кўрғончага кириб олгани ва севган қизини қутқараман деб, ўзича алаҳқандай тадбирлар

бошлагани ҳам аниқ. Лекин унинг болалик қилиб, қовун тушириб қўйиши, қош қўяман деб кўз чиқариши ҳам кундай аён нарса. Боз устига, беҳазил гапираяпман: бунақа болақайларни, ўйлаб ҳам ўтирмай, бир сониядаёқ белини синдиришади. Шунинг учун биз ҳозироқ аниқ бир қарорга келишимиз керак. Балки бирон ҳийла ишлатармиз. Фикр-да буям. Яна бошқа бирон тақлифинг бўлса, айт, ошна, бор эътиборимни қўш қулоғимга жамлаб эшитишга тайёрман!..

— Менга қолса, ўша ҳизим қамалган қўрғончага ҳозироқ бостириб боришга тайёрман, — деди дўстини бутун вужуди билан тинглаган Асад бўлажак ўта кўнгилсиз ҳодисалардан савқитабий бир оғриқ туюб. — Лекин бу иш энди Саидбекнинг ҳам тақдирига бевосита даҳлдорлигини назарда тутиб, унинг отаси — Саидмансур ака билан ҳам бамаслаҳат иш юритсак, фойдадан ҳоли бўлмас, деб ўйлайман.

— Мана бу фикрингга юз фоиз қўшиламан, ошна! — деди Раҳматилла мамнуният билан бош ираб ўрнидан тураркан. — Бўлмаса, вақт йўқотмасдан ҳозироқ домланикига жўнаганимиз маъқул. У кишидан жўяли бир маслаҳат чиқиши турган гап...

Асад собиқ жангчи дўсти ортидан ташқарига отланаркан:

— Сен чиқиб машинага ўтиравер, оғайни, мен уйдагиларга бир оғиз гап айтиб, зумда ортингдан етиб бораман, — дея аёллар овози келаётган ошхона томонга йўнади.

Саидбекнинг ҳийласи

Йигит суви қуриб қолган ариқда аста ўрнидан тураркан, энгашиганича жория аёл яшайдиган ва эшигининг пештоқидаги чироғи чор-атрофни нурафшон қилиб турган бир қаватли уй сари аста жила бошлади. У оёқлари остидаги ҳазонларни шитирлатмасликка интилган сари улар баттар шитирларди, лекин бахтига, қутилмаганда пайдо бўлган шамол дарахт шохларини қисирлатиб, унинг қадам товушларини босиб кетди. Шу тариқа у шарпадай пусиб одимлаганча, жория аёлнинг уйдан йигирма одимча беридаги шохлари осмонга тарвақайлаб кетган кекса анжир тагида тўхтади-ю, нафасини ростлаб, яна атрофни кузатди. Шамолни ҳисобга олмаганда ҳаммаёқ жим-жит, «қилт» этган жонзот кўринмасди. Бу жой боғнинг ичкарисига нисбатан анча ёруғ эди. Чўнтақларини кавлаб, қороз-қалам қидира бошлади. Қўйин чўнтагидан уч варақли мақола чиқди. Унинг охириги бетининг ярмидан кўпи тоза, ҳеч нима битилмаганди. Саидбек тоза қисмини буклаганча, шошилмай қирқиб олди-да, қорозни тиззасига қўйиб, алланималарни ёзишга киришди. Кейин номасини ёғоч парчасига ўраб, жория аёлнинг очиқ турган деразасидан ичкарига улоқтирди. Шу заҳоти хонада чироқ ёниб, қадам товушлари эшитилди. Лаҳза ўтмай, қирқилган сочлари елкаларига тушган, ичкўйлақдаги ўттиз ёшлар атрофидаги жувон деразадан бошини чиқарганча, овозини пасайтириб:

— Саидбек! — деб чақирди.

Йигит дарахтлар орасида беркинган жойидан чиқиб, аёлга юзма-юз келди.

Аёл қўли билан эшик томонга имо қилиб, яна ўша паст овозда:

— Ичкарига кир! Тезроқ! — деб буюрди.

Саидбек энгашганча, югургандай одимлаб, эшик томонга ўтди. Аксига олиб, эшик ичкаридан қулфланган эди. Айна дамда ҳовли юқорисидан този итларнинг ғазабнок вовуллагани эшитилди. Улар ортидан югуриб келишаётганини пайқаган Саидбек эшикни секин тақиллатган эди, у шарақлаб очилди-ю, йигит шоша-пиша ўзини ичкарига урди. Эшикни яна қулфлаб олган аёл Саидбекни қўлидан тортқилганича, ётоқхонасига бошлади-да, дарҳол каравотнинг тагига яширинишни буюрди.

Бу пайтда ташқарида чинакам тўс-тўполон бошланган, бегона ҳидни сезган този ва қозоқи итлар уй атрофида гирдикапалак бўлиб айланишаркан, жон аччирида вовуллашар эди. Кўп ўтмай, аллакимнинг итларни ҳайдаган бўғиқ овози қулоққа чалинди.

— Тш-шш! Ўчир овозларингни! Қани, уяларингга жўналаринг-чи!..

Итлар шу заҳоти ундан хафа бўлгандай ангилаганча, уйдан узоқлашишди. Бир неча фурсатдан сўнг овозлари ҳам ўчди. Лекин бир дақиқа ўтмай, каравот остида ётган Саидбек кимдир эшикни тақиллатаётганини эшитди. Ичкўйлақдаги аёл яна деразадан бошини чиқариб, совуққонлик билан:

— Нима гап, Боря? Итлар нега безовта бўлишяпти? — деб сўради.

— Мен ҳам шуни сўрамоқчи эдим, Дилфуз. Сен биров билан гаплашгандай бўлдинг чори?

— Мен итларни ҳайдамоқчи бўлдим. Ораларидан каламуш ўтди шекилли.

— Бу ерда каламуш нима қилади?
— Ҳа, энди юмронқозиқ ёки кўрсичқон ҳам бўлиши мумкин.
— Лекин боғда юмронқозиқ борлигини биламан. Тинчлик бўлсин-да, ишқилиб.
— Тинчлик, тинчлик. Бирон гап бўлса, аввало мен ўзим дод-вой кўтарардим. Бемалол дамингни олавер.

— Ҳай, майли. Хайрли тун. Безовта қилганим учун кечирасан...

— Ҳечқиси йўқ, яхши ётиб тур, Боря.

Каравот остида гужанак бўлиб ётган Саидбек ҳозиргина жория аёл билан гаплашган одамнинг залворли қадам товушлари олислаб, тобора пасайиб бораётганини эшитди. Охири у бутунлай тингач, дераза ёпилгани ва аёл кишининг гудрангани қулоғига чалинди-ю, лаҳза ўтмай уйнинг чироғи ёнди. Қоронғига ўрганиб қолган Саидбек кўзлари қамалиб каравот тагидан қўрқа-писа юқорига қаради. У жория аёлнинг ётоқхонасига кириб қолгани кундай равшан эди. Аввал у узун ва хушбичим, қорамағиз оёқларни кўрди, сўнгра ичкўйлак этаклари... Хуллас, рўпарасида қадди-қомати келишган, ўттиз ёшлардаги қийғоч кўзли қаламқош аёл унга гинаомуз нигоҳ билан тикилиб турарди.

— Э, сендақа маҳбубдан ўргилдим, — деди у йигитчанинг қўлидан тортиб, каравот остидан чиқишига кўмаклашаркан. — Агар мактубингда Назиранинг қайлиги эканлигини ёзмаганингда, анави итларга нақдгина ем бўлардинг. Пашша ҳам учиб киролмайдиган бу қўрғончага сен қандай келиб қолдинг ўзи? Осмондан тушдингми, нима бало?

— Йўқ, девор ошиб кирдим, — деди Саидбек, қизғиш парда тортилган дераза ёнидан энгашиб, пастдаги курсига бориб ўтираркан.

Жория аёл қўлларини белига тираганча хона ўртасида тураркан, паст овозда йигитчани сўроқ қилишда давом этди:

— Сен шу аҳволингда чинданам Назирани кутқармоқчимидинг? Йўқ, ука, менга тўғрисиини айт: сен киминг ёки нимангга ишониб, бу қалтис ишга қўл урдинг? Сен кимлар билан ўйнашаётганингни ҳеч қурса кўз олдингга келтироласанми ўзи? Бу қилмишинг учун бир дақиқадаёқ калланг кетиши мумкинлигига, ақлинг етадими? Бу ерга Ички ишлар вазири муовинлари ҳам ўйлашиб, етти ўлчаб, бир кесиб келишади-я, ахир!..

— Опажон! — деди ниҳоят Саидбек, қўлини кўксига қўйганча, аёлга илтижоли боқиб. — Мен ҳеч нарсани билмайман, эҳтимол, билишни ҳам истамасман! Мен бу ерга юрак амрим билан қандай бўлмасин, Назирахонни тутқундан халос этиш учун келдим. Чунки мен уни севаман! Тамом-вассалом!

— Ҳа, балли, укажон, аини шу севгинг ҳаётингни сақлаб қолди, дейиш мумкин. Севги нималигини тушунмайди, деб ўйлайсанми? Акс ҳолда, билмадим, ҳозир суякларингни қаердан қидиришга тўғри келарди...

— Севги нималигини тушунар экансиз, сиз менга ёрдам беринг, опажон!

— Жуда осон деб ўйлаяпсан, чоғи, бу ишни? Сенинг ҳаётингни ҳеч қурса бир кечага сақлаб қолганим ҳам мен учун нечоғли қимматга тушиши мумкинлигини ҳатто тасаввурингга ҳам сиғдиролмайсан, укажон! Мен, ахир, бахтиқаро ва шўрпе-шона бир аёл бўлсам... Қўшни жумҳуриятда лаънати ваҳҳобийлар сафига ўтмагани учун эримни оғзига кўрғошин қуйиб, сўнгра оёғидан осиб ўлдирилгани, бўмба остида қолган норасида гўдагимнинг кули кўкка совирилгани, иттифоқо тирик қолган каминани эса, ўтай отам укаларим очлиқдан ўлмасликлари учун ашаддий жиноятчиларга бир қоп унга сотиб юборганини сен қаёқдан билардинг, ахир!..

Бу гаплардан юраги ҳалқумига келган Саидбек сакраб ўрнидан турди-да, аёлнинг олдида тиз чўкканча, қўлини кафтлари орасига олди.

— Опажон! Мен сизни тушундим! Ўлай агар, тушундим! Бундан бу ён ўзингизга яна бир ука орттирдим, деб ҳисоблайверинг! Ўла-ўлғунимча хизматингизда бўламан! Лекин сиз менга ёрдам беринг! Ҳа-ҳа, Назирахонни бу ердан олиб чиқиб кетишимга ёрдам беринг!

Ташқарида қадам товушларини эшитдими, Дилфуза жон-пони чиқиб, шивирлагудай овозда:

— Секинроқ гапир! Жим!.. — дея шартта қўлини тортиб олиб, пастки девордаги чироқ тутмасини босди. Хона зумда қоронғулик оғушига чўмди. Кейин: — Лаънати, яна келаяпти, — дея мингирлаганча, каравотига бориб ётиб олди. Чинданам ташқарида биров келаётганди. Сал ўтмай, қадам товушлари тиниб, энди дераза тақиллагани эшитилди. Ғира-шира ёруда Саидбекнинг аста ўрнидан туриб, қия очик эшик орқали пусибгина ошхона томонга ўтганини кўрган жория аёл яна ўрнидан туриб, деразани очаркан, ҳовлидаги чироқ нурида қовунсимон боши йилтираб кўринаётган барзанги йигитга хавотир билан тикилиб сўради:

— Яна нима гап, Боря?

— Хонангда кимдир бор, эшикни оч, — деди барзанги эътирозга ўрин қолдирмайдиган ўта вазмин оҳангда. Овозида темир совуғи бор эди. Бундан эти жунжикиб кетган жория аёл довадираб, шоша-пиша бидирлай кетди:

— Вой, нималар деяпсан!.. Телевизўр кўраётувдим, эркак билан аёл гаплашаётувди... Шунини эшиттандирсан.

— Ярим кечаси телевизўр кўрмасдинг-ку? — энди дағдара билан сўради Боря. Дилфуза бир зум каловланиб турди-ю, шоша-пиша жавоб берди:

— Вой, қизиқ сериал бўлаётувди-да, шунини кўраётувдим...

Барзанги яна қатъий оҳангда:

— Бўлақол, тез эшигингни оч, — деди-да, бинонинг киравериш томонига йўналди. Иложсиз қолган жория аёл ошхона томонга ўтиб, у ёқдан-бу ёққа аланглади.

— Қаердасан, Саидбек? — деди шивирлаб.

Унга ҳеч ким жавоб бермади. Боря энди эшикни асабий тақиллата бошлаганини эшитди-ю, жон ҳовучлаб, жавонларнинг ичини бир-бир қараб чиқди. Саидбек ерда ҳам, кўкда ҳам йўқ эди. Дилфуза қия очик қолган деразага қаради-ю, дарров ҳамма гапга тушунди. Ошиғич деразани ёпиб, ичкаридан кулфлади-да, йўл-йўлакай даҳлиздаги илгакка осилган халатини елкасига ташларкан, югургудай бориб эшикни очди.

— Намунча чиқишинг қийин бўб кетди, — деди Боря, суллоҳлик билан остона ҳатлаб ичкарига ўтаркан. У аввал ошхонага кириб, электр қозонларнинг атрофларини айланиб чиқди. Жавонларнинг эшикларини ҳам бирма-бир очиб қаради. Кейин деразага яқинлашиб, илгакларга кўз югуртирди-да, шошилмай, жория аёлининг ётоқхонасига ўтди. Беркиниш мумкин бўлган ҳамма жойларни — қаравотнинг остигача назоратидан ўтказгач, сал ҳовуридан тушиб, Дилфузага юзланди:

— Ростдан телевизўр кўраётганмидинг?

Қўрқиб кетган аёл вазият юмшаганидан пича дадиллашиб:

— Улай агар, нега ишонмайсан? — деди гинамуз оҳангда.

— Ҳай, майли. Яна бир марта кечирасан, Дилфуз. Хизматчилик-да энди...

— Ҳечқиси йўқ, Боря, тушунаман... — деди жория аёл, елкасидан тоғ ағдарилгандай ич-ичидан хурсанд бўлиб, барзангини эшикка кузатаркан.

Яна бир неча сониядан кейин у эшикни ёпиб, зинғиллаганча ортига — ошхонага отилди-да, шоша-пиша дераза иллагини чиқариб, уни яна қия очиб қўйди. Шу заҳоти тоқдадан ошиб кирган Саидбекка қўлидан ушлаб пастта тушишига кўмаклашаркан, яна тезгина деразани ёпди-да, «жим» деган имо билан кўрсаткич бармоғини лабига босиб, йигитчани ётоқхонасига бошлади. У ерга кира солиб, чироқни ўчирди, сўнгра курсига ишора қилиб, тишлари орасидан «ўтир» деди, кейин чуқур «уф» тортиб, ўзини қаравотига ташлади-ю, бир сония сукутга толди.

— Бошимга битган бало бўлдинг-ку, сен бола, — деди ниҳоят Дилфуза шивирлаб, ҳорғин овозда. — Ярим тунда уйқумни ҳаром қилганинг етмагандай, сени деб анави барзангидан ҳам балога қолаёздим. Унинг қўлига тушганингда борми, нақ пўстингга сомон тикарди. Омадинг бор экан, сени Худо яна бир асради. Хайр, майли, бўлар иш бўлди. Севгинг йўлида ўлимга ҳам юзма-юз чиқишдан тойинмайдиган йигитга ўхшайсан. Демак, ёмон йигит эмассан. Энди сенга хоҳласам-хоҳламасам, ёрдам беришимга тўғри келади шекилли. Лекин билиб қўй, болакай, — шундай дея жория аёл қаддини кўтариб, қоронғида Саидбекнинг шарпадай ғира-шира кўри-наётган гавдасига тикилди, — агарда бирон қор-қол юз бериб, мени бу ердан ҳайдаб чиқаришса, борар манзилим йўқ, нақ уйингга бориб ётиб оламан.

Бу гапдан Саидбек ҳам сал жонлангандай бўлди.

— Гап бўлиши мумкин эмас, опажон! Сиз учун уйимизда алоҳида хона бор. Жабрдийда аёл экансиз, ишонаверинг, онам сизни жон деб қабул қиладилар, у киши ҳам ёлғизлар, опа-сингиллари йўқ... — деди шивирлаб.

— Отанг қаерда ишлайди?

— Домла, университетда дарс беради.

— Менга бошқа иш топа оладиларми?

— Нега топа олмас эканлар? Отамни қўятуриб, мен ўзимоқ сизга иш топиб бераман. Сиздай аёл учун, биласиз-ку, бизда иш йўқ эмас. Пропискангизни ҳам тўғрилаймиз...

— Бўлмаса, бундай қилсак: сен энди бу ерда бир-икки кун ёта турасан. Даҳлизга кираверишда ашқол-дашқоллар, идиш-товоқлар сақланадиган хужрача бор. Сенга ўша ерга полга жой қилиб бераман. Шу бир-икки кун ичида бизга озик-овқат ташийдиган будка-машина келади, ҳайдовчиси Жўравой — яхши йигит. Ўшандан илтимос қилсак, будка ичида сени қопга солиб олиб чиқиб кетади.

— Э, нималар деяпсиз, опажон! Ахир, мен Назирахонни... — дея йигит эътироз билдирмоқчи бўлган эди, аёл шартта унинг гапини бўлди:

— Бас қил, Назира билан кўришишни хаёлингга келтирма! Кечасими, кундузи-ми, эшикдан чиққан заҳотинг анави барзангиларнинг қўлига тушасан. Лазнатилар шафқат нималигини билишмайди, коптокдай тепкилаб, устингга итларни қўйиб юборишади, улар эса ичак-чавогингни аядаиб, кўз очиб юмгунча суякларингни хомталаш қилиб ташлашади.

— Опажон, тушунсангиз-чи, ахир...

— Тушунмайман, тушунишни ҳам истамайман! Мен бундай мудҳиш воқеаларни ўз кўзим билан кўрган одамман, ахир! Сен, болакай, бу ерда севгинг йўлида қандайдир қахрамонлик кўрсатаман, деб хомтама бўлма! Назирани тутқундан Парвардигорнинг ўзи қутқармаса, бандасининг қўлидан келмайди бу иш!..

Шу пайтгача шивирлаб гапираётган Саидбек азбаройи қизишиб кеттанидан бе-ихтиёр товушини кўтарди:

— Опажон, илтимос қиламан!.. Ҳеч қурса, Назирахонни шу ерга...

— Секинроқ! Ўчир унингни! — дея жеркиб берди Дилфуза, қўрқа-писа дераза томонга нигоҳ ташлаб қўяркан. Кейин бир зум ўйланиб қолди. — Сенга ҳужрага жой солиб бераман, қачондир ухлаш ҳам керак-ку, ахир!.. Назирани бу ерга бошлаб келиш масаласини бўлса, жиддий ўйлаб кўришга тўғри келади...

Саидбек ҳам бўшашибгина ўрнидан туриб, ўйчан ва маъюс ҳолда жория аёлнинг ортидан эргашди.

Уни бутун чинакамига икки марта Худо асраган, лекин шундай вазият учинчи марта юзага келса, ўн саккиз минг олам Ижодкорининг ундан ўз марҳаматини яна бир қарра дариг тутмаслигига ким ҳам кафолат бера оларди?..

Қўрғончага ҳужум

Соат эрталабки тўққизлар атрофида Амир бойваччанинг қўрғончаси дарвозаси олдида кабинасининг пештоқига «Талофат хизмати» деб ёзилган усти ёпиқ эски юк машинаси келиб тўхтади. Қуёш алақачон уфқдан бош кўтарган, унинг эрталабданок ўз нурларини оламга аямай сочаётгани бугун кун ҳаддан зиёд иссиқ бўлишидан дарак берарди. Машинанинг ўнг томонидаги эшиги очилиб, ундан Саидбекнинг собиқ синфдоши Акрам сакраб тушди-да, дарвоза олдида турган қизғиш костюмли, сочлари худди типратикондек тикка ўсган, оқ-сарик юзли, миқтидан келган йигит билан отбашара, қоп-қора мўйлови кўпчиб турган найнов кимсанинг истиқболига қараб юрди. Қўрғонча атрофида айланиб юрган икки-уч алпқомат йигитлар ҳам уларга сергак тортиб тикилишди.

— Келдингларми? — деди отбашара кимса Акрам билан қўл олишиб сўрашаркан. — Ярим кечаси иссиқ сув ҳам, совуқ сув ҳам бараварига ўчиб қолса бўладими, даюс! Нима бало, яна бирон жойда авария юз бердимиз, деб сизларни мен чақирувдим.

— Ҳеч қандай авария юз бермади, ўзларингда бир гап борга ўхшайди: қудуқ ифлосланган... ёки уларнинг бирида мурват беркилиб қолган бўлиши мумкин, — деди Акрам бир мунча ҳавотирли овозда.

— Разве так бывает? — деди оқ-сарик юзли, миқтидан келган йигит юпқа чарм камзулининг чўнтагига қўлларини тикқанча, таъмирчилар гуруҳи бошлиғига шубҳа аралаш тикиларкан. — Если не ошибаюсь, год назад все здешние трубы ты же сам поменял?..

— Правильно, — деди Акрам рус тилини бузиб талаффуз қиларкан, пича саросимага тушиб, — у нас так часто бывает: новые распредркране инагда заклинивает...

— Хўп, майли, братан, — деди қоп-қора мўйлови кўпчиб турган найнов йигит олдинга юраркан, амирона оҳангда, — нечта одамсизлар? Машинангизнинг орқа эшигини очинг-чи!

Акрам машинанинг орқа томонига ўтиб, эшигини тақиллатди. Табақалардан бири шу заҳоти тарақлаб очилди. Турли сан-техника асбоб-ускуналари, жиҳоз ва эҳтиёт қисмлари билан тўла кузовда ишчилар кийимидаги икки киши ўтирар эди. Найнов темир зинача орқали ирғиб машинага чиқди-да, ишчилар билан сўрашишни ҳам лозим топмай, кузов ичини синчиклаб кўздан кечирди. Сўнгра ўтирганларни ҳам бирма-бир синчковнигоҳи остидан ўтказди. Баланд бўйли, кўзлари чақнаб турган барваस्ताқомат йигитга шубҳа аралаш тикиларкан, буйруқ оҳангида сўз қотди:

— Қани, ўрнингдан тур-чи, чўнтакларингда нима бор?

— Э, сантехникнинг чўнтагида нимаям бўларди, ошна, — жавоб берди барвастақомат йигит кинояли кулимсираб. — Беҳазил гапираяпман: ҳемирирам йўқ...

Кейинги воқеалар яшин тезлигида кечди. Қўрғонча қўриқчиси энгашиб, унинг чўнтаклари устини энди пайпаслашга киришганда, сантехник кўз очиб юмгунча қўйнидан тўппонча чиқариб, рақибининг бўйнига тиради.

— Товушингни чиқарсанг, гумдон қиламан! — деди у тишлари орасидан ғазаб билан шивирлаб, кейин унинг ён чўнтагидаги пистолетни шартта суғуриб олиб, шу заҳоти ўрнидан туриб кетган шеригига узатди. — Тез ортингга ўтири! — буюрди у Найновга тўппонча тутган қўлини пастга олиб, энди унинг биқинига тираркан. — Йигитларингга айт, дарвозани очишсин! Билиб қўй: озгина қилиқ қилсанг ҳам теп-кини босаман!..

Найнов беихтиёр ортига ўтирилиб, машина эшигидан бошини чиқарганча, оқ-сарик кимсага бўғиқ овозда буюрди:

— Вася, открой ворота!

— Энди эшикни ёп! — дея шивирлади Раҳматилла тўппончасини унинг биқинига тешиб юборгудек ниқтаб. У эшикни ёпиши билан қўлидаги қуролини кескин юқорига кўтариб, зарб билан бошига туширди. Шилқ этиб оёқлари остига ағдарилган Найновни икковлон икки қўлидан тортиб кузовнинг тепароғига олишди. Кейин унинг қўлларини олдиндан тайёрлаб қўйилган арқон билан орқасига қайириб боғлаб, орзига латта тикиб қўйишди. Шу пайт машина жойидан жилиб, қўрғонча ичкарисига қараб йўналди. Кўзлари чақнаб турган йигит ҳамроҳига кулимсираб тикиларкан, мамнун қиёфада сўз қотди:

— Бошланиши чакки эмас, Асадвой!

— Отангга раҳмат, Раҳматилла дўстим, қотирдинг! — деди файласуф ҳам беихтиёр жилмайиб, кейин тезгина юзига фотиҳа тортиб: — Бу ёғига Худойим Ўзи қўлласин! Омин! — деди.

Орадан бир неча фурсат ўтгач, машина чапга бурилиб, тўхтади. Раҳматилла асбоб-ускуналар солинган каттагина қора сумкани елкасига осиб, эшикни очди-да, зиначалар орқали сакраб пастга тушди. Кетма-кет Асад ҳам чиқиб келди. Собиқ жангчи шу заҳоти эшикни ёпиб, устидан қулфлаб қўйди.

— Акалар, энди анави қудуқнинг қопқоғини очишимиз керак, — деди зумда уларнинг ёнида пайдо бўлган Акрам атрофга олазарак назар ташлаб қўяркан.

Улар қўрғончанинг бир томонида муҳташам уч қаватли бино, бир томони мевалари фарқпишган улкан боғ, яна бир томонида кечагина Саидбек девор ошиб аранг яширинган Дифузанинг бир қаватли ошхонасидан иборат ҳовлиси ўртасидаги сув тармоғи қудуқларидан бирининг ёнида туришарди.

— Гап йўқ, начайлик, очамиз! — деди Раҳматилла ҳам у ёқ-бу ёқда зимдан назар солиб, елкасидаги сумкасини ерга қўяркан. Кейин баланд овозда ҳамкасбига мурожаат қилди: — Асадвой, дўстим, сумкани очиб, темир посангини ол.

Уч қаватли бино биқинидан кечаси билан жория аёл ва Саидбекни таъқиб қилиб чиққан ярқоқбош барзанги кимса чиқиб келганини пайқаган Раҳматилла темир посанги ёрдамида қудуқнинг қопқоғини очишга киришаркан, шерикларига пинҳона шивирлади:

— Анавиниям ими-жимиди тинчитишимиз керак, йигитлар. Сергак бўлинглар. Ишқилиб, бошқалар кўриб қолишмаса бўлгани...

Кейинги воқеалар аянам шиддатлироқ суръатларда кечди. Барзанги уларнинг қошига етиб келиб, ҳамма билан бирма-бир қўл узатиб, совуққина сўрашиб чиқди.

— Нима гап, оғайнилар? Юсуфбой қаёққа қойиб бўлди? — деб сўради.

— Сув-пув ичгани ошхонага кириб кетди чоғи, — деди Акрам тусмоллаб. Барзанги энди қудуқнинг тепасига келди.

— Сув шу ерда боғланган эканми?

— Ҳа-да, оғайни, — деди бу пайтда қудуқ устида энгашганча, қувурларни кўздан кечираётган Раҳматилла, шошилмай қақдини ростлаб. — Анави тақсимот кранини кўраяпсизми? Ана шуни алмаштиришимиз керак.

Барзанги энгашиб, пастга ағрайиб тикилди.

— Ана, қудуқнинг энг тагидаги қувурлар туташган жойга қаранг-да, ошна. Ҳамма қусур ўша ерда экан.

— Уқдим, братан, — барзанги йигит худди бир нима тушунгандай бош ирғаб, янада пастроққа энгашганини билади, бўйни аралаш кўксига келиб тушган қақшатқич тепкидан уч газ нарига учиб кетди-ю, зарб билан машинанинг орқа филдирагига бориб урилди. Лекин ҳушини йўқотмади. Азбаройи ғазабга минганидан афти буришиб, тишларини гижирлатганча, аранг қақдини ростлади, сўнгра ганимига вазоҳат ила қутурган филдай энди ҳамма қилмоқчи бўлган эди, қўққис устига маймундай сакраган Асад жағига тўрт-беш мушт тушириб, яна уни оёқдан ағдарди. Гурсилаб қулаган барзанги боши билан қудуқнинг чўян қопқоғига «гуп» этиб урилди-ю, қамирлагани ҳам ҳоли етмай, ётиб қолди. Аини шу чоғ уялар томондан

този итларнинг негадир жон аччиғида вовулагани эшитилди. Раҳматилла бунга эътибор қилмай, хурсанд бўлиб:

— Маладес, Асадвой! — дея шивирлади-да, машинанинг орқа эшигини очаркан, ҳамроҳларига барзангини зудтар кузовга яшириш кераклигини уқдирди. Кўпчилик бўлиб, ҳаш-паш дегунча уни машина ичига тикишди. Асад унинг ҳам қўлларини орқасига боғлаб, оғзига латта тикиб қўйгач, сакраб пастга тушди-ю, машина эшигини тагин ёпиб, қулфлаб қўйишди...

...Биринчи қаватдаги Амир бойваччанинг қабулхонасида навбатчилик қилаётган хушбичим юзли чуваккина йигит бемаҳалда итларнинг вовулаганини эшитиб, деразага яқинлашди. Ҳовлидаги фавқулодда тўс-тўполонни кўриб, эсхонаси чиқиб кетди. Дарров изига қайтиб, ичкаридаги қўрғончада ишлаб турган бирдан-бир махфий телефон дастагини шоша-пиша қўлига олди-ю, кетма-кет тугмаларни босди...

...Учинчи қаватдаги меҳмонхона деразасига яқинлашган профессор Қаҳҳорий кутилмаганда сергак тортиб:

— Ие, пастда нималар бўлаяпти ўзи?! — дея хитоб қилди. Изма-из унинг ёнига етиб келган Назира билан Гулшода бону ҳам ҳайрат ва қўрқув билан пастга тикилишди. — Буни мафия тилида «разборка», яъни «ажрим» дейишади шекилли?..

Назира пастда ногаҳон отаси билан унинг дўсти Раҳматилла акани кўрди-ю, беихтиёр кўзлари чақнаб кетди...

...Ташқаридаги аллақандай тапир-тупир овозлардан уйғониб кетган Саидбек ирғиб ўрнидан турди. Мўъжаз ва қоронғи ҳужрада кеча кечаси азбаройи чарчаганидан жория аёл ерга солиб берган тўшақда қилт этмай ухлаб қолган йигит бу ерда ёруғлик тушаётган бирдан-бир туйнук бўлмиш эшик қулфи тирқишидан ташқарига қаради. Даҳлизда нариги девордан бўлак ҳеч нимани кўрмади. Ҳовлида яна алланиманинг гул этгани, този итларнинг безовта вовулагани қулоғига чалинди-ю, дилига ғулғула тушиб, секин эшикни тақиллатди. Жория аёлдан садо бўлмагач, янада қаттиқроқ тақиллатган эди, енгил қадам товушлари эшитилиб, ҳужра эшигига қалит суқилганини пайқади. «Шик» этиб очилган эшик остонасида ранги докадай оқарган Дилфузани кўрган Саидбек аллақандай фавқулодда ҳодиса юз берганини пайқади.

— Бу ёққа чиқ! — дея жория аёл ҳаяжон ичида йигитчани ётоқхонасининг ҳовлига қараган деразаси қошига етаклади. Кейин секин дераза пардасини суриб, саросимали овозда уқдира кетди: — Анави сантехниклар қандайдир бандитларга ўхшайди. Шўринг қурғур Боряни коптокдек уриб-тепкилаб, юмалоқ-ёстиқ қилиб машиналарига қамаб қўйишди. Домлаларга энди нонушта олиб чиқаётгандим, тўс-тўполонни кўриб, дарров изимга қайтдим. Нима қилишимни билмай, энди сени уйғотмоқчи бўлиб тургандим...

Саидбек дераза орқали ҳовлига тикилиб, аввал юк машинасини ва унинг ёнидаги ишчилар коржомаси кийган Асад билан Раҳматилла акаларини, кейин собиқ синфдоши Акрамни кўрди-ю, азбаройи суюниб кетганидан қичқириб юбораёзди. Лекин Дилфузанинг олдида дарров ўзини босиб, иложи борица хотиржам гапиришга уринди:

— Ахир, булар — Назирахоннинг отаси билан дўсти-ку! Улар қайлигимни қутқаргани келишган. Мен уларнинг олдида кетдим, опагон! Сизга мингдан-минг раҳмат! Яхшилигингизни ҳеч қачон унутмайман!

— Тўхта! — деди жория аёл жон-пони чиқиб, унинг қўлидан тортаркан. — Улар бу ерга ҳар бир одамни текшириб киргизишади. Кираётганинда, улар сени кўришмаган. Демак, дарвозадан чиқишинг билан қўлга тушасан...

Саидбек аёлга каловланиб тикилди.

— Йўғ-е, нималар деяпсиз... Сиз чиқиб, уларга менинг шу ердалигимни айтсангиз қандай бўларкин?

— Улар мени ҳам машиналарига қамаб қўйишса нима қиламан?

— Хотиржам бўлинг, қамашмайди, улар сизга умуман тегишмайди.

— Улар билан гаплашганимни Амир акамнинг одамлари кўриб қолишса, теримни шилиб, пўстимга сомон тикишади-я!

— Нера энди?

— Улар билан тил бириктиргансан дейишади-да!

Бир зум ўйга толган Саидбек калласига ақллироқ бир фикр келди чоғи, бирдан жонлангандай бўлди.

— Бўлмаса, бундай қилсак: мен сизни каравотингизга ётқизиб, қўл-оёқларингизни боғлаб қўйсам-да, ўзим Асад акамларга ёрдамга борсам...

Жория аёл йигитчанинг бу таклифига иккиланибгина жавоб берди:

— Бу мен учун жуда қулай йўли экан-у, лекин сенга жабр бўлади-да, укагон.

— Мени қўяверинг! — деди Саидбек қатъий оҳангда. Боя ҳужрада арқон кўрув-

дим, мен ҳозир... — шундай деб, у ғирллаб даҳлизга отланди-да, лаҳза ўтмай, қўли-да арқон кўтариб қайтиб кирди.

Дилфуза истар-истамас каравотига ётаркан, Саидбекка саросима ва хавотир аралаш тикилди.

— Хафа бўлмайсиз энди, опажон! — йигитча жория аёлнинг қўлларини арқон бидан гавдасига чирмаб бойлар экан, уни чин дилдан юпатишга уринарди. — Шароит шуни тақозо қилапти-да. Сизни шу ҳолда қолдирсак, ҳар ҳолда кейин ҳам гиди-пиди қилолмайди ҳеч ким. Биз сиз билан эса ҳали кўп кўришамиз, ҳа-ҳа, Ху-до хоҳласа, жуда кўп кўришамиз, опажон!..

Саидбек аёлнинг оёқларини ҳам оғриқ уйғотмайдиган даражада қисиб бойлади-да, унга қайта-қайта миннатдорчилик билдириб, ташқарига йўналди. Ошхона эшигини очиб, остона ҳатлаб ўтди-ю, саросимада беихтиёр ортига тисарилди.

Улуспир ташрифи

Ҳовлида энди чинакам жанг бошланган. Қўрғонча атрофида қўриқчилик қилиб юрган уч йигит уяларидаги бойловлиқ итларнинг бемаврид вовуллаганидан хавотирга тушиб, ичкарига югуришган ва «сантехниклар»га қарши ростмана ҳужумга ўтишганди. Дўсти Акрам бурни қонаганча ерда муккасидан йиқилиб ётар, Раҳматилла акаси бирданига икки барзанги билан муштлашар, учинчи қўриқчи эса, ва-жоҳат билан Асад акасини дўппослаб, тепкилашга уринар, лекин бўлажак қайнотаси маймундай абжирлик билан унинг зарбаларига чап берар, ора-чора ўзи ҳам зарб бериш пайида бўлаётган эди.

Саидбек тез бурилиб, ошхонага кириб кетди. Лаҳза ўтмай, қўлида каттагина ўқлоғи билан қайтиб чиқди-да, югурганча жанг қилаётганларга қўшилиб кетди. Дастлаб у Раҳматилла акасига қарши уришаётган қўриқчилардан бирининг бошига бор кучи билан ўқлоғи туширди. Гандираклаб кетган ғанимининг бўйнига яна бир зарб бериб, оёқдан ағдарди. Собиқ жангчи эса, энди ёлғиз қолган рақибини дўппослаб, тепкилашга тушиб кетди.

Айни дамда оқ-сарик юзли ярпоқбош барзанги Асад акасини юк машинаси остига тикиб, тепкилай бошлаганини кўрган Саидбек унинг ортидан пусиб келиб, ўқлоғи билан елкаларига савалай кетди. Лекин у «қилт» этмай, жаҳолат билан бир юз саксон даражага бурилиб, ўзини Саидбекнинг устига отди. Йигитча қочаётиб, чирпираб айланиб ўзини четга олди-ю, ўқлоғисини визиллатиб ғанимининг жағига урган эди, у чалпақ бўлиб ортига йиқилди. Бироқ яна ўрнидан тураётганини кўрган Асаднинг тоқати тоқ бўлиб, ён чўнтагидан газ тўппончасини чиқарди-ю, нилини унинг оғзи-бурнига тўғрилаб, тугмасини босган эди, барзанги энди бутунлай ҳушдан айрилиб, ер тишлаб қолди.

Шу чоғ вовуллаган овозлар тобора кучайиб, фавқулодда уларнинг рўпарасида кимдир бўшатиб юборган катта-катта қора итлар пайдо бўлишди. «Тамом, — дея ҳаёлидан ўтказди Асад юраги орқасига тортиб. — Улар энди ростмана ичак-ча-воғимизни ағдариб, суякларимизга хомталаш қилишади...» Кутилмаганда итлар важоҳат билан вовуллаганча, ўзларини одамларга отишга шай ҳолда тўхтаб қолишди. Кейин, ажабо, ноҳос алланимадан қўрқиб кетгандай ғингишиб-ангилаб, секин-аста ортга тисарила бошлашди...

Ниҳоят, Раҳматилла бошлиқ «сантехниклар»нинг қўли баланд келиб, қарийб жами рақибларини таслим этишга бир баҳя қолганда, ҳовлида қулоқни қоматга келтирувчи ўқ овози эшитилди. Жанг қатнашчилари зумда ҳаракатдан тўхтаб, турган жойларида ҳайкалдек қотишди. Ҳовли ўртасида худди Амир бойваччага ўхшаб қора костюм кийган, қадди-қомати келишган, қошлари худди томири тортишиб қолгандай ҳаддан зиёд чимирилган навқирон бир йигит қўлидаги тўппончасининг нилини осмонга қаратганча, уларга қаҳр-ғазаб билан тикилиб турарди.

... Учинчи қаватдаги дераза орқали уни кўрган Назиранинг кўрқувдан жони бўғзига келаёзди. Бу — қизга кўп бахтсизликлар келтирган ёш йигит қиёфасидаги Улуспир лақабли Ер ва Коинотдаги жами шайтонлар ва инс-жинслар раҳнамоси Иблисининг ўзгинаси эди-да, ахир! Унинг атрофида Нуж, Нут ва Яос номли инс-жинслар гирдикапалак бўлиб айланиб юришар, ёндош оламнинг бу дўзахий мавжудотларини Назира билан Гулшода бонудан бўлак ҳеч ким кўрмас, кўролмас эди.

Улуспирга кўзи тушган башоратчи аёлнинг ҳам кўзлари қинидан чиққудек олайиб кетган, азбаройи кўрқувга тушганидан танасига титроқ югурган эди.

— Тош ёрдамида дадамларга ёрдам беришимиз керак, Гулшодахон опа! — деди

Назира энтикиб, столдаги яшм тошини қўлига олarkan. — Лаънати Иблиснинг қўлидан ҳар бало келади-да!..

— Йўқ! — деди Гулшода бону негадир ижирғаниб, афтини буриштирarkan, кескин бошини чайқаб. — Ҳеч қачон!..

— Нима-нима? Иблис?.. — деди ҳеч нимага тушунмаган профессор Қаҳҳорий кўзойнагининг четидан ушлаганча, зўр бериб пастга тикиларкан. — Қанақа Иблис?.. Қани у?..

Домланинг саволларини иккала аёл ҳам эътиборсиз қолдиришди.

— Йўқ деманг, опажон!.. — дея ялинишга тушди Назира башоратчи аёлга мўлтираб тикиларкан. Чунки бир ўзи тош ёрдамида ҳеч ниманинг уддасидан чиқолмас, отасининг гуруҳига кўмак бериши учун унга медиум, яъни руҳий воситачи керак эди. — Биргина жинларни ҳайдаш амалини ўтказсак, бўлди, улар тум-тарақай қочиб кетишади.

Гулшода бону энди қизни жаҳл билан жеркиб ташлади:

— Йўқ дедим-ку, ахир! Бас қил минғир-минғирингни...

— Нималар деяпсизлар ўзи? Қанақа жин?.. — баттар фиғон бўларди Қаҳҳорий.

— Галирсам, барибир ишонмайсиз, — деди Назира домлага, ётиғи билан тўшунтиришга уриниб. — Қора костюмли анави йигит Иблис бўлади. Унинг атрофида инс-жинслар ўралашиб юришибди. Худо кўрсатмасин, улар анави барзангиларнинг таналари ичига кириб олишса борми, дадамларнинг шўри қуриди, деяверинг!..

Шу пайт Назира ҳовлида ёндош оламнинг баданлари терисини ҳаворанг жун босган, бурунлари шолғомдай, кўзлари пиёладай, катта оғизларидаги сўйлоқ тишлари олдинга туртиб чиққан, бўйлари 3—3,5 газ атрофидаги яна аллақандай мавжудотлари пайдо бўлганини пайқади. Улар шундай бесўнақай қиёфалари билан ҳам қандайдир ёқимли, ўзларини ўраб турган муҳит билан уйғун кўринишарди. Уларни ҳам Назира билан Гулшода бонутини кўришаётганди, холос.

— Вой, Қўлдош Али Ҳожи отамнинг девлари-ку, булар! — дея хитоб қилди қиз азбаройи суюниб кетганидан терисига сиғмай. Лекин Гулшода бонунинг хўмрайган юзига нигоҳи тушиб, дарров тилини тишлади.

— Ҳа! — деди башоратчи аёл негадир нафаси ичига тушиб, заҳархандали оҳангда. — Лекин Улуспир ҳазратлари уларнинг ҳам суробини тўғрилаб қўяди ҳали!..

Назира унинг бу гапига унчалик эътибор бермади. Ўзича ўйга толди: демак, Ҳожи ота уйимизга ташриф буюриб, Қуръони карим дуолари воситасида мусулмон девларини бизга ёрдамга юборибдилар-да, деган хулосага келди.

Бир маҳал вовуллаганча югуриб келаётган баҳайбат итларни кўрган девлар латиф оламини бошларига кўтариб, наъра тортанча, уларга ҳужумга ўтишди. Қўрқиб кетган итларнинг гингшиб, ортга чекинганини кўрган Назира хурсанд бўлганидан қарсак чалиб юбораёзди.

— Ё тавба! Яна қанақа девлар?! — дея хитоб қилди профессор азбаройи ҳайратга тушганидан беихтиёр қошлари чимирилиб. — Мабодо, биз туш кўрмаяпмизми?..

— Э, қанақа туш, — деди Гулшода бону энсаси қотиб, ҳамон пастга тикиларкан.

Пастда, ҳовлида эса, воқеалар тобора авжга минаяётганди. Айни чоғда кўрғончага катта тезликда кетма-кет икки машина — ялтироқ алвонранг «Мерседес» билан қирмизи «Тайота» кириб, юк машинаси ёнига келиб тўхтаганди.

«Мерседес»нинг орқа эшиги очилиб, ундан биринчи бўлиб Амир бойвачча чиқди. Қирмизи «Тайота»дан қуроланган Болтабой, Тешабой ва Ўроқбойлар тушиб, бойваччанинг ортидан эргашишди. Улар Асад билан Раҳматиллага тўппонча ўқталиб келишарди.

Ўроқбой тўпланганларнинг кўзини шамғалат қилиб, секингина уч қаватли бино эшигига ўзини урди. Бунга Саидбекдан бўлак ҳеч ким эътибор бермади.

— Вой-бувай!.. — деди Амир афтини буриштириб, залворли одимлар билан қора костюмли йигитга яқинлашarkan. — Нима бало, бу ерда қиёмат қойим қўптим дейман?! Нима гап ўзи, ўртоқ начайлик? Сиз ким бўласиз?

— Шаҳар коррупция ва жиноятчиликка қарши кураш бошқармаси бошлиғи Ёвқочди Ботировбўламан, — деди қошлари чимирилган навқирон йигит чўнтагидан қизил ҳужжат чиқариб, яна жойига солиб қўяркан. — Хонадонингизда жиноят содир бўлган. Ҳозир тезкор гуруҳ етиб келади.

— Ийе, Қодиржон акамиз ишдан кетдиларми? — деб сўради Амир ўзини ажаблангандай кўрсатиб. — Бу амалдор дегани тиниб-тинчиб, сира бир жойда ишламас экан-да?

— Ҳа, энди хизматчилик-да. Биз ҳукуматнинг аскарларидай бир гапмиз, қаёққа йўлласа, ўша ерда ишлайверамиз. Каминани ҳам у кишининг ўрнига тайинлашганига атиги уч кун бўлди.

— Табриклаймиз, ўртоқ начайлик! Нозирликдаги бошқармангиз бошлиғи Алибой ака билан улфатчилигимиз бор. Дилбар инсон. Ким билан гаплашаётганингизни билиб қўйинг демоқчиман-да.

— Э, Амирбой ака, сизни билмайдиган одам бор эканми? — деди қора костюм-ли йигит ялтовланиб. Бу гапдан эриб кетган бойвачча энди амирона қиёфага кирди:

— Энди айтинг-чи, огайни, бу ерда нима юз берди ўзи? Анави лўттибоз сантехниклар кранларни тузатиш ўрнига бу ерда нима краомат кўрсатиб юришибди?!

— Тўғри айтасиз, Амирбой ака, улар — фирт лўттибоз босқинчилар! Бировнинг уйига зўравонлик билан бостириб кириб, ҳаммаёқни остин-устин қилиб юбораёзишди.

— Бўлмаган гап! — деди Асад чидай олмай, қора костюм-ли йигитга юзма-юз келаркан. Унинг юз-қўллари шилиниб кетган, зўрға оёқда турарди. — Анави бойвачча менинг қизим билан яна бир аёл ва кекса профессорни гаровга олиб, шу ерда тутқунда сақлаётти!..

— Нима-нима? Сенинг қизингни? Яна бир аёл билан кекса профессорни, дейдими у?! Ё тухматингдан!.. Ўртоқ Ёвқочди ука, ишонмасангиз, офисимнинг учала қаватини ҳам хонама-хона ўзингиз текшириб чиқишингиз мумкин, истасангиз, ёнингизга анави лўттибозларни олинг, навбатчи йигитимдан ташқари бирон бегона одамни топсангиз, нақ калламни кесиб қўлингизга бераман!.. Марҳамат, эшиклар очик! Сенам бор, қой босқинчи!..

Қошлари чимирилган навқирон йигит билан Асад кетма-кет бинога кириб кетишди. Уларга Саидбек ҳам эргашди.

Амир синчков нигоҳини энди ўртада ғўдайиб турган Раҳматиллага қадади. Унга юзма-юз келиб, дағдага билан сўради:

— Сени илагри қаердадир кўрганман, ярамас! Қамалишингдан олдин билиб қўйай: кимсан ўзинг?

— Бир йил аввал Акрамжон бошчилигида шу ерда ишлаганмиз, янги қувурлар ўрнатганмиз, ака, дарров ёдингиздан кўтарилибди-да? — деди Раҳматилла ўзини ғўлликка солиб.

— Кимни лаҳиллатмоқчисан, лўттибоз? Анави Асадга ким бўласан, демоқчиман?

— Унинг собиқ синфдошиман, — тўғриси айтди собиқ жангчи бу сафар.

— Билиб қўй: шу босқинчиликларинг учун икковингни ҳам камида ўн беш йилга қаматмасам, Амир бойвачча отимни бошқа қўяман!..

— Ҳа майли, ким кимни қаматишини Худо билади ҳали... Беҳазил гапираяпман... — деди собиқ жангчи аранг ўзини босиб.

Ҳазабга минган Амир юзи қийшайиб, бирон нима дейишга улгурмай, обдон калтак еб, афти-башараси шишиб кетган барзангиларнинг бири кутилмаганда бақириб юборди:

— Ахир, бу — Раҳматилла-ку! «Чорсу»даги спорт муаллими.

— Ийе, ҳали шунақа дегин? Йигитларимни катта пул эвазига каратэ, дзюдога ўргатадиган ўша Раҳматилла сенмисан ҳали? Қаердадир кўрганман девдим-а, — деди Амир рўпарасида турган рақибига бурни бурнига теккудек яқинлашиб. Тўппончасининг нилини ҳамон Раҳматиллага ўқталиб турган Болтабой ҳам янада яқинроқ келди.

Айни шу паллада уч қаватли бинодан чиқиб келган Улуспир вазиятни юмшатди. У бақиргудай овозда мамнуният билан сўз қотди:

— Чинданам, офисингизда навбатчидан бўлак ҳеч зор йўқ. Ҳатто ертўлани ҳам миридан-сиригача текшириб чиқдик.

Иблисининг изидан келган Асад билан Саидбек эса, хавотир ва саросимага тушиб қолишгандай эди.

— Мен гувоҳман: гаровга олинганларнинг учови ҳам шу ерда эди, — деди Саидбек милиция ходимига юзланиб. — Уларни анавиларнинг шериги, — у қўли билан Болтабойга ишора қилди, — қаергадир яширган!

— Сенда калла борми ўзи, қой лўттибоз! — ўдағайлади Амир оғзидан тупук сачратиб. — Бизда шу бинодан бўлак яширинадиган жойнинг ўзи йўқ. Ишонмасанглар, ана, ошхонани ҳам текшириб чиқинглар!

Шундай деб, у тез-тез одимлаганча, «тафтишчи»ларни ўнг томондаги ошхона томонга бошлади. Остонага етгач, намоишкорона лутф билан ошхона эшигини очди-да, сохта манзират кўрсатиб уларга йўл бераркан:

— Марҳамат, ўртоқ начайлик! — деди.

Улуспир, Асад ва Саидбеклар кетма-кет даҳлиздан ўтиб, ётоқхонага киришди-ю, қўл-оёқлари боғлиқ ётган аёлни кўриб, таққа тўхташди. Амир ҳам, Иблис ҳам ўзларини ҳайрат ва ҳаяжонга тушгандай кўрсатиб, бараварига:

— Оббо, лаънатилар-ей! — дея хитоб қилишди. Бундан иккови ҳам аранг кулгуларини босиб, бир-бирига айёрона қараб қўйишди. Айни дамда бойвачча Улуспирга зимдан кўз қисаркан:

— Шўрлик хизматчи ходимамга ҳам зуғум қилишибди улар! — деди ачинганнамо бўлиб, кейин Асад билан Саидбекка қарата дарғазаб қиёфада ўшқирди: — Бўшатишлар уни! Ҳе, сендақа зўравонларнинг энасини... — шундай деб, у болахонадор қилиб сўкинди.

Саидбек қовоғини уйганча Дилфузанинг қўл-оёқларини бўшатди.

— Хафа бўлма, синглим, сени зўрлашмадим ишқилиб? — деб сўради Амир, бошини ҳам қилганча, аста ўрнидан туриб, увишиб қолган оёқларини уқалашга киришган жория аёлнинг елкасига кафтини қўяркан. — Кўрасан, бу муртадларнинг шунақанги додини берайликки, туғилганларига пушаймон бўлишади ҳали! Қасамёд қилиб айтаманки, қолган умрлари қамоқда чирийдил..

— Ҳа-ҳа, — деди Улуспир бош ираб, Амирни қўллаб-қувватларкан. — Жиноят содир қилингани қундай равшан! Ҳамма далолатлар шундан дарак бериб турибди. Биз буларни ҳозироқ ҳибсга олишимиз керак!

Иблис тез-тез юриб, ташқарига йўналаркан, ортидан келаётган бойваччага бошини ним ўтириб:

— Сизда телефон бўлса керак, биродар? — деб сўради.

— Ҳа, машинада радиотелефон бор.

Улар ташқарида Болтабой билан Тешабойнинг тўппончалари таҳдиди остида нима қилишни билмай, ҳамон паришонхотир турган, юз-кўзлари мўматалоқ йигитлар даврасидан ўтиб, машинага яқинлашишди.

Асад билан Саидбек Раҳматилланинг ёнига келаётганини кўрган Болтабой жаҳл билан ўдарайлади:

— Яқинлашма! Нароққа ўтинлар!..

Бўлажак қайнота-кўев юк машинасининг олдига бориб, ёнма-ён туришди.

Бу пайтда Улуспир «Мерседес» машинасининг очиқ эшиги ёнида телефонда алакимга бақириб кўрсатма бераётганди:

— Ҳа-ҳа, капитан, айтдим-ку, бошқинчилик содир қилинган. Йўқ-йўқ, ҳозирча ҳеч ким ўлдирилмаган. Улар улгурмай қолишди. Чунки биз етиб келдик-да! Ким дейсанми? Биз — Ёвқочди Ботиров! Нима, сен Ботиров кимлигини билмайсанми? — Улуспир дастакнинг микрофонини кафти билан чала-ярим беркитиб, Амирга қарата кинояли кулимсиради: — Буни қаранг-а, Ички ишлар тизимида Ботиров кимлигини билмайдиган ходимларам бор экан, — кейин кафтини дастакдан олиб, дўқ-пўписа билан гапида давом этди: — Бўпти, капитан, сен билан ади-бади қилиб ўтиришга вақтим йўқ! Ҳали яна алоҳида гаплашамиз. Қаерда бўларди, вазирликда-да! Ҳа-ҳа, айнан сен билан! Милицияда ҳамма ходимлар бошлиқларини номма-ном билишлари шарт! Уқдингми, галварс! Кўп имилламай, тезкор гуруҳни зудтар буюққа жўнат! Тезроқ жўнат!.. Ҳа-да, ўша ҳамма биладиган Амир бойваччанинг қўрунчасига-да! Бўпти, жуда жонга тегдинг, капитан, сафсатани бас қил!..

Шундай дея у дастакни жаҳл билан жойига қўяркан, ёнида ҳузур билан илжайиб турган Амир бойваччага шикоят қилди:

— Э, биродар, бизда — мелисада баъзан шунақанги тутуруқсиз одамлар ишлайдики, бир гапни уқдиргунингча жонинг халқумингга келади. Бу қандай бедодлик, ахир!.. Энди, Амирхон ака, гап бундай: ҳозир тезкор гуруҳ етиб келади. Дарвоқе, жиноятчилар неча киши ўзи? Тўрттами? Ҳа, тўтти, бешта! Барини бир-бир ҳибсга олиб, тўғри эмведега ёки Тоштурмага олиб бориш керак. Полковник Ёвқочди Ботировнинг буйруғи бу денг. Иложи бўлса, бу ишга ўзингиз бош-қош бўлинг. Ҳа-ҳа, ўзингиз бирга боринг. Чунки сизнинг нуфузингиз барибир бўлақча-да!.. Менга эса, ижозат, биродар, ҳозир машина келади, зарур ишларим жуда кўп ҳали. Йўқ-йўқ, кузатманг, мен кетдим!

Шундай деб шоша-пиша ташқарига йўл олган Улуспир бинонинг ортига ўтди-ю, тумандай ҳавога сингиб, зумда ғойиб бўлди.

Хотима ўрнида

Пастдаги гаройиб ажримдан ҳайратта тушган профессор Қаҳҳорий ойнаванд девор ёнида оғзи очилганча ағрайиб турар, Гулшода бону заҳархандали илжайганча, ҳовлидан кўз узмай курсида ўтирар. Назирагина кўрқув ва саросимага тушган, ўзини қўйрга жой тополмай, тор йўлак бўйлаб у ёқдан-бу ёққа одимларди.

Бундан ярим соатча муқаддам навбатдаги тажрибаларини энди якунлай деб турганларида кириб келган алпқомат бир ёш йигит ўтакаларини ёриб, тўшпонча ўқталганча уларни пастга бошлаган, иккинчи қаватдаги ҳовлига қараган девор биқинидаги яширин тутмани босганча, сиртдан қараганда девордан фарқ қилмайдиган кўринмас эшикни очиб, уларни икки девор оралиғидаги узун даҳлизга қамаб қўйган эди. Бу ердан бутун ҳовли ва улкан бог худди кафтдагидай аниқ кўзга ташланар, ташқаридан қараганда эса, тим қора ойнақдан бўлак ҳеч нима кўринмасди. Деворларидан ўқ ҳам ўтмайдиган бу ғалати даҳлиз Амир бойвачча учун махфий ҳибсхона вазифасини ўтарди.

— Ахир, Ҳожи отамнинг девлари нега жим?! — деди Назира фигон бўлиб ташқарига тикиларкан. — Нега улар «қилт» этмай туришибди. Анави инс-жинслар лаънати ака-укаларнинг жисмига кириб, қилар ишларини қилиб бўлишди ҳисоб. Энди дадам билан дўстларини жиноятчи сифатида мелиса олиб кетиши қолди, холос. Ҳожи отамнинг девлари бўлса...

Назира гапини тутатиб улгурмай, қўрғонча ҳовлисига кетма-кет тўртта милиция машинаси кириб келганини кўрди. Улар йигитлар турган майдончадан юз газча нарида юк машинаси қўйилган жойни дарров доира шаклида ўраб тўхташди-да, шарақлатиб эшикларни очган миршаблар шошилишча ташқарига чиқишди. Кейин машиналари ортидан автомат ва тўшпончаларини ўқталиб, тезда йигитларни қуршовга олишди. Назира охирги машинанинг ортки деразаси орқали унинг ичида фуқаролар кийимидаги яна икки одам ўтирганини кўрди. Синчиклаброқ тикилиб, уларнинг бири оқ салла ўраб, оқ яктак кийган, опшоқ соқоллари кўксига тушган Қўлдош Али Ҳожи ота эканини пайқади-ю, азбаройи суюниб кетганидан қичқириб юбораёзди.

— Вой, Ҳожи отам келибдилар! — дея хитоб қилди у энтикиб. — Демак, дуоларининг кучи девларига олис масофадан таъсир қилмаган шекилли. Бувамнинг кароматларини ана энди кўрамыз! У киши бизни ҳам энди албатта топадилар!

Афтидан, Қўлдош Али Ҳожи ота машинада аста тебранганича, чиңданам Қуръони карим оятларини ўқир эди.

Кутилмаганда Гулмода бону безовта бўлиб қолди. У олазарак нигоҳини мўйсафид ўтирган машинадан ўзиб, ўрнидан турди-да, хонада у ёқдан-бу ёққа асабий одимлай бошлади.

Профессор Қаҳҳорийгина пастга аллақандай фаромуш ва ҳорғин нигоҳ билан тикилар, чунки у атиги бир неча соат вақт ичида шу даражада кўп ақл бовар қилмас воқеалар ва ҳар қандай мантиқ доирасидан ташқаридаги ғайриоддий гап-сўзларнинг гувоҳи бўлгандики, моддиончилик суяк-суякларигача сингиб кетган онги энди уларни ҳазм қилолмай гаранг эди.

— Вой, Ҳожи отамнинг ёнида ўтирган одам ҳам таниш-ку! — яна хитоб қилди Назира баттар қувониб. — Ахир, у киши — Саидбек акамнинг дадаси Саидмансур амаки-ку!..

Қаҳҳорий бамисоли уйқудан уйғонгандай жонланиб:

— Қайси Саидмансур ака? — деб сўради.

— Профессор Саидкаримов-да! — деди Назира ҳамон ўша кўтаринки кайфиятда.

— Э-ҳа! — деди домла ҳам хурсанд бўлиб. — Жуда яхши танийман. Халқаро нуфузга эга жамиятшунос олим. Биз дорилфунунда бирга ишлаймиз. Айтишим мумкинки, у киши — ижтимоий-сиёсий ҳаётимизда катта рол ўйнаган йирик шахс, улкан жамоат арбобларидан бири. Лекин ўз баҳосини олмаган, қадрини топмаган зот. Ҳаётда шундай олимлар ҳам бўлади.

Назира бу гапларга унчалик тушунолмаган бўлса-да, лекин профессорнинг кўнглини кўтариш учуни:

— Эҳтимол, сиз ҳақдирсиз, домла, — деб қўйди.

— Ҳақман, ҳақман! — бош ирғади Қаҳҳорий қатъий оҳангда.

Шу пайт икки девор оралиғидаги тутқунлар кўз ўнгида ғалати ҳодиса юз берди. Пастда миршаблар орасида турган полковник қўлидаги радио-карнайни орзига яқинлаштириб, аланима деган эди, йигитлар орасидан Амир икки қўлини кўтарганча чиқиб келди-да, унга юзма-юз бўлди. Унинг Болтабой бошчилигидаги йигитлари эса, ўлганларининг кунидан миршабларга бирма-бир қуроallarини топширишди.

Бойвачча миршаблар олдида ўзини ўта эркин тутар, алланималар дея илжайиб, кулиб қўяр, елкасини қисар, кейин бирдан ғазабга миниб, орқароқда турган Раҳматилла бошлиқ йигитларга ишора қилганча, яна нималарнидир гапириб, қўлини паҳса қилар эди.

— Агар бизни бу ердан топишолмаса, йигитларнинг ҳаммаси ҳибсга олинади, —

деди Гулшода бону аллақандай пинҳоний бир севинч билан. Лекин буни ҳамроҳлари пайқашмади.

— Топишади! — деди Назира негадир ички бир ишонч билан.

Шу пайт тутқунлар ҳовлига яна икки нафар милиция машинаси кириб келганининг гувоҳи бўлишди. Улардан етти-саккиз миршаб кетма-кет чиқиб, тазкор гуруҳ турган жойга яқинлашди. Уларнинг бошлиғи — ўттиз ёшлардаги навқирон лейтенант тўғри полковникнинг истиқболига юриб, кафтини шапкасининг айвончасига тираганча, алланималар дея ахборот берди. Полковник негадир елкасини қисиб, бир нима деб тўнғилади шекилли, лейтенант турган жойида дарров гир айланиб, ортига қайтиб кетди.

Назиранинг тахминича, булар машинадаги радиотелефон орқали бундан ярим соатча аввал Улуспир чақиртирган янги тезкор гуруҳ эди. (Кейинчалик аён бўлишича, Ёвқочди Ботиров деган кимса ички ишлар тизимида ҳеч қачон ишламаган, умуман, йўқ одам экан).

Ҳовлида Раҳматилла кутилмаганда оғзини очганча эснай бошлаганини кўрган Назира дарров хушёр тортди. Худди шу лаҳзада унинг ёнида турган Ҳожи отанинг девларидан бири ичига отилиб кирди-ю, собиқ жангчининг кўзлари косасидан чиққудек олайиб, борлиқ танаси безгак тутгандай қалтирай бошлади. Эснаш «қасали» Асадга, кейин Саидбекка ҳам юкди шекилли, уларнинг жисмини ҳам зумда эгаллаган бошқа девлар йигитларни айнан Раҳматилланинг ҳолига солди.

Полковник ҳузурига чорлаганида, улар учови ҳам худди ҳеч нарса кўрмагандай бардам ва тетик кайфиятда эди. Милиция зобити аввал Раҳматиллани сўроққа тутди. Назира унинг ҳазил-ҳузил қилиб, алланималар дея кулганини, сўнгра ёнида турган Амирни кўққис белидан ушлаб, енгил ҳаракат билан осмонга отиб юборганини, ўн газча юқорига кўтарилиб қайтиб тушган бойваччани чапдастлик билан илиб олиб, яна жойига қўйганини кўриб, ҳангу манг бўлиб қолди. Бу антиқа манзаранинг гувоҳи бўлган полковникнинг ҳам, буни сира кутмаган бойваччанинг ҳам эҳсонаси чиқиб кетган, бошқа кузатиб турганлар эса, қийқириб, қарсак чалиб юборишганди.

Милиция зобити Асад билан гаплашаётганда ҳам ғаройиб ҳодиса содир бўлди. Файласуф полковникнинг саволларига жавоб бера туриб, бирдан танасини шишира бошлади. Унинг озгинга бадани, оёқ-қўллари фавқулодда йўғонлашиб, одамларнинг кўз ўнгисида йигит чинакам Алпомишга айланди. Бамисоли баҳайбат девга айланган бу одам гурсиллатиб у ёқдан-бу ёққа юрган эди, зилзила туриб, ер қимирлагандай бўлди. Бундан баттар саросимага тушган полковник қўлларини силтаганча, Асаддан бу қалтис ўйинга чек қўйишини талаб қилди.

Зобит энди Саидбекни ҳузурига чорларкан, аввалданоқ анча хавотирга тушиб қолганди. «Буниси яна қандай каромат кўрсатаркин?» — деган ўйда унга ташвиш билан тикиларкан, бир-икки савол берган бўлди. Жавобларидан қониқиш ҳосил қилди чоғи, энди унга кетишга ижозат бераётганди, Саидбек кутилмаганда бир сакраб, осмону фалакка кўтарилди-да, бамисоли қушдай парвоз қилиб, ошхонанинг томига бориб қўнди. Буни кўрган одамлар: «Э-воҳ!» — дея қичқириб юборишди. Айниқса, бизга таниш инс-жинслар таъсиридаги ака-уканинг юраклари така-пука бўлиб кетган, имкон турғилиши билан жуфтакни ростлаш пайига тушиб қолишганди. Саидбек томда турганча қўллари билан уч қаватли бинодаги тутқунлар сақланаётган девор ораллиғини кўрсатиб, алланималар деб бақирарди. Шундан кейин Саидбек тиззаларини букиб, қўлларини худди сувда сузаётгандай олдинга чўзиб, бир силтанди-ю, тўғри ўша бино томонга учиб кетди.

— Ё фалак! Бунақасини умрим бино бўлиб биринчи кўришим! — дея хитоб қилди бу ҳодисани ойнаванд девор орқали кузатиб турган профессор, ўз кўзларига ишонмай. — Одамларнинг ҳавода парвоз қилишлари мумкинлиги жуда қадимги замонлардан маълум. Замонавий фан буни левитация деб атайти. Демак, левитаторлар латиф олам мавжудотлари ёрдамида учибаркан-да!

— Шундай бўлиши ҳам мумкин, домла! — деди Назира кўзлари ёниб, ўзлари томон учиб келаётган йигитга завқ билан тикиларкан.

Сал ўтмай, Саидбек улар қамалган девор ораллиғи ёнига етиб келди-да, қопқора ойнаванд девора орқаси билан чилпа ёпишганча туриб қолди. Назира нариги томондан унинг ёнгинасига ўтиб, йигитнинг ўнг қўли билан деворни аста тақиллатганча, яна алланималар деб бақираётганини кўрди-ю, ўзи ҳам деворни ичкаридан тақиллатишга тушди. Унинг «дук-дук»ини эшитди чоғи, Саидбек секин бошини буриб, Назира томонга қаради. Лекин қора ойнак орқали ҳеч нима кўролмай, пастдагиларга яна алланималар деб қичқирди.

Шу пайт Раҳматилла полковник бошчилигидаги бир гуруҳ миршабларни уч

қаватли бино томонга бошлади. Амир бойвачча билан Асад ҳам миршаблар зобити билан ёнма-ён боришарди. Улар дўпир-дўпир одимлаб, иккинчи қаватта кўтарилишди. Махфий эшик жойлашган ва тутқунлар сақланаётган қўш девор ёнига етиб келишгач, Раҳматилла энгашиб, деворни пайпаслай бошлади. Гап нимадалигини тўшунган Асад ҳам чўнқайиб ўтирганча унга кўмаклашишга киришди. Кетма-кет кириб келган Саидбек уларнинг жонига оро кирди. У кутилмаганда рўпарасидаги нуқтага кўрсаткич бармоғини босганча:

— Топдим! Мана у! — дея хитоб қилди. Шундай деб, устма-уст тутгани босди. Лекин махфий эшик очилиши у ёқда турсин, унинг шарпаси ҳам сезилмасди.

— Чироқ! — дея кичқирди Раҳматилла азот қаддини ростлаб, чор-атрофга олазарак тикиларкан. — Беҳазил гапираяпман: чироқ ўчиб қолибди...

— Уни кимдир атайин ўчириб қўйган! — деди Асад ҳам азбаройи ғайратининг зўрлигидан ўзини қўярга жой тополмай, у ёқдан-бу ёққа сакраркан.

Полковникнинг буйруғи билан миршаблардан кимдир бир чеккада ҳеч нима билмагандай турган навбатчи йигитни пастта олиб тушиб, озгина қийин-қистокқа солганди, у бир неча дақиқада чироқни ёқишга мажбур бўлди.

Раҳматилла шу заҳоти тутгани босган эди, ғирилаб эшик очилиб, ундан профессор, Гулшода бону ва Назиралар изма-из чиқиб келишди. Улар хурсанд кайфиятда жилмайишар, фақат Гулшода бонугина андак маънос кўринарди.

Асад ўқдай отилиб, қизини қучоқлаб олди.

Бу манзара таъсиридан қўнгли тўлишиб, жилмайиб турган полковник бирдан ўзига келиб, қатъий оҳангда миршабларга буюрди:

— Амир бойвачча йигитлари билан ҳибсга олинсин!

— Ўртоқ полковник! Сал ўзингизни босиб олинг! Кейин афсус чекиб юрманг тагин!.. — деди бойвачча гезариб, отдан тушса ҳам, эгардан тушмай. Лекин унинг бу луқмасига ҳеч ким эътибор бермади.

Орадан беш дақиқа ҳам ўтмай, қўлларига кишан солинган Амир ва унинг қўриқчилари — Болтабой, Тешабой, Уроқбой ва бошқа йигитларини иккитадан миршаб ўртага олганча, кетма-кет ташқарига бошлади. Қўрғончада паст бўйли, чуваккина навбатчи йигит билан хушбичим юзли жория аёлгина дахлсиз қолдирилди...

Уч қаватли уй эшигидан ҳаммадан кейин чиқиб келган Асад бир ёнида қизи, иккинчи ёнида Қаҳҳорийнинг елкаларига қўлларини қўйиб, жилмайганча профессорга сўз қотди:

— Бу ғаройиб саргузаштлар сизнинг ҳам пешонангизда бор экан-да, домла. Аммо-лекин сиз билан биз улуғ иш қилдик: ёвуз жиннинг кўзадан чиқиб, бутун дунёни остин-устин қилишининг олдини олдик. Ана энди кристалл тошини манави сингилларингиз билан тажрибахонангизда ҳеч қандай тазйиқсиз, бемалол тадқиқ қилаверасиз!..

Профессор ҳам беихтиёр кулимсираб, гапни ҳазилга бурди:

— Тазйиқсизи қурсин, бойвачча атаган икки юз минг гонорардан қуруқ қолиб ўтирибман...

Уларни пастда Қўлдош Али Ҳожи ота, Саидмансур ака ва Акрамлар интизорлик билан кутишар эди...

БИР ПОКИЗА НУРГА ТАШНАДУР КЎНГУЛ

Нозим Расул

Бу кўнгул тоғ бўлди — қоп-қора ва чўнг,
Бағрига яширди ганжу ранжини.
Дунёдан кечти у, кечти ўзидан,
Сақлади дил — ғорда севги — занжини...

Хаёллар аталмиш беқарор ҳешлар,
Сабр деган вазмин юкларнинг барин,
Армону аламлар залвори ила
Қувган, гоҳ келтирган — дил ғори сари.

Бу инжиқ дилимнинг саркашлигидан
Безмади, нодўстдек бөрмади фириб.
Изидан боғ унди, энди бу боғда
Дунёни маст қилар минг гул кўкариб.

Бу гулнинг бир номи Оқибат бўлса,
Бошқаси Қадрдир, Ордир, Мехрдир.
Аслида қоп-қора тошқотган дилда
Гулларнинг униши чиндан сеҳрдир.

Ёмғир ёғар...
Боғдаги бизнинг
Изимизга тўлар томчилар.
Деразадан термулган кўзга
Суратинг жимгина санчилар.

Оғригидан тўлғанар юрак,
Қароқларда дунёлар сузар.
Етим ишқнинг қаҳридан кўрққан
Булут кўкда ҳайрат-ла кезар.

Дунё ғариб, ғарибдир борлиқ,
Безовта чайқалар, қўл силқир дарахт.
Уйчан кўзим яширган шўрлик
Боғ мунғайиб термулар карахт.

Айрилиққа кўнади борлиқ,
Сўзсиз, сассиз шивирлар «оҳ-лаб».
Ёмғир ёғар...
Ҳижрон ғамида
Жим кўз ёшин тўкади шохлар.

Андижон

14

Ирода Сатторова

Тун қўйнида тўлғанган қишлоқ
Зулматларга ўқийди таҳсин.
Не учундир тортиб изтироб
Хотиралар термулар сокин.

Ўтмиш атрофида юриб маст
Юрагимга сас келар майин.
Деворлардан кўз тикиб турар
Болалигим аста жилмайиб.

Қадам қўяр хонам тўрига,
Кўзларимни айлаб нигорон.

Бош кўтарар дил тоқчасидан
Минг йилларки чанг босган армон.

Сўроқларин бошлайди бир-бир:
«Омонмисан, оҳ, менинг эркам?»
Жимгина, жим ўйга толаман,
Жавобимни кутиб турса ҳам.

Унутгандим дунёни буткул,
Ташвишлардан холи бир нафас.
Ҳатто сокин осмонга қараб
Уйғонганди қалбимда ҳавас.

Тонг ҳам отар, минг куча кезган
Телба ҳислар кўйида вайрон.
«О, болалик, дил қолди сенда,
Ёдимдасан, кўркма ҳеч қачон!»

Унутинг, азизим, унутинг энди,
Мен сизни унутдим аллақачонлар.
Маънос нигоҳларни ютиб кетди тун,
Соғинчни тарк этмоқ энди муқаррар.

Жимжит боғлар аро кезаман шодон,
Хаёлим кўчасин қилмагайсиз банд.

У бошимни силади аста,
Жажжи қўллар кучоқлаб суйди.
Ташвишли бу оламга яна
Болалигим кузатиб қўйди.

Қўлимга гул тутар сизмас, саратон,
Ҳамроҳим ҳаёллар — қўл өтмас, баланд.

Кўчага чиқаман гоҳида ёлғиз,
Нигоҳлар қаърига кетаман сингиб.
Сизни унутаман, ёнса-да кўксим,
Мен шундай яшайман соғинчни ёнгиб.

Тўйтепа

Даврон Султон

Чинниток барг ёзди, қатқалоқ синди,
Бўз ёрга тишини ботирди кетмон.
Тинмасак изғирин ҳовури тинди,
Иссиқ тўнин ечди ковакда илон.

Патлар камондай тортилган таранг,
Мусича бурнида бойчечак иси.
Қушлар қарсоғидан қулоғи гаранг,
Қирга қараб кетган йўл илон изи.

Яхлаган қор сувин новвотдай шимиб,
Кўксин чаяберар шаддод адирлар.
Шамолдан сесканиб кўзини юмиб,
Баҳмал чопон кийди уйғоқ қабрлар.

Чархпалак айланди, сувларда оқди,
Ҳолдан тойган ўтрук дунё ҳарсиллаб.
Осмонда чақмоқлар ногора қоқди,
Ёмғирлар урилди ёрга тарсиллаб.

Сусамбил юртига равона ризвон,
Ишқингда ичиккан ясмин ялангтўш.
Қаддингни қучолмай армонда чакмон,
Соғинчни соғиниб йиғлар такапўш.

Даҳлизда пошнаси ёйилган ковуш,
Оппоқ оёғингни ўполмай ҳусса.
Ортингдан эргашган соями — исковуч,
Мушиқор юрагим қонини ҳусса.

Қуёш пат қўйлагин суғурар беҳол,
Чақноқ кўзин қадаб ёр ойнасига.
Сирли ҳуштак чалиб имлайди шамол,
Канизак оймомо хосхонасига.

Дарахтни қитиклаб уйғотар қушлар,
Саҳарлаб шабнамга юз ювар сайҳон.
Тераклар учидан ой ёрга тушмай,
Бағрига имлайди қомати камон.

Лайлак уя қурган юлғунлар бўйлаб,
Имиллаб оқади эринчоқ дарё.
Майиб тирсагига таяганча кафт,
Чўккан тоғ овозин тинглайди дунё.

Ялангликда эса шағирлаган сой,
Гирдоблар шовқинин ютган харсангтош.
Бунда тонг отгунча ботиб кетмас ой,
Бунда уйғоқ кезар қун бўйи қуёш.

Заҳроб салқиб оқса қатрон тулумдан,
Ҳўпласам ашқимга чоғишган ғамни.
Жонимнинг баҳосин сўрар ўлимдан,
Фаришта ҳаёлинг қувлаб аламин.

Кипригинг кўзимга суқилган қуржук,
Суюб ўлдир мени, қучоғи анбар.
Юлдуз — кўк лабига сачраган учуқ,
Булутдан тобутим ичра гулчамбар.

Касби

Нодира Сиддиқова

Ҳазонлар кўмдилар эзгу ҳисларни,
Орзулар қатига бекинди армон.
Ялпиз таратганда ҳушбўй исларни,
Баҳтлар ёлғизлатиб қўйди, онажон.

Чирт этиб узилди, энг сўнгги япроқ,
Заъфарон тусидан вужудим ларзон.
Кўзнинг рутубати солганда титроқ,
Баҳорлар унутиб қўйди, онажон.

Қаҳр найзалари жоним тиглади,
Саҳдагоҳ кўнгулнинг қаъбаси вайрон.
Рух дардин айтолмай ичда йиглайди,
Меҳрлар унутиб қўйди, онажон.

Бокира туйгулар қордан-да оппоқ,
Қирмизи лолалар ястанган ҳар ён.
Биров эслаб қўйди исмимни шу он,
Кимдир унутди-я мени, онажон.

Гулнинг висолига ётмаган булбул
Чаҳчаҳлаган кўйи чекадур афғон,
Бир покиза нурга ташнадур кўнгул,
Ишқлар унутди-я мени, онажон.

Томчилар тўкилди юракларимдан,
Нафратлар сўзлашга бермади имкон.
Меҳнатлар тутди-ёй билакларимдан,
Роҳатлар унутиб кетди, онажон...

...

Бир ёниқ муҳаббат бор дейишади,
Шеърларда кўринса расмларингиз.
Бу ёнган юракка ким қайишади,
Дилимни ёндирса исмларингиз?!

Бир ёниқ муҳаббат бор дейишади,
Сизни эслаган он қувонса кўзлар.
Покиза ишқингиз ор дейишади,
Яна чўғ солади ҳақиқат сўзлар.

Бир ёниқ муҳаббат бор дейишади,
Дилни асир олса жоду сەҳрингиз.
Кўйи сёл айлаган тор дейишади,
Сатрларга сайқал берса меҳрингиз.

Бир ёниқ муҳаббат бор дейишади,
Муҳаббатки тенгсиз, қиммати ортиқ.
Етмиш икки томир дод дейишади,
Унга ширин жоним бўлганда тортиқ.

Бир ёниқ муҳаббат бор дейишади...

Фаргона

Комилжон Раҳимов

...

Инсон яшар экан ташвишлар бисёр,
Лекин, ҳаётнинг севинчлари бор.
Бевафо санамнинг ситамларию
Оқила қизларнинг севишлари ё.

Диллар завққа тўлар келганда баҳор,
Қалб меҳнат гаштига бўлади йўлдош.

Эзгу мақсад билан яшаркан инсон,
Ташвиш, қувончларга беради бардош.

Номарднинг тош отиши — оғриқ,
Дўстларнинг ширин сўзлари — тиргак.
Ташвишу севинчлар бир-бирга боғлиқ,
Барча-барчасига чидайсан юрак.

Ҳазорасп

Башорат Бузрукова

...

Кўнгул боғчасида ардоқланган гул,
Наҳотки сўлади, наҳотки хазон?
Дилнинг дили сизни кўмсаган чоғда,
Қайларда юрибсиз, кўзлардан ниҳон?

Кўнгул боғчасида авайланган гул,
Наҳотки сўлади, наҳотки хазон?
Қишнинг аёзлари қучса ҳам мени,
Сизнинг ҳаёлингиз иситар ҳамон...

...

Сароблара сотманг мени, сиздан сўрар ўтинчим,
Ёлғонларнинг қули бўлиб, бузмангиз менинг тинчим.

Муҳаббат, о, муқаддасдур, ўйинлари хос эмас,
Севги — иссиқ, совуқлардан сақлагувчи ёпинчим.

Дилни дилга боғлагувчи ришта бўлурми дея,
Ўйламайин отилган сўз, бугун менинг ўкинчим.

Қароқчи ул кўзларингиз кўзларимни тутгайлар,
Қароғимда қалқиган ўт — нигоҳингиз юпанчим.

Севги қудрат, севги қушдир, паҳлавонлар чўккай тиз,
Севинчларим ичра севги энг севимли севинчим.

Жами жабру жафолардин жонима жафо жодир,
Дил шикаста бўлган чоғда, хаёлларим овунчим.

Башорат айлабон яна фолингиза ишониб,
Сароблара сотманг мени, сиздан танҳо ўтинчим.

Чироқчи

Абдужаббор Обидов

...

Аввалига қисқа танишув,
Сўнг эҳтирос, ҳислар тугёни.
Ипсиз боғлаб қўяр учрашув,
Чекинади қайгадир моне.

Шунда дийдор, васфга тўймай рост,
Айрилмасам дейсан бирор зум.
Висол вақти ниҳоятда оз,
Фироқ эса узундан-узун.

Ёрнинг фаттон, шахло кўзлари,
Сендан ҳечам узоқмас назар.
Майин, аста айтган сўзлари,
Дил тубига чўқар муқаррар.

Бундан ортиқ нима керак, айт,
Ул ёр тамом севиб қолгандир.
Бу дунёда дайди муҳаббат,
Излаб-излаб сени топгандир.

...

Сен дединги, муҳаббат базўр
Нур сочади ғариб кулбамга.
Хира ёруғ кўланкаси жўр
Бўлолмасди оташ қалбимга.

Истаганим жавзо тонгидек,
Ёришсайди кўнгул бутунлай.
Токи танда узум зангидек
Пуст ташлаган умидлар талай.

Пастда дарё тошқиндан-тошқин,
Қирғоқда сушт турмоқда не сир?
Севилдингми, тўлқиндек жўшқин
Ҳислар тўфонига ўзингни топшир.

Нега қўрқмоқ довулдан, эй дил,
Тўлқинлар фарқ қилмоқ истамас,
Шиддатларга дош бермай кўнгул
Саодатга етишган эмас.

Тошкент

Раҳим Отахон

...

Рухимда лолалар гуллади қийғос,
Муҳаббат битиклари жаранглар уз-у-у-ун.
Ясайман қизил гул, қип-қизил гул,
Ловуллаган оловдан.
Оҳим ўзра соҳир келади,
Рўёдай кечиккан дунё,
Олам, осмон йиқилар ҳиссимга.
Мен ҳам, ахир, мири кам дунё,
Бир кўзим бир кўзимга ташламас соя.
Қовжираб қолмади туйғуларим,
Танҳо тавғин фарчча синдирдим.
Хомуш тиғи эрир дамимда.
Соҳир жаранглар камалакнинг
Биллур, биллур товушлари.
Мен юрган қайғули, туйғули,
Сўқмоқлар тикланиб жаранглар оппоқ.
Мен яшил кўкардим, палак ёйдим,
Қувонч олтинларин ёғар кунларим.

...
Ловуллаб, жадирлаб ёнаёпти,
Қай минтақаларда бегуноҳлар?!
Норасида ҳислар, туйғулар ёнар,
Тафти куйдирияпти юрагим,
Кунларимга ўрлайди
Деворга зах ўрлагандай.
Юзим заҳил бўлганидай,
Заҳил бўлар кунларим.
Ташвишнинг гуссали тутуни
Оёғимга қадоқ солган этикдай,
Қадоқ солар туйғуларимга.
Мен ҳам ловуллаб
Ёна бошладим энди.

Шовот

Қурбоной Жураева

...
Мана, сизга
соғинчнинг расми —
моҳирона юзимга солинган.
Мана, сизга
кутишнинг расми —
менинг кўзларимга солинган.
Мана, сизга
ишқнинг расми —
сочимдан то тирноғим қадар.

Мана, сизга
ҳижроннинг расми —
пора-пора
жигарим-бағрим.
Келинг, келинг,
томоша қилинг.
Келинг, келинг,
томоша қилинг,
Муҳаббатнинг жонли расмини.

...
Кўнглум,
бисотингда не бордур,
ижод ишқидан бўлак?
Кўнглум,
бисотингда не бордур,
Ҳақ сўздан бўлак?
Кўнглум,
бисотингда яна не бордур,
кўз ёшингдан бўлак,

Ғамдан,
аламдан,
ситамдан бўлак?
Бисотингда не бордур
ишқдан,
соғинчдан,
орзудан бўлак,
кўнглум?..

Тошкент

Шойим Шерназар

...
Автоларнинг оқими.
Илғаб улгурмайсиэ.
Бекат гавжум: қари, ёш...
Бир онахон аланглар, излайди муждасини. Ўғли қўйиб
көтганди: «Туратуриг, ҳозир келаман...»
Яна кимдир безовта: «Ҳаҳ, аблаҳ, алдади-я,
бугун келтирмоқчи эди қарзини, шу бекатда эди ваъдаси...»
Йўлни ногоҳ кесиб ўтар навниҳол бир қиз.
Яширмоқ бўлади эҳтиросларин — кўзлари турибди айтиб.
Соатиға қарар дам-бадам.
Ўриндиқда анчадан бери ўлтиради жуссаси қотма бола.
Кўлида тугунча — бир ҳовуч олма.

«Болалар уйи»дан териб олганди.
 Кўзлари жовдирар —
 узоқ кутган соғинчнинг ётмоқ истар дийдорига,
 тушларида авайлаган, асраган ҳаёлий сиймонинг ётмоқ
 истар дийдорига,
 аллақачон унут бўлаётган, кўзларда аста-секин сўнаётган
 меҳрининг ётмоқ истар дийдорига.
 Бу бекатда кимлар кутмаган...
 Ким толгану ким йўқотмаган...
 Автоларнинг оқими...
 Бекат эса гавжум...

Уммон ўртасида қайиқ муаллақ.
 Тўр ташлайди тирикчилик илинжида соҳиби.
 Бузилиб боради денгиз авзойи.
 Соҳилдан узоқлашиб кетганди қайиқ.
 Балиқчи хавотирда, довул туради.
 Ҳали ўқуви ҳам йўқ, биринчи ови.
 Мияда айланар чирпирак фикр:
 «Қирғоққа чиқмоқлик керак, қирғоққа...»
 Юзида кўркуннинг ранглари:
 «Ем бўлиб кетса-я балиқларга...»
 Ҳали замон довуллар намойиш этади қилиқларини,
 тўлқинлар қўлида ўйинчоқ бўлар.
 Чора излаш керак, энг сўнгги чора —
 олазарак кўзлари ҳаётга ташна...
 Чақмоқдек «ярқ» этди мияда фикр:
 «Қоплардан ясамоқ керак зўр ёлкан...»
 Ёлкан тайёр, нажоткор ёлкан.
 Балиқчи кўнгли ҳам топди пасанда —
 довул ҳам писандмас, писандмас кўркун,
 қирғоқ яқин, у ёғи Ҳаёт...

Навоий

Муҳайё Ҳайдарова

Ватан — юрагимда улкан бир гулсан,
 Онамдек муқаддас, шабнамдек тоза.
 Кўнгул кўчасинда илоҳий нурсан,
 Тонглар олган асли сендан андоза.

Мунаввар манзиллар янада оппоқ,
 Юзим тутадурман майин елларга.
 Сөн менинг суянчим, қўллари қадоқ,
 Ёруғлик солгувчи оташ дилларга.

Олам тебранади мисли беланчак,
 Гулгун боғларингга тўйиб боқурман.
 Менинг наздимдадур нурли келажак,
 Умид янглиғ қанот қоқурман.

Ватан — юрагимда унган бир гулсан,
 Онамдек муқаддас покиза сўзсиз.
 Асрлар қўйнида абадий ҳурсан,
 Тонглар-да сен бирла чиройли, шаксиз!

Кутишларни қилганман одат,
 Кўзларимга гоҳ қалқигаёй ёш.
 Мён бариға қилдим қаноат,
 Азобларга бера олдим дош.

Ниятларим қайта тузмадим,
 Кечиккандек неғадир бахтим.
 Умидимни ҳеч узолмадим,
 Бузилмади паймоним, аҳдим.

Термуламан йўлларга маҳзун,
 Аросатда қолган каби жон.
 Юрагимдан ёғилади ун,
 Етгайдурман орзумга қачон?..

Қарши

...
Оқ қушлар йиғлайди — йиғлари манимдур,
Ҳижронинг қийнайди — тиглари санингдур.

Заррамен қуёшдан — чўғлари манимдур,
Ой сенинг жамолинг — суқлари санингдур.

Қийналди ишқда жон — азоблар манимдур,
Севгимга жавобинг — ғазаблар санингдур.

Йиғларим кўнгулда — дарёлар манимдур,
Сен қачон мағрурсан — дунёлар санингдур.

Ишқингда куйларам — наволар манимдур,
«Севмадинг», дегувчи даъволар санингдур.

Қўл силтаб, бепарво, керилмақ санингдур,
Ўлди жон, гар севсанг — тирилмоқ манимдур.

...

Бор бўл оламда, эй диёнат,
Мен сенга қилмасман хиёнат.

Эзгулик яшаркан кўнглумда,
Мен сени асрайман ўнгимда.

Муҳаббат бор экан, сен борсан,
Бул хаста кўнглумга ҳамкорсан.

Кўкламнинг байроғи — лоладир,
Ҳар ённи гул иси оладир.

Мен обод айлайин ўзингни,
Ёлғонга берма ҳеч сўзингни.

Шодликка тўлдириб ўлкани
Сузмақда эзгулик ўлкани.

Ёмонлар дунёда кўп дема,
Ўйғоқдир, биз севган оқ кема.

Диёнат! Кўкламдек яшнайвер,
Сен бизни бағрингга бошлайвер.

Бекобод

Абдурахмон Саъдий

Улуғ кишилар

Шарқ тараққиёт фикрияси тарихидан

Имом Ғаззолий

Таржимаи ҳоли. Ғаззолийнинг илми ва дунёга танилиши. Ғаззолийнинг асарлари. Ғаззолийнинг услуб ва ифодаси. Илм ва Ғаззолий. Ғаззолийнинг фалсафаси. Ғаззолийнинг тасаввуфи. Ғаззолийнинг руҳи ва руҳий ҳоллар ҳақида фикри. Шарқ фан тарбияси ва Ғаззолий. Ғаззолийнинг тарбияга қараш. Ахлоқ тарбияси ва Ғаззолий. Ғарб матбуотида Ғаззолий. Ғаззолийнинг фалсафий шубҳаси, турк татар матбуоти ва Ғаззолий.

Шарқнинг энг улуғ одамларидан бири имом Ғаззолийдир. Ғаззолий улуғ бир тарбия олими ва ҳам энг буюк бир файласуф эди. Бу зот Хуросонда машҳур шаҳарлардан Тус шаҳри музофотида «Ғазола» кишлоғида ҳижрий ила 450 нчи йилда туғулиб, 505 нчида вафот бўлбдир.

«Ғазола» кишлоғида туғулгани учун «Ғаззолий» аталиб ва шу от ила шухрат топибдир. Лақаби «Хужжат-ул-ислом», кунияси «Абу Ҳамид»дир. Илмига бой бўлгон бу олимнинг отаси умрини фақирликда, жун йигирмак ила утқарибдир. Еш вақтида отасидан уқсиз қолиб, азоб ва машаққатлар ичида фақирлик ва муҳтожлик қуруб илм таҳсил қилибдир. Бошланғич таҳсилни «Тус»да, буюкни Машҳад шаҳрида тамом қилгондан кейин фикҳ ва илми ҳуқуқ таҳсил қилишга бошлабдир. Мундан сунг фалсафага кунгил қуйуб «Нишобур» шаҳридаги¹ «Низомия»² мадрасасидаги таҳсилга тутунбдир.

Бу мадрасада Ғаззолийга тарбия ва таълими жиҳатдан энг яхши таъсир этган олим, ул мадрасада уттуз йилча мударрислик қилгон Имом ал Хиромин Абу Алмоний бўлмишдир. 478 нчи йил ҳижрийда шу улуғ устози имом ал-Хиромин вафот бўлбдир. Мана шундан сунг Ғаззолий «Нишобур»дан чиқиб, «Сармандий» шаҳрига бориб, унда Низомулмулк ёнига йигилиб, ҳар турли фанний ва адабий масалаларни куздан кечириб таҳқиқот ва тадқиқот ила машғул бўлб тургон буюк олимларнинг мажлисларига қатнашибдир. Шу илмий мажлисларда Ғаззолийнинг илмий иқтидори, истеъдоди, зиёраклиги ва утқур ақли очик танилди.

Хусусан, Низомулмулк Ғаззолийнинг илмий кучига асир ўларок, ўзининг Бағдод шаҳридаги «Низомия» дорилфунунига³ мударрис тайин қилди.

Ғаззолий тўрт йил шу дорилфунунда ҳикмат ва фалсафадан дарс айтиб, қувваи илмияси ила шухрат топкон. Ниҳоят, унинг ҳикмат ва фалсафаси Шарқда бутун ислом мамлакатларига тарқалибдир. Олимлар, адиб ва хатиблар ҳосил калом ҳар бир олим ва ҳикмат ошиқи унинг хизматида туруб ундан қўб истеъфода қилибдирлар.

588 нчи ҳижрийдан эътиборан Бағдоддан чиқиб, «Ҳижоз тупрогин зиёрат қилгондан кейин, Дамашқ,... Вобит Алмоқдош» ва «Искандария» шаҳарларин қуруб, унда бироз тургон вақтида форс султони Юсуф бин Тошқиндан даъватнома олса-да, мазкур султоннинг вафоти сабабли

¹ Уқсиз Ғаззолийнинг Аҳмад отлиг уқяси ҳам бир олим бўлб, дунёга чиқибдир.

² Мустаҳриқ «Кримский» мадрасани таъсис қилувчи Низомулмулкни форс деб ёзса-да, янглишадирки, Низомулмулк турк угли туркдир. «Нишобур» шаҳрида таъсис қилингон бу мадраса ҳам баян Низомулмулк томонидан бино қилингондир. У кунларда «Нишобур» шаҳри бир илм маркази эди.

³ Бу мадраса салжук турклари подшоҳи Маликшоҳнинг вазири Низомулмулк томонидан Дажла шаҳрининг сул томонида, Бағдод шаҳрининг уртасида 459 нчи йилда бино қилинган эди. Узун шаклда ишланган икки табақалик шу мадрасанинг ҳар табақаси 365 хужрадан иборат бўлб, мадраса талабадан тулб турмишдир. Бу мадрасада масжид ва киратохона ва дарсхонадан бошқа музокара ва танаффус уринлари, тақи истироҳат ёрлари ҳаммаси кенг уйлардан иборат бўлиб, бунинг устига маълум мадраса мудир ва носирларнинг ҳар бири учун уйлар белгиланган эди. Ошхона ва хастахоналари ҳар важдан мукамал бўлгонлиги тарих саҳифаларида маълумдир. Олти минг талабага урун берган шу мадрасанинг сарфи учун Низомулмулк томонидан тайин қилингон вақфдан ҳар йили ярим миллион сумдан ортик пул дохил бўлур экан. Жаҳон муҳорабасидан илгариги сум ҳисобига қарагонда, Низомулмулкдан қолгон шу вақф одатий у кунларда буюк бир маблаг ташкил қилибдирки, шу вақф ҳақида ёзилгон маълумот ила тарих саҳифалари ҳар мамлакатда бу кунларда безаниб турубдир.

Форста бормасдан ўз ватанига — Тус шаҳрига боради. У ерда тадрис утанлик ишлари ила машғул бўлуб тургон кунларида Низомулмулк ўгли томонидан яна Бағдод шаҳридаги «Низомия» дорилфунунига мударрислигига тайин қилинди.

Мадрасада бир неча замонлар дарс айтиб, ниҳоят, Тус шаҳрига қайтиб, шунда тасаввуф денгизида тамом ғарқ бўлубдир. Ғаззолийнинг бир неча жондан иборат бўлгон оиласидан фақат киз болалари қолибдирлар.

Ғаззолийнинг илми ва дунёга танилгани

Табиёт, риёзиёт, ҳикмат ва фалсафа каби фанларнинг ҳаммасин таҳсил қилгон бу буюк зот у янглиг фанлар масаласидан таҳқиқот ва талқиқот эгасидир. Ғаззолий ислом оламида қандай Ғарқулодда буюк бир дохий, асосли бир файласуф бўлуб шухрат олгон бўлса, Оврўпа ва Амриқода ҳам ўшандок улуг танилгон бир дохийдир.

Тутри тушунганда, Ғаззолийнинг димоғи ҳар фандан асосли маълумот чашмаси бўлса, руҳи ва ақли соф маърифат ила тулгон бир бадиадир. Унинг асарлари ҳар хил илмлардан баҳс, қийматлик сўзлар ила тўлубдир. Шарқ илмида фалсафа ва ҳикматни асосли ва тарафли тушундирган бу улуг зот Оврўпа, Амриқода дохийларин ҳам узига қаратиб бош эгдирибдир.¹

Ғаззолийнинг асарлари

Урта асрда Шарқ оламида куб асарлар ёзгонларнинг бири Ғаззолий эди. Куб асарларини фикҳ, ҳуқуқ, ваҳдат ва тавҳид (илоҳиёт), ахлоқ ва тарбияга қаратиб ёзди. Ислом ҳикматин ва Қуръон сирларин очиб бериш тутрисида ҳам ёзибдирки, асарларининг ҳаммаси арабчадир. Бу кунларда ислом ва Оврўпа кутубхоналарида у буюк дохийнинг 70 турлик асарларининг саломат сақланиб турулгонин ривоят қиладилар. Биз билган, тақи ўқуб истезфода қилгон асарлари мана шулардир:

- 1) Ихё-ул-улум.
- 2) Мезон-ул-амал.
- 3) Мушкотол-анвор.
- 4) Файсол-ут-тафрика.
- 5) Қустас-ул-мустақим.
- 6) Алмунқиз-миназ-залол.
- 7) Таҳофот.

Бағдод шаҳрида тургон замонларида бошлагон «Ихё-ул-улум» ном(ли) китобини «Дамашқ» шаҳрида ёзиб битирибдирки, унинг асарларининг энг каттаси ва энг қийматлиги мана шу «Ихё-ул-улум» китобидир. Тарбияга махсус китоби эса «Мезон-ул-амал»дир. Тўрт жузв, икки жилдан иборат катта шақлда ёзилгон «Ихё-ул-улум» 1097 саҳифалик бир китобдир.

Милодий ҳисоби ила 1852 нчи йилда Оврўпа матбаасида босилгон икки жилдик «Ихё-ул-улум» китоби ҳақида Оврўпа донишмандларидан Пол Расин мана шу сўзларни ёзадир:

«Дарҳақиқат, бу асар бир муҳит ал-маорифдир». Донишманд Қарро ундан кура ҳам гўзал бир таъбир қўлайдир. Шундайки: «Бир ислом кутубхонасида Қуръондан кейинги урунда «Ихё» турурга тейишли».

«Ихё-ул-улум» тўрт қисмдан иборат турур: 1) Илм ва унинг навъаларига муаллим ва мутаълимларга оид вазифалар, усули таълим ва тарбия ақоидидан иборат;

- 2) Олати башария; 3) Маҳлуқотга, ҳалокатга сўққилатургон ишлар ва ҳоллар;
- 4) Ваҳдадият ва қалбият.

Иккинчи таъбир ила виждоний ишлар ва фаоллар.

Шу сунгги қисмларида Ғаззолий ҳаёти ижтимоияни бузулишдан сақлағувчи тақи инсонларни моддий ва маънавий тараққи ва тақомилга бошлағувчи нарсалардан, иш ва ҳоллардан сўз очади. Ибодат ҳукмларини ва фалсафий сирларни дуруст баён қилиши ила баробар, одам ўтлонлари орасидаги муомалаларнинг устин очиб қўрсатишда, тақи руҳни лозим даражада тарбия қилиб, уни то-

¹ Шимолий Амриқода Невинерова дорилфунуни професурлариндан «Драпер» ном(ли) мутафаккирнинг «История умственного развития Европы» («Оврўпа тараққиёт фикриясининг тарихи») сарлавҳалик китоби мунга очик шохид турур. ж. 3. с 78—375.

АНГЛАШ ЙУЛИ...

Абу Ҳомид ибн Муҳаммад ал-Ғаззолий Шарқнинг улуг мутафаккирларидан бири бўлган. Ислом оламида энг гўзал таърифни унга беришган эди: «Ғаззолийга ваҳий келмаган ҳолос. Ваҳий келса, у пайгамбар бўларди. Бошқа сифатлари етарли». Бизнингча, мутафаккирнинг салоҳиятини изоҳлашга бундан ортиқроқ таъриф топиломаса керак. Унинг асарлари орадан тўққиз аср ўтса ҳамки, ўз аҳамиятини йўқотгани йўқ. Мазкур асарлар ислом дини моҳиятини асословчи билимлар ҳақида маълумот бериб, ишончли манба сифатида ҳали-ҳануз инсониятга хизмат қилиб келмоқда. XX аср бошларида «Инкилоб» журналининг 1923 йил 6, 7, 8 сонларида мунаққид Абдурахмон Саъдийнинг «Имом Ғаззолий» мақоласи босилган эди. Мақолада мутафаккирнинг ҳаёти ва фаолияти кенг таҳлил ва талқин этилади. Ўзбек адабиётшунослигида ҳали ҳеч ким Имом Ғаззолий ҳақида бу қадар тўлиқ ва кенг мулоҳаза юритмаганди. Адабиётшуносликнинг узи ҳақида гапирадиган бўлсак, у мазкур мақолагача Абу Наср Форобий, Аҳмад Яссавий, Исфаконий Ибн Мискавия ҳақидаги битиклари билан жамоатчилик эътиборига тушган эди. «Шарқ тараққиёт фикрияси тарихидан» руқни остида берилаётган ушбу мақолалар орасида «Имом Ғаззолий» мақоласи ўзининг қўламдорлиги, мазмунини билан ажралиб туради.

залаш ва такомил қилиши учун керак бўлгон ҳолида ва ҳислатларни ҳар жиҳатдан билдиришда «Ихё» бирдан-бир қийматлиқ бир асардир. Унинг бошқа асарлари ҳам фалсафа, ваҳдати вуҷуд ахлоқ ва тарбияга, тақи илми руҳга оиддирлар.

Ғаззолийнинг услуб ва фалсафаси

Сузга усталиги, хатиблиги, дадил ва мисолларга бойлиги унинг бошқача улут бир тафтидир. Тили ва услубда, ифодасида сеҳрий бир жозибалик бордирки, унинг асарин тушуниб уқигон кишилар унга мафтун бўлмай қолмас.

Унинг услуб ва ифодаси тугрисида турк мутафаккири Фаридиддин Ҳозим фаранг олимларидан бояги Карронинг шу сўзларин кучуриб ёзибдир: «Фаранг тили қанча нозик ва фаранг тилининг майдони қанча кенг бўлса-да, Ғаззолийнинг сўзларин таржима қилгонда, унинг ўз ифодаси ва ўз услубидати чебарлиқ ва инчиқалиқларини йўқотмасдан таржима қилишга муваффақ бўла олмадим. Шунинг учун унинг асарларидан маол ва мафҳум жиҳатидангина иқтибосда бўлундим».

Шимол туркларининг адиблариндан араб адабиёти мутахассисларидан саналгон Ризоуддин бин Фахруддин ҳам унинг услуб ва ифодада мумтозлигини ўз асарларида очиқ айтиб ўтди.

Илм ва Ғаззолий

Ул ҳаётнинг бутун лаззатини илмда қурадир: илм йулида кеча ва кундуз қаранмоқда, изланмақда, ҳар хил текшириш ва тушунишда тақи у янглиғ лаззатни ҳосил қилгон хайрли илмларни амалга қўя олишда деб биладир. Шарқда мунга бутун виждони ила қаттиғ инонгон файласуфлар орасида энг биринчи киши Ғаззолийдир. Бунинг баробарида унинг учун энг қайғилиқ нарса фан ва фалсафа эди.

Ғаззолийнинг фалсафаси

Фалсафада Ғаззолийнинг узиғайна хос бўлгон бошқача бир хусусияти бор. У тамом узиға хос бўлгон янги бир йул солди. Узиған илгари замонларда утган юнон ва ислом файласуфларига, тақи ўзи ила асрдош бўлгон файласуфларга пайров бўлмади, балки уларга ўзи раҳбарлиқ қилди. Тугриси: урта асрда, истар эса Шарқда ва истар эса Ғарбда бошқа файласуфларга қарши танқидга киришган бирдан-бир философ Ғаззолий бўлди. Юнон файласуфларидан Букрот, Суқрот, Афлотун, Арасту каби зотларга, турк файласуфларидан ҳам Ибн Сино каби ҳақимларга қарши қаттиғ танқид ила майдонга кирди.

Ғаззолийнинг энг ёмон қурган душмани тақлид эди. Ул узиға табиат томонидан тортуқ қилингон соф ақл ва табиий истеъдоднигина раҳбар деб таниди. Хосил ҳақиқат излаганда бутун яширин илмларни учуб айланиб кезмак учун унинг «балуни», аэроплани» узининг ақли ва табиий истеъдоди эди. Мунинг икки қаноти эса ҳурият ва истиқлолиятдир. Ақл, табиий истеъдод, ҳурият, истиқлолият, чин илм ва амал мана шу айтилгонлар Ғаззолий фалсафасининг тамалларидир.

Унинг фикрича, инсонларнинг бутун саодати учун икки нарса шарт: 1) Илм. 2) Амал — иш. Ул илмсиз амалдан фойда, умид қилмағони каби, амалга ошмагон қуруқ илмни-да маънисиз бир нарса деб билди. Ғаззолий бутун кучи ила ислом динин пок ва соф ҳолида ҳамда сақлаш тугрисида қаттиғ иштиҳод қилувчи ва мунинг учун ҳам фан ва ҳам фалсафани уткир қурол этқувчи бир одам эди. Бир кишининг бахтлиқ бўлмоғи учун мутлақ илм керак, шунинг учун илм фарзидир, дейдир. Унинг фикрига қўра инсоннинг бахтлиқ бўлмоғи учун қуруқ илмгина етмайди, балки киши илми орқасида тан ва руҳи-руҳий ҳолларин чин маъноси ила тарбия қилишга бурчлидир.

Ғаззолий фалсафасининг энг муҳим бир қисми ваҳдати вуҷуд (пантеизм)га оиддир. Шарқда ваҳдати вуҷуд фикрларин сўзлағувчи ва уни тарқатғувчиларнинг буюк бир қаҳрамони Ғаззолий эди. Тавҳид ва қалбнинг, тақи руҳнинг нимадан иборат эканлиғи ҳақида «Ихё» ва бошқа асарларидаги сўзлари унинг ваҳдати вуҷуд ва мавҷуд масалаларига қандай қарағонин бизга очиқ курсатадир.

Фақат ул ҳам ваҳдати вуҷуд масъаласин теран, тақи жуда иничка бир масъала деб биладир, шунинг учун у янглиғ масъалани китоб саҳифаларида ёзиб ҳар қандай одамга англайтишни лозим қурмайди. Унга тушунишни Ғаззолий «илм мақошифа»га топшириб, узида шунда бир илм ҳосил

Абдурахмон Саъдий мақоласи жуда катта ҳажмда ёзилган бўлиб, бунга мундарижани қўздан кечириш мобайнида ҳам амин бўлишимиз мумкин. Қизиги шундаки, адабиётшунос фақатгина Шарқ фалсафаси тарихида тутган урни ҳақида фикр юритибгина қолмасдан, балки Ғарб фалсафа тараққиётига қўрсатган таъсири тугрисида ҳам қизикарли маълумотларни беради. Ғаззолий бир асарида шундай деб ёзган эди:

«Мен энг илгари «илм» деган нарсанинг ўзи нимадан иборат бўлгонин ва бошқа бутун нарсаларнинг ҳақиқатини библиш-англаш йулида борлиқ кучимни аямасликка қарор бердим». Ғаззолий ўз ниятига етди. У тасаввуф илмида узиға хос мартабага эришган эди. Шунинг учун ўз замонасидаёқ унга «Ҳажжат-ул-ислом» деган унвон берилган эди: «Агар Қуръон йўқолиб кетганда ҳам уни Ғаззолий орқали тиклаш мумкин». Унинг фалсафаси Ғарбни ҳам, Шарқни ҳам ҳайратда қолдирди. Бу ҳайрат ҳозиргача давом этмоқда. Бу ҳайратнинг XX аср буйича изоҳини Абдурахмон Саъдий бошлаб берди. Гарчи ушбу маълумотлар ва талқинлар етарлича бўлмасада, улар алоҳида диққатга сазовордир. Чунки биринчи қадами босиш ҳеч қачон осон кечмаган. Ишонамизки, ҳали Ғаззолий асарлари илмда кенг тадқиқ қилинади, аллома узининг етук таърифини олади.

Нусуфар МЎМИНОВА,
тадқиқотчи.

булгон дохийларга, Ҳаким Урбонийларгагина хос бир масъала қилиб қуйибдир. Бу ҳақда Ғаззолий фикрлари ила тўтридан-тўтри танишмоқ тилаган кишилар «Ихё»нинг 4 нчи, тақи 173—174 саҳифаларига мурожаат қилсинлар.

Ғаззолийнинг: «Булиқи мумкин булгон нарсалар орасида булгониданда бадийраги йўқ.» Ризоуддин бин Фахруддин зот қилдиги каби бошқа манбадан олиниб ёзилгон бир сўз эмас, балки Ғаззолийнинг аниқ ўз сўзидир. Бу сўзнинг ўзи ҳам унинг ваҳдати вуҷуд, ваҳдати маяжуд фалсафасининг раҳбарларидан эканин англатиб турубдир.

Рух ва қалбнинг моҳияти ҳақидаги фикрларида унинг ваҳдати вуҷудчи булгонин очик курсатадир, «Ихё» ж. 4. с: 182: «Мезон-ул-амал» с: 139, тақи «Мушкотол-анвар» («Нурларнинг тоқчаси»). Бу ерда мундида айтиб ўтишга тейишли: Ризоуддин бин Фахруддин узининг «Имом Ғаззолий» сарлавҳалик рисоласида нима учундир Ғаззолийнинг қўлидан тутиб, етаклаб ҳар хил таъвилларга кетиб, уни ваҳдати вуҷуд маслагидан тортиб чиқаришга тиришадир.

Бу ҳақда Ғаззолийнинг асаридан озгина сўз кучуриб, уни-да аллақандай таъвилларга бурадир.

Ғаззолийнинг тасаввуфи

Умрининг сунг кунларида Ғаззолий тасаввуф йўлини ихтиёр қилди, тақи суфийларнинг буюк устозларидан бўлди. Сунг кунлардаги ҳаётини дарвишлик ила битирган бу файласуфнинг тасаввуф ҳақидаги фалсафаси яна ўзинчадир. Бошқа суфийлар ҳар хил илм, ваҳийларни таҳсил қилишини чин суфийлар учун кераксиз билсалар, Ғаззолий тамом у йўлнинг тескарисин тутадир. Ҳақиқатан баҳс қилгон олимларнинг асарларин муталаа қилишни лозим курадир. Ул илм ва фанларни, ҳикмат ва фалсафани таҳсил қилмасдан чин суфий бўлишни гайри мумкин ишларнинг бири деб биладир. Тасаввуфни илмсиз киши учун фойдасиз ва маънисиз нарсас, балки зиёни бир иш деб ёзадир. Унинг фикринча, тасаввуфдаги риёзат тан риёзати ила бирга, хусусий равишда руҳни асосли далилларга таяндириб, илм ва ҳикмат сўйи ила сугоришдан иборат булгон риёзатдир. Ул илмсиз суфийларнинг бир хил маънисиз ҳаёллар ила неча йиллар овора бўлуб юришларин баён қиладир.

Унинг фикринча, усули ўқуш ва урганиш, асосли илм керак, мана шундан кейингина дунёдан ва дунё халқидан юз ўтуриб, узлат қилиб, ваҳдат ва илоҳият денгизида ғаввослик қилишга мумкин. (Битмади.)

Идорадан: Бизча мақолада мужиб ихтилоф ва қобил баҳс, нуқта ва моддалар бўлса-да, дарж қилгонимизнинг сабаби фикрларда бир галаён ва ҳаракат тугдирмоқдир. Мақоланинг аҳамияти эса тадқиқот тарихиёси жиҳатидадир.

Воқе тарихия ва муносабат ижтимоиянинг маҳрики, мубориз ҳаёт мужодалат асноф деган бир мосликка мансубиятимиз жиҳатидан бу мосликка бегона булгон Ғаззолийнинг куб нуқталардаги фикр ва асослардан раду инкор қилсақда, Шарқ тараққиёт фикрия тарихидан ақлион даврининг буюк бир устунларидан булгон Ғаззолийни тавсиф этдик: бунинг-ла баробар, Шарқ тараққиёт тарихи ошиқларига бу масъала устида мусодимаи афкор йўлини тавсиф қилдик.

Ғаззолий одамда икки турлук рух курадиқки, бунинг бири жисмоний, дигари раббоний рухдир.

Унинг фикрига кура, жисмоний рух юракдаги ҳарорат сабаблик ҳосил булуб танда сайр қилиб юргувчи латиф бир оқим ёки баҳр (буг)дир. Тан томирларида бу рух таннинг ҳамма аъзосида юрадир. Жисмоний ҳаёт мана шундан иборатдир. Унингча, жисмоний рух шамъ бўлса, инсоний ҳаёт шамъдан уй ичига тарқалгон нур кабидур, шундайки таннинг ҳамма ерларига сочиладур, ҳамма нуқталарига таъсир қиладир.

Табиб-духтурлар эса, Ғаззолийча, рух сўзидан мана шу маънони ирода қиладурлар.¹

Аммо раббоний рух, Ғаззолийча, илоҳий ва латиф бир қутдирки, инсоннинг ҳақиқати, инсонлиги, асл борлиги шундан иборатдир. Бу рух азалий ва ибтидоийдир, бу руҳни «қалб» деб ҳам айтидирлар. Бунинг ҳақиқати инсонга маълум эмас.² «Ал-руҳ мин амр робби» (Рух худонинг амри билан)дан мурод шу рухдир.

Ғаззолийнинг димоғ, тасаввур, ҳаёл, хотира, тафаккур ва ирода ҳақидаги тадқиқотлари замонамиздаги илми рух олимларининг тадқиқотларига ухшайдир ёки шунга яқиндир. Ғаззолий шу юқорида мазкур руҳий қутлар учун инсоннинг димоғида яширин уялар ва марказлар борлигин ҳам баён қилгон. Ғаззолий шу юқорида мазкур руҳий қутлар учун инсоннинг димоғида яширин уялар ва жумлаи асбӣё, яъни, димоғ, сезиш аъзолари, сезиш томирлари ва аъзолар ҳақида қисқа бўлса ҳамдир ҳақиқат фанний ва тузуқ маълумот берган. Болаларда таъсур, онг, фикр ва илм ҳосил бўлишида иншинг жуда тадрижий бориши, болаларда назарий маълумотнинг жуда сунгта қолиб ҳосил бўлиши тўғрисида берган маълумоти яна асослиқдир.

Ғаззолийча, инсондаги фикрнинг самараси илм ва инсондаги турлук ҳоллар ва амаллардир. (Ғаззолий фикрининг нимадан иборат бўлушингузал таъриф этиб, шунини мисоллар ила изоҳ қиладир). Лекин унингча фикрнинг асл самараси фақат илмдангина иборатдир. Аммо руҳда илм ҳосил бўлса, унингча руҳий ҳолларда ҳам ўзгариш натижасида инсоннинг иродаси ва амаллари ҳам ўзгармасдан қомайдир. Шул ҳолда, Ғаззолийча, амал-иш руҳий ҳолларга, руҳий ҳоллар илмига, илм яна фикрга эргашиб юрадир. Фикр унингча ҳар турлук хайрли ишларнинг бошлиғи, суяниши ҳам очқичидир. Қисқаси, ақл ва фикрга Ғаззолий ҳар нарсадан ортқ аҳамият берадир: кишининг бутун турмишида ақлни ишончлик раҳбар, бирдан-бир таянч деб танийдир.

Бу жиҳатдан ул урта асрда Шарқнинг ақлчи ва фикрчиларидандур. Оврўпача айтқонда, интеллектуалист ҳам рационалистлардан булуб, шу фалсафий назарияни Шарқда асосли суратда ўрнашдиргонларнинг биридир.

Унинг фикрига кура, инсоннинг руҳий ҳоллари алмашингон ва янгиланган сайин тан ва аъ-

¹ «Ихё», жилд. 4, саҳифа 4.

² «Ихё», ж. 3, с. 3.

³ «Ихё», ж. 3, с. 196.

золарининг хизматлари ҳам бошқа ранг олиб узгара борадир. Фикрнинг миқдорин, улчовин, инсонда унинг ҳар ёнин, хилларин, тафаккурнинг аслда нимадан иборат эканин очиқ аниқ айтиб беришга инсоннинг кучи етмайди. Фикрнинг ҳад ва ҳисоби йўқдир. Унинг натижа ва самараларининг ҳудуди ҳам йўқ, ул андозанинг фавқиндадир, тафаккурнинг фойдаси илм ва маорифнинг купайишидир. Рухда илм ва маърифат йиғилиб, бири дигари ила узига махсус бир тартиб узра уюшқондан сўнг, шулардан тагин бошқа турлук илмлар ва маърифатлар тута берадир. Булар яна бирга туллана ва боғлана борадирлар. Қисқаси, инсонда ҳосил этилган ҳар маърифат узидан илгари ҳосил этилган маърифатларнинг натижаси бўлуб, бу ниҳоятсиз улароқ ҳамон шу равишда борадир. Инсонда илм ва маърифатнинг шу тарзда бири-дигаридан тутуб орта бориши фақат улим илагина узлукб тутқайду. Бундан сақсиз юз йил илгари руҳий ҳоллар ҳақидаги Ғаззолийнинг юритган шу тадқиқоти, берган шу маълумоти тутри айтқонда, бу кунларда «Оврүпа» мутафаккирлари тарафидан берилиб тургон маълумотнинг «матн»ию хулосасидир (сўз узайтмоқдан сақланиб хотира ҳақидаги тадқиқотларин бунда ёзмадик.)

Ғаззолий аятадир: куб кишилар илмининг купайишидан қўрқадирлар; куб илм таҳсил қилишдан бошқаларни ҳам манъ қиладилар. Уларнинг бу ишлари узларида илм ва маърифатдан туб ва асосий сармоя йўқлигидан; ёки илмлари бўлса-да, шунини ишлата билмаганликларидан ишланадир. Ул шундай бир маориф сармоясидирки, унинг соясида илмлар уз-узидан тута борарлар эди. Бунинг мисоли нақ бир пулсиз фақир кишидир. Бундай йўқсул киши пулдор киши каби топиш ва фойда қўра олмайди. Ёки у янглиг одам ақчаси бўлса-да, тижорат ва саноат йулин билмаган бир кишига ўхшайдики, бу хил одам албатта пулидан, сармоясидан фойда қўра билмас.

Нақ мана шул киши каби узиди ҳосил қилингон асл маърифатларни истеъмол қила билмаганлик ҳам у маърифатларни барин узариш-ла уюштириб, шулардан матлуб бўлгон натижаларни тугдира билмаганлик сабабли одам илм ва маърифатнинг лаззатини ҳам билмайди, шунинг учун илмга душман бўлади.

Инсоннинг узиди сармоя ҳукмида бўлгон туб маърифатни қандай йул ила қўлланмоқ, ундан қандай натижа ва самаралар чиқармоқ йулларин билмак учун бир неча турлук йул булушта мумкин; лекин куб вақтда бу тарбия ва таълим орқасиндангина урганилади.¹

Бу ерда шунини ҳам ёзиб утушни лозим толамиз. Ғаззолий қувваи фикрия ва бошқа ҳамма руҳий ҳолларнинг ҳайвонларда ҳам борлигин, инсон фақат қувваи фикрия ва ақлиясининг даражаси бирлагина бошқа ҳайвонлардан айрилгонин очиқ баён қилгон.² Шунга қўшимча қилиб, инсонларда қувваи фикрия ва бошқа ҳайвонларда қувваи матхила борлигин ёзгон.

Умуман, бошқаларнинг руҳий ҳолларин англамоқ учун энг ул ўзингдаги руҳий ҳолларнинг ҳаммасин билмакни, турлук йуллар ила шуларни тажриба қилмоқни «Мезон-ул-амал» ва бошқа асарларида лозим топади.

Шарқ фан тарбияси ва Ғаззолий

Шарқ фан тарбияси тарихида Ғаззолий Оврүпа тарбия фани тарихида «Руссо»нинг ўрнин тутадир. Тарбия масаласида «Руссо» Оврүпада қандай таъсир қўратган бўлса, Шарқда Ғаззолий ҳам шундай таъсир қўлдиргон. Ҳижрий ҳисоб ила 5 нчи аср бошида Шарқда фан-тарбия мутахассисларидан икки буюк тарбия олими (педагог) утубдир. Уларнинг бири Исфаҳоний, дигари бин Мискавиядир.³

Ғаззолий эса шундог педагогларнинг учинчисидир. Исломи ҳам Оврүпа олимлари Ғаззолийни фақат бир файласуф, фикҳ ва тасаввуф устози деб танийди. Ҳатто Шарқда Шарқнинг уз буюк одамларин танитмоқ учун бутун умрин сарф қилгон муҳаққиқ Ризо қози (Ризоуддин бин Фатхруддин) ҳам «Имом Ғаззолий» унвонлик китобида Ғаззолийнинг «педагог»лигига ва улуг бир тарбия олими эканлигига оз ва юмшоқ диққат берубди. Унинг куб фанний ҳам асосий тарбия назарияларига ва ҳатто энг аҳамиятликларига бу зот ҳам, нима учундир, эътибор ила боқа билмаишдир.

Ҳолбуки, Ғаззолийнинг Ғаззолийлигин бизга очиқ қўрсата билган жойатининг бири унинг Оврүпа маъниси ила ҳатта бир тарбия олими ва чин бир Шарқ «педагоги» бўлмоқлигидир. Унинг «Иҳе»си, хусусан «Мезон-ул-амал»и Шарқ фан-тарбияси тарихида гоят аҳамиятлик бир асардир.

Айниқса, «Мезон-ул-амал» чин маъниси бирла фан-тарбия китобидир. Бу китобда Ғаззолийнинг тарбия назариялари, қонунлари, қоидалари, ургатиш йуллари хулоса қилингон.

Қисқаси, Ғаззолий ҳам жисмоний ва ҳам руҳоний тарбияга онд куб қийматлик асослар баён қилиб утганларнинг биридир. Шарқ илми руҳида ҳам бу олимнинг буюк хизмати бор, шунинг учун илми руҳ олими саналса ҳам ҳақлиқдир.

¹ «Иҳе», ж. 3, с. 96, 3.

² «Мезон-ул-амал», с. 26.

³ «Иҳе», ж. 4, с. 3, 6, 7.

Расул Носиров,
фалсафа фанлари доктори,
Тоҳир Каримов,
фалсафа фанлари номзоди.

Беруний: билишда холислик ва ҳақиқат мезони

Илмий тадқиқотларда холислик ва нохолисликнинг ўрни масаласи Марказий Осиё халқлари илк ўрта асрлар даври фалсафаси ва табиатшунослиги машҳур вакиллари илмий тафаккурининг диққат марказида турганлиги бизга маълум. Уларнинг бу муаммонинг ижобий ҳал этилишига жиддий қизиқишларининг боиси шундаки, ҳодисалар, нарсалар — буюмлар ички моҳиятига янада чуқуროқ ва ҳар томонлама кириб боришнинг янги истиқболлари ушбу масалага қандай тарзда ёндашишга, унинг илмий-амалий аҳамиятига нақадар даражада эътибор қаратилишига боғлиқдир.

Масалан, улуғ аллома Абу Наср Форобийнинг таъкидлашича, тадқиқотчи ниятининг поклиги ва унинг назарий тафаккурга содиқлиги воқеий ҳодисалар ҳосса, хусусият ва моҳиятини холисона баён этилиши ва илмий жиҳатдан тушунтириб берилишини энг муҳим ва ҳал қилувчи шартларидан биридир. Бунинг сабаби шундаки, табиий ва ижтимоий ҳодисалар тўғрисида кўп ва хилма-хил маълумотларга эга бўлишнинг ўзи ҳам яхши фазилат ва бу муайян шахснинг қизиқиши ва эҳтиёжлари доирасининг кенглигини кўрсатади. Лекин кўп билишнинг айнан ўзи доим ҳам чуқур мулоҳазалар юритиш, керакли назарий хулосалар чиқариб олишга тўғри, хато ва камчиликлардан холи йўл кўрсатиб бера олмайди, албатта. Форобийнинг эътиқодига кўра, тадқиқотчи шахсининг назарий баркамоллиги аниқ даражада ўз ҳамкасбларига нисбатан баъзан холисона ва адолатли муносабатларда бўлишда ҳалакит берадиган унинг салбий сифатларини бирмунча юмшатиб ёки яшириб кетиши мумкин. Агар тадқиқотчининг шахсий камчиликларига назарий ҳомакилик ҳам қўшилса, табиийки, у ҳақиқий тадқиқотчи бўла олмайди.

А. Эйнгштейннинг фикрича, тадқиқотчида биринчи галда у эришган илмий ютуқлар, натижалардан кўра унинг юксак ахлоқий фазилатлари қадрланмоғи лозим. «Эҳтимол, ҳозирги авлод ва бутун тарихий жараён учун соф интеллектуал ютуқлардан кўра машҳур шахснинг ахлоқий фазилатлари беҳад катта аҳамиятга эгадир».

Бундан кўринадики, тадқиқотчи томонидан қўлга киритилган ҳар қандай ижобий натижа муҳим аҳамият касб этади. Лекин шунга қарамасдан, илм ҳақиқий эътиқодга, ахлоқий идеалларнинг шаклланишига бевосита хизмат қилса, илм ахлоқий қамолотнинг самарали ҳосиласига айланса, у ўзининг ҳақиқий маърифий бурчини бажара олган бўлади.

Буюк олим Берунийнинг бу борада баъзи тадқиқотчиларнинг виждонсизлигидан келиб чиқиб айтган сўзлари диққатга сазовордир. «Душманлар, — дея ёзади олим, — ҳамиша насабларга таъна қилиш, номусларни ерга уриш, турли уйдирма гаплар тарқатишга уринадилар. Улардаги нозилик кўзи рақибада учрайдиган айбларни, камчиликларни ошкор қилишга, ҳаёлий қусурларни сезишга доимо тайёр турадилар. Дўстлар ва хайрихоҳлик қилувчилар эса, аксинча, ёмонни яхши қилиб кўрсатишга, ҳалал этадиган (йўлни) тўсишга, гўзалликни изҳор этишга ва яхшиликларга нисбат беришга тиришадилар». (Абу Райхон Беруний. Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар. Танланган асарлар. I-том. Т., Фан, 1968. 74-бет).

Одамларнинг ёқтирган кишилари тарафини олиб, ёмон кўрган кишиларига таъна тошларини отишлари ва бу икки хил қарашларда баъзан ҳаддан ошиб кетишлари ноқулайликларга сабаб бўлади.

Берунийнинг ўз устози Абу Саҳл Абу ал-Маним ибн Нуҳ ат-Тифлисий билан бўлган суҳбати беҳад даражада ибратлидир. Олим устози ҳузурига кирганда, у киши муътазилийлар¹ ҳақида асар ёзган бир кишининг китобини ўқиб, унда муътазилийларнинг сўзларидан айб топиб таҳқирлашини ёқтирмаганларини сезиб юрар эди. Лекин Беруний даврида ўз муҳолифлари фикр-мулоҳазаларига, далил-исботларига бунчалик даражада беҳурматлик билан муносабатда бўлиш, холисона баҳолашдан четга чиқиб кетиш, тарафкашлик даражасига берилиш тасодиқий бир ҳол эмасди. Холислик, илмий муаммоларни тушунтириб беришда холисона хулоса чиқариш назарий методологик тамойили кўпчилик тадқиқотчилар учун муҳим дастуруламалга айланмаганлиги олим учун ҳеч қандай сир эмас эди.

Шунинг учун Беруний ички бир изтироб билан устозига қуйидагиларни айтади: «Ўз мазҳаби рақиб бўлган ва қарши кишилар йўлини ҳимоя қилишда шундай йўл тутмайдиган киши кам учрайди». (Абу Райхон Беруний. Ҳиндистон. Танланган асарлар. II том. Т., Фан, 1965. 27-бет). Бундай йўл тутиш турли мазҳаблардан бир динда тўпланган кишиларда равшанроқ кўринади, чунки ўз-ўзидан маълумки, у мазҳаблар бир динда тўпланганидан бир-бирига яқин ва аралаш бўлади. Аммо, турли халқлардан, айниқса, асос ва шохобчаларидан бир-бирига ҳамкорлиги бўлмаган динлардан келиб чиққан мазҳабларда «бундай йўл тутилганлиги билинмайди ва махфийроқ кўринади», чунки ундай мазҳаблар бир-биридан узоқ ва уларни ўрганиш бекиқдир.

Олимнинг таъкидлашича, ўша даврда битилган кўплаб китобларда ҳақиқат ва ёлгон-яшиқ бир-бири билан шу даражада қоришиб кетгани, уларни бир-биридан осонликча ажратиб олишнинг

¹ Муътазилийлар (арабга ажралиб чиққанлар, узоқлашганлар) илк исломда илоҳийёт оқимларидан бирининг тарафдорлари.

имконияти йўқ ҳисоб. Улардаги ихтилофлар, инсонни ҳайратга соладиган ўринсиз мулоҳазалар, тумтаракай хулосалар ҳақиқий тадқиқотчини таажжублантиради. Натижада, у асарлардаги аҳволни билмаган киши, «агар фазилат арбоби бўлса, уларни ўқитганида бундай эътиқод аҳли ва у эътиқодлардан воқиф кишилар олдида уялишдан бошқа фойда ҳосил қилолмайди: агар паст табиатли киши бўлса, у мазҳабдагиларга ёпишиб олиб, оёқ тирашнингина ҳосил қилади». (Абу Райхон Беруний. Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар. Танланган асарлар. I том, 86-бет).

Берунийнинг сўзларига қараганда, «Вақтларни аниқлаш» («Мўъжаз алмавоқид») китоби муаллифининг муайян халқларга ён босиши, унинг тарафкашлиги янглиш хулосаларга келишига асосий сабаб бўлган. Бунда олим унгагина хос самимият ва ҳолислик билан мазкур муаллифнинг ютуқ ва камчиликларини батафсил кўрсатиб беришга ҳаракат қилади. Унинг: «Чорак кунлардан кабиса тузувчи румликлар ва бошқалар ўз тарихларини аввалига Қуёшнинг — апрель, сурияликларча найсон бошида ҳамал буржиги киришини қўйганлар», деган сўзларини рост ва дуруст бўлибгина қолмасдан, балки зарурга ўхшашлигини эътироф этади.

Лекин Беруний унинг ҳиндларга ҳамду сано ўқиб, юнон олимларини камситишни ўринсиз деб билади. Унинг: «Румликлар йилларининг боши ва ўз жойидан силжиганини сезгач, ҳиндлар йилларини ишлатишга мойил бўлдилар. Улар иккала йил ўртасидаги тафовутни ўз йилларига қўшдилар, шунда Қуёш қайтадан найсон бошида ҳамал буржининг аввалига кирди. Агар биз ҳам шундай қилсак эди, найсон ўзининг аввалги ҳолига қайтган бўларди», деган сўзларига Беруний кескин эътироз билдиради, чунки у ўз даъвосига мисол келтирди-ю, уни тамомлай олмади. Бунга унинг қудрати етмади ва ўзининг билимсизлигини кўрсатди. Шундай қилиб, бу муаллиф ўз ҳикоясида румликларга қарши ўринсиз муҳолифатда бўлиб, бошқага ён босди, келиб чиқадиган хулосани сохталаштирди.

Ҳиндларга эргашувчи бу киши қайси кеча-кундуз барабарлигини кўзда тутганлиги ва бу муаллиф ҳикоя қилган нарсани румлик олим қачон ишлатганлиги маъхумдир. Бундан ташқари, румликларнинг астрономик қузатувларда ҳинд олимларига тақдид қилишларига ақл бовар қилмайди. Шунинг учун асосли равишда «румликлар геометрия ва астрономия илмини чуқур ўрганиб, мантикий далиллар билан иш қилганларидан кейин, ҳийлалар ишлатишдан чарчаб, ҳужжат талаб қилинганда, усул ва қоидаларини ваҳий ва илҳомга нисбатан берувчи кишиларнинг сўзларига илтижо этишдан жуда узоқлашдилар». (Абу Райхон Беруний. Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар. Танланган асарлар. I том, 87-бет). Муаллиф томонидан бу оддий ҳақиқатни тушунмаслиқнинг сабаби шундаки, у румликлар яратган асарларни кўрмаган ва уларни ҳиндларнинг «Зиж синдхинд» деб шухрат топган энг машҳур китоби билан солиштирмаган.

Берунийнинг эътиқодига кўра, воқеликни ҳолисона баён этиш ва таҳлил қилиш, уни илмий жиҳатдан асослаб бериш учун тадқиқотчи оғир меҳнат ва изланишларини қадрсизлантирадиган ғаразгўйликка қарши доимий кураш олиб бориши беҳад даражада зарурдир. Изланишларда муаллифларга нисбатан беғаразлик тамойили талабига кўра, «муаллифга нисбатан нафратдан келиб чиқиб биронта нарсани ташлаб ўтиш ёки сохталаштириш, муаллифнинг бошқа масалалар юзасидан йўл қўйган янглишлари туфайли ҳақиқатдан воз кечиш» тубдан зиддир.

Буюк аллома илмий тадқиқотнинг туб иллоти бўлган ғаразгўйликни қоралаб, у «кўрар кўзларни кўр, эшитар қулоқларни қар қилиб, ақл эътироф этмайдиган нарсаларни қабул этишга қаҳиради», деган ҳаққоний хулосага келадики, бу ўғит барча илм аҳлига намуна бўлмоғи лозимдир, албатта.

Бу борада Президентимиз Ислом Каримовнинг «Мулоқот» ойнамасида чоп этилган «Тарихий хотирасиз келажак йўқ» деб аталган мақолаларидаги баъзи фикр-мулоҳазаларга эътиборни қаратмоқчимиз. Тарихни, шу жумладан тарихий-фалсафий жараёнини ўрганишдан мақсад кишиларни руҳий қувват билан қуроллантиришдир. Бунинг учун эса ҳаққоний тарихимизни тиклашимиз ҳозирги куннинг кечиктириб бўлмайдиган долзарб муаммосидир. «Агар олимларимизнинг илмий тадқиқот ишлари замирида ана шу фикр, ана шу мақсад бўлмаса, уларнинг сариқ қақалик аҳамияти йўқ». (Каримов И. А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. «Мулоқот» журнали. 1998. № 5, 13-б.).

Бунинг учун тарихий воқеаларни чуқур таҳлил қилиб, мантиққа асосланган фикр-мулоҳазалар, нури фоялар, ҳолисона назарий хулосалар, ақл тарозисидида таққосланган илмий умумлашмалар яратиш лозим. Шу йўл билангина «хар бир халқ ўз тарихини хар хил таъсир ва таъжовулардан асраши керак. Беғараз бўлмангиз, турли сохта ҳомийлар, кучлар борки, улар тарихни бузиб кўрсатадиган китобларни чиқараверадилар. Ҳатто чет элда ҳам чиқариши мумкин. Дунёда дўст бор экан ганимлар ҳам бўлади», деб огоҳлантирадилар ўша мақолаларида Президентимиз Ислом Каримов.

Беруний воқеликни илмий тадқиқ этишда ҳолислик тамойилига риоя қилган тадқиқотчилар фаолиятига юксак баҳо беради. Олим Закариё ар-Розийнинг устози, диний мазҳаблар тўғрисида рисоалар битган нишопурлик Абул Аббос Эроншаҳрий шайнига илқ сўзлар айтади. Абул Аббос Эроншаҳрийдан бошқа оғишмай ва икки юзламачилик қилмай, тўғри ҳикоя қилган бирон кишини билмайман, дейди Беруний. Бунинг сабаби сифатида у кишининг ўз китобларида бирорта ҳам динга очикдан-очик ёки пинҳона равишда тарафкашлик ёки қаршилиқ қилмаганлигини кўрсатади.

Мутафаккир қолдирган маълумотларга қараганда, Абул Аббос Эроншаҳрий яҳудийлар ва насороларнинг динларини, Таърот ва Инжилнинг мазмунини яхши ҳикоя қилган, ҳатто йўқ бўлиб кетган дин ва халқлар хабарини тўлиқ ва ишончли қилиб ёритиб берган. Лекин ҳиндлар ва шамаийларга келганда, «Абул Аббоснинг ўқи нишондан четга кетиб, охир бориб Зуркон номли китобга тўккан».

Беруний илмий тадқиқотлар натижаларидан чиқарилган барча хулосаларнинг ҳолислиги учун кураш олиб бориб, улар олдига қўйилган илмий мақсадни чалкаштирадиган ва қутилган натижаларга эришишга ҳалақит берадиган барча шакл-шамойиллар ва воситаларни қоралайди. Мақсад муайян фикр-мулоҳазаларнинг қай бири ҳақиқат, қай бири эса ноҳақиқатлигини аниқлаш зарурати эканлигини чуқур ҳис қилган мутафаккир, баҳслашувчи томонларнинг қарашларига шундай ҳолисона ёндашиш лозимки, токи улар бизда ғаразгўйлик ва ёлғончилик кўриб, дилларида шубҳа тўғилиб, биздан юз ўгирмасинлар, деган оқилона хулосага келади. Шунинг учун унинг ўзи муҳолифларининг қарашларига қарши ўринсиз ҳужум қилмайди ва уларнинг фикр-мулоҳазалари ўзининг қарашларига зид келиб қолган тақдирда ҳам мисол тариқасида кўрсатиб ўтишни маъқул ҳисоблайди.

Шуни ҳам алоҳида таъкидлаш керакки, олимнинг беғаразлигини, ҳолислигини ҳеч қачон фактларни оддийгина баён қилиниши, муайян назарий ҳулосалар чиқаришдан чекинишга асосланган объективизм руҳиятида талқин қилмаслик лозим. Ўз ғояларини ҳар томонлама асослаб беришда у бепарволикка эмас, балки ижодий жўшқинлик, бунёдкорлик ғайрат-шижоатига амал қилган мутафаккирдир. Шунинг учун у доимо ҳам муҳолифни ўринли тарзда танқид қилишдан ўзини тийиб туриш фойдали ишга путур етказиш деб билади. Вақти-вақти билан, «аниқ зарурият» сезилган пайтда, аёвсиз танқид воситасига мурожаат қилиш беҳад даражада муҳим ва кераклидир. Бу борада Беруний ҳамма жиҳатдан ҳақлидир, чунки биздан аввалги аждодларимиз қолдирган бекиёс даражада қадри ва қимматли меросни, илмий маълумотларни танқидий «ҳазм» қилмасдан туриб, илмий билиш позициясида мустаҳкам мавқега эга бўлиш мумкин эмас.

Мутафаккирнинг илм-фан жабҳасидаги жонбозлиги, унга хос бўлган танқидий руҳ, объективлик тамойили олим илмий меросини ўрганувчи тадқиқотчилар томонидан тезда пайқаб олинган эди. Масалан, мутафаккирнинг «Қадимги халқлардан қолган ёдғорликлар» («Хронология») ва «Ҳиндларнинг ақлга сиғадиган ва сиғмайдиган таълимотларини аниқлаш китоби» («Ҳиндистон») каби асарларини илк бор тадқиқ этган олим Э. Заҳау унинг «Ҳиндистон» асаридаги «танқидий руҳ» тўғрисида гапириб, «уни бу борада бутун Яқин ва Урта Шарқда биронта нарсга билан қиёслаб бўлмайди; уни аслида XIX асрнинг танқидий руҳи билан қиёслаш мумкин», деб ёзган эди. Танқиди рус шарқшуноси В. Розен Беруний тафаккурининг ижодий услуби ва новаторлик маҳорати тўғрисида илиқ сўзлар айтиб, юқори баҳо беради. Унинг мулоҳазаларидан келиб чиқадики бўлса, мутафаккирдан «диний, ирқий, миялий ёки кастачиликка хос хурофотлардан ва тасаввурлардан бутунлай ўзини эркин ҳис қилган, янги фаннинг энг қудратли қуроли бўлган қиёсий методни юксак маҳорат билан эгаллаб олган, илм чегарасини очик-равшан тушунадиган, сукутни кўпгина фактларга асосланмаган ёки етарли даражада текширилмаган фактларга асосланган ҳулосалардан афзал кўрган беғараз, эҳтиёткорона кейинини ўйлаб иш тутадиган танқиднинг нафаси уфуриб туради» (Ханна ал-Фаҳурий. История арабской литературы. Т. 2. М., 1961, с. 231).

Ҳозирги замон араб тарихчиси Ханна ал-Фаҳурий ўзининг икки жилддан иборат «Араб адабиёти тарихи» китобида Форобий, Беруний, Ибн Синодек буюк қомусий олим ва мутафаккирларга атиги бир қанча саҳифа жой ажратган, ҳолос. Лекин бундан қатъий назар, ал-Масъудий (вафоти 940 й.) асарлари тўғрисида фикр юритар экан, қуйидагиларни ёзади: «Унинг рисолаларида ҳақиқий маълумотлар уйдирмалар билан қоришиб кетган, чунки ал-Масъудий аслида тадқиқотчи эмас эди ва ал-Берунийдан фарқи ўлароқ, ҳақиқий, ишончли маълумотларга асосланишга уринмаган. У афсоналар ва уйдирмалардан ҳазар қилмай, юзаки маълумотлар билан қониқиш ҳосил қилган. Фактлар ва воқеаларни унинг томонидан баён этилишида мантиқий изчиллик учрамайди, ҳикоя қилиб бериш турли-туман чекинишлар билан тўлдирилган» (Ханна ал-Фаҳурий. История арабской литературы. Т. 2. М., 1961, с. 231).

Аммо Э. Заҳау, В. Розен, Ханна ал-Фаҳурий ва бошқаларнинг юксак баҳо ва ҳулосаларига қарамасдан, шунчи ҳам таъкидлаш лозимки, Беруний тадқиқотчилардан илмий фаолиятда беғаразлик ва адоватдан ҳалос бўлишни талаб қилган бўлса-да, унинг ўзи ундан бутунлай қутилган, дея олмаймиз. Биринчидан, ҳақиқий илм-фан ўзи тўғрисида журъатсизлик билан кишиларни ҳабардор қилаётган бир вақтда олимлардан объективлик тамойилига сўзсиз амал қилишни талаб этиш норағдир, албатта. Иккинчидан, Беруний ўз қадр-қимматини биладиган, кўнгул нозиктаъб, ўринсиз муомиладан дили ранжийдиган инсон эди. Эҳтимол, шун тўғрисида бўлса керак, у ўзининг «Фармакология» («Китоб ас-Сайдана фи-т-тиб») асарида, гарчи «Тиб қонуни» ўзининг оригиналлиги билан «Фармокология»дан устун бўлса-да, Ибн Сино номини бирон марта ҳам тилга олмайди. Хоразмлик олим, ал-Байҳақийнинг фикрича, ўзининг Ибн Синога берган саволларида файласуфга эмас, балки, ҳатто, оддий кишиларга қилинмайдиган муомалада мурожаат қилади. (Багиров С. Г. Сочинение «Татимма сиван ал-хикма» ал-Байҳақи как образец средневекового энциклопедического справочника. Т. Фан. 1987, с. 40). Бундан ташқари, уларнинг илк ёзишмаларида берилган саволларга Ибн Синонинг аниқ даражада манманлик ва дағаллик билан жавоб қайтарishi ҳам муайян рол ўйнаган бўлиши мумкин. Кўпгина маълумотларга қараганда, 1002 йили Ибн Сино Хоразм олимлари томонидан ҳурмат-эҳтиром билан кутиб олинганлиги тўғрисида хабар қилинади. Лекин Ибн Сино ҳаётининг Хоразмда яшаган даврида (1002—1013) у билан Беруний ўртасида қандай муносабатлар шаклланганлиги ва улар қандай характер касб этганлиги қанчалик муҳим ва қизикарли бўлмасин, ҳозирча бу биз учун сирлигича қолмоқда.

Беруний давридан анча вақт ўтгандан кейин ҳар қандай илмий тадқиқотнинг дастлабки муҳим талабларидан бўлган ҳолислик, ҳалоллик, беғаразлик, ҳаққонийликнинг ижобий аҳамияти тўғрисида машҳур инглиз файласуфи Ф. Бэкон (1561—1626) ҳам ўз асарларида қуйиниб гапира бошлади. Ф. Бэконнинг фикрича, «фаолиятдаги ҳаққонийлик ва тўғрилик инсон табиатининг иззатнафсини ташкил этади ҳамда уларга ёлгон-яшиқни қўшиб олтин ва қумуш чақалардаги аралашмага ўхшайди; бу, эҳтимол, металл ишлов беришни яхшилаб, лекин унинг софлигига путур етказди» (Бэкон Ф. Сочинения. Т. II. — М., 1978, с. 355).

Мана шунинг учун «Унутилган ҳақиқат. Метафизик муаммоларнинг сабаби ва уни бартараф этиш» китобининг муаллифи Г. Кастнернинг фикрини ўринли дейишга ҳеч қандай асосимиз йўқ. Унинг таъкидлашича, Фарб тафаккурига борлиқни объектив тарзда асослаб бериш майли хосдир, Шарққа эса, аксинча, борлиқни мустақил тафаккур воситасида ёритиб беришга ҳаракат қилиш умумийдир. Бу майлларнинг иккаласи ҳам муаллифни қониқтирмаганлиги туфайли у ўз олдиди объективлик тафаккурининг «ақидапараст»лигини танқидий тарзда бартараф этиш мақсадини қўяди. Пировард натижада Г. Кастнер И. Кант фалсафасига қайтишни ягона реал имконият деб даъво қилади.

Хуллас, буюк ахлома Беруний томонидан илмий тадқиқотда ҳолислик, беғаразлик тамойиллари масаласига алоҳида эътибор билан қаралиши муҳим фалсафий аҳамият касб этди, уларнинг қомил ишонч билан назарий тафаккур соҳасига кириб келиб, мустақил мақомга эга бўлишини таъминлаб берди.

Инсон тафаккури тарихи қадимдан ҳақиқат билан янглишиш, згулик билан ёмонлик ўртасидаги чегарани аниқлаб олиш мақсадида самарали воситани излаб топишга қараб йўналгани ва ривожланиб борганлиги маълум. Табиийки, бундай восита қўлланмасиз илм-фанда, билиш жараёнида истиқбол сари илгарилаб бориш мумкин эмас.

Беруний бундай заруриятни чқуор хис қилган мутафаккирдир. У бундай мезоннинг мавжуд эканлигига қомил ишонч билан қараган. Олим ҳиндларнинг «Одितья-пурана» китобида Меру

тоғининг баландлиги, унинг шарқ томони тилладан, ғарб томони кумушдан, жануб томони қизил ёқут ва шимол томони эса хилма-хил қимматбаҳо тошлардан иборат эканлиги ҳақидаги маълумотларни шубҳа остига олади. Бу тоғнинг ҳаддан ташқари катталиги Ернинг ҳажми миқдорида таърифланмаганда, дейди у, «муболага четланмай, «Патанжали» китобига шарҳ ёзган киши каби муболага билан сўзловчи ёлғончилик эшиги очилар эди».

Лекин бундай муболага билан сўзловчининг ёлғон-яшиқ, турли хил янглишишлар, хато ва камчиликларни бартараф этиш имконияти йўқ эмас. Бунинг учун ҳар қандай фикр-мулоҳаза, ҳукм, ҳулосанинг тўғри ёки нотўғри эканлигини аниқлай оладиган ягона ҳолис мезон ишлаб чиқиш ва ундан фойдаланиш зарур, чунки мунозарали масалаларни баҳслашувчи томонларнинг кўпчилик овози билан ҳал этиш доимо ҳам ижобий натижага олиб кела бермайди. Ҳақиқат кўпчилик овоз билан тантана қилади, деювчи баъзи олимларнинг фикри Берунийни қониқтирмайди. У аксарият тадқиқотчиларнинг, агар араблар ва эронликлар ўзаро метеорологик ҳодисалар тўғрисида ҳамжиҳат фикрда бўлсалар, ёлғончиликлар борасидаги тахминлар ишончли кучга эга бўлар эди, деган ҳомаёл мулоҳазаларини кескин танқид қилади.

Ҳақиқатан ҳам йилнинг ҳар хил кунларида турлича содир бўладиган метеорологик ҳодисаларнинг аниқ сабабларини белгилла олиш беҳад даражада мушкул масаладир. Лекин бу қийинчиликка қарамасдан, Берунийнинг методологик мақсади ва унга эришиш восита ва йўллари аниқ. У ҳар қандай масалани узил-кесил ҳал этишни тажриба, синов гарданига юклаш лозим деб ҳисоблайди. Тадқиқотчилар ўзларининг аниқ ҳулосаларига келишларидан олдин йилнинг, фаслларнинг, ойларнинг ҳусусиятлари, ҳоссаларини, бу пайтда иссиқ ва совуқлик, ёлғончиликнинг миқдорини таҳлил қилмоқлари ва ақл-фаросат билан иш тутмоқликлари лозим. Агар уларнинг тахминлари астрономия фани асослари ва талабларига мувофиқ келса, қутилаётган ҳодисаларнинг содир бўлиши имконияти кўпроқ бўлади, акс ҳолда эса бундай тахминлар ўзини оқламайди, қуруқ гап бўлиб қолаверади.

Олим ҳақиқатни асослаш масалаларида тажрибанинг ҳал этувчи аҳамиятини эътироф этар экан, уни ҳатто кўпчилик кишилар яқдрилиги ва ҳамфикрлиги билан исботлашга бўлган уринишларини рад этади. Беруний учун икки мутахассис гувоҳлар — Абу-л-Фараж Иброҳим ибн Аҳмад ибн Халаф Зайноний ва Абу-л-Мансур ибн Абд-ар-Раззоқ беришган гувоҳлик кўпчилик гувоҳларнинг эътирозидан кўра ҳақиқатга нисбатан яқиндир. Фикр-мулоҳазалар, ҳукмлар ва ҳулосаларнинг ҳақиқий эканлигини оддий кўпчиликнинг қўллаб-қувватлаши орқали аниқлаб олишни масофани иччамлаштириш мақсадида уни қисман қисқартириб ёки узайтириб қабул қилишга қийёслашга ўхшайди. Лекин бундай ҳақиқий масофанинг қимматиға пўтўр етади. Кўпчилик фикрини эътиборга олиш орқали ҳақиқатга яқинлашиш — бу «ҳақиқатни ўрнатишнинг йўли эмас», аксинча, муаммони янада чигаллаштиришдан бошқа нарса эмас, чунки ҳар қандай фикр-мулоҳаза ўз моҳиятиға кўра, чин ёки янглиш, нотўғри бўлиши табиийдир.

Демак, фикр-мулоҳазанинг тўғри ёки янглиш эканлиги пировард натижада кишиларнинг субъектив қарашларига боғлиқ эмас. Ҳар қандай илмий ғоянинг исбот этилиши ёки рад қилинишидан аввал анча вақт ўтади. Баъзан шундай бўладики, янги ихтиролар, кашфиётлар, илмий ғоялар илгаригиларига ўхшамаслигини ёки уларға зид бўлганлиги сабабли кўпчилик томонидан қабул қилинмайди. Аввалги муҳолифлар оламдан кўз юмганларидан кейингина, янги ғояларни тан олишға, уларнинг тантанасига кенг йўл очилади, ҳолос. Шунинг учун фикр-мулоҳазалар, ҳис-тўғулар, кайфиятлар кураши ҳақиқатни излаш жараёнида фаол иштирок этса-да, асли ўз ҳолича илм-фан соҳасида билимнинг аниқ ва ҳақиқий эканлигини исбот эта оладиган ёки уни рад этишға қодир объектив мезон вазиғасини бажара олмайди.

Алоҳида таъкидлаш лозимки, воқеликни билиб олишда янглишишлардан қутилиш ва хатоларға йўл қўймасликка интилиш, ўта эътиёткорлик, чидам-бардошлик Беруний шахсига ҳос кам учрайдиган юксак фазилатдирки, унинг илмий фаолиятидаги бу муҳим жиҳатни турк тадқиқотчиси А. Сайили зўр эътибор билан тилға олиб ўтади. Олимнинг ҳақиқат мезонига бунчалик даражада масъулият билан қараш уни кўлгина мураккаб муаммоларға ўғаларға нисбатан бошқача ёндашишға, янги ечимлар яратиш, илмий масалаларни рўйрост қўйишға олиб келди.

Берунийдан аввал Форобий ҳам илмий ғояларнинг асосланишға ва ёлғон-яшиқ тасаввурларнинг раддисига беҳад даражада катта эътибор билан қараган. Унинг фикрича, фикрнинг раволиги, унинг мантиқ илми талаблари асосида тўғри тузилиши билимнинг ҳақиқатлиги, шубҳасизлигиға далолат берувчи муҳим шартлардан бири эканлигини таъкидлаган. Ҳар қандай ҳукм аслида икки хил мазмўнға эға бўлиши мўмкин, яъни, у ҳақиқий, аниқ билим ёки янглиш, ёлғон-яшиқ шаклларида намоён бўлиши мўмкин. Мантиқ илмидан беҳабар киши турли хил фикр-мулоҳазаларни эшитар экан, улардан қай бири тўғрию қай бири нотўғри эканлигини пайқаб ололмайди, ақл-тарози-сининг қайси томонига мойиллик билдиришға қийналади, тўғрисиини танлаб олишда шубҳаланади. Натижада, мақолда айтилганидек «кечаси ўтин ёрамин». Табиийки, бундай кишининг ўзининг қатъий далилларға суянган шахсий фикриға эға бўлиши мўмкин эмас, у кимнинг фикри жоғибалироқ ва ўзига ром эға оладиган даражада бўлса, унинг асл мазмўни ва моҳиятидан қатъий назар, унга қўшилиб қўя қолади.

Ибн Синонинг сўзларига қараганда эса, ҳар қандай билим авваламбор ақл «тарози»сида синалмоғи шартдир. «Ақл тарозисида чамаланмаган ҳар қандай билим ҳақиқий билим бўла олмайди». Модомики, ақл билан иш юритадиган барча соҳаларда тушунчалар, атамалар, ҳукмлар, ҳулосалар хато ва камчиликлардан ҳоли эмас экан, мантиқ фани талабларига амал қилиш аподиктик соҳалар (исбот-далил талаб соҳалар) учун шартдир. Биз мантиқ фани қонун-қоидалари талабларига риоя қилган ҳолда, аввал, билиб олган нарсаларимизға асосланмас эканмиз, ҳеч вақт янги билимини қўлга киритишда унинг ҳақиқий мазмўнини аниқлай олмаймиз.

Форобий ҳақиқатни исботлашда соф шаклий-мантиқ воситаларидан фойдаланиш билан чекланиб қолмайди. У бу борадаги бепарволик, илмий тадқиқотлардаги парокандалик нотўғри тасаввурларға олиб келиши мўмкин деб ҳисоблайди. Кўлгина ақли расолар фикр-мулоҳазалар, ўз ўзини синаб кўриш, баҳслар, ўзаро тортишувлар, масалани ҳар томонлама кўриб чиққандан сўнг бир жойға тўлланишар эканлар, уларнинг исбот этилган ва яқдиллик билан маъқул деб топилган эътиқодидан тўғрироқ бошқа нарса бўлмайди. Бундан келиб чиқадикки, Форобий ақл, тафаккурнинг шубҳаға ўрин қолдирмайдиган қонунларига ҳар томонлама асосланган ва уларға амал қилган ҳолда фаннинг муҳим ижтимоий вазиғаларини тушўнган, ўз илмий изланишларида улардан келиб чиққан.

Дарҳақиқат, илм аҳли ўртасида ҳалол, ҳолисона баҳс, мунозаралар юритиш имкониятлари

бўлмас ёки чекланар экан, табиийки, ҳақиқатни янглишишдан, ёлгон-яшиқдан фарқлаш, уларнинг чегарасини белгилаш масаласи ҳам ўзининг ечимини топа олмайди. Ҳақиқатни турли далиллар, ашёвий исботлар асосида аниқлаш жараёнида тадқиқотчининг бевосита иштироки, шахсининг характери, қолаверса, унинг эҳтироси, кайфияти, ҳис-туйғуси, унинг фанда эришган реал мавқеи ҳам аниқ аҳамиятга эга эканлигини унутмаслигимиз лозим. Бир хил доно фикрни аслида донишманд ва ёш бола забонидан ҳам эшитиш мумкин. Лекин у донишмандда донолик муҳри билан муҳрланган бўлса, болада эса у тасодифан айтилган, ҳеч қандай эътиборга лойиқ бўлмаган сўзлар йиғиндисидан иборатдир.

Лекин Форобий билиш таълимотида эришган қатор муҳим ютуқлари, башоратлари, муаммоларни чуқур ва ҳар томонлама талқин қилишига қарамасдан, у ҳақиқатни янглишиш, ёлгон-яшиқдан фарқ этишга қодир бўлган объектив мезон мавжуд эканлигини сезмади. Мутафаккир кўп ҳолларда шахарларда ва уларда истиқомат қилувчи кишиларнинг «амалий фаолияти» ва ҳар қандай илмий ечимни қабул қилишдан аввал амалга ошириш зарур бўлган кузатувларнинг муҳимлиги тўғрисида қатъият билан мулоҳазалар юритса-да, аслида тажриба ва кузатув ҳақиқатнинг асоси ва мезони сифатида олинмайди. Муҳокама ва эътиқод бошқа мавжуд муҳокама ва эътиқодга мос келган тақдирдагина ҳақиқий бўлади, деб ёзади Форобий.

Муайян билимни асослашда Беруний ҳам фикрнинг формал жиҳатдан тўғри шаклланиши муҳим талабларига риоя қилади. Олим аънавий мантиқ фани қоидалари ва қонунларига риоя қилмасдан риоя қилиш ҳар бир жиддий илм-фан намоёнчаси томонидан ифода этилган ғояларнинг тўғри ва аниқлигига қаролат берувчи муҳим шартларидан биридир. Ҳар қандай билим тушунча ва атамада акс этган бўлиб, у мантиқ талаблари синовидан ўтмоғи лозим. Одамлар илмий ва диний муаммолар юзасидан ўзларининг муҳолифлари билан баҳс-мунозараларга киришар эканлар, уларнинг мантиқан тўғрилигига мурожаат қиладилар.

Баҳслашувчи томонлар ўз нукталарининг тўғри ёки нотўғрилигини кўрсатиб берувчи ҳолис гувоҳга муҳтождирлар. Мантиқ гувоҳлигида шубҳа туғдирувчи тасдиқ текширилиб кўрилади ва ўрни жоиз бўлса тузатилади. Мантиқ илмининг яратилиши тасодифий бўлмасдан, балки ҳақиқатни янглишишдан фарқ қила оладиган мезонга бўлган амалий эҳтиёждан келиб чиққан. Инсоннинг ақлий фаолиятида доимо ишлатиладиган қиёслар (силлогизмлар) фикр йўналишини янглишишга элтадиган ёлгон ва алдовга буриб юбориладиган таъсирга берилиши ёки ҳақиқат йўлини чарсон қилувчи шубҳага айланishi ҳам мумкин. Мантиқ баҳслашувчи томонларга муайян қонун-қоидалар асосида тўғри фикрлашга, аниқ, шубҳасиз билимнинг ноаниқ, шубҳа туғдирадиган билим билан аралашиб кетишининг олдини олишга хизмат қилиши лозим.

Лекин ўз ҳолича фикрнинг соф шаклан тўғрилиги унинг ҳақиқат ёки ёлгон-яшиқ эканлиги масаласини узил-кесил ҳал қилиб беришга қодир эмас. Баъзан у билан меъёрдан ташқари машғул бўлиш, унга чексиз даражада берилиш, «жисмларни билиш етарли эмас, уларнинг номларини билиш муҳимдир», деган ҳулосага олиб келиши мумкин. Натижада тадқиқотчи фаннинг дозарб муаммоларидан қалғиб, унга ҳос бўлмаган схоластик машқлар, енгил-елпи изланишлар жозибасига ром бўлиб қолади.

Ҳар ҳолда шуни ҳам асло унутмаслик керакки, Форобий, Беруний, Ибн Сино каби ўз даврининг буюк мутафаккирлари илмий билиш жараёни мантиқий изчиликсиз рўёбга чиқиши ақлга зиддир, деган ҳулосага келадилар ва ўзларининг муҳолифларига ҳос иррационализм, мулоҳазавлардаги мантиқий ноизчилик қораланади. Шу билан бир қаторда энг аввалига Беруний билан Ибн Сино фалсафа ва табиатшунослик жаҳон тарихида биринчилардан бўлиб, гарчанд мантиқ фани инсон яратган фавқуллода муҳим, қудратли восита бўлса-да, у мустақил равишда ҳақиқат мезони ғносеологик вазифасини бажара олмаслигини уқиб оладилар. Бунда уларга ҳос бўлган ақл-заковатнинг сергакили, узокни кўра билиш, ўз ўтмишдошлари ва замондошлари яратган меросга танқидий ёндашиш, айримликда умумийликни ҳис этиш интуицияси, энг муҳими — замон талаб ва эҳтиёжини чуқур мушоҳада қилиш ақол намоён бўлади.

Кузатувлар шуни кўрсатмоқдаки, қадимги юнон фалсафаси, умуман фани, табиатни аниқ ўрганиш қуртаклари, илм-фан, маданият эришган муайян ютуқларга қарамасдан, инсон билимининг ҳақиқатлигини аниқлайдиган объектив мезон бўлиши мумкин эканлигидан беҳабар эди. Гарчи Арастуда, масалан, «тажриба» тушунчаси тез-тез учраб турса-да, у «муайян нарса тўғрисида» ҳақиқатни «хотиралар» сифатида талқин қилинади. У бундан келиб чиқиб, Ерининг барқарор даражасиз эканлигини, худоларнинг мавжуд эканлигини эътироф этади. Худоларнинг мавжудлигига далил тарикасида уларга кўплаб халқларнинг, жумладан, варварлар ва эллинларнинг илоҳий кучларга сиғинишлари асос қилиб олинади. Форобий Арастудан фарқли ўлароқ билимнинг муҳим методи ва шакли ҳисобланган тажриба тушунчасидан умумли ва самарали фойдаланди. Лекин тажриба унинг учун инсон билимларининг ҳақиқий мезонига айланмади.

Ибн Синонинг асарларида эса тажриба етакчи ўринни эгаллайди. Тажриба ҳар қандай билимларнинг ҳақиқийлигини аниқловчи асосий мезон сифатида талқин қилинади. Ифодаланаётган фикрнинг равшанлиги, билимларни тушунтириб бериш ва уларни бошқаларга етказишнинг соддалиги гарчи жуда ҳам муҳим бўлса-да, улар ҳақиқатни исбот қилиб бериш учун асос бўла олмайди. Масалан, қадимги замонда файласуфлар ва табиблар юрак бажарадиган ишга ҳар хил нуктаи назардан туриб ёндашганлар. Кўпчилик файласуфлар фикрига кўра, юрак инсон баданининг шундай аъзосики у муайян қобилиятнинг бошланиши бўлиб, уни бошқасига узатади. Табиблар эса бундай фикрга қарши чиқадилар. Синчилаб текширилиб чиққанда кўпчилик файласуфларнинг фикри тўғри эканлиги аниқланади. Лекин бир қарашда табиблар фикри равшандек туюлади.

Ибн Синонинг ҳақиқат мезони сифатида тажриба, кузатув, синовга мурожаат этиши мусулмон шарқи халқлари фалсафий ва табиий-илмий фикр тараққиёти тарихида муҳим воқеа эди. Олим ундан методологик дастуруламал сифатида фойдаланиб, тиббиёт соҳасида кўпгина амалий ва назарий натижаларга эришиб, табиатшуносликда турли хил хурофий тасаввурларни илм-фанга киритишга бўлган уринишларга зарба берилди, илмий билиш таълимотини янада ривожлантирди.

Лекин шунга қарамасдан, тажрибадан самарали фойдаланишда, уни ҳақиқатнинг асоси ва мезони деб талқин этишда ҳеч бир мутафаккир Беруний даражасига ета олмади. Олимнинг тасаввурларида ҳеч қандай моддий ёки маънавий восита тажрибанинг илм-фан соҳасидаги асосий мезонлик вазифасини бажара олмайди. Шунинг учун «тажрибада текшириб қўришдан бошқа сиёнаб кўрилган ҳеч қандай кўрсаткич, ютуққа элтадиган биронта дастуруламал йўқ». Унинг фикрича,

хабар етказувчиларнинг берган маълумотлари тўғри эканлигига ҳеч ким кафолат бера олмайди, чунки улар одатда ўзлари билган нарсаларни бошқаларга на охиригача етказишни истамайдилар, кишиларни алдаш мақсадини кўзлаб уларни яширадилар, ўз манфаатларига мувофиқлаштириб ҳикоя қиладилар. Натижада муайян масалалар борасида ўринсиз миш-мишлар тарқалади, хабарларга бўлган шубҳа вақт ўтган сари ошиб боради. Кўпинча уларни бартараф эта оладиган ишончли восита топилаб қолмайди. Мана шундай мураккаб вазиятда тажрибага мурожаат этиш ҳал қилувчи роль ўйнайди. Бундан келиб чиқиб, тажриба билиш таъминотининг муҳим тамойили эканлигини эътироф этиш илмий тадқиқотларнинг натижаларини олдиндан белгилан беради. Беруний: «Биз бу тамойилдан ҳеч қачон чекинмаймиз», дейиши билан, ўзининг ҳақиқат мезони бўлган тажрибага муносабатини аниқ ва равшан намоён қилади.

Ҳақиқат мезони Беруний амалга оширган илмий изланишларда, билимларни турли-туман хурофотларга қарши қўйиш масалаларида самарали натижа берди. Уша даврда ҳатто олимлар орасида хурофотга ишониш, жисмларга ғайритабиий хосса ва хусусиятлар хос деган соддадил тасаввурлар кенг тарқалган эди. Берунийнинг ўзи гувоҳлик беришича, уша даврда яшаган ва ижод этган олим Абу Наср ал-Утбий ўзининг асарларидан бирида ҳар бир нарса ўзининг азаллий яширин илоҳий қисматида кўра унгагина хос хусусиятга эгадир, деб таъкидлайди. Масалан, зумраднинг таъсири тўғрисида жинлар кўзларининг қорачиқлари оқиб тушар, у илон заҳаридан кишиларнинг заҳарланишининг олдини олишда беҳад даражада фойдали, зумрад унгагина хос қуч билан сомонни ўзига тортиб олар ва ҳоказолар эмиш деган узунқулоқ гаплар тарқалган эди. Аммо Берунийнинг ишончли далиллар асосида гувоҳлик беришича, бундай ҳикоялар ва афсоналарни тарқатувчиларнинг яқдиллигига қарамасдан, уларнинг ҳақиқий эканлиги кўплаб тажриба, синов ва қузатувлар томонидан асло тасдиқланмайди.

Ҳўш, нега хабарларни бир хил яқдиллик билан кишиларга етказиб берган тарқатувчиларнинг барча маълумотлари олимнинг тажриба ва қузатувларида бирин-кетин барбод бўла борди? Эҳтимол, Беруний уларнинг ҳақиқий бўлиб чиқишидан эмас, балки аксинча, муаммонинг салбий ҳал этилишидан манфаатдордир? Шунинг учун у қандай бўлмасин масалани сохталаштиришга ёки ҳеч бўлмаганда чигаллаштиришга уриниб кўргандир? деган саволлар туғилиши эҳтимолдан холи эмас. Лекин масалани илмий тадқиқ этиш Берунийнинг муаммонинг ижобий ёки салбий тарада ҳал этилишидан шахсан манфаатдор эмаслигини, унинг илмий ҳақиқат ҳар қандай эътиқоддан, муайян қарашлардан, ҳаттоки, бутунлай шаклланган илмий тамойиллардан ҳам юқори туради. Ҳар қандай эътиқод ҳар сафар мураккаб вазият юзасига келганда, ўзини яна бир қарра синовдан ўтказмоғи лозим бўлади.

Беруний табиат ҳодисаларининг сир-асрорини очиб беришда тарафкашлик, адоватга ён босмасдан, балки тажрибага ошно бўлади. «Мен шу қадар кўп синовлар ўтказдимки, бундан ортиқ синовлар олиб бориш мумкин эмас. Мен илонни зумрад шодалари билан ўраб қўйдим, у солинган сават тагига зумрадларни сеппиб ташладим, илонлар олдида ипга тизилган зумрадларни сил-китиб турдим», дейди олим ўзининг «Қимматбаҳо маъданларни билиш учун маълумотлар тўплаш» асарида. Зумраднинг илоннинг қўзини хиралаштиришга фаол таъсирини аниқлаш борасидаги тажрибалар тўққиз ой давомида иссиқ ва совуқ пайтларда мунтазам равишда олиб борилди. Олиб борилган тажрибаларнинг объективлиги, уларнинг барча талабларга тўла мувофиқ тарзда уюштирилганлиги ва амалга оширилганлигига шубҳа йўқ. Лекин шунга қарамасдан, Абу Наср ал-Утбийнинг асарида қайд этилган табиат ҳодисалари тўғрисидаги миш-мишлар тўғри бўлиб чиқмади. Зумрада алоқадор деб ҳаёл қилинган хосса ва хусусиятлар уйдирмадан иборат эканлиги исботланди. У илоннинг «кўз нурини ўткирлаштирган бўлса бордирки», лекин унга мутлақо салбий таъсир кўрсата олмади. Ушбу масала оддий фикр-мулоҳазалар орқали эмас, балки объектив мезон бўлган тажриба асосида ўз ечимини топди.

Берунийнинг ҳақиқат мезони бўлган тажрибага муносабати ўзига хос илмий аҳамиятга эга. Гап шундаки, олим тажрибага аҳён-аҳёнда эмас, уларнинг кўплаб тақдорланишига мурожаат қилади, бундай тажрибаларнинг натижаларини ҳар қандай тасодифий ҳоллардан, юзаки тақлидчиликдан тубдан фарқ қилади. Бундай йўл тутишга уни фавқулодда эҳтиёткорлик ва ҳалоллик мажбур қилди, масъулият ҳиссиёти ўз навбатида муҳим натижаларга олиб келди.

Қомусий олим барча илм-фан ҳал этиши лозим бўлган соҳаларда ҳеч қандай истисносиз «тажрибага таянмоқ лозим», дегар экан, у тажрибанинг қандай муайян шароитда ижобий натижалар бериши мумкин эканлигини ҳам кўрсатиб берган. Тажриба, синов натижаларига ишонч билан қарашнинг асосий шарти қуйидагилардан иборат: а) тадқиқотчининг ўз илмий фаолиятида тўғри йўлдан бораётганлигига қомил ишонч билна қараш; б) уни ром этган илмий муаммолар пуч ва бачкана масалалар бўлмасдан, балки кишиларга амалий эҳтиёжларни қондириш, ёмонликдан қутулиши ва эзгуликка эришишига қўмаклашиши шубҳасиз бўлмоғи лозим; в) илмий тадқиқотнинг натижаларидан хотиржамлик. Бу хотиржамлик аслида тадқиқотнинг турли жиҳатларини сира ҳам яширмасдан, уни тўла-тўқис баён этишни тақозо этади, чунки уни сир сақлаш, «муаллифнинг ўз иши натижаларига ишончли эканлигига бўлган энг қучли гумонлардан бири ҳисобланади». Тажрибанинг юксак тафаккур этиш маданияти билан узвий алоқаси шартини изчиллик билан амалга ошириш илмий фаолиятнинг истиқболли эканлигини таъминлайди ва қутилган натижаларга элтади.

Шу муносабатда олимнинг тутган нуқтаи назари аниқ ифодаланган. Унингча, «инсон агар илмий амалиёт билан машғул бўлган тадқиқотларда аниқликка амал қилгандагина, фаннинг муайян соҳаси тўғрисида фикр юритишга ҳақлидир». Фикримизча, буюк мутафаккирнинг бу ажойиб мушоҳадаси гўёки бизнинг ҳозирги давримизда илмий тадқиқотлар олиб бораётган тадқиқотчиларга қаратилган қаҳриқ бўлиб, илм-фанга бегараз хизмат қилиш намунасини шакллантиради, чунки ҳақиқий фан биринчи гада ўзининг ўтмиши, ҳозирги ва келажақ даврлари билан ажралиб турмасдан, фан аҳлининг ҳолислиги, ҳалоллиги, бегаразлиги, ҳақиқатпарварлиги идеали билан фаркланади.

Хуллас, Берунийнинг ўзига хос методологик талаблари ҳозирги мустақиллик шароитида янги-янги шаклланиб келаётган тафаккуримизнинг қамол топишида фаол иштирок этиши шак-шубҳасиздир.

ФУРҚАТ МЕРОСИ ВА ХИТЮЙ МАНБАЛАРИ

Зокиржон Холмуҳаммад угли Фурқат ҳаёти ва ижоди ҳақидаги манбаларда унинг араб ва форс, кейинчалик эса рус тилини мукаммал урганганлиги қайд этилган. Шоирнинг ҳинд тилидаги «Песаи ахбор», «Ҳаби улматин» газеталаридаги маълумотларга муносабат билдириб мақолалар ёзганлиги унинг бу тилни ҳам яхши билганлигини кўрсатади. Фурқат ижоди билан куп йиллар давомида шуғулланган профессор Шариф Юсупов шоирнинг «Қавоиди Чин ва умуроти сиёсий» асарини урганиш натижасида унинг хитюй тилини ҳам анча пухта эгаллаганлиги ҳақида тахмин қилади. Олим «Гулистон» журналининг 1987 йил 8-сонида эълон қилинган «Фурқатнинг сунгги асари» мақоласида ўз тахминини қуйидагича асослайди: «Чунки Фурқат ўз асарини яратибда биринчи манба сифатида фойдаланган китоб хитюй автори Гуанг Шуйнинг қаламига мансуб бўлиб, у эндиgina ёзиб тугалланган ва ҳали у вақтларда Фурқат билган бошқа тилларнинг бириортасига ҳам таржима қилинмаган эди».

Дарҳақиқат, Фурқатнинг «Қавоиди Чин ва умуроти сиёсий» асари шоирнинг хитюй тилидан ҳам хабардор бўлганлигини исботлайди. Мазкур асар ҳақида дастлаб профессор Абдурашид Абдуғафуровнинг «Зокиржон Фурқат» монографиясида маълумот берилади. Олим асардан урин олган фарзандларнинг ота-она олдигаги бурчлари, ака-укаларнинг ўзаро муносабатлари, шунингдек, қандай кишини узига дўст сифатида яқин тутиш лозимлиги ҳақидаги фикрлардан иқтибос келтиради ҳамда шундай хулосага келади: «... (шоир қайси манбани изоҳлаётган бўлишидан қатъи назар, узининг ахлоқий-дидактик қарашларини ҳам баён этаётганлигига шубҳа билдирмася ҳам бўлади».

Профессор Абдурашид Абдуғафуровнинг мазкур монографияси 1977 йилда чоп этилган. Устоз Шариф Юсуповнинг зикр қилинган мақоласи 1987 йилда ёзилган. Шундан кейин утган ун уч йилдан кўпроқ вақт мобайнида Фурқат ижодиётининг тамомила янги қирраларини кашф этиш имкониятини бериши мумкин бўлган мазкур асар ҳақида ҳеч нарса эълон қилинган эмас.

Фурқат Ёрқентдан «Туркистон вилоятининг газети» бош муҳаррири Н. П. Остроумовга йўллаган, ёзилган санаси кўрсатилмаган бир мактубида «Ушбу дафа хат бирлан бир китобким, шул вақтдаги Чин давлати хонининг вафот топқон отаси Чунгхон ўз таъйин тасниф қилгон экан, яхши зарурлик сўзлари бор учун хизматингизга юбордим», — деб ёзган эди. (Ўзбекистон Марказий Давлат архиви, фонд 1009, ҳужжат № 115, 136-бет). «Қавоиди Чин ва умуроти сиёсий» мазкур газетанинг 1905 йил 22 декабрь сонидан босила бошлаганлиги эътиборга олинса, Фурқатнинг мактуби 1905 йилнинг урталарида ёзилган бўлиб чиқади. Орадан бир йилча вақт ўтгандан кейин, демак, 1906 йилда йўлланган яна бир мактубида (бунинг ҳам ёзилган санаси кўрсатилмаган) шоир «утган йилда Хитюй хони тасниф қилгон бир китоб бирлан бир мактуб хизматингизга юборуб эрдим. Ани бориб теккан ва тегмаган сабабидин ҳеч хат ёзмадингиз. Лозимдурки, илтифот қилиб бир мактуб ёзгайсиз» — деб ёзади. (Ўзбекистон МДА, фонд 1009, ҳужжат № 115, 149-бет).

«Қавоиди Чин ва умуроти сиёсий» газетанинг 1905 йил 22 декабр № 50, 1906 йил 1 январь № 1, шунингдек, 15, 22 феврал 7—8-сонларида эълон қилинган. Маълум бўладики, асар «Туркистон вилоятининг газети»да эълон этилган бўлишига қарамай, орадан бир йил ўтсада, Остроумов Фурқатга газетанинг мазкур сонларини юбориш тутул унга бир оғиз хабар беришни ҳам лозим кўрмайди. Шунинг ўзиек Чор ҳукуматининг Туркистондаги эътиборли вакилларида бири, миссионер Остроумовнинг шоир Фурқатга бўлган «хурмати» нечоғлик эканлигини ҳис этиш имконияти беради. Газетанинг 1906 йил 22 феврал 8-сонида «бақияси бор» деган қайд бўлишига қарамай, кейинги сонларида асарнинг давоми босилмайди. Асарнинг бизга маълум қисмида Хитюй қоидалари («Қавоиди Чин») ҳақида анча муфассал маълумот берилган. Номланишидаги «умуроти сиёсий» (сиёсий ишлар) атамасига кўра унинг Хитюй сиёсий ҳаётига оид қисми бизгача етиб келмаган кўринади. Профессор Шариф Юсуповнинг юқорида зикр этилган мақоласида ҳам худди шундай тахмин илгари сурилган.

«Қавоиди Чин ва умуроти сиёсий» мазмун-моҳияти жиҳатидан ҳам, бадиияти билан ҳам қимматли асардир. Фурқат таъкидлашича, Хитюй подшоҳи Гуанг Шуй одамларни беш қисмга бўлади. Биринчи қисм — подшоҳлар ва катта-кичик мансабдорлар. Иккинчи қисм — ота ва болалар. Учинчи қисм — эру хотинлар. Тўртинчи қисм — оға ва инилар. Бешинчи қисм — эру дўстлар. Асарда мамлакат тинч, эл-юрт фаровон бўлиши, одамлар уртасидаги муносабатлар юксак маънавиятга асосланиши учун мазкур беш тоифа инсонлар амал қилиши зарур бўлган қоидалар баён қилинади. Фикр таъсирчанлигини ошириш учун ҳикоятлар келтирилади. Жумладан, биринчи қисм ҳақида муаллиф шундай ёзади: «...катта-кичик мансабдорлар чин кўнгли ва яхши эътиқод бирла подшоҳнинг фармонини тутуб, жонларини фидо қилиб, хизматда устувор бўлмоқликдур. Ва умум раос ва фуқаролар ҳамма вақт чин ихлослари билан подшоҳнинг давоми давлати ва бақон салтанатини Худованди карим даргоҳидин талаб ва истидло қилмоқликдурким, фуқароларнинг осойиши подшоҳнинг давлати барқарорлигига манут ва марбутдур».

Дарҳақиқат, ҳамма замонларда ҳам мамлакат тараққийси подшоҳ, катта-кичик мансабдорлар ва фуқаро муносабатлари даражасига мутаносиб бўлган. Катта-кичик мансабдорлар мамлакат раҳбари фармонларининг ҳаётга татбиқ этилиши учун «жонларини фидо қилиб хизматда устувор бўлсалар», ҳеч шубҳа йўқки, бундай юрт обод бўлади, юксак тараққийга эришади.

Иккинчи қисм — ота ва угли муносабати ҳақида ёзар экан, муаллиф ота-онанинг «ўтул ва қиз фарзандини яхши тарбиялар бирла боқиб, илму ҳунар таълим бериб, молу пулини нисор қилиши, охир умрида мулку ашёларини мерос қўйиб кетиши»ни таъкидлайди. Фарзандларнинг ҳам «ота-онасига уринлуқ вафо қилиши» зарурлигини, уларга «либос ва хўрок воситаси бирла хизмат

еткуруб, дуо олмоқлик ва аларнинг фармонини подшоҳнинг фармонини тутқондек тутуб, эҳтиёт қилмоғлиқлари» шарт эканлигини қайд этади.

Айниқса, асардаги қуйилган фикрларнинг тарбиявий аҳамияти бениҳоя катта. Муаллиф ёзди: «Ва яна ўғул бола хотун олса, ота-онасига вафо қилмоқни ул хотунга таълим бермоқликдур. Ва агар келин қайнота ва қайнонасига вафодорлик қилмаса, гуноҳ угулга бўлғай. Ва агар ўғулни(нг) ўз онаси вафот бўлүб, отаси бошқа хотун олса, анго ҳам ўз онасига вафо қилгондек вафо қилмоқлиги лозимдур». Ушбу сўзларга қатъий амал қилиш оилавий муносабатлардаги жуда қўп муаммоларни ҳал қилган бўлар эди.

Асарнинг қоидалар баён қилинган қисмида Хитой қоидаларининг узиға хос жиҳатлари яққол намоён бўлади. Жумладан, «Ўғул ва набира ўз ота-онасини ва бобо-момосини дашном берса ва хотун киши ҳам қайнота ва қайнонасини ва қайинбобо ва қайинмомосини дашном берса, андоқ кишини(нг) жазоси — Хитой қапоидида бўтүб улдурадур». Кейинги қоида бўйича ота-она ва бобо-момони урган ўғил, набира ёхуд келин қилич билан чоғиб улдирилиши таъкидланади. Бу бизнинг ўлчов-меронларимиз жиҳатидан қаралганда, бениҳоя шафқатсиз қоидалар бўлиб туюлиши аниқ. Лекин, бу қоидалар замирида ота-онани ва бобо-момони ҳурмат қилиш фарзанднинг ҳам, келиннинг ҳам бурчи эканлиги, уларга дашном бериш ёхуд қўл кутариш осийлик билан баробарлиги каби юксак инсоний фазилатлар мужассамлигини эътироф этмаслиқнинг иложи йўқ.

Учинчи қисм — эру хотинлар ҳақида ёзар экан, муаллиф улардан ҳар бирининг оила бахт-содатини таъминлашдаги ҳуқуқ ва бурчлари нималардан иборат эканлигини бирма-бир баён қилади. Эр ҳар доим хотинга мардона бўлиши лозимлиги, хотини хоҳ соҳибжамол, хоҳ баднамо бўлсин, бир кунгилда бўлиши зарурлиги, агар баднамо хотин олиб қолса, Худонинг иродасига бўйсунуши кераклиги, хотин эрнинг ота-онасига густоҳлик қилса, унга аввал насиҳат қилиб, шундан кейингина танбех бериши мақсадга мувофиқлиги алоҳида таъкидланади.

Ўз навбатида хотин ҳам эри хоҳ бой, хоҳ камбағал бўлсин, ношукурлик қилмай, Худо берса яхши кун кўрамиз, деб, яхши ният қилиши, қайнота ва қайнонасини ўз ота-онасидай қуриб, уларнинг хизматини бажонудил адо этиши зарурлиги уқтирилади.

Асарда ака-укалар ва ёру дўстлар муносабатлари ҳақида ҳам бениҳоя ибратли мулоҳазалар баён қилинган. Ҳатто бу ҳақда Хитой ҳоқони махсус фармонлар чиқарганлиги ҳақида маълумот берилган. Шунинг баробарида, асар ёзилган пайтда ушбу қоидалар амал қилмаётганлиги, уларга сал аввалроқ риоя этилганлиги маълум бўлади. Фурқат бу ҳақда «Ҳоло ҳоқон — мансабдор бу қоидаларни мужро қилмайдур» — дея таъкидлайди.

Умуман, Фурқат ижодий меросини тулақонли тасаввур этишда мазкур асарнинг тутган урни катта. Лекин, таассуфлар бўлсинки, ўқувчилар оммаси шу пайтга қадар «Қавоиди Чин ва умуроти сиёсий»ни мутолаа қилиш имкониятига эга бўлган эмас. Чунки асар матни жорий имлода нашр этилмаган, шу пайтгача эълон қилинган Фурқат «Танланган асарлар»ининг бирортасига ҳам кирмаган. Шуларни эътиборга олиб, асар матни биринчи марта ўқувчилар эътиборига ҳавола қилинмоқда. Асар ёш авлод маънавиятини юксалтириш ишига муносиб ҳисса қўшади, деган умиддамиз. «Қавоиди Чин ва умуроти сиёсий»ни араб имлосидан табиий қилишдан ўтган саҳву хатоларни асар мутолаа қилган нуктадонлар авф қалами билан тузатсалар, миннатдор бўлар эдик.

Нурбой Абдул Ҳаким,
Ўзбекистон Миллий унйверситети доценти,
филология фанлари номзоди

Фурқат

ҚАВОИДИ ЧИН ВА УМУРОТИ СИЁСИИ

Ушбу Чин қоидасини ҳурматлик газет ўқиғувчиларга маълум ва равшан қилмоқ учун Ёрқандда турғувчи Мулла Зокиржон Фурқат деган шoirнинг юборган мактуби.

Ҳоқони Чин, яъни Хитой подшоҳи Гуанг Шуй хоннинг ушбу 1905 йили салтанат таҳтига жулус қилғонига ўттуз биринчи йилдир. Зиҳи подшоҳи бовикор ва адолатсордур. Ва омони давлати васиё ва пояи салтанати рафиё. Ушбу хон сўзларидурким, одам беш қисмдур: биринчи қисм — подшоҳлар ва катта-кичик мансабдорлардур. Иккинчи қисм — ота ва болалардур. Учинчи қисм — эру хотинлардур. Тўртунчи қисм — оға ва инилардур. Бешинчи қисм — ёру дўстлардур.

Бу беш қисм иш дунёда катта зарурлик ишдур, ҳар бирининг тафсили бор. Яъни, биринчи — подшоҳлар ва катта-кичик мансабдорлардурким, аввал катта-кичик мансабдорлар чин кўнгул ва яхши эътиқод бирла подшоҳнинг фармонини тутуб, жонларини фидо қилиб, хизматда устувор бўлмоғлиқдур. Ва умумраоё ва фуқаролар ҳамма вақт чин ихлослари бирлан подшоҳнинг давоми давлати ва бақои салтанатини Худованди карим даргоҳидин талаб ва истиёғдо қилмоқликдурким, фуқароларнинг осойиши, подшоҳнинг давлати барқарорлиғига манут ва марбутдур.

Иккинчи қисм — ота ва ўғулдурким, ота-она ўғул ва қиз фарзандини яхши тарбиятлар бирла боқиб, илму ҳунар таълим бериб, молу мулкини нисор қиладур. Ва охири умрида мулку ашёларини мерос қўйиб кетадур. Бас, лозимдурки, ўғил ва қизлар ота-она-

ларига ўрунлуқ вафо қилмоқни икки ҳираф бирла бажо келтуруб, одоб м а р о с и м и н и кўргузмоқликдур. Ўғил-қиз ҳар ҳолда ота-онасини(нг) меҳру муҳаббатини хотирида маҳкам тутмоқликдур. Ва ота-онасига либос ва хўрок воситаси бирла хизмат еткуруб, дуо олмоқлик ва аларнинг фармонини подшоҳнинг фармонини тутқондек тутуб, эҳтиёт қилмоқликдур.

Ва, яна, ўғил бола хотун олса, ота-онасига вафо қилмоқликни ул хотунга таълим бермоқликдур. Ва агар келин қайнота ва қайнонасига вафодорлик қилмаса, гуноҳ ўғулга бўлғай.

Ва агар ўғулни(нг) ўз онаси вафот бўлиб, отаси бошқа хотун олса, анго ҳам ўз онасига вафо қилғондек вафо қилмоқлиги лозимдур.

Учунчи қисм — эру хотинлар иши-

дурким, эр киши хотунига мардона бўлмоғлик. Агар хотуни соҳибжамол бўлсун, хоҳ баднамо бўлсун, бир кўнгулда бўлмоғлик. Агар баднамо хотун олиб қолса, Худонинг иродасига бўйсунмоқликдур. Агар хотуни қайнота, қайнонасига густоҳлик қилса, анго аввал насиҳат қилиб, иккинчи танбеҳ қилмоғликдур.

Ва агар қиз бола куёвга тегса, хоҳ ғаний бўлсун ва хоҳ фақир бўлсун, ўз бахти толейидин кўрмоғлик. Агар фақир куёвга тегиб қолса, бедиллик қилмай, Худо берса яхши кун кўрамиз, деб яхши ният қилмоғликдур.

Қиз бола қайнота ва қайнонасини ўз ота-онасига ўхшаш кўруб, аларни(нг) хизмат ва фармонида бўлмоғлик ва либос ваҳжидин фақир куёвини хижолат қилмаслиғдур.

Тўртунчи қисм — оға-инилардурким, бир ота, бир онадан туғулғон оға-инилар бири бири бирла иттифоқ бўлиб, иззат ва ҳурмат бирла бўлмоқлик ва ҳар икки ўғул бир-бирига шафқат қилмоғликдур. Мундоқ бўлса, ота-она фарзандидин хушнуд бўладур.

Бешинчи қисм — ёр-дўстлар ишидурким, бир киши яна бир кишини дўст тутмоқда кўп шароит ва одоблар бордур. Чунончи, бир кишини дўст тутарда рост сўзларни орага солиб, аҳду паймон боғламоқлик. Аввал керакким, бадасл ва нодон кишини дўст тутмағай. Боядки, волоғухар ва содиқул қавл, вафодор кишини дўст тутғай. Агар дўсти номурод ва фақир бўлуб қолса, аввалғидек муомала қилиб, балки зиёдароқ лутфу шафқат ва меҳру садоқат кўргузмоғликдур.

Агар дўсти вафот бўлса, узатиб, анинг аҳлу авлодидин хабар олмоғлик. Агар дўсти ёмон иш қилса, насиҳат қилиб, қайтармоғлик. Агар дўсти дармонда бўлса, пулу мол бирла дастгир бўлмоғлик. Агар дўсти бир ишга буюрса, ҳаттал — имкон саъй ва кўшиш бирла бажо келтурмоғлик. Ва агар ул ишдин ожиз келса, мулойимлик бирла уэр баён қилмоғликдур.

Ота-онасига ва оға-инисига вафо қилмағон одамни дўст тутмағойким, бегона кишига албатта вафо қилмайдур.

Лақаби — Вонг, номи — Шонг. Бул одам ниҳоят вафодор одам экан. Қиш кунни ўғай онаси касал бўлуб, балиқ емоқни орзу қилибдур. Ул вақт ер ва сувлар ҳаммаси музла-

ган экан. Мазкур Вонг Шонг музни(нг) устида ётиб, кўнглида бир балиқни тутуб олиб бориб, онамни хушнуд қилғой эрдим, деб туруб эрди, ногоҳ муз ёрилиб, ул сув ичидан бир балиқ ўйнаб чиқти. Дарҳол тутуб, онасига берди. Онаси еб, касалдан соғайди. Ўғай ўғлидин кўп хушнуд бўлди.

Кунг Шукриннинг шогирди, лақаби Финг бул одам вафодор одам экан. Ўз онаси ва фот бўлуб, отаси бошқа хотун олиб, икки ўғил топибдур. Ўғай онаси муни яхши кўрмай, ўзи туққан болаларини(нг) чофониға пахта солиб, онинг жомасига қамишни(нг) фофугини солиб берибдур. Отаси бозорға чиқарда буюрубдурки, галтак аробани ясоғил деб. Бечора Финг совуққа чидамай титраб, аробани қилолмабдур. Отаси қамчи бирла уруб экан, чафони йиртилиб, ичидан қамишни(нг) фофуги кўрунубдир. Отаси воқеаи ҳолни фаҳмлаб, ул хотунни чиқормоқчи бўлғонда, вафодор Финг йиғлаб, отасига илтижо қилибдурки: «Жоним ота, бу онамни чиқормағил, ҳоло совуққа тўнглаган бир одамдурман. Агар онамни чиқорсанг, учовлон тўнглайдурмиз», — дебди. Анда отаси қабул тутуб, ул хотунни қолдурубдур. Аммо, Финг деган бир калима сўз кўб ишларға далолат қиладур. Они оқиллар биладур.

1. Ўғул ва набира ўз ота-онасини ва бобо-момосини дашном берса, ва хотун киши ҳам қайнота ва қайнонасини ва қайнбобо ва қайнмомосини дашном берса, андоқ кишини(нг) жазоси — Хитой қавоидида бўғуб ўлдурадур.

2. Ўғул ва набира ўз ота-онасини ва бобо-момосини урса ва агар хотун киши қайнота ва қайнонасини ва қайнбобо ва қайнмомосини урса, андоқ кишини қилич бирла чопиб ўлдирадур.

3. Агар ўғул ва набира ўз ота-онасини ва бобо-момосини ўлтурса ва хотун киши қайнота ва қайнона ва қайнбобо ва қайнмомосини ўлтурса, андоқ одамни бошоб ўлтурмоқ келадур.

4. Агар ўғул ва набирани ўз ота-онаси ёки бобо ва момоси бир хизматга буюрганда унамаса, андоқ одамни катта фалоқда бир юз фалоқ урадур.

5. Агар ўғул ва набира ўз ота-онасини(нг) ва ёки бобо ва момосининг емоқ, ичмоқ ва киймоқларини бермаса, андоқ одамни ҳам катта фалоқда бир юз фалоқ урадур.

6. Агар бир киши ўзидан катта акасини ва эгачисини дашном берса, андоқ одамни катта фалоқда бир юз фалоқ урадур.

7. Агар бир киши бир ота-онадан туғулғон акасини ва эгачисини урса, андоқ кишини катта фалоқда тўқсон фалоқ уруб, икки ярим йиллик қарорда Сибир қиладур.

Мабодо уруб, қўл-оёғи ва боши-кўзини каттароқ жароҳат қилса ва ёки синдурса, уч минг йўллик жойга Сибир қиладур. Ҳар бир йўл бир қақиримға яқиндур. Ва агар пичоқ бирла жароҳат қилгон бўлса, андоқ одамни бўғуб ўлтурадур. Ма-бодо ул мажруҳ — ўлуб қолса, пичоқ урғувчини(нг) бошини тандин жудо қиладур.

8. Агар бир кишини(нг) ота-онаси ўлса, яъни, ўлғувчи кишини(нг) мотамини(нг) қароси тамом бўлмасдан анинг ўғли хотун олса ва қизи эрга тегса, аларни катта фалоқда бир юз фалоқ урадур.

Агар бобоси-момоси ва акаси ўлса, қаро ичида эр хотун олса ва хотун эрга тегса катта фалоқда саксон фалоқ урадур.

9. Бир кишини(нг) ота-онаси ўлса — бир йилгача дафн қилмаса, андоқ кишини чўнг фалоқда саксон фалоқ урадур.

10. Бир кишини(нг) ота-онаси ва бобо-момоси ҳаёт туруб, ўғул ва набира бошқа жойга кўчуб бориб ўлтуруб, мерос улашса, андоқ ўғил ва набирани катта фалоқда бир юз фалоқ урадур. Агар ота-она ўлуб, бо-

лалар қароликни(нг) ичида мерос улашамиз деб, бўлак жойда ўлтурсалар аларни катта фалокда саксон фалок урадурлар.

ХОҚОНИ ЧИННИ(НГ) СЎЗИДУРКИМ;

Бир ота-онадин туғулгон одамлар ҳаммаси иттифок бўлсунлар. Ва аларнинг ичида олгин-кумуши борлари пули йўқлариға ёрдам берсунлар. Пули йўқ одамлар пулдорларға хабардорчилик қилсунлар. Ва чўнглари кичикларини бошлаб хабар олсунлар. Ва кичиклар чўнглари иززат қилиб, хизматида бўлсун. Ва касал бўлгонларини дору бериб ёксун. Агар танглик тортиб қолса, мадад қилсун. Агар яқин туққон бўлсаму ва йироқ туққон бўлсаму, тавр бўлуб, бир ота-онадин туғулгонга ўхшашдир. Мисоли бир дарахт-ни(нг) шохи ва яфроғи бир бўлмагон билан томири бирдур.

Ва яна бир мисоли шулки, оққон сувни(нг) ҳар ариғини(нг) оққони бир-бириға ўхшамайдур. Ва лекин келган йўли бирдур. Ва ҳамма халқ бу қавоид расмини билса, бир ота-бободин туғулгонлар иттифок бўладур. Агар буларнинг ичида иттифоқи бўлмаса, Лий қонданинг тариқи кейиндур.

Иқлимнинг чўнг мансабдорларидан лақаби Фун ўлгандин кейин хон анго Ван Чинг деб от қўйбдур. Ул мансабдор ўзи яхши саховатлик киши экан. Ўз уруқ-туққонларини(нг) ҳаммасини ўхшаш кўруб, ўз пулиға ер ва ҳовли олиб, жойи йўқларға жой ва оши йўқларға ош берибдур. Алҳолғача яхши оти ва қилгон хайроти жорий бўлиб турадур.

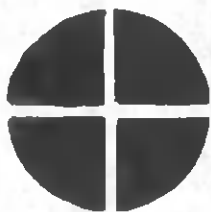
11. Бир киши акасини ва эгачисини дашном берса, агар уч ой қора тутадургон бўлса, кичик фалокда эллик фалак урадур. Ва беш ой қора тутадургонни олтмиш фалак урадур. Мабодо она йўллуқ кишини мундоқ қилса, бир ҳисса урадур.

12. Агар бир киши ўз эгачисини урса, уч ой қора тутадургон бўлса, катта фалакда бир юз фалак урадур. Ва агар беш ой қора тутадургон бўлса, олтмиш фалак урадур, бир йиллик қарор билан юз йўллуқ жойға Сибир қиладур. Ва тўққиз ой қора тутадургон бўлса, етмиш фалак уруб, бир ярим йил қарорда беш юз йўллуқ жойға Сибир қиладур. Мабодо ота йўллуқ кишини мундоқ қилса, они бир ҳисса урадур. Агар уруб жароҳат қилса они бўғуб ўлдуродур. Мабодо ўлдуруб қўйса, ул одамни чопиб ўлдуродур.

13. Бир киши акасини ва эгачисини дашном берса ва ё урса, андоқ кишини Лий қондага мувофиқ жазо бериладур.

14. Агар ўғил ва набира ўз ота-бобосини ҳақида атаб қўйгон йигирма таноб заминни ўғурлаб сотса, йироқ жойға Сибир қилодур. Ва ул Сибирда қаттиқ хизматга солодур. Ва агар ота-бобосини(нг) ясаб қўйгон заваганг жойидин бир уй миқдорича сотса, ул кишини кичик фалокда етмиш фалак урадур. Ва агар уйнинг миқдорича жойни яширунча сотса, бир ҳисса гуноҳ, катта фалокда бир юз фалак уруб, уч йиллик қарорда беш юз йўллуқ жойға Сибир қиладур.

Гуноҳ ҳиссасининг шакллари булдур:

Тўрт ҳисса гуноҳ

Уч ҳисса гуноҳ

Икки ҳисса гуноҳ

Бир ҳисса гуноҳ

Ушбу қиёсда гуноҳкор бўладур.

15. Бир ота-бободин туғулгон уруқ туққоннинг болаларини бир-бириға олиб бергали бўлмайдур. Мабодо олиб берган кишини ва икки тарафни олтмиш фалокдин уруб, ажратиб юборадур.

16. Агар бир бегона кишини(нг) боласини бир киши бола қилиб боқиб олса, ямондур. Чароки, уруғи алишиб қоладур. Ул болани боқиб олгувчи одамни катта фалакда олтмиш фалак урадур. Ва боласини ўзига қайтариб берадур.

17. Бир кишини(нг) замини ва пул-амволи кўб бўлса ва баъзи қариндошлари фақир бўлса, аларға бир мунча замин бериб ва эккан ғалласидин берса, андоқ кишини ўз ёридаги мансабдор улук хондин ул одамга илтифот тилаб, илтифотга етқарадур.

18. Бир киши атаб қўйгон ерни ўғурлаб сотса, подшоҳлик ерини ўғурлаб сотқонга ўхшашдур. Андоқ кишини қаттиғ нимарса билан боғлаб, кўпқаттиғ жазо берадур.

Ўтнинг ҳарорати ва сувнинг бурудатининг қуввати аслийсини(нг) даражаси ҳукамо-лар ижод қилган асбоблар воситаси бирла маълумдур. Бул ўт бирла сув ҳар қайси ўз марказида ниҳоятда кучлиқдур. Тағйири ҳаво ва табдили макон бирла қуввати аслияла-риға нуқсон етиб, филжумла ожиз бўлурлар. Аммо ожиз бўлмоқлари оризийдур. Ва на зо-тий кўрмоқ керакким, аносири арбаъаким, оташ, ҳаво, об ва хокдур. Оташнинг маркази ҳаммани(нг) устида, фалакда яқиндур. Ул оташни(нг) марказида қайдоқ бақувватлиги ҳукамо-ларга аён-дур. Ва лекин ерда ўз марказида бўлгондек қувваи ҳарорати йўқдур. Му-

нинг сабаби табдили макондур. Ва яна киш кунларида ёз фаслидагидек қувваи ҳарорати йўқдур. Мунинг сабаби тағйири ҳаводур.

Ва сувнинг ҳам ўз марказида қувваи бурудати зиёдадур. Ҳар гоҳ ўз марказидин интиқол қилса, қувватига нуқсон етадур. Сабаби табдили макондур. Ва яна ёз кунларида киш фаслидагидек қувваи бурудати йўқдур. Мунинг сабаби тағйири ҳаводур.

Бас, оқил ва ҳушмандлар, керакким, ҳар нимарсани ўз қувваи аслий ва феъли зотий-сига мулоҳаза ва фикр қилғойлар. Табдили макон ва тағйири ҳавоким, фоили оризий-дур. Ва на зотий эътибор қилмасалар керак. Чунки, ўт бирла сувнинг феъли зотийсига табдили макон ва тағйири ҳаво бирла ҳақиқатан нуқсон етмайдур. Ўт бирла сувнинг ман-фаати минбаъд зикр топадур.

ИҚЛИМИ ХИТОЙ ПОДШОҲИ, ХОҚОНИ ЧИННИНГ СЎЗЛАРИ

19. Уй тутуб ўлтурғон ҳамма одамнинг ҳамсояси бор. Олар эрта-оқшомда бир-бирлари бирлан кўрушганда иттифоқлик бирлан кўрушунлар. Бир-бирлари бирлан уруш-та-лаш айлаб, даъво қилишмасун. Ва муборакбодлик иши бўлса, муборакбод қилсун. Агар бир кишини(нг) уйини сув босса, боғлашиб берсун ва агар ўт кетса ўчурушиб берсун. Агар бир кишини(нг) уйига ўғри келса, қаболашуб берсун. Оз ишда фалонийнинг обрўси бор экан, манинг обрўйим йўқму, ман арзон одамму деб нафсоният қилиб, риштаси кесилмасун. Ва дахи ман зўр киши деб ювош одамларни анойи қилмасун. Пули йўқ ҳам-соясига ёрдамлик еткурсун.

Мундоқ бўлгонда иттифоқ бўлмагани қайдоқ?! Агар иттифоқ бўлмай, бир-бирини гийбат ва шикоят қилиб, ҳақорат қилишиб, даъво ва жанжал бирла юрса, тирикчиликдан қолиб, пуллари тугаб, соф бўлгандин кейин ўрунлуқ ишларидин адашиб кетодур. Алар-ни(нг) бу қилгон гуноҳларини(нг) жазоси кейин келодур.

20. Агар бир кишини беузр ҳақорат қилса, кичик фалоқда ўн фалоқ уруладур. Ва агар ҳар иккиси бир-бирини ҳақорат қилишса, ҳар иккисини кичик фалоқда ўн фалоқдин уру-ладур.

21. Агар икки киши бир-бири билан муштлашиб ёки тефишиб урушса, ҳар иккисини кичик фалоқда йигирма фалоқдин уруладур. Ва агар бир-бирини захмдор қилса, кичик фалоқда ўттуздин уруладур. Агар бир-бирини таёқ бирла уриб урушса, аммо захмдор бўлмасалар, кичик фалоқда ўттуздан уруладур. Агар захмдор бўлсалар, қирқдин урула-дур.

Мабодо бир тишини ёки бир тирноғини ёки бир кўзининг атрофини жароҳат қилса, чўнг фалоқда бир юз фалоқ уруладур. Ва агар икки тишини ёки тирноғини чиқариб қўйса, чўнг фалоқда олтмиш фалоқ уруб, бир йиллик қарор билан беш юз йўллик жойга Сибир қилодур.

Бир киши бир кишини уруб қабургасини синдурса ва ёки икки кўзини ғубор қилиб қўйса, чўнг фалоқда саксон фалоқ уруб, икки йиллик қарор билан юз йўллик жойга Сибир қилодур.

Агар қўлини, оёғини синдуриб қўйса, чўнг фалоқда бир юз фалоқ уруб, уч йиллик қарор билан беш юз йўллик ерга ҳайдайдур. Мабодо уруб ҳамма баданини мажруҳ қилгон бўлса, чўнг фалоқда бир юз фалоқ уруб, уч минг йўллик ерга ҳайдаб юбориладур.

22. Агар неча одам бир кишини уруб, ўлдуруб қўйса, аларнинг ҳаммасини бўғуб ўлду-руладур. Ва агар ул одам кўнглида ниятини бузуб, бир кишини қасддан ўлдурса, они чо-

пиб ўлдураладур. Агар беш нафар одам бир кишини ўлдурмоққа қасд қилиб, жон чиқар жойига уруб, жароҳат қилса, ул оғир бўлса, урғувчи одамни бўғуб ўлдураладур. Қолғон ёрдамчиларини ҳолига боқиб жазо бериладур. Аммо бу ҳукмлар Фу Ти ва Фанг Ти деган катта мансабдорларнинг ҳукмига қарашлиқдур. Бошқа боболарга ҳам мулоҳаза қилина-дур.

23. Бир киши бир кичик болага пул қарз берур бўлса, уч фунг (Хитой пул бирлиги — Н.А.Х.)дин зиёда бермайдур. Яъни, бир фунг бир мисқол қумушнинг ўндин биридур.

Агар бир киши бир кишидин қарздор бўлиб, пул беролмаса, қарзоҳ қистаб, хотинингни ёки қизингни ва ё ўғлунгни бергил деса, они катта фалоқда бир юз фалоқ уруладур. Ва пул олгон кишини беш юз йўл ерга хайдаб юбориладур. Мабодо қарзоҳ қарздордин пул ололмай, онинг хотинини зўрлиқ бирлан зино қилиб, ул хотунга соҳиб бўлиб олса, ул одамни бўғиб ўлдураладур.

24. Агар бир киши оз иш учун бир кишига сўз ўргатиб, даъво қилдурса ва ё сўз қўшуб хат ёзиб берса ва ё кишидин пул олиб, анинг учун ёлгон даъво қилса, ул одамга қаттиғ жазо бериладур.

25. Аскар ё фуқаро даъво қилиб, тубанги мансабдорга арза тутмай, юқориғи мансабдорга тутса, агар рост арза бўлса ҳам ул одамни кичик фалоқда эллик фалоқ уруб, ондин кейин арза сўраладур.

26. Одам таом емаса оч қоладур ва либос киймаса тўнглаб (совуққа қотиб) қоладур. Агар оч қолмай деса, зироат эксун. Агар совуққа тўнгламай деса, пилла қурти боқсун. Зироат қилмоқ эр кишининг ишидур. Чунончи, ғалла жинсларини экмoқ ва мевалик дарахтларни солмоқ ва сабза нимарсалар экмoқдур. Ушбуларнинг ёмоқ-ичмоғи кенг ва восиё бўладур. Пилла қурти боқмоқ хотунларнинг ишидур. Одамга биринчи лозимлиқ ва зарурлиқ ифaқдур.

Агар киши пилла уруғини тозасидин тутуб, яхши кўшиш қилса, либослиғи фаровон бўлур.

Агар кишининг ёмоғи ва киймоғи фаровон, яхши бўлса, тирикчилиғи яхши бўладур. Агар кишининг ёмоғи ва киймоғи бўлмаса кўнглида ёмон ишларни фикр қиладур. Мунинг гуноҳини(нг) тариқи кейин келадур.

Бул ҳусусда камина Зокиржон Фурқат ўз тарафимдин айтадурманким, дарвоқе пилла кўб манфаатлик нимарсадур. Азбаски, ўткан 1904 йилда Қошғарда турғувчи ҳарматлик бонка бошлиғи Ёрканд ва Хўтан тарафларга қарийб икки минг қути пилла уруғи юбориб ва арзон баҳода сотилиб, шаҳар ва саҳро одамлари олиб тутуб, пиллалари ҳам хийла яхши бўлуб, кўпманфаат кўрдилар. Ушбу 1905 йилда ҳам ушбу тарафқа пилла уруғи келиб, кўб одамлар тутуб, зиёда манфаат кўрдилар. Ва ҳам ул ҳурматлик мундин уч йил муқаддам неча юз пуд Амриқон пахтаси уруғини муфт (бепул, тухфа сифатида) юбориб, Комилжонбой оксоқол ани саҳро халқиға тарқатиб бериб, Ёркандда пахта ниҳоятда яхши бўлди. Ёрканд халқи кўб манфаат кўрдилар ва қарзларидин халос бўлдилар.

Чунончи, саҳро халқининг расмлари ул эрдик, ижорахўр хитойлардин ва хиндий бойлардин фойдаға пул ва мол олиб, ғалла вақти бўлгунча онча фойдаси кўпайиб, тан пули бирла баробар бўлуб, бир мунчасини бериб, бир мунчаси қолиб, иккинчи йилдаги ғалла вақтигача фойдаси яна замлайиб (кўшилиб, кўпайиб) бул бечоралар оғир қарздор бўлуб қолиб, ночор ерларини сотиб, берур эрдилар.

Ҳоло (ҳозирги пайтда) саҳро халқлари ўрус тобеъи савдогарлардин насия мол олиб, пахта бермоққа тилларидин васиқа бериб, ерларидин пахта чиқонда келтуруб бериб, қарздин халос бўлдилар ва фойда бермоқдин ҳам кутулдилар.

Бул тариқа ишлар Ёрканд халқиға ниҳоятда катта ишонат (ёрдам)дур. Хурсанд бўлмоқлари лозимдур. Хоқон тобеъи савдогарлар ҳам пахта тўғрисидин кўп манфаат кўрдилар. Худо зиёда қилсун.

27. Агар бир киши сустлик қилиб, ўз ериға экин экмай бўш қолдурса, беш фунт ҳисобда тўхтатиб, ул кишини кичик фалоқда йигирма фалоқдин уруладур. Бир фунт кам экса, бир фунт гуноҳ қиладур. Агар экилмай қолса ҳам тўхталган ван ланг-ни, яъни подшоҳлик ғалласини берадур.

28. Экилгон ердаги буғдой, шoли ва бошқа ошлиқ меваларни бир киши ўғурласа ани пулға ҳисоблаб, ул пулға мувофиқ гуноҳ тўхтатиб, ул одамга ўғри қаторида жазо берила-дур.

Агар тоғнинг ичида бенoм ердаги гиёҳ ва ўтун, йиғoч ё тошни бир киши ажр қилиб олиб, бир жойда йиғиб қўйса, ани бошқа киши ёшурунча олиб кетса, бул одамга ҳам аввалгига ўхлаш ўғри қаторида жазо бериладур.

Агар бир одам аввал дафъа ўғурлуқ қилиб тутилса, ўғри деб ўнг билагига икки тамға босиб қўйуладур. Иккинчи дафъа тутулса, чап билагига тамға босиб қўйуладур. Учинчи дафъа тутулса, бўғуб ўлдураладур. Агар бир юз йигирма сар қумуш, яъни, юз сўм миқдoри нимарса ўғурлаб тутулса, биринчи, иккинчи дафъага қарамай бўғуб ўлдураладур.

Ҳоло хоқон — мансабдор бу қоидаларни мужро қилмайдур.

(Бақияси бор)

«Туркистон вилоятининг газети»

1905, 22 декабр, № 50,

1906 йил 1 январ № 1,

15, 22 феврал № 7—8.

Нашрга тайёрловчи: Нурбой АБДУЛ ҲАКИМ

„Шарқ юлдузи“ СЭВИМЛИ ЖУРНАЛ

Хусниддин Шарипов

ХАЛҚ КЎНГАЛИНИНГ ЧИРОФИ

Мени «Шарқ юлдузи» журналининг шеърият бўлими мудир лавозимига 1962 йил августда тақлиф қилишди. 1969 йили, саломатликни ўйлаб, ижодий мақсад билан бўшаган эдим. Барибир, бўлмади: 1976—1977 ва 1982—1983 йилларда қайта-қайта чақириб, бурнимни ерга ишқаб ишла-тишди. Кўп йиллар таҳририят аъзоси бўлдим. Бунинг учун миннатдорман, чунки журнал жамо-асида ўтган йилларимни умримнинг энг фаол, сермазмун ва ёрқин бўлаги деб ҳисоблайман.

Умуман олганда, таҳририятда қилинадиган юмушларни одатий идора иши деб бўлмасди. Ма-салан, менинг ўзим, оқиб келаётган юзлаб шеърларни қалвирдан ўтказаяётганда, ўзимни кўпроқ бўлим мудир эмас, балки шеъриятнинг авра-астарини титқилашни яхши кўрадиган ишқибоздай ҳис этардим. Эрталабки салом-алиқдан кейиноқ ходимлар гапни кеча келиб тўхтаган жойидан давом эттириб, танқид бўлими ходимлари прозайкаларни, прозачилар шеърият аҳлини, шоирлар танқидчи ва очеркнависларни «қитиқлаш»га тушиб кетишарди. Ҳаммамиз бир бўлиб, журнал масъул котибини исканжага олардик. Котиб инжиқликлари оша, гап айланиб, жаҳон адабиётига бориб тақаларди. У пайтларда Эрнест Хемингуэй сингари чет эл ёзувчиларининг китоблари эн-дигина рус тилида пайдо бўлиб, уларга эргашаятган ёшларимизни биров ундок, биров мундоқ баҳолаб, журнал ходимлари эса воқеликни янгича идрок этаётган ва ҳақиқатга яқинроқ тасвир-лаётган ижодкорларга йўл берибгина қолмай, кейинча таҳлилий мақолаларда уларни қўллаб-қув-ватлаб ҳам туришар эди. Дарвоқе, худди ўшанақа суҳбатлар жараёнида «повесть» атамаси «қис-са»га, «цикл» «туркум»га, «поэма» эса «достон»га айланганди.

Хусусан, шеърият ҳақида гапирадиган бўлсак, мен ҳозир адабиётга ўша пайт ёпирилиб кир-ган ёшларни санаб ўтирмайман. Эринмаган ўқувчи профессор Озод Шарафиддиновнинг «Замон. Поэзия. Қалб» китобини варақласа, бу ҳақда тўла тасаввур ҳосил қилиши мумкин. Мен фақат янги достончилик устидаги эски баҳсларни энгилгина эслаб ўтаман, холос. Олтинчи йиллар аввалида ҳаётимизга устоз Миртемирнинг «Сурат» достони кириб келди. Унда шоир ошқ ва маъшүқа ҳаётини бир ҳикоя каби баён этмай, ички кечинмалар силсиласи сифатида ифода этган эди. Ёшлар, жаҳон шеъриятидаги услублар ранго-ранглиги билан таниш бўлганлари учун, бу йўлни тез «илиб» кетишди. Бирин-кетин янгрэк, янгича лирик достонлар туғила бошлади. Улар яхши кутиб олинди. Лекин аини вақтда, ёш ижодкорларни сюжет тузишни билмасликда айблаб, достонларни узун шеър сифатида баҳолагувчи ҳакамлар ҳам пайдо бўлишди. «Инкор»чиларга чинакам шоирона тимсол нималигини озгаки ва ёзма тушунтириб юрган ўша вақтларимни эсла-сам, ҳозирги шеъриятимизнинг бағри нақадар кенг бўлиб кетганидан қувонаман ва бу нарсада «Шарқ юлдузи»чилар ҳиссаси ҳам бор деб ўйлайман. Бу — биринчидан...

Иккинчидан, ҳозир газета ва журнал варақлаганда, ёрқин, ҳалол, билиб айтилган шоирона фикрлар билан бир қаторда, кўп мингир-мингирларга, такрор ва кўчирмаларга дуч келиб, кўнглингиз оғрийди. Бунақа касаллик, чамамда, ҳамма вақт бўлган. Масалан, олтинчи йиллар бошида Султон Акбарийнинг «Менинг маҳаллам» достони катта муваффақият қозонганидан кей-ин бошқа дуп-дуруст шоирлар ҳам ўзлари туғилиб ўсган кўча-кўйларини қофияга солишга ту-шиб кетишди. Уларга бир журнал бир гапни қайта-қайта чайнаши ножоизлигини, бу нарса ўқувчига жабр эканини тушунтириш, вой, шунақа қийин бўлардики! Ушанда анча-мунча дўстларга ёмон кўриниб кетган бўлсак ҳам ажабмас, лекин не чора...

Ҳарҳолда, сўзимизни ўтказишга кучимиз етарди: ахир, бош муҳарриримиз Ёзувчилар уюш-маси раисининг муовини, кўпчилигимиз эса уюшма кенгашларининг жамоатчилик асосидаги ко-тиблари эдик. Бирор ижодий анжуман журнал ходимлари иштирокисиз тайёрланмасди. Ўша пайтларда бош муҳарриримиз Асқад Мухтор эса биздан «шеърият қонуншунослари» бўлишни талаб қилар, адабиёт аҳлига ўз тушунчаларимизни узун-қисқа гаплар билан эмас, балки аввало ўз ижодимиз орқали етказишимиз кераклигини ўқтирар, бирор ижод боғига текин йўлланма

чиқиб қолса, ҳатто ишдан жавоб бериб юборар эди. Менинг «Ота ўғли» номи қиссам ана шундай бахтли тасодифнинг мевасидир.

Ҳоҳ бунинг акси бўлиб қолар, яъни янги асар туғилишига бўлим ходимларининг ўзлари туртки бериб юборишарди. Бунга мисоллар кўп. Мен фақат биттасини келтираман.

1966 йил 26 апрел зилзиласидан кейин академик Хадича Сулаймонова кўчасидаги уйи бузилиб кетган «Шарқ юлдузи» Навоий кўчасидаги 30-уйда омонатини умргузаронлик қилаётган пайт. Қунарнинг бирида бош муҳаррир Ҳамид Фулом хонамизга бош суқди-ю:

— Ҳусниддин, журналнинг бу сонини сизлар очасизлар, — деб, жавоб ҳам кутмай, ғойиб бўлди.

Ўзингиз биласиз, журнал одатда бирор янги роман ё қисса билан, сиёсий ҳаёт йўналишига қараб, бош мақола ёки зарбдор шеър билан юз очади. Асосий материаллар териблиб, саҳифалана бошланаётган, яъни буюртмани бажариш учун жуда қисқа муддат қолган шароитда бундай маъсулиятли вазифани ҳаммага юклаб бўлавермайди: бу ўринда сафсатабозлик ҳам, мижровлик ҳам кетмайди, таҳрир устида баҳслашиб ўтиргани ҳам вақт йўқ.

Ҳўш, нима қилайлик? Уйлаб-ўйлаб, охишта 4-қаватта кўтарилдим. Эркин Воҳидовни топдим. У Фафур Фулом номидаги нашриётда, Мавлон Икром бўлимида оддий муҳаррир бўлиб ишларди. Аҳволни тушунтирдим. Уша қунардаги энг долзарб мавзу зилзила экани ҳақида ҳам фикримиз бир ердан чиқди. Эркин дарҳол ишга киришиб учун ваъда берди. Ростдан, орадан бир неча кун ўтар-ўтмас, бир эмас, беш-олти шеър билан журнал идорасига кириб келди. Уларни, ёлғиз қолгач, бир ўқиб, сўнг, жойларини ўзгартириб, яна ва яна ўқидим. Юрагим жиз этди. Дарвоқе, шунанқа бир валаати одатим бор: кўпроқ шеър қўлимга тушиб қолса, худди қарта жуфтлаб-чилпигандай, ўринини ўзгартиравераман, токи бир-бири билан туташиб, қандайдир тимсолий қиёфа касб этмагунича... Фикрни равшанлаштириш учун ҳар бир туркум тепасига умумий ном қўйиш ҳам ўша вақтлардан қолган одат. Хуллас, озми-кўпми ўйлагандан кейин, яна 4-қаватта кўтарилдим. Эркин Воҳидовким биландир жўшиб шахмат суришаётган экан. Секин четта тортиб, шеърларини қўлига тутқаздим:

— Давлат қайтди...

Эркиннинг ранги сал ўзгаргандай бўлди. Мен гапнинг индаллосига ўта қолдим:

— Шеърлар мана шу тартибда турса, назаримда, худди каттароқ, мустаҳкамроқ, кенгрок иморатнинг олиндан қатор қилиб ўрнатилган устунларига ўхшашпти. Хуллас, устунлар бор. Энди, ўша устунлардан фойдаланиб, қурувчилик қилишга кайфиятингиз қалай? Аммо қўзадиган муддатимиз йўқ. Шундай босиб юбораверишимиз ҳам мумкин.

Миядаги уйғоқ илҳом тўлакини ҳануз жўшиб турган бўлса, қарор лаҳзада қабул қилинади.

— Бўлди... бўлди! — деди Эркин ўйлаб ўтирмай. Менинг кўнглим ёришди. Шахмат қолиб кетди. Яна бир неча кундан кейин эса ҳозир ҳаммамизга маълум ва маъқул бўлган «Палаткада ёзилган дoston» қўлимизга тегди, ўша захоти териш учун босмакхонага тушириб юборилди. Яна бир оз вақт ўтгач, дoston шов-шув кўтариб, журнал билан дарсхона ва мажлисларга кириб борди. Садоси зилзила оқибатларини баргараф этаётган ҳалқимиз овози билан қоришиб кетди.

Мен бу воқеани Эркин Воҳидовнинг таржimai ҳолини кенгрок қилиб ёзадиган бирор олимга қор келиб қолар деб келтирдим. Бошқа қизиқарли иллалрни, Худо хоҳласа, «Шарқ юлдузи»нинг навбатдаги юбилейларида айтиб бераман.

Бу кунги журнал, менимча, ҳозирги давр имкониятлари даражасида чиқиб турибди: ҳажм жиҳатдан ҳам, мазмун жиҳатидан ҳам. Шеъриятда жуда кўп янги номлар бор. Кўпгина битиклар бинойидек. Кимдир аз-юрт қувончини ифодалаб, баланд пардаларда куйлайди. Кимдир ҳалқ дараини айтмоқ ниятида маҳзун тор чертади. Тилак Жўра каби асл шоирлар ижодини олганда, бу нарса ҳар ҳолда тушунарли, оқибати изоҳлаб турибди. Лекин ҳали боши тошга тегмаган анча-мунча ёшларнинг дудмал мисраларини кўрганда, бу одатий албўмбоп нарса-ку, деган ўйга ҳам бориб қолиш мумкин.

Назаримда, адабиётта катта ният, катта ҳаётий тажриба ва таассуротлар билан кириб келган, унда барқ уриб яшаётган ва ўз ҳаётини (арзигани учун, албатта) шетрга айлантира олаётган навкирон шахслар, ҳа, шахслар йўққа ўхшайди. Бор бўлса, баъзилари ёстиқ остида ҳайқариб ётгандир балки, бошқалари эса ўзини кўрсатгани майдон топа олмаётгандир. Шу ўринда атрофимга бир қараб олим келди: ҳўш, гап фақат ёшлардами? Ҳаёт мактабини озми-кўпми ўтаб қўйганларда ҳам пича совуққонлик бор. Ерга урсанг кўкка сапчийдиган, эшик ёпилса деразадан янги фикр кўтариб кириб келаверадианлар кўп эмас. Мана, ўйланг: айрим газеталар бир неча ҳафталаб чиқмай қолаётир. Журналлар икки ойда, уч ойда бир марта чиқиши одат тусига кирди ҳисоб. Яқинда бир газетачи дўстим билан сужбатлашсам, бунга қороз қимматлиги ва камчилиги сабаб эканини айтди.

Қороз эъзозлабди нарса, лекин унга қараб номоз ўқийдиган даражада эмас, ҳар ҳолда, қорозни одам яратади. Ҳозир ҳамма гал яратишда: бу соҳага алоқадор хўжалигимизни тартиблаб, республика қороз саноатини яратишда!

Агар эртани ўйлайдиган бўлсак, эҳтимол, ҳам ашё сифатида фақат ғўзапоя, қамиш ёки қороз чиқиндиларига термилиб ўтирмай, ўзимизда қорозбоп дарахт ва бута турларини кўпайтира бошлаш, ҳатто бу мақсадда қишлоқ хўжалик тизимига қарашли ўрмон хўжалик бош бошқармаси замининда целлюлоза ва ўрмон хўжалиги давлат қўмитасини барпо этиш ҳам керак бўлиб қолар. Калламга бу фикр асл қорознинг ватани ўрмонсиз, ярим қўл ҳисобланган Хитой эканини ўйлаганимда келди. Бу — биринчидан. Иккинчидан, бир этак невараларим бор. Уларнинг битта-яримтаси қачондир ижодкор бўлиб қолса, қийналиб юрмасин дейман-да!

Шу ва шунга ўхшаш муаммолар ечилиб, китоб, газета ва журналларимиз сифатли ва арзон бўлса, ўқувчилар ўз ҳалол ишлаб топган пулларига қиммат қороз эмас, балки шеърят сотиб олган бўладилар, ижодкорнинг меҳнатини, ақли ва юрагини сотиб олган бўладилар. Қаерда ижодий меҳнат қадри баланд тутилса, ижодкор эса бир ҳурматли инсон сифатида ижод қила оладиган бўлса, табиийки, у ерда албатта чинакам истеъдод соҳиблари, бугун ҳамда мангулик учун энг зарур гапни айта биладиган ёшлар кўпроқ қамол топадилар. Хуллас, кўзларим йўлда.

ЮЛДУЗ ДОИМ ЧОРЛАЙДИ

«Шарқ юлдузи» миллионлаб ўзбекни маърифат ва маънавиятга чорлаб, бошлаб келганидан ташқари, менинг шахсий ҳаётимни белгилаб берган журнал.

...1972 йил. Мен уқувсизлигим туфайли уй-жой қуролмай, қаерда уй берса, ўша жойга бориб юрган эдим. Худога шукр, Жомбой туманида уйлик иш топилиб қолди, шундай ишлаб юрсам, Самарқанддан кимдир келиб (кимлиги эсимда йўқ, узра), Тошкентга, Носир Фозиловга қўнғироқ қилар экансиз, деди.

Ҳайрон бўлдим.

Носир ака мени унча хуш кўрмас эди, сабаби: мен талабалик йилларида «Раъно» деган қисса ёзган эдим. Ваҳоб Рўзиматов, раҳматлик Шўхрат домла жуда маъқуллашган бўлса ҳам, Носир ака чиқармаган. «Шаир, шеър кўп экан», деган. Лекин, барибир 1970 йилда чиқарган. Чиқаргандаки, ҳамма шеърни олиб ташлаб, чиқарган. Шундай одам мени эслаб, Тошкентга чақирибди.

Келдим. «Шаир, бирга ишлаймиз», деди Носир ака. Мирмуҳсин акага учрадим. Мени ишга қабул қилишди.

Шундан бери тошкентлик бўлиб қолганман. Бу гапларни эътироф этмасам, ношукрлик бўлади.

«Шарқ юлдузи»да Абдулла Орипов, Суннатилла Анорбоев, Зоҳир Аълам, Ойдин Ҳожиёва, Ҳайдарали Ниёзов билан бирга ишлаганмиз. Менинг бевосита раҳбарим — Носир Фозилов. Худога шукр, қўлимиздан келганча адабиётимизга хизмат қилдик.

Тақдир тақозоси билан бошқа жойларда ҳам ишладим. Лекин нима ёзган бўлсам, «Шарқ юлдузи»да чиққан.

Кейин яна «Шарқ юлдузи»га қайтиб келдим. Омон Мухтор, Ўткир Ҳошимов, Икром Отамурод билан бирга ишладик. Яна Носир Фозилов раҳбарлигида. Шундай қилиб, Оллоҳ менга «Шарқ юлдузи»нинг эллик, олтинчи ёшларида шу даргоҳда хизмат қилишни насиб этган.

Айрим истеъдодсиз шоир ва ёзувчилар, асар чиқариш учун фақат Тошкентга бориш, Тошкентда туриш керак, деган гапни тарқатиб юради. Ўзбек адабиётига жиндай хизматим сингган инсон сифатида ҳолисанилла айтишим лозимки, бу гапларга ҳеч ким ишонмасин, биз доим яхши асар ўқисак, муаллиф ким, қаердан эканлигига қарамай, бир-биримиздан суюнчи олиб, ўша асарни чиқарганмиз.

Ўзбекистон, ўзбек адабиёти бор экан, «Шарқ юлдузи» порлаб, чорлаб тураверади. Бир кунлар журнал жуда катта нашрда чиқар эди. Ўзбекман деган одам ўзбек адабиёти билан энг аввало шу журнал орқали танишар эди. Ҳозир ҳам фақат «Шарқ юлдузи» орқали танишади.

«Шарқ юлдузи» Фафур Фулом, Ойбек, Миртемир, Шайхзода, Асқад Мухтор сингари буюк адиблар қадами теккан жой.

Бугунги кунда ҳам журнал Абдулла Орипов, Эркин Воҳидов, Саид Аҳмад, Одил Ёқубовдек улкан адиблар, улардан кейинги авлодлар, жуда кўпистеъдодли ёшлар ижодининг доимий кўзгусидир.

«Шарқ юлдузи» бутун Шарққа зиё таратиб тураверсин. Иншаоллоҳ.

Саид Анвар

Ҳажвия

Хотин киши эркакнинг ёттинчи умуртқасидан яратилган, дейишади. Бу гапга унча ишонмай қўйдим. Хотин зоти аслида эркакнинг жағидан ясалган бўлса керак. Икки жағига яқинроқ умуртқасидан...

— Бўлди-э, кавшанаверманг! Жўнанг ишингизга. Ҳа, мен тайинлаган нарсаларни олиб келиш эсингиздан чиқмасин! Яна самовар-памоварда адашиб кетманг.

Адашмасдан уйни топиб келсам ҳам жағи тинмайди:

— Келдингизми?! Ётиб қолавермабсиз-да! Ўзи сизни иш деб яратган. Бирор кун эртароқ келсангиз нима бўларкан-а?! Нега миқ этмай турибсиз, гапиринг?! Оғиз очиб кўринг — қулоғингиз эрталабгача жағининг тағида қолади.

Уйдаги бундай қулоқоғриқларга баҳолиқудрат чидаб юрардим.

Ишхона деган жойнинг борлигига шукроналар айтиб, қулоғимни дам олдириб келардим. Уйга телефон туширдим-у, ишхонадаги оромим ҳам осмонга учди. Хотиннинг тонгги дийдиёси қулоғим остида кетмай туриб, телефондагиси бошлади:

— Ҳм, етиб бордингизми? Мунча имиллаб йўл босмасангиз! Икки марта кўнғироқ қилибман, йўқсиз. Ўтиравермасдан ёнингиздаги дўконга кириб чиқинг. Палон нарса олинг!

Дўконга кириб чиқмасимдан яна кўнғироқ.

— Эснаб ўтирибсизми?! Ҳа, ҳалиги мен айтган нарсани олиб чиқдингизми? Э,

бекор қилибсиз, палон нарса омборда бор экан. Яхшиси листон нарсага алмаштириб чиқаолинг.

Тўйиб кетдим. Уйдаги телефоннинг микрофони, яъни жағини олиб томга отиб юбордим. Хе-хе, юрган эканман, тинчидим-қолдим. Телефон жиринглайди, дастакни кўтараман, аммо ҳеч қандай буйруқ эшитмайман.

— Гаплашамизми ё жим тураверасизми? Уйда нима янгиликлар, нима керак, гапирмайсанми, хотинбой! Қанақа топшиғинг бўлса, айтавер. Бажарамиз. Гапирмаяпсан, демак бизга ҳозирча топшириқ йўқ. Унда хайр! — деб хотиннинг жигига тегиб ҳам қўяман. Унинг гапларимни эшитиб нечоғлиқ жигибийрон бўлаётганини кўз олдимга келтириб, куламан ҳам.

Осуда кунларимнинг бирида бошлиғимиз кулиб кириб келди.

— Оббо, Қосимбой-ей! Бало экансиз-ку! Ажойиб ихтиро қилибсиз, бизни хабардор ҳам қилмайсиз. Биласизми...

Билсам, бошлиғимизнинг хотинлари ҳам «жағдан яратилган»лардан экан. Бошлиқнинг ҳожатини чиқардим — унинг телефони ҳам жағсиз бўлди. У хурсанд, мен хурсанд... Аммо касбдошларимнинг қовоқлари кундан-кунга осилиб кета бошлади. Ҳатто менга ошқора ғазаб билан қарашиб, гўлдираб қўядиган бўлишди. Зимдан суриштирдим. Хе-хе! Бошлиғимиз ихтирочиликда мендан ўтиб кетибди. Ходимларнинг жамики телефонларини жағсиз қилиб ташлабди.

Телефоннинг жағсизлигидан хабарсиз, унга Олимбой рўпара бўлибди.

— Олимбой! Ойлик ҳисобот бугуноқ менинг қўлимда бўлсин, тушунарлими?

— Ўйлаб гапиряпсизми, хўжайин. Ойни энди бошладим, қанақа қилиб унинг якуни тўғрисида ҳисобот тайёрлайман. Ўйлаб гапиринг, хўжайин!

— Нега индамайсиз? Айтадиган гапингиз бўлса, айтинг. Жим туравериш билан иш битмайди, ука, — деган овоз эшитилибди.

— Гапиряпман-ку, гапимни! Янги ойни энди бошладик, қанақасига якуни ҳақида ҳисобот ёзаман, ўйлаб гапиринг, дедим!

— Бир оғиз ҳам айтадиган гапингиз йўқми?

— Э, ойни энди бошлаган бўлсак, унинг якуни тўғрисида қанақа қилиб ҳисобот ёзаман, ўйлаб гапиринг!

— Гапирмайсиз, демак сизга ҳаммаси тушунарли. Хўп, ишга киришаверинг унда!

Олимбой анқайиб қолибди. Бошлиқнинг хонасига чопибди.

Дардини дoston қилмоқчи бўлган экан, бошлиқ. «Вақтни беҳуда сарфлаб хонамга келишингиз шартми? Бугундан кейин телефонда айтинг, қанақа дардингиз бўлса?!» дебди. Олимбой телефонда бошқатдан дардини айтаётса, ундан: «Гапирасизми ё жим тураверасизми?» деган овоз эшитилибди. Тахта бўлиб қотиб қолибди Олимбой тушмагур! «Ё бошлиғимиз ақлдан озган ё мен...», деб ўйланиб телефонга қараса... жағи йўқ эмиш! Бошлиқ жамики телефонни жағсиз қилиб олиб, уни астойдил синовдан ўтказаятган экан.

Бошлиқнинг иши фақат буйруқ беришдан иборат бўлиб қолди. Биз бечоралар мингта дардимизни жағсиз телефонга айтиб ишляпмиз! Каминага янги ихтиролардан йўқми, мабодо, дегандай бошлиғимиз елкамга қоқиб чиқиб кетишни қўймайди.

Ҳатто юқоридан келган бошлиққа мақтовимни «том бўйи» қилиб юбордилар. У кишиям елкамга қоқиб кетдилар.

Эртасига бошлиғимизнинг қовоғидан қор ёғиб қолди. Биз билан фақат телефон орқали гаплашарди, хонасига тўплаб йиғилиш қилди. Елкамга қоқиб қўйиш одатини ҳам унутиб қўйди. Қайтанга еб қўйгудек бўлиб ўқраяди. Билсам... Юқоридаги бошлиқ телефонини жағсиз қилиб кетган экан!

Ишхонадан паттамни қўлимга тутқазишди. Аммо тушқунликка тушганим йўқ. Яна ихтиролар билан шуғулланаяпман. Мана, янгиси, жағи бору қулоғи йўқ. Яъни, дардингизни уч кун дoston қилсангиз ҳам, эшитаверади. Фақат дардингизга малҳам бўладиган бирорта товуш эшитмайсиз. Аммо янги телефон аппаратимизга харидор чиқмайроқ турибди. Хотин бўлса:

— Кутаверманг деб сизга юз марта айтаманми?! Кутиб овора бўласиз! Ихтиро қилишда кечикдингиз.

Ҳозирча бу жағдан яратилган нарса бўлса, жаврайверади-да, деб унинг гапи-га парво қилганим йўқ.

ХАНДАЛАР

Чой ва нондан берақолинг

- Паловингиз қанчадан?
- Икки юз эллик сўм.
- Яримта нон ва чой билан қанча бўлади?
- Ҳаммаси шу икки юз эллик сўм.
- Тушунмадим?
- Хўрандаларни кўпроқ жалб этиш учун нон ва чой бизда бепул.
- Унда менга палов сузманг, чой билан нондан берақолинг.

Эртага билиб келаман

Ҳисоб муаллими ўқувчисидан сўради:

- Даданг 12 минг сўм иш ҳақи олиб келди, дейлик. Ойинг 7,5 минг сўмини олса, дадангда қанча қолади?
- Ҳеч қанча!
- Қанақасига?
- Ойим дадамдан борини шилиб оладилар, дадамда бир сўм ҳам қолмайди.
- Даданг индамай тураверадими?
- Йўк, ишга кетишда ҳар куни тўрт юз сўмдан қайтариб оладилар.
- Ўшанда ойингда қанча қолади?
- Эртага билиб келаман, домла. Ойимда яна нимадир қолса керак...

Қичиган қўл

Биз олдинлар уяли телефонни билмасдик. Ҳозир ёш боланинг қўлида ҳаи кўрасиз. Майли-да! Лекин гоҳ қизиқ ҳолга тушиш мумкин. Ана, кўча ўртасида бир одам қотиб турибди. Ўзи-ўзи билан гаплашяптими десам, уяли телефонда бақираётган экан:

— Кейинроқ телефон қил! Бандман...

* * *

«Кўлинг қичияптими?» деган гап бор. Буни ўзини тутолмаган одамга айтишадди. Аслида, баъзан қўлнинг қичиши хурсандчилик: қўлга пул киради! Айтмоқчиман, одамнинг ҳар ери қичигандан қўли қичигани яхши...

* * *

Қайсидир мутафаккир айтган экан: баъзи бировлар учун қўл билан оёқнинг фарқи йўқ...

* * *

Бир дўстим оёғи оғриган таниш жувонни кўрмай юриб, катта даврада тасодифан учратганида, шошиб сўради:

— Хоним! Оёқларингиз яхшими?!

* * *

Бир кишини билардим, оддий гапни айтишдан ҳам кўрқарди. Безори болалар кўчада муштлашаётган эди. У бўйнини қисиб, пичирлади:

— Ёшларимиз ақлли...

* * *

«Қўли узун» ёки «қўли ҳаммаёққа етади» деган гапни эшитсам, қўл ўрнида симёғоч кўз олдимга келади.

* * *

Қўл асосан, бошни қашиш учун берилган, деган экан бир ҳазилкаш...

ЗАМОНДОШ

Тирик балиқ

Замондош «синглим», «жоним» деган сўзларни кўп ишлатишга одатланган эди.

Бир куни бошлиқ билан гаплашаётиб, беихтиёр «синглим» деб юборди. У ўзининг бу «гуноҳ»ини қандай ювишни билмай юрган эди, бир даврада бошлиқнинг хотинига юзлашаётиб, беҳос «жоним» деган сўз оғзидан чиқиб кетди...

Дарё бўйида таниш бир жувон Замондошга:

— Мен яхши сузаман. Сувда балиқ бўлиб кетаман, — деди.

— Унда мен қармоқ солиб, сизни илантиришим керак, — деди Замондош.

Замондош бировнинг олдида бўш келишга ҳеч тоқати йўқ эди.

У бир кўни таниши билан суҳбатлашиб ўтирарди.

— Мен ёшлиқда анча оғир касал бўлганман, — деди таниши.

— Мен ўшанда ўлганман! — деди Замондош.

— Сизга қовурилган балиқ ёқадими, пишганими?! — деб сўради Замондошдан хотини.

— Тирик балиқ ёқади, — деди Замондош.

ЗАМОНДОШНИНГ ЗАМОНДОШИ

АДАБИЙ БОШҚОТИРМАЛАР

Биринчи фаслдаги журналда икки томондан ҳам бир хилда ўқиладиган сўзларни келтирган эдик. Бизга қўнғироқ қилган журналхонлар ўша рўйхатга қўйидаги сўзларни қўшиб қўйишни сўрашди:

кўк, ана, нодон, оббо, азиза, ақиқа.

Янги ва қутилмаган мисоллар топсангиз, бизга ёзиб юборинг.

Энди, икки томондан ўқиганда икки хил маъно чиқадиغان сўзларни эслайлик:

**Бобур — рубоб, Ироқ — қори, муз — зум, хўш — шўх,
роз — зор, новот — товон, руҳ — хур, шом — мош.**

Тилимизда бундай сўзлар ҳам бир талай. Янги мисоллар изланг.

з	а	ғ	и	з	ғ	о	н
қ	о	р	а	я	л	о	к

Қолган катакларга яна қайси қушларнинг номини «сиғдира» оласиз? Ёзиб юборинг.

						K
A						

Юкори қатордаги ҳарфларни кўшган ҳолда, пастга қараб:

Сизга ўқиш ўнғай бўлиши учун икки бурчдаги ҳарфлар белгилаб қўйилди.
Юқоридаги ва бу бошқотирмага жавоб топган журналхонга муаллиф дастхати билан китоб совға қилинади.

Нега оқ илон? Нега ойдинда ётибди?!

ҳалқа — халққа, қудук — худуд,
бисёр — биз бор, ҳар на — барно,
шамс — рамз, даъвогар — савдогар,
бу киш — ўқиш, намуна — камина...

Муваффақиятли чиккан шеър журналда эълон қилинади.

Устида ким юради?

Таҳририятга маъқул келган яхши ҳикоялар журналда босилади.

Мундарижа

АДАБИЙ ҲЙЛАР

Иброҳим Фафуров. Қаҳрамонимизни қаердан топамиз?	3
Сабоҳат Сафоева. Аёл олами	7

БИР СОҒИНЧ КАШҚАДАРЁ

Дониёр Бегимкулов. Самимият ёғдулари	10
Абдулла Орипов. Ҳамма гап шунда. Шеърлар	13
Руйиддин Раҳимов. Ҳаёт ҳикоялари	15
Омон Мухтор. Сўзининг машаққатли йўли	18
Бекзод Нормурод ўғли. Юрт қайғуси. Шеърлар	21
Абдунаби Абдиев. Тилсим. Қисса	23

ШЕЪРИМ, СЕН ЛАЙЛИ

Охунжон Ҳаким. Бу кўнгулни яшнатиб. Шеърлар	35
Жамшид. Дил очдинг ишқ насимиға. Шеърлар	38
Мухаммад Исмоил. Кўзларингдан гўзал ҳусн йўқ. Шеърлар	39
Собира Бўлдиёева. Тонгларга мактадим ишқ офтобини. Шеърлар	40

САРГУЗАШТ, ФАНТАСТИКА

Ҳожиакбар Шайхов. Самовий муҳаббат. Илмий-фантастик роман	43
---	----

АДАБИЙ ДАВРА

Бир покиза нурга ташнадур кўнгул. Мушоира	126
---	-----

ТАБАРРУК ТУПРОҚ

Абдурахмон Саъдий. Улуғ кишилар	133
Расул Носиров, Тохир Каримов. Беруний: билишда холислик ва ҳақиқат мезони	138
Нурбой Абдул Ҳаким. Фурқат мероси ва хитой манбалари	144
Фуркат. Қавоиди Чин ва умуроти сиёсий	145

«ШАРҚ ЮЛДУЗИ» ЖУРНАЛИ 70 ЙИЛЛИГИГА

Ҳусниддин Шарипов. Халқ кўнглининг чироғи	151
Машраб Бобоев. Юлдуз доим чорлайди	153

ГУЛҚАЙЧИ

Саид Анвар. Жағсиз телефон. Ҳажвия	154
Севар Каримов. Ҳаңдалар	156
«ЗАМОНДОШ» БУРЧАГИ	
Адабий бошқотирмалар	157
Адабиёт дарси	159

Безовчи рассом Абдухалил Турсунов

* Муаллифлар фикри таҳририят фикри деб қабул қилинмасин. Таҳририятга келган бир босма табоқча бўлган материаллар муаллифларга қайтарилмайди. * Таҳририят ўз тавсиясига кўра амалга оширилган таржима асарларини қабул қилади. * Ойнома матбаасига оид нуқсонлар (саҳифалар етишмаслиги, чалқаш босилган) бўйича ушбу ташкилотга мурожаат қилинг: Тошкент-29, Буюк Турон кўчаси, 41. «Шарқ» нашриёт-матбаа акциядорлик компани-яси босмаҳонаси. * Обунага монеталик кўрсатилган ёки ойнома ўз вақтида етиб бормаган тақдирда Тошкент — 700000, Амир Темур тор кўчаси, 2. Жумҳурият матбуот тарқатиш мар-казига мурожаат қиласиз.

Теришга берилди 30.05.2001 й. Босишга рухсат этилди 9.07.2001 й. Қоғоз формати 70х1081/16. Офсет босма усулида 2-қоғозга босилди. Босма табоғи 10. Шартли босма та-боғи 14. Шартли-рангли босма табоғи 14,7. Нашриёт ҳисоб табоғи 15,4. Адади 1800 нус-ха. Буюртма № 1980.

ЧАКАНА САВДОДА БАҲОСИ КЕЛИШИЛГАН НАРХДА

«Шарқ» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси босмаҳонаси,
700000, Тошкент шаҳри, Буюк Турон кўчаси, 41.